

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

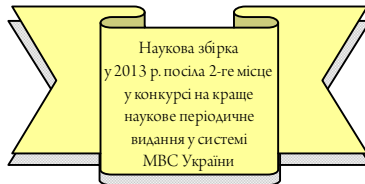
ВІСНИК
Харківського
національного
університету
внутрішніх справ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 1995 р.

№ 4 (75) 2016

Харків 2017

Збірник включено до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 06.03.2015 № 261)

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ, протокол № 13 від 27.12.2016

Редакційна колегія:

В. В. Сокурєнко – д-р юрид. наук, доц. (Харківський національний університет внутрішніх справ) – головний редактор; **М. Ю. Бурдін** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС) – заступник головного редактора; **П. О. Білоус** (ХНУВС) – відповідальний секретар; **О. М. Бандурка** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України, засл. юрист України (ХНУВС); **О. П. Гетманець** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. А. Греченко** – д-р іст. наук, проф. (ХНУВС); **С. М. Гусаров** – д-р юрид. наук, член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (ХНУВС); **К. Р. Келлі** – д-р прав. наук, доц. (Університет Арканзасу, США); **В. В. Ковальська** – д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник (Одеський державний університет внутрішніх справ); **А. Т. Комзюк** – д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України (ХНУВС); **Т. М. Кравцова** – д-р юрид. наук, проф. (Сумський національний аграрний університет); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. В. Марцеляк** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); **Є. О. Мічурін** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна); **О. М. Музичук** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ХНУВС); **В. Д. Пчолкін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. Ю. Сиявська** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **С. В. Слінько** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. М. Трубников** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна); **О. В. Тягло** – д-р філос. наук, проф., засл. працівник освіти України (ХНУВС); **В. В. Шендрік** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ХНУВС); **Р. Б. Шишка** – д-р юрид. наук, проф., акад. АНВШ України (Київський університет права НАН України); **О. Н. Ярмиш** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (Інститут законодавства Верховної Ради України, м. Київ)

У статтях збірника висвітлено широке коло актуальних проблем держави і права, боротьби зі злочинністю та охорони правопорядку, адміністративного права та процесу, фінансового, цивільного, господарського, трудового та екологічного права, підготовки кадрів для Національної поліції тощо.

Для науковців, правоохоронців-практиків, слухачів, курсантів та студентів юридичних вузів.

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

Увага! Наступний один номер збірника (№ 1 (76) за 2017 рік) буде видано під грифом секретності.

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ ТА ЧИТАЧІВ

Редакційна колегія інформує, що збірник наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ»:

I. Із серпня 2015 р. **включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International».**

Таким чином, відповідно до пунктів 2.1, 2.2 наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 публікації у збірнику можуть прирівнюватися до публікацій у наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, з якого підготовлено дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора або кандидата наук.

Паспорт видання в базі даних можна переглянути за посиланням:

<http://journals.indexcopernicus.com/++++,p24783655,3.html>

II. Включено до рейтингу видань, що мають бібліометричні профілі в Google Академії, за версією проекту «Бібліометрика української науки».

Доступ до рейтингу видань:

http://nbuviap.gov.ua/bpnu/index.php?page_sites=journals

Доступ до профілю видання в Google Академії:

https://scholar.google.com.ua/citations?user=mfG_xhkAAAAJ

III. Підтримується **репозитарієм Харківського національного університету внутрішніх справ (KhNUAIR – <http://opendoar.org/id/3190/>)**, який має міжнародну реєстрацію. Статті університетських авторів, опубліковані у збірнику починаючи з 2015 р., автоматично розміщуються в репозитарії.

IV. У серпні 2015 р. **zareestrovano в «Polska Bibliografia Naukowa» (PBN, Польська наукова бібліографія)** – на порталі Польського міністерства науки і вищої освіти, який акумулює інформацію, що стосується польських і зарубіжних академічних наукових журналів, а також про публікації польських науковців.

Статті, опубліковані у збірнику починаючи з 2015 року, розміщено в базі.

Паспорт видання в базі даних порталу можна переглянути за посиланням:

<https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/51408>

V. У серпні 2015 р. **zareestrovano в «Research Bible»**, більш відомий як «ResearchBib» – міжнародній мультидисциплінарній відкритого доступу базі даних наукових журналів, публікацій та конференцій.

Очікується, що невдовзі до бази даних буде поміщено інформацію про всі доступні у відкритому доступі публікації у збірнику.

Поточну інформацію про видання в базі даних можна переглянути за посиланням:

<http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1999-5717>

VI. У березні 2016 р. **zareestrovano na portali «Українські наукові журнали»**, де розміщуються основні відомості про офіційні українські наукові журнали різної тематики, включаючи перелік наукових баз даних, де вони розміщені.

Паспорт видання в базі даних порталу можна переглянути за посиланням:

<http://usj.org.ua/content/visnyk-harkivskogo-nacionalnogo-universytetu-vnutrishnih-sprav-0>.

VII. Розвиває наукометричні підходи у своїй діяльності, для чого починаючи з № 3 (74) за 2016 рік **zmineno pravila podannia materialiv dla opublikuvannia**, зокрема рекомендовано у відомостях про авторів публікацій подавати профілі вчених в ORCID.

VIII. Видається з дотримується вимог відповідних державних стандартів, зокрема редколегія інформує про **naбрання чинності ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Приклади оформлення списку бібліографічних посилань** за новими вимогами наведено на сайті видання за адресою: <http://visnyk.univd.edu.ua/?action=article&mid=21>.

Більш детальну інформацію про збірник наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ» дивіться на сайті видання за адресою: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ ТА ЧИТАЧІВ.....	3
REFERENCES ON THE ARTICLES	8
СТАТТЯ НОМЕРА.....	12
Троян В. А.	
Завдання та функції Національної поліції України як складова реалізації її публічно-сервісної діяльності.....	12
ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА	
Каленіченко Л. І.	
Об'єктивно протиправне діяння як фактична підстава юридичної відповідальності (аналіз галузевого законодавства).....	19
Коломоєць Н. В., Коломоєць П. В.	
Права дитини як об'єкт правової охорони держави.....	29
Марчук М. І., Черхавський М. В.	
Основні напрямки реформування виборчого законодавства України.....	34
Пампура М. В.	
Основні форми деформації правосвідомості у перехідному українському суспільстві.....	41
Стечишин А. В.	
Юридичний професіоналізм і модерний патріотизм Костя Левицького як джерела державотворчих сил.....	50
ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ	
Вінчук В. В., Нерсесова В. К.	
Тимчасовий доступ до речей і документів як одна з основних процесуальних дій, спрямованих на розкриття економічних злочинів: особливості проведення та взаємодії з оперативними підрозділами.....	62
Греченко В. А.	
Чистки в міліції УСРР у 1920-ті роки.....	69
Коровайко О. І.	
Забезпечення реалізації судом засади доступу до правосуддя сторони захисту.....	77
Кузубова Т. О.	
Процесуальні аспекти застосування тимчасового доступу до речей і документів стороною захисту.....	87

Осінська О. М. Проблемні питання набуття особою процесуального статусу потерпілого в кримінальному процесі України.....	96
Проневич О. С. Імплементація європейських деонтологічних стандартів професійної діяльності поліцейських у вітчизняне законодавство: до постановки проблеми	102
Романюк В. В. Процесуальні особливості початку досудового слідства у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх.....	110
Сокурєнко В. В. Принципи правоохоронної діяльності Національної поліції України.....	118
Щербаковський М. Г. Етапи інституалізації судових експертиз	124
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО	
Байрачна Т. О. Удосконалення правового регулювання парламентського контролю за діяльністю Національної гвардії України.....	132
Ботнарєнко О. М. Деякі питання визначення сутності державного управління у сфері забезпечення публічного порядку	141
Комзюк А. В. Взаємодія з громадськими об'єднаннями як принцип діяльності Національної поліції	147
Мандичєв Д. В. Напрямки вдосконалення матеріально-фінансового забезпечення діяльності господарських судів	156
Миронєць О. М. Ефективність функцій адміністративного права	162
Невядовський В. О. Особливості реалізації адміністративно-правових норм у діяльності Національної поліції України.....	170
Негодченко В. О. Сучасний підхід до виокремлення функцій органів Національної поліції України у сфері забезпечення державної інформаційної політики	176

Романенко М. В.	
Оформлення органами поліції матеріалів про адміністративні правопорушення	189
Царікова О. В.	
Банківське регулювання в системі державного управління банківською діяльністю.....	200
Шинкаренко Н. В.	
Адміністративно-правовий механізм запобігання корупції в органах поліції.....	209

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Дронів Б. М.	
Правовий статус особи як суб'єкта приватного права	216
Євко В. Ю.	
Розпорядження дружиною, чоловіком часткою у праві спільної власності подружжя на нерухоме майно	223
Соболев О. В.	
Житлово-комунальні послуги як об'єкт цивільних прав (правовідносин)	235

ПІДГОТОВКА КАДРІВ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Барко В. І., Остапович В. П., Барко В. В.	
Напрями покращання нормативного забезпечення психологічної підготовки поліцейських Національної поліції України.....	244
Шиліна А. А., Чорна К. О.	
Суб'єктивне сприйняття екзистенційних категорій у часових вимірах.....	253

НА КНИЖКОВУ ПОЛІЦЮ..... 262

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ 266

НАШІ АВТОРИ..... 274

ДО УВАГИ АВТОРІВ 277

ПОРЯДОК подання матеріалів для публікації у збірнику наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ».....	277
--	-----

REFERENCES ON THE ARTICLES¹

Bairachna, T.O. (2016), "Improvement of legal regulation of parliamentary control over the activities of the National Guard of Ukraine" [Udoskonalennia pravovoho rehuliuвання parlamentskoho kontroliu za diialnistiu Natsionalnoi hvardii Ukrainy], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 132–140.

Barko, V.I., Ostapovich, V.P. and Barko, V.V. (2016), "Directions of improving regulatory provision of psychological training of police officers of the National Police of Ukraine" [Napriamy pokrashchannia normatyvnoho zabezpechennia psykhologichnoi pidhotovky politseiskyykh Natsionalnoi politsii Ukrainy], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 244–253.

Botnarenko, O.M. (2016), "Some issues of determining the nature of public administration in the sphere of ensuring public order" [Deiaki pytannia vyznachennia sutnosti derzhavnogo upravlinnia u sferi zabezpechennia publichnogo poriadku], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 141–147.

Droniv, B.M. (2016), "Legal status of a person as a subject of private law" [Pravovyi status osoby yak subiekta pryvatnoho prava], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 216–223.

Grechenko, V.A. (2016), "Purges in militia of Ukrainian Socialist Soviet Republic in 1920s [Chystky v militsii USRR u 1920-ti roky], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 69–76.

Kalenichenko, L.I. (2016), "Objectively illegal act as the actual reason of legal liability (analysis of branch legislation)" [Obiektyvno protypravne diiannia yak faktychna pidstava yurydychnoi vidpovidalnosti (analiz haluzevoho zakonodavstva)], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 19–28.

Kolomoiets, N.V. and Kolomoiets, P.V. (2016), "Child rights as an object of legal protection of the state" [Prava dytyny yak obiekt pravovoi okhorony derzhavy], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 29–34.

Komziuk, A.V. (2016), "Interaction with NGOs as the principle of the activities of the National police" [Vzaiemodiia z hromadskymy obiednanniamy yak pryntsyv diialnosti Natsionalnoi politsii], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 147–155.

---

¹ Посилання на статті подано в стандарті HARVARD reference system. На сторінці видання в базі даних «Наукова періодика України» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/VKhnvvs>) для кожного номера можна знайти опис статей згідно зі стандартами MLA (Modern Language Association) та ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Korovaiko, O.I. (2016), "Guaranteeing the implementation of the access to justice principles for the defense party by the court" [Zabezpechennia realizatsii sudom zasady dostupu do pravosuddia storoni zakhystu], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 77-86.

Kuzubova, T.O. (2016), "Procedural aspects of the application of temporary access to items and documents by the defense party" [Protsesualni aspekty zastosuvannia tymchasovoho dostupu do rechei i dokumentiv stononoiu zakhystu], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 87-96.

Mandychev, D.V. (2016), "Areas of improving logistics of commercial courts activities" [Napriamky udoskonalennia materialno-finansovoho zabezpechennia diialnosti hospodarskykh sudiv], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 156-162.

Marchuk, M.I. and Cherkhavykyi, M.V. (2016), "The Main directions of reforming the electoral legislation of Ukraine" [Osnovni napriamky reformuvannia vyborchoho zakonodavstva Ukrainy], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 34-41.

Myronets, O.M. (2016), "Efficiency of administrative law functions" [Efektyvnist funkt sii administratyvnoho prava], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 162-170.

Nehodchenko, V.O. (2016), "The modern approach to the separation of the functions of the National Police agencies of Ukraine in the sphere of ensuring the state information policy" [Suchasnyi pidkhid do vyokremlennia funkt sii orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy u sferi zabezpechennia derzhavnoi informatsiinoi polityky], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 176-188.

Neviadovskyi, V.O. (2016), "Features of implementing administrative and legal norms within the activities of the National Police of Ukraine" [Osoblyvosti realizatsii administratyvno-pravovykh norm u diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 170-176.

Osinska, O.M. (2016), "Problems of acquiring by a person the procedural status of a victim in the criminal proceedings of Ukraine" [Problemni pytannia nabuttia osoboiu protsesualnoho statusu poterpiloho v kryminalnomu protsesi Ukrainy], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 96-101.

Pampura, M.V. (2016), "The Main forms of the deformation of legal awareness in the transition Ukrainian society" Osnovni formy deformatsii pravosvidomosti u perekhidnomu ukrainskomu suspilstvi], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 41-50.

Pronevych, O.S. (2016), "Implementation of European deontological standards of professional activities of police officers into domestic legislation: to the problem formulation" [Implementatsiia yevropeiskykh deontolohichnykh

standartiv profesiinoi diialnosti politseyskykh u vitchyznianomu zakonodavstvi: do postanovky problemy], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 102-110.

Romanenko, M.V. (2016), "Preparing materials on administrative offenses by the police agencies" [Oformlennia orhanamy politsii materialiv pro administratyvni pravoporushennia], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 189-199.

Romaniuk, V.V. (2016), "Procedural features of the beginning of pre-trial investigation within criminal proceedings concerning minors" [Protseusialni osoblyvosti pochatku dosudovoho slidstva u kryminalnykh provadzhenniakh shchodo nepovnolitnykh], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 110-117.

Shcherbakovsky, M.G. (2016), "Stages of institutionalization of forensic expertise" [Etapy instytualizatsii sudovykh ekspertyz], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 124-131.

Shinkarenko, N.V. (2016), "Administrative and legal mechanism to prevent corruption within the police agencies" [Administratyvno-pravovyi mekhanizm zapobihannia koruptsii v orhanah politsii], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 209-215.

Shylyna, A.A. and Chorna, K.O. (2016), "The subjective perception of existential categories in the time dimensions" [Subiektyvne spryiniattia ekzys-tentsiinykh katehorii u chasovykh vymirakh], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 253-261.

Soboliev, O.V. (2016), "Housing services as an object of civil rights (legal relations)" [Zhytlovo-komunalni posluhy yak obiekt tsyvilnykh prav (pravovidnosyn)], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 235-243.

Sokurenko, V.V. (2016), "The principles of the law enforcement activities of the National Police of Ukraine" [Pryntsypy pravookhoronnoi diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 118-124.

Stechyshyn, A.V. (2016), "Legal professionalism and modern patriotism of Kost Levytskyi as a source of state building powers" [Yurydychnyi profesionalizm i moderni patriotyizm Kostia Levytskoho yak dzherela derzhavotvorchykh syl], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 50-61.

Troian, V.A. (2016), "Tasks and functions of the National Police of Ukraine as a component of implementing its public and service activities" [Zavdannia ta funktsii Natsionalnoi politsii Ukrainy yak skladova realizatsii yii publichno-servisnoi diialnosti], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 12-18.

Tsarikova, O.V. (2016), "Banking regulation within the system of state administration of banking activity" [Bankivske rehuliuвання v systemi

derzhavnoho upravlinnia bankivskoiu diialnistiu], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 200–208.

Vintsuk, V.V. and Nersesova, V.K. (2016), “Temporary access to things and documents as one of the main proceedings aimed at disclosure of economic crimes” [Tymchasovyi dostup do rechei i dokumentiv yak odna z osnovnykh protsesualnykh dii, spriamovanykh na rozkryttia ekonomichnykh zlochyniv: osoblyvosti provedennia ta vzaiemodii z operatyvnymy pidrozdilamy], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 62–69.

Yevko, V.Y. (2016), “Disposition of a share in the right of common property of spouses to real estate by a wife, husband” [Rozporiadzhennia druzhynoiu, cholovikom chastkoiu u pravi spilnoi vlasnosti podruzzhzia na nerukhome maino], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 4, pp. 223–234.

УДК 351.74(477)

В. А. Троян,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

Завдання та функції Національної поліції України як складова реалізації її публічно-сервісної діяльності

Виокремлено основні завдання та функції Національної поліції України через призму реалізації публічно-сервісної діяльності. Обґрунтовано створення поліції саме як публічно-сервісної служби, що відображає прагнення влади змусити правоохоронну систему служити інтересам громадян і суспільству в цілому, захищати та сприяти нормальній реалізації цих інтересів. Зазначено, що під функціями Національної поліції України як органу публічної адміністрації слід розуміти основні напрямки її діяльності, у яких відображено її сутність і призначення у державі та суспільстві в цілому. Акцентовано увагу на закріпленні публічно-сервісної функції Національної поліції України, оскільки вона полягає у сприянні громадянам у реалізації їх прав і законних інтересів, трансформується в публічно-сервісні відносини та забезпечує реалізацію ідеї людиноцентризму у сфері публічного управління.

Ключові слова: Національна поліція Україна, орган публічної адміністрації, завдання, функції, публічно-сервісна діяльність, поліцейські послуги, публічний порядок та безпека.

Постановка проблеми. Найбільш зацікавленим у становленні Національної поліції України як ефективного правоохоронного органу, який спрямовує свої зусилля на захист прав і свобод громадян, гарантування забезпечення публічного порядку та безпеки, боротьбу зі злочинністю, є суспільство. У зв'язку з цим ми спостерігаємо створення Національної поліції України, яка спроможна забезпечити захист прав, свобод і законних інтересів громадян, публічну безпеку від протиправних посягань, діючи відповідно до принципів верховенства права, прозорості та підзвітності суспільству і застосовуючи силу (примус) винятково в межах, визначених законом. В європейській (та загалом західній) поліцейській таку модель зазвичай називають орієнтованою на права людини або демілітаризованою сервісною службою, яка «набуває легітимності, виконуючи радше правову, ніж політичну функцію» [1, с. 4].

Стан дослідження. Науково-теоретичне підґрунтя дослідження завдань і функцій Національної поліції України склали наукові праці вітчизняних і зарубіжних фахівців з адміністративного права, теорії держави і права, конституційного права, інших галузевих правових наук, зокрема В. Б. Авер'янова, О. П. Альохіна, О. М. Бандурки, Д. М. Бахраха, Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, О. В. Джафарової,

Д. С. Денисюка, С. В. Ківалова, А. Т. Комзюка, О. В. Кузьменко, О. М. Музичука, Ю. А. Тихомирова, М. М. Тищенко, С. О. Шатрави та ін.

Вирішення правових питань щодо законодавчого закріплення основних завдань і функцій Національної поліції України як складової її публічно-сервісної діяльності становить **мету** цієї статті.

Виклад основного матеріалу. На початку зазначимо, що сьогодні в Україні втілюється в життя реформа правоохоронної системи, яка передбачає коригування завдань і функцій правоохоронних органів, зміну ставлення осіб органів правопорядку до виконання службових обов'язків у напрямку усвідомлення їх як надання оплачуваних державою послуг із забезпечення насамперед безпеки кожної особи, її особистих та майнових прав, суспільних і державних інтересів [2, с. 55]. Процес досягнення будь-якої мети передбачає послідовне виконання низки завдань. Як уявляється, завдання більшою мірою характеризують соціальне покликання, призначення того або іншого суб'єкта, вони ближче стоять до мети його утворення, одночасно є визначальними для функцій, тобто функції, які, безумовно, також свідчать про призначення суб'єкта, деталізують і конкретизують завдання, передбачають напрямки діяльності суб'єкта, в яких ці завдання виконуються [3, с. 169–170]. У зв'язку з цим варто погодитися з думкою А. В. Ковалю про те, що природним посередником між завданнями й очікуваним результатом (метою) управління виступає управлінська функція як практична діяльність на шляху реалізації цих завдань [4, с. 22].

Закон України «Про Національну поліцію» дає можливість виокремити основні завдання поліції, якими є надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства та держави; 3) протидії злочинності; 4) у межах, визначених законом, – послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [5]. У цьому аспекті варто навести позицію О. В. Кузьменко, яка наголошує на тому, що законом України «Про Національну поліцію» закріплена принципова зміна розуміння місця та ролі поліції у відносинах «поліція – особа (суспільство)», яке полягає в тому, що основне завдання поліції побудоване на загальному концепті надання послуг державою населенню та сформульоване у ст. 3 Закону як «надання поліцейських послуг щодо підтримання публічного порядку та безпеки». Таке розуміння відповідає розумінню поліції як цивільної організації та сприятиме досягненню мети реформи – перетворенню системи державного примусу (міліції) на сервісну службу (поліцію) [6, с. 196].

Учений Д. С. Денисюк наголошує на тому, що запровадження терміна «поліцейські послуги» для характеристики завдань Національної поліції України свідчить про намагання змінити філософію цього

виду правоохоронного органу – трансформувати його функції з контрольно-репресивних на сервісні [7, с. 101].

Децю прогресивною є позиція О. В. Джафарової, яка у своїй праці наводить сучасне уявлення про державу як про інституцію, що надає певні послуги особам, які, так би мовити, їх «замовляють». Виходячи з такого розуміння, вчена говорить про публічно-сервісну діяльність Національної поліції України в широкому та вузькому розуміннях. Так, публічно-сервісна діяльність Національної поліції України – це нормативно визначена діяльність спеціально створеної державної інституції, яка спрямована на виконання завдань та функцій держави щодо забезпечення прав і свобод людини, захист інтересів суспільства та держави, підтримання публічного порядку і безпеки, протидію злочинності. Якщо розглядати публічно-сервісну діяльність Національної поліції у вузькому розумінні, то це діяльність, спрямована на надання публічних послуг у сфері публічної безпеки і порядку, що здійснюється за заявою фізичних та юридичних осіб і спрямована на набуття, зміну чи припинення прав або обов'язків у відповідній сфері публічних відносин [2, с. 56].

Цікавою є позиція Д. М. Ластовича який вважає, що запровадження терміна «поліцейські послуги» та введення його у правовий обіг потрібні для того, щоб: 1) зробити поліцію захисником прав і свобод людини, а також прав і законних інтересів суспільства, як це, власне кажучи, і повинно бути в сучасній демократичній державі; 2) повернути довіру населення, перш за все шляхом наближення правоохоронців до громадян через максимальне залучення поліцейських до роботи на вулицях, а не в кабінетах; 3) підвищити якість та ефективність взаємодії правоохоронців з усіма інститутами громадськості, а також з іншими органами влади та місцевого самоврядування; 4) забезпечити високий рівень мобільності та оснащеності поліцейських; 5) оптимізувати організаційно-функціональну та штатну структуру поліцейських сил, а також витрати на їх утримання [8, с. 142].

Отже, можемо зробити проміжний висновок, що в такому випадку спостерігається створення поліції саме як публічно-сервісної служби, що відображає прагнення влади змусити правоохоронну систему служити інтересам громадян і суспільству в цілому, захищати та сприяти нормальній реалізації цих інтересів.

Аналіз постанови Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877 «Про затвердження Положення про Національну поліцію» дає можливість виокремити такі основні завдання Національної поліції України: 1) реалізація державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку; 2) внесення на розгляд Міністра внутрішніх справ пропозицій щодо забезпечення формування державної політики в зазначених сферах; 3) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам,

які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [9].

Погоджуючись із позицією вчених, ми можемо спостерігати, що відбувається підміна закріпленого на рівні Закону терміна «поліцейські послуги» терміном «державна політика» у відповідних сферах. Сама ж реалізація державної політики органами державної влади означає, що ця їх діяльність відбувається згідно з тією моделлю організації самої державної влади, а також її відносини з суспільством, яка конституційно визнана в країні та запроваджується у практиці державного та суспільного життя [7, с. 102–103].

Далі зупинимося на розгляді такої категорії, як функції Національної поліції України. Аналіз наукової літератури свідчить, що нині існує доволі велика кількість думок і підходів до тлумачення категорії «функції органу публічної влади». Так, В. Б. Авер'янов зазначає, що під функціями органів виконавчої влади слід розуміти відносно самостійні та якісно однорідні складові діяльності цих органів, які характеризуються цільовою спрямованістю [10, с. 257–258]. Цікавою є позиція В. А. Шатіла, який зазначає, що функція та компетенція будь-якого органу держави перебувають у тісному зв'язку між собою. Функція державного органу вказує головний напрям його діяльності, шлях до загальної мети [11, с. 11]. І. О. Сквірський звертає увагу, що функції та компетенції стосуються різних аспектів правового статусу державного органу: якщо функція передбачає певний напрямок діяльності, орієнтований на відповідний результат, то компетенція означає юридичні можливості реалізації цієї діяльності [3, с. 169–170].

Отже, більшість учених підтримує тезу, що під функціями органу публічної адміністрації слід розуміти основні напрямки його діяльності, в яких відображено його сутність і призначення в державі та суспільстві в цілому.

У свою чергу, О. С. Проневич зазначає, що специфіка виконавчої влади об'єктивно зумовлює необхідність дворівневого аналізу функцій поліції. З одного боку, їх слід розглядати крізь призму загальної функціональної спрямованості держави, відповідальної за внутрішній спокій та мир, а також забезпечення безперешкодної реалізації конституційних прав і свобод. З іншого боку, йдеться про наявність конкретних функцій поліції, що мають допоміжний характер і фактично є організаційно-технічними засобами реалізації основоположних функцій держави. Вони не є статичними, оскільки вони змінюються залежно від напрямів трансформації суспільства та коригування функцій держави. Функції поліції реалізуються уповноваженими суб'єктами (посадовими особами), які несуть юридичну відповідальність за обґрунтованість і законність конкретних дій. З огляду на необхідність пріоритетного забезпечення прав і свобод людини та громадянина, одним з основних завдань держави має стати вичерпна процедурна урегульованість поліцейсько-правових

відносин, а також забезпечення «зовнішнього» контролю за діями поліції, що є галузевою підсистемою прямого та зворотного зв'язку в інформаційних відносинах «держава – суспільство» [12, с. 144].

Комплексний аналіз теорії та практики поліцейської діяльності дозволив О. С. Проневичу виокремити наступні функції поліції: 1) адміністративну (адміністративно-виконавчу; виконавчо-примусову); 2) оперативно-розшукову; 3) кримінально-процесуальну (слідчу); 4) превентивно-соціальну (профілактичну (попереджувально-профілактичну), соціально-сервісну); 5) охоронну [12, с. 142–145]. Водночас, Д. С. Денисюк на підставі аналізу закону України «Про Національну поліцію» та постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національну поліцію» виокремлює такі функції поліції: 1) соціальну та сервісну; 2) превентивну та профілактичну, спрямовані на запобігання вчиненню правопорушень; 3) кримінально-процесуальну; 4) оперативно-розшукову; 5) дозвільну; 6) охоронну; 7) матеріально-технічного забезпечення; 8) міжнародного співробітництва; 9) інформаційного забезпечення; 10) науково-методичну; 11) кадрову; 12) соціально-правового захисту [13, с. 115–117].

Погоджуючись із зазначеною класифікацією, варто наголосити на закріпленні публічно-сервісної функції поліції, оскільки така функція органів публічної адміністрації полягає у сприянні громадян у реалізації їх прав і законних інтересів і трансформується в публічно-сервісні відносини. Як слушно зазначає О. В. Джафарова, саме публічно-сервісні відносини становлять основний зміст діяльності органів публічної адміністрації у сприянні фізичним та юридичним особам публічного і приватного права реалізовувати свої права. Для пересічного громадянина у більшості випадків має значення задоволення його приватного інтересу. Завдання ж держави в особі органів публічної адміністрації – всіляко допомагати останнім в їх реалізації за умови дотримання балансу інтересів (публічних і приватних) [14, с. 176].

Висновки. На підставі викладеного слід розглядати створення поліції саме як публічно-сервісної служби, що відображає прагнення влади змусити правоохоронну систему служити інтересам громадян і суспільству в цілому, захищати та сприяти нормальній реалізації цих інтересів. Під функціями Національної поліції України слід розуміти основні напрямки її діяльності, в яких відображено її сутність і призначення в державі та суспільстві в цілому. Водночас реалізація публічно-сервісної функції Національної поліції України полягає у сприянні громадянам у реалізації їх прав і законних інтересів, трансформується в публічно-сервісні відносини та забезпечує реалізацію ідеї людиноцентризму у сфері публічного управління.

Список бібліографічних посилань: 1. Концептуальні підходи до реформування органів внутрішніх справ як складової правоохоронної системи та сектору безпеки і оборони України // Концептуальні підходи до реформування

- МВС у контексті загальнонаціонального плану реформ: інформ.-аналіт. матеріали до круглого столу (Київ, 16 квіт. 2015 р.). Київ: Центр Разумкова, 2015. 56 с.
- 2.** Джафарова О. В. Що до розуміння категорії «публічно-сервісна діяльність» Національної поліції // Безпека дорожнього руху: правові та організаційні аспекти: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 22 листоп. 2016 р.)/ Донец. юрид. ін-т МВС України. Кривий Ріг, 2016. С. 55–58.
- 3.** Сквірський І. О. Теорія і практика громадського контролю у публічному управлінні: адміністративно-правове дослідження: монографія. Харків: Діса плюс, 2013. 428 с.
- 4.** Коваль Л. Адміністративне право України: курс лекцій (Загальна частина). Київ: Основи, 1994. 154 с.
- 5.** Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
- 6.** Кузьменко О. В. Завдання Національної поліції України: проблеми правового регулювання // Юридичний науковий електронний журнал. 2016. № 2. С. 196–197. URL: http://lsej.org.ua/2_2016/61.pdf.
- 7.** Денисюк Д. С. Завдання Національної поліції України: проблеми законодавчого закріплення. *Підприємство, господарство і право*. 2016. № 8 (246). С. 100–104.
- 8.** Ластович Д. М. Місце та значення поліцейських послуг в діяльності національної поліції // Форум права. 2016. № 1. С. 141–146. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_1_25.pdf.
- 9.** Про затвердження Положення про Національну поліцію: постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-п>.
- 10.** Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т./редкол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. Київ: Юрид. думка, 2007. Т. 1: Загальна частина. 592 с.
- 11.** Шатіло В. А. Співвідношення функцій державного апарату та механізму державної влади. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 2 (27). С. 5–11.
- 12.** Проневич О. С. Функції поліції (міліції): нормативно-доктринальна інтерпретація. *Право і Безпека*. 2010. № 4 (36). С. 141–146. URL: <http://pb.univd.edu.ua/?controller=service&action=download&download=18544> (дата звернення 01.12.2016).
- 13.** Денисюк Д. С. Функції Національної поліції України: поняття та класифікація // Юридичний науковий електронний журнал. 2016. № 4. С. 114–117. URL: http://lsej.org.ua/4_2016/32.pdf (дата звернення 01.12.2016).
- 14.** Джафарова О. В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: питання теорії та практики: монографія. Харків: Діса плюс, 2015. 688 с.

Надійшла до редакції 05.12.2016

Троян В. А. Задачи и функции Национальной полиции Украины как составляющая реализации её публично-сервисной деятельности

Выделены основные задачи и функции Национальной полиции Украины через призму реализации публично-сервисной деятельности. Обосновано создание полиции именно как публично-сервисной службы, что отражает стремление власти заставить правоохранительную систему служить интересам граждан и общества в целом, защищать и способствовать нормальной реализации этих интересов. Отмечено, что под функциями Национальной полиции Украины как органа публичной администрации следует понимать основные направления её деятельности, в которых отражены её сущность и назначение в государстве и

обществе в целом. Акцентируется внимание на закреплении публично-сервисной функции Национальной полиции Украины, поскольку она заключается в содействии гражданам в реализации их прав и законных интересов, трансформируется в публично-сервисные отношения и обеспечивает реализацию идеи антропоцентризма в сфере публичного управления.

Ключевые слова: Национальная полиция Украины, орган публичной администрации, задачи, функции, публично-сервисная деятельность, полицейские услуги, публичный порядок и безопасность.

Troian V. A. Tasks and functions of the National Police of Ukraine as a component of implementing its public and service activities

The author has outlined the main tasks and functions of the National Police of Ukraine through the prism of its public and service activities. Herewith the author has analyzed the provision of the Law of Ukraine "On the National Police" and points of view of scholars regarding the concept of the police and its tasks, the place and role of the police in the relationship "police – the person (society)", understanding of the terms "police services", "public and service activities" "functions of the public authority (public administration)", "police functions". The classification of the functions of the National Police of Ukraine has been provided.

It has been noted that we should understand the basic directions of the activities of the National Police of Ukraine reflecting its essence and purpose in the state and society in the whole as functions of the National Police of Ukraine as a public administration agency.

Formation of police forces as a public and service agency reflecting the government's desire to make the law enforcement system to serve the interests of citizens and society in general, protect and facilitate the normal realization of these interests has been proved. Special attention has been focused on the consolidation of public and service function of the National Police of Ukraine since it is to facilitate citizens in exercising their rights and legitimate interests, is transformed into public and service relationships and ensures the implementation of ideas of anthropocentrism in the sphere of public administration.

Keywords: National Police of Ukraine, public administration agency, tasks, functions, public and service activities, police services, public order and safety.

УДК 34.03

Л. І. Каленіченко,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 (слідства)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4068-4729>

ОБ'ЄКТИВНО ПРОТИПРАВНЕ ДІЯННЯ ЯК ФАКТИЧНА ПІДСТАВА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ (АНАЛІЗ ГАЛУЗЕВОГО ЗАКОНОДАВСТВА)

Досліджено сутність і форми проявів об'єктивно протиправного діяння, проаналізовано положення конституційного, кримінального, адміністративного та цивільного законодавства щодо можливості об'єктивно протиправного діяння «бути» фактичною підставою юридичної відповідальності.

Ключові слова: юридична відповідальність, об'єктивно протиправне діяння, фактична підстава, конституційно-правова відповідальність, кримінально-правова відповідальність, адміністративно-правова відповідальність, цивільно-правова відповідальність.

Постановка проблеми. Юридична відповідальність є однією з найважливіших гарантій забезпечення режиму законності й правопорядку в державі та суспільстві. Саме інститут юридичної відповідальності у праві тією чи іншою мірою обумовлює реалізацію суб'єктами права нормативно-правових приписів.

Окремі аспекти практичної реалізації юридичної відповідальності пов'язані з категорією «підстави юридичної відповідальності». Підстави юридичної відповідальності певною мірою забезпечують досягнення її мети, виконання завдань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В юридичній науковій літературі традиційно фактичною підставою юридичної відповідальності вважається склад правопорушення, проте існують і інші погляди стосовно фактичних підстав юридичної відповідальності.

Деякі вчені вважають, що «для настання відповідальності необхідне суспільно-небезпечне, винне, протиправне діяння. Відсутність одного із зазначених елементів виключає відповідальність. Відповідальність можлива лише за винне діяння, а протиправним тільки діяння» [1, с. 339]. На думку інших учених, у деяких випадках юридична відповідальність може наставати внаслідок скоєння не лише правопорушення, а й об'єктивно протиправного діяння [2, с. 288; 3, с. 252].

Існує також точка зору, згідно з якою об'єктивно протиправне діяння (дія або бездіяльність правопорушника, в яких відсутні всі суб'єктивні елементи або один із них) визнається фактичною підставою

об'єктивної юридичної відповідальності [4, с. 43]. При цьому в межах такої позиції наголошується на тому, що не всі об'єктивно протиправні діяння можуть виступати як підстави юридичної відповідальності (необхідною умовою визнання їх такими є наявність деліктоздатності правопорушника і закріплення в законі або договорі можливості притягнення його до відповідальності навіть за умови відсутності вини) [4, с. 43].

Звернімо увагу на те, що в юридичній науковій літературі підстави юридичної відповідальності як окремий аспект теорії юридичної відповідальності досліджували у своїх працях: М. В. Вітрук, С. М. Клімова, Т. В. Ковальова, М. О. Тучак, Н. М. Оніщенко, Ю. П. Пилипенко, М. Д. Шиндяпіна. У свою чергу, об'єктивно протиправне діяння як підстава юридичної відповідальності було предметом наукових досліджень лише І. О. Кузьміна, І. А. Міннікес.

Протиріччя у наведених позиціях стосовно можливості визнання об'єктивно протиправного діяння фактичною підставою юридичної відповідальності обумовлюють необхідність дослідження правової природи та проявів такого правового явища. У зв'язку з цим **метою** цієї статті є встановити сутність і форми проявів об'єктивно протиправного діяння, проаналізувати положення конституційного, кримінального, адміністративного та цивільного законодавства щодо можливості об'єктивно протиправного діяння «бути» фактичною підставою юридичної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Аналіз сучасної юридичної наукової літератури дає підстави стверджувати, що, як правило, об'єктивно протиправне діяння вчені-правознавці визначають як «діяння, у складі якого як сукупності обов'язкових юридичних ознак правопорушення відсутні суб'єктивні ознаки (суб'єкт, суб'єктивна сторона) або відсутня яка-небудь одна з цих ознак» [5, с. 847] або зовнішньо схоже з правопорушенням діяння, у складі якого відсутні суб'єктивні елементи (вина, деліктоздатність суб'єкта, досягнення певного віку суб'єктом, який скоїв діяння) [6; 7, с. 16–17; 8, с. 9], або як «дію або бездіяльність правопорушника, в якій відсутні суб'єктивні елементи» [4, с. 43].

На думку А. М. Шульги, об'єктивно протиправна поведінка припускає (за визначенням) відсутність у складі правопорушення його суб'єктивних елементів (суб'єкта, суб'єктивної сторони) або принаймні одного з них [5, с. 847]. Наведене формулювання визначення об'єктивно протиправного діяння, на наш погляд, дозволяє уникнути термінологічної плутанини під час класифікації юридично значущих вчинків та охоплює всі форми прояву аналізованого правового явища (об'єктивно протиправного діяння).

Отже, проявами (видами) об'єктивно протиправного діяння є: 1) безвинне діяння (у складі правопорушення відсутня суб'єктивна сторона); 2) діяння неделіктоздатного суб'єкта (у складі правопорушення

немає такого його елемента, як суб'єкт правопорушення); 3) безвинне діяння недеклараційного суб'єкта (у складі правопорушення відсутній суб'єктивна сторона та суб'єкт правопорушення).

Безвинне діяння в юридичній літературі позначається терміном «казус» (від лат. *casus* – випадок). Казус – це випадкова дія, яка відрізняється від дії навмисної або необережної тим, що має зовнішні ознаки правопорушення, але позбавлена елемента вини, через що не тягне за собою юридичну відповідальність [9, с. 392]. Наприклад, батько зварив дітям вдома кашу, якою вони отруїлися, тому що крупа була виготовлена із зерна, враженого споринням. У цьому контексті звернімо увагу на те, що залежно від волі людини є два основні види казусу – казус-дія (приклад ми навели вище) і казус-подія (наприклад, аварія на дорозі внаслідок відмови двигуна автомобіля, яка спричинила тяжкі наслідки).

Прикладом діяння недеклараційного суб'єкта як різновиду об'єктивно протиправного діяння є об'єктивне порушення певної норми права недеклараційною особою (малолітньою, душевнохворою). Наприклад, душевнохвора людина, проходячи повз вітрину магазину, кинула у скло каміння.

Звернімо увагу на те, що в юридичній науковій літературі традиційно виокремлюють такі два види об'єктивно протиправного діяння: 1) безвинне діяння; 2) діяння недеклараційного суб'єкта [5, с. 848]. Однак, враховуючи визначення поняття об'єктивно протиправного діяння, можна доповнити таку класифікацію ще одним видом досліджуваного правового явища – безвинним діянням недеклараційного суб'єкта (у складі правопорушення відсутні суб'єктивні ознаки).

На наш погляд, в юридичній літературі учені-правознавці не виокремлюють безвинне діяння недеклараційного суб'єкта як окремий вид об'єктивно протиправного діяння у зв'язку з тим, що цей вид правового явища вкрай затеоретизований та майже не зустрічається на практиці. Так, враховуючи наведені приклади видів об'єктивно протиправного діяння, практичним проявом безвинного діяння недеклараційного суб'єкта буде випадок, коли малолітня особа зварила вдома кашу, якою батько й мати отруїлися, тому що крупа була виготовлена із зерна, враженого споринням.

У контексті аналізу об'єктивно протиправного діяння як фактичної підстави юридичної відповідальності слід звернути увагу на зміст загальновизнаного загальногалузевого принципу відповідальності за наявності вини, згідно з яким «за відсутності вини в діянні особи до неї не можуть бути застосовані заходи юридичної відповідальності» [10, с. 218]. Тобто якщо у протиправному діянні особи відсутній такий елемент складу злочину, як суб'єктивна сторона (вина), вона не може бути притягнута до юридичної відповідальності.

Виходячи зі змісту зазначеного принципу, у кримінальному праві України не допускається об'єктивне ставлення у провину, тобто не

допускається кримінальна відповідальність за діяння, вчинене без вини. На підтвердження сказаного вважаємо за доцільне звернутися до положень Кримінального кодексу України [11], стаття 2 якого визначає, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Кодексом. Далі у ст. 11 Кодексу законодавець закріплює поняття злочину «злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину». Виходячи із зазначеного, маємо підстави підкреслити, що у кримінальному законодавстві об'єктивно протиправне діяння (безвинне діяння) не є підставою кримінально-правової відповідальності.

Що ж стосується об'єктивно протиправного діяння неделіктоздатного суб'єкта як фактичної підстави кримінально-правової відповідальності, то стаття 18 Кримінального кодексу України свідчить, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. При цьому стаття 19 цього ж кодексу вказує на те, що осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. На підставі вказаного можемо констатувати, що об'єктивно протиправне діяння неделіктоздатного суб'єкта не є фактичною підставою кримінально-правової відповідальності.

Стаття 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення закріплює на законодавчому рівні зміст дефініції «адміністративне правопорушення (проступок)» – «протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність» [12]. Разом із цим, положення ч. 2 зазначеної статті передбачають, що «адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності» [12]. Таким чином, в адміністративному праві законодавець фактичною підставою адміністративної відповідальності визнає адміністративне правопорушення (проступок). Однією із суттєвих ознак останнього є його винність. У зв'язку з цим ми можемо зробити висновок, що безвинне об'єктивно протиправне діяння не є фактичною підставою адміністративно-правової відповідальності.

В адміністративному праві, як і у кримінальному, законодавець не визначає фактичною підставою правової відповідальності об'єктивно протиправного діяння неделіктоздатного суб'єкта. Про такий стан речей свідчать положення ст. 12, 17, 20 Кодексу України про адміністративні правопорушення. У змісті зазначених нормативно-правових приписів закріплено, що адміністративна відповідальність настає з 16-річного віку (ст. 12 КУпАП); особа, яка була під час

вчинення адміністративного правопорушення у стані неосудності, не підлягає адміністративній відповідальності (ст. 17, 20 КУпАП).

У конституційному праві правовими підставами настання конституційно-правової відповідальності вчені визнають конституційно-правові норми, а фактичною підставою – вчинення відповідним суб'єктом конституційного правопорушення (делікта) [13, с. 654]. При цьому в юридичній науковій літературі деякі вчені звертають увагу на те, що правові підстави конституційно-правової відповідальності містяться не в єдиному спеціальному законі (кодексі), як це властиво іншим видам юридичної відповідальності, а у Конституції та поточному конституційному законодавстві України. А фактичною підставою конституційно-правової відповідальності є конституційне правопорушення (делікт) [13, с. 654; 14, с. 380].

Конституційно-правові делікти чітко визначені нормативними приписами конституційного законодавства. Так, наприклад, п. 1 ч. 2 ст. 61 закону України «Про вибори народних депутатів України» встановлює конституційно-правову відповідальність кандидату в депутати в разі встановлення судом під час розгляду виборчого спору в порядку, передбаченому законом, факті підкупу ним виборців або членів виборчих комісій [15]. У такому контексті звернімо увагу на те, що конституційно-правова правосуб'єктність, одним з елементів якої є конституційна деліктоздатність, настає з моменту виникнення спеціального конституційно-правового статусу суб'єкта конституційно-правових відносин (наприклад, конституційно-правова правосуб'єктність народного депутата виникає з моменту офіційного оголошення результатів виборів) [13; 16, с. 102]. Тобто з моментом виникнення конституційно-правової правосуб'єктності суб'єкт конституційно-правових відносин може бути притягнений до конституційно-правової відповідальності. Із цього можна зробити висновок, що неделіктоздатна особа не може бути суб'єктом конституційно-правової відповідальності. Інакше кажучи, об'єктивно-протиправне діяння неделіктоздатного суб'єкта не є фактичною підставою конституційно-правової відповідальності.

У зв'язку з тим, що діяльність суб'єктів конституційно-правових відносин у будь-якому випадку є свідомо-вольовою або носить свідомо-вольовий характер, є підстави констатувати, що безвинне об'єктивно протиправне діяння не може бути підставою конституційно-правової відповідальності. Конституційне законодавство пов'язує конституційно-правову відповідальність із вчиненням конституційно-правового делікта, який із суб'єктивної сторони завжди є винним свідомо-вольовим діянням.

На підставі аналізу вищезазначених нормативно-правових актів можемо стверджувати, що за загальним правилом об'єктивно протиправне діяння не є фактичною підставою юридичної відповідальності (наприклад, конституційно-правової, кримінально-правової, адміністративно-правової).

Однак у цивільному праві України, як виняток із загального правила, особа може притягатися до відповідальності за об'єктивно протиправне діяння, тобто об'єктивно протиправне діяння за певних умов є фактичною підставою цивільно-правової відповідальності. Такий стан речей, на наш погляд, пов'язаний із тим, що «загальною умовою цивільної відповідальності є наявність шкоди у потерпілої особи» [17, с. 78].

На відміну від кримінального та адміністративного права форма вини за загальним правилом не впливає на розмір відповідальності – і в разі умисного, і в разі необережного порушення зобов'язання особа несе повну відповідальність. Хоча форма вини і має юридичне значення у певних випадках, встановлених договором або законом [17, с. 81]. Так, положення ч. 5 ст. 1187 Цивільного кодексу України [18] свідчать, що володілець джерела підвищеної небезпеки звільняється від відповідальності, якщо шкода була завдана внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого. Згідно з положеннями ч. 3 ст. 950 ЦК України якщо після закінчення строку зберігання поклажедавець не забрав річ, що була передана на зберігання, зберігач відповідає за втрату (нестачу) або пошкодження цієї речі лише за наявності його умислу або грубої необережності.

Саме диспозитивний характер регулювання цивільних відносин та наявність шкоди у потерпілої особи як загальна умова цивільної відповідальності дає можливість законодавцю та учасникам цих відносин відступати від загального принципу відповідальності незалежно від вини [17, с. 79]. Тобто в цивільному праві особа може притягатися до відповідальності (за законом та за договором) за безвинне діяння, яке є одним із проявів об'єктивно протиправного діяння.

Під час аналізу об'єктивно протиправного діяння неделіктоздатного суб'єкта як фактичної підстави цивільно-правової відповідальності, на наш погляд, слід звернути увагу на положення ст. 33, 1178, 1179, 1184, 1185, 1186 ЦК України тощо. Стаття 33 врегулює питання цивільної відповідальності неповнолітньої особи. Згідно з положеннями цього нормативно-правового припису «якщо у неповнолітньої особи недостатньо майна для відшкодування збитків, додаткову відповідальність несуть її батьки (усиновлювачі) або піклувальник». Тобто законодавець покладає обов'язок нести цивільно-правову відповідальність за нанесену неповнолітньою особою шкоду на батьків (усиновлювачів) або піклувальників. А ось стаття 1179 Цивільного кодексу України дає підстави стверджувати, що в разі відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Якщо неповнолітня особа перебувала у закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника, цей

заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі, якщо він не доведе, що шкоди було завдано не з його вини.

Враховуючи викладене, маємо підстави відзначити, що за загальним правилом обов'язок нести цивільну відповідальність неповнолітньої особи законодавець покладає на неї особисто. Проте у випадку відсутності у неповнолітньої особи майна на відшкодування збитків поряд із відповідальністю неповнолітньої особи додаткову цивільно-правову відповідальність несуть батьки (усиновлювачі) або піклувальники.

Положення ст. 1178 ЦК України врегульовують питання відшкодування шкоди, завданої малолітньою особою. Згідно з приписами цієї норми права шкода, завдана малолітньою особою (яка не досягла 14 років), відшкодовується її батьками (усиновлювачами) або опікуном чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи, якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою.

У разі, якщо малолітня особа завдала шкоди під час перебування під наглядом навчального закладу, закладу охорони здоров'я чи іншого закладу, що зобов'язаний здійснювати нагляд за нею, а також під наглядом особи, яка здійснює нагляд за малолітньою особою на підставі договору, ці заклади та особа зобов'язані відшкодувати шкоду, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини.

Якщо малолітня особа перебувала в закладі, який за законом здійснює щодо неї функції опікуна, цей заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду, завдану нею, якщо не доведе, що шкоду було завдано не з його вини.

Якщо малолітня особа завдала шкоди як з вини батьків (усиновлювачів) або опікуна, так і з вини закладів або особи, що зобов'язані здійснювати нагляд за нею, батьки (усиновлювачі), опікун, такі заклади та особа зобов'язані відшкодувати шкоду в частці, яка визначена за домовленістю між ними або за рішенням суду [18].

Таким чином положення ст. 1178 ЦК України дають підстави стверджувати, що в цивільному праві шкода, завдана малолітньою особою, відшкодовується батьками (усиновлювачами) або піклувальниками. Інакше кажучи, цивільно-правову відповідальність за малолітню особу, яка є неделіктоздатною, несуть батьки (усиновлювачі) або піклувальники.

Положення ст. 1184 та 1186 Цивільного кодексу України врегульовують питання відшкодування шкоди, завданої недеїздатною фізичною особою та фізичною особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними. Шкода, завдана недеїздатною фізичною особою, відшкодовується опікуном або закладом, який зобов'язаний здійснювати нагляд за нею, якщо він не

доведе, що шкода була завдана не з його вини. У свою чергу, відшкодування шкоди, завданої особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними у зв'язку з психічним розладом або недоумством, за рішенням суду може бути покладено на чоловіка (дружину), батьків, повнолітніх дітей, якщо вони проживали разом з цією особою, знали про її психічний розлад або недоумство, але не вжили заходів щодо запобігання шкоді.

З огляду на вказане маємо підстави відзначити, що в цивільному законодавстві обов'язок відшкодувати шкоду (нести цивільно-правову відповідальність), завдану недієздатною фізичною особою або фізичною особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, у визначених законом випадках покладено на інших суб'єктів права.

На підставі аналізу положень цивільного законодавства можемо погодитися з думкою про те, що майнову відповідальність як особливий негативний правовий наслідок об'єктивно-протиправного діяння у виключно передбачених законом випадках може нести інший суб'єкт права [19, с. 97]. Інакше кажучи, об'єктивно протиправне діяння неделіктоздатного суб'єкта являє собою фактичну підставу лише для цивільно-правової відповідальності та виключно у випадках, передбачених чинним законодавством.

Таким чином, спираючись на вищевикладені положення цивільного законодавства України, вважаємо за доцільне підкреслити, що об'єктивно протиправне діяння, як безвинне, так і неделіктоздатного суб'єкта, в окремих випадках є фактичною підставою юридичної (цивільно-правової) відповідальності.

Підсумовуючи все вищевикладене, можемо зробити деякі **ВИСНОВКИ**.

По-перше, об'єктивно протиправне діяння – це об'єктивно протиправна поведінка, яка припускає відсутність у складі правопорушення його суб'єктивних елементів (суб'єкта, суб'єктивної сторони) або одного з них.

По-друге, проявами (видами) об'єктивно протиправного діяння є: 1) безвинне діяння (у складі правопорушення відсутня суб'єктивна сторона); 2) діяння неделіктоздатного суб'єкта (у складі правопорушення немає такого його елемента, як суб'єкт правопорушення).

По-третє, традиційно фактичною підставою юридичної (конституційно-правової, кримінально-правової, адміністративно-правової, цивільно-правової) відповідальності є скоєння правопорушення. Однак у межах реалізації норм цивільного законодавства фактичною підставою юридичної (цивільно-правової) відповідальності є як скоєння правопорушення, так і порушення суб'єктивних прав чи об'єктивно протиправне діяння (у визначених законом, договором випадках). Отже, об'єктивно протиправне діяння є фактичною підставою лише цивільно-правової відповідальності і лише у випадках, передбачених законом або (і) договором.

Список бібліографічних посилань: 1. Иоффе О. С., Шаргородский М. Д. Вопросы теории права. М.: Госюриздат, 1961. 381 с. 2. Спиридонов Л. И. Теория государства и права: учебник. М.: Проспект, 1996. 304 с. 3. Теория держави і права: підруч. для студентів юрид. ВНЗ/О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с. 4. Кузмин И. А. Объективно-противоправное деяние как основание юридической (безвинной) ответственности. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*. 2011. № 1 (26). С. 39–44. 5. Шульга А. М. Об'єктивно протиправне діяння, об'єктивно правомірна поведінка // Форум права. 2012. № 3. С. 846–849. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2012_3_146.pdf (дата звернення: 24.10.2016). 6. Минникес И. А. Объективно-противоправное деяние. *Российский юридический журнал*. 2008. № 2. С. 19–23. 7. Ковалева Е. Л. Правомерное и противоправное поведение: их соотношение: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. М., 2002. 288 с. 8. Фролова Н. Ю. Правомерное и неправомерное поведение как парные юридические категории (общетеоретический аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Казань, 2010. 25 с. 9. Теорія держави і права: навч. посіб./А. М. Шульга, Л. В. Новікова, В. І. Сідоров та ін.; за ред. А. М. Шульги. Харків: Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2014. 464 с. 10. Хропанюк В. Н. Теория государства и права: учеб. пособие для вузов/под ред. В. Г. Стрекозова. 2-е изд., доп. и испр. М.: Дабахов, Ткачев, Димов, 1995. 378 с. 11. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 25.10.2016). 12. Кодекс України про адміністративні правопорушення: закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/80731-10> (дата звернення: 25.10.2016). 13. Ткаченко Ю. В. Особливості конституційно-правової відповідальності // Форум права. 2013. № 3. С. 652–656. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_107.pdf (дата звернення: 24.10.2016). 14. Загальна теорія держави і права: підруч. для студентів юрид. ВНЗ/М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с. 15. Про вибори народних депутатів України: закон України від 17.11.2011 № 4061-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 10–11. Ст. 7. 16. Гецько В. В. Конституційно-правова відповідальність у структурі правового статусу народних депутатів України та депутатів місцевих рад. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 101–105. 17. Проблеми правової відповідальності: монографія/Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, Л. М. Баранова та ін.; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. Харків: Право, 2014. 348 с. 18. Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 25.10.2016). 19. Шульга А. М. Загальнотеоретичні аспекти правомірної поведінки особи: монографія. Харків: Майдан, 2013. 412 с.

Надійшла до редколегії 03.11.2016

Калениченко Л. И. Объективно противоправное деяние как фактическое основание юридической ответственности (анализ отраслевого законодательства)

Исследованы сущность и формы проявления объективно противоправного деяния, проанализированы положения конституционного, уголовного, административного и гражданского законодательства относительно возможности объективно противоправного деяния «быть» фактическим основанием юридической ответственности.

Ключевые слова: юридическая ответственность, объективно противоправное деяние, фактическое основание, конституционно-правовая ответственность, уголовно-правовая ответственность, административно-правовая ответственность, гражданско-правовая ответственность.

Kalenichenko L. I. Objectively illegal act as the actual reason of legal liability (analysis of branch legislation)

It has been established that objectively illegal act is an objectively unlawful behavior that suggests the lack of its subjective elements (subject, subjective side) within the corpus delicti or one of them. Manifestations (species) of objectively illegal act are: 1) innocent act (there is no subjective side within the corpus delicti); 2) the act of a non-delictual subject (there is no such an element as an offense within the corpus delicti).

It has been proved that traditionally the actual reason of the legal (constitutional and legal, criminal and legal, administrative and legal, civil and legal) liability is the commission of an offense. Within the implementation of the norms of civil legislation the actual reason for legal (civil and legal) liability is both the commission of the offense and violation of subjective rights or objectively illegal act (in cases defined by the law, contract). Therefore, it has been concluded that objectively illegal act is the actual reason only for the civil and legal liability and just in cases stipulated by the law and (or) contract.

Keywords: legal liability, objectively illegal act, actual reason, constitutional and legal liability, criminal and legal liability, administrative and legal liability, civil and legal liability.

УДК [342.951:347.157](477)

Н. В. Коломоєць,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права і процесу факультету № 3
(підрозділів поліції превентивної діяльності) Харківського національного
університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4623-610X>;

П. В. Коломоєць,

провідний фахівець відділу організаційно-аналітичної роботи та контролю
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8937-4698>

ПРАВА ДИТИНИ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ДЕРЖАВИ

Досліджено проблеми правової охорони прав дитини в Україні, наголошено, що, незважаючи на різноманіття нормативно-правового регулювання, права дитини залишаються другорядною категорією, на яку звертають увагу в останню чергу. Тому за результатами дослідження запропоновано організаційно-правові напрями вдосконалення захисту прав дитини в Україні.

Ключові слова: права дитини, правова охорона, захист прав дитини, державна політика.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення все більшої актуальності набуває питання захисту прав дитини. Зумовлено це низкою чинників, зокрема:

- зростанням кількості внутрішньодержавних і міжнародних конфліктів, унаслідок чого дитина, її права та свободи, правовий статус нівелюються в загальній системі права;
- зростанням кількості дітей-біженців і дітей-переселенців, правове положення яких потребує особливого нормативно-правового врегулювання;
- втягненням неповнолітніх у злочинну діяльність за допомогою використання різних заходів примусового характеру, яким дитина через свій вік та необізнаність протистояти не може;
- зростанням кількості протиправних дій стосовно дітей;
- невиконанням державою своїх міжнародно-правових зобов'язань у сфері захисту прав дитини;
- відсутністю чіткого розподілу функціональних обов'язків між різними державними органами щодо реалізації та забезпечення основних прав і свобод, а також законних інтересів дитини;
- відсутністю ефективного механізму реагування на порушення прав дитини тощо.

Метою статті є визначити права дитини як пріоритетний напрямок розвитку державної соціальної, економічної та правової політики, виробити на основі цього єдиний загальнодержавний механізм правової охорони прав дитини та забезпечення їх у повсякденному житті.

Стан дослідження. Права дитини, їх захист органами державної влади, громадськими об'єднаннями, міжнародними урядовими та неурядовими організаціями неодноразово були предметом досліджень представників педагогічної, правової, соціологічної, психологічної науки. Цікавими та надзвичайно актуальними є дослідження В. І. Абрамова, О. І. Вінгловської, А. В. Дакал, К. Б. Левченко, А. І. Миськів, А. М. Нечаєва, І. В. Цибуліної та деяких інших. Однак навіть такі фундаментальні монографічні дослідження не вирішують усього переліку питань, які сьогодні стоять на порядку денному перед дитячою правозахисною сферою.

Виклад основного матеріалу. Держава є складною формою організації суспільного буття. Тому з метою впорядкування сукупності відносин, що складаються в соціумі, вона за допомогою органів державної влади реалізує низку функцій і завдань. Правова охорона кожної сфери суспільних відносин є невід'ємним атрибутом здійснення та реалізації державної політики в цілому.

Дитина є спеціальним суб'єктом суспільних правовідносин, зокрема вона не обмежена у правоздатності. Особливий правовий статус дитини обумовлений тим, що вона, внаслідок своєї фізичної та розумової незрілості, потребує спеціальної охорони й піклування, враховуючи належний правовий захист як до, так і після народження. Ситуація із забезпеченням прав дітей на охорону життя та здоров'я, опіку, піклування, усиновлення, освіту, майно, житло, захист від жорстокості й насильства є складною. Стабільно високими залишаються дитяча смертність, рівень захворюваності та інвалідності. Статистика свідчить, що в умовах сьогодення майже 80 % дітей мають одне або кілька захворювань, лише 15–20 % малюків народжуються цілком здоровими, а в кожній третій дитини фіксуються відхилення у фізичному або психічному розвитку, що відповідно порушує право дитини на здоров'я [1]. Тому права дитини вимагають особливого захисту з боку держави, що передбачено міжнародними нормативно-правовими актами та законодавством України.

Кількість проблем, що стосуються дотримання прав дитини, зростає, зокрема, через відсутність системного підходу до створення дієвих процедур і механізмів їх захисту. Хоча необхідність у такому особливому захисті дитини передбачена Женевською декларацією прав дитини 1924 року і Декларацією прав дитини, ухваленою Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 року, та визнана в Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (ст. 23 і 24), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (ст. 10), а також у статутах і відповідних документах спеціалізованих установ і міжнародних організацій, що займаються питаннями благополуччя дітей [2].

Що являє собою правова охорона? Сьогодні це питання є складним і не визначеним як на законодавчому, так і на доктринальному рівнях. Під категорією «охороняти» пропонують розуміти:

- оберігати від небезпеки кого-небудь або що-небудь, забезпечувати від загрози нападу, замаху і т. ін.;
- стояти на варті біля кого-, чого-небудь, стерегти;
- оберігати від руйнування, знищення, завдання шкоди і т. ін.;
- захищати від чого-небудь [3, с. 170].

Враховуючи наведене, можемо зробити висновок, що **правова охорона** передбачає низку організаційно-правових заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для реалізації основних прав, свобод і законних інтересів осіб, а також їх захист у разі порушення.

У свою чергу, правова охорона неможлива без існування регламентованих нормами чинного законодавства суспільних відносин, які впорядковуються за допомогою регулятивних норм. Тому регулятивна та охоронна функції права тісно пов'язані; там, де відбувається порушення регулятивних норм, у дію вступають охоронні норми. Охоронні норми спрямовані на регламентацію засобів юридичної відповідальності та засобів захисту суб'єктивних прав. Роль цих норм у регулюванні суспільних відносин зводиться до виникнення на їх основі охоронних правовідносин, які враховують особливості правопорушень [4].

Тому коли ми говоримо про **правову охорону прав дитини**, то повинні розуміти, що це врегульована нормами права організаційно-правова діяльність, яка здійснюється органами державної влади, громадськістю та окремими особами для захисту гарантованих державою прав і законних інтересів дитини в будь-якій сфері суспільних відносин. А отже, об'єктом правової охорони є вся сукупність прав, що надаються дитині від народження. Проблема полягає в тому, що не в кожному конкретному випадку порушення прав існує чітко вироблений механізм їх захисту. Такий стан речей обумовлений або прогалинами в чинному законодавстві, або відсутністю спеціальних суб'єктів, які будуть уповноважені здійснювати відповідний захист. Тому правова охорона прав дитини в цьому випадку є яскравим прикладом невідповідності правореалізаційної діяльності фундаментальним основам правотворчості.

Так, аналіз діяльності Уповноваженого Президента України з прав дитини за минулі роки підтвердив факт, що питання забезпечення прав дитини на якісне медичне забезпечення, захисту житлових і майнових прав, бездіяльності місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування, відсутності правового захисту прав дітей-сиріт і дітей із багатодітних родин, неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, невиконання зобов'язаними сторонами аліментів, неналежного забезпечення хворих дітей медикаментами та якісною медичною допомогою, насильства, розв'язання конфліктів між батьками щодо визначення місця проживання дитини та представлення інтересів дітей у судах, інші питання соціально-правового захисту дітей є не вирішеними, а тому потребується застосування як регулятивної, так і охоронної функції з боку права [5, с. 13].

Найпоширенішими зверненнями до Уповноваженого Президента України з прав дитини були питання житлового забезпечення та майнових спорів щодо житла. Зокрема чи не найскладнішими щодо перспективи бути вирішеними виявилися звернення громадян про спори між батьками щодо визначення місця проживання дитини та участі в її вихованні в разі розірвання шлюбу.

Значна кількість звернень стосувалися питань лікування за кордоном дітей, хворих на рак та інші складні захворювання. Заклади охорони здоров'я, лікарі, батьки онкохворих дітей наголошують на необхідності запровадження прозорого та доступного механізму лікування дітей за кордоном, зазначаючи, що застарілий порядок, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 8 грудня 1995 року № 991 «Про затвердження Положення про порядок направлення громадян на лікування за кордон» та наказом Міністерства охорони здоров'я України від 6 червня 2008 року № 307 «Про забезпечення порядку направлення громадян на лікування за кордон», не відповідає потребам та інтересам тяжкохворої дитини, тому що не визначає порядку ведення обліку хворих, яким рекомендоване таке лікування, не забезпечує рівності доступу до лікування, додержання черговості його оплати тощо [5, с. 15–16].

Наведене дає підстави стверджувати, що інститут захисту прав дитини сьогодні не відповідає міжнародним стандартам, незважаючи на всю сукупність ратифікованих нормативно-правових актів. Основними причинами, які покладені в основу нівелювання процесу захисту прав дитини, є такі:

1) низький рівень правової культури населення. Діти та їх батьки в основному не обізнані з нормами міжнародного та вітчизняного законодавства, що призводить до відсутності в них розуміння про наявність тих чи інших прав, а також про визначений на законодавчому рівні механізм їх захисту в разі порушення чи недотримання, що залишає по суті проблему не вирішеною;

2) відсутність фінансування та матеріально-технічного супроводження в процесі реалізації норм, що регламентують права дитини в тій чи іншій сфері суспільних відносин. Тому в державі виникає ситуація, коли є норма або навіть закон, який надає дитині певні права, але немає відповідних коштів на реалізацію такої норми. За таких обставин де-юре норма є, але у той же час вона є «мертвою», а права дитини де-факто не є захищеними;

3) відсутність чіткого закріплення на законодавчому рівні розподілу повноважень між відповідними органами та організаціями щодо захисту прав дитини. Маємо велику кількість органів державної влади, діяльність яких направлена на захист прав дитини, однак по суті цю роботу виконувати нікому. Тому лівова частка правозахисних функцій у сфері захисту прав дитини припадає на недержавні громадські організації.

Наведене дає підстави стверджувати, що виникла необхідність побудови й вироблення чіткого організаційно-правового та функціонального механізму захисту прав дитини за такими напрямками: 1) систематизація законодавства у сфері захисту прав дитини; 2) формування дієвого апарату органів державної влади, до компетенції яких будуть входити виключно забезпечення, реалізація та захист прав дитини; 3) утворення спеціальної контрольної групи з представників органів державної влади та громадськості, які будуть здійснювати моніторинг за виконанням указаними вище органами своїх повноважень у сфері захисту прав дитини, а також здійснювати нагляд за порядком використання бюджетних коштів на реалізацію прав дитини в контексті виконання загальнодержавних, регіональних і місцевих програм захисту прав дитини.

Висновок. Права людини, зокрема права дитини, не є абстрактними категоріями. Їх правова охорона потребує чітких організаційно-правових заходів впливу з боку держави. Дитина є номінальною соціальною одиницею побудови громадянського суспільства, і нехтувати її правами недоцільно з економічної, політичної та правової точок зору, адже здорова, освічена, захищена дитина є запорукою розвитку дійсно правової держави.

Список бібліографічних посилань: 1. Права ребенка в Украине: в разрезе выполнения положений Конвенции ООН о правах ребенка: пресс-релиз // Центр антикоррупційних досліджень: сайт. URL: <http://commongoal.org.ua/?p=116> (дата звернення 18.11.2016). 2. Конвенція про права дитини: від 20.11.1989 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 18.11.2016). 3. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т./уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконіт, 2003. Т. 3: Обє – Роб. 927 с. 4. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2006 // Електронна бібліотека Князева. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/1604.htm (дата звернення: 18.11.2016). 5. Захист прав дитини в Україні: підсумки діяльності у 2013 році Уповноваженого Президента України з прав дитини Ю. О. Павленка. Київ. 2014. 192 с. // UNICEF: офіц. сайт. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/Report_2014_OBL.pdf (дата звернення: 18.11.2016).

Надійшла до редколегії 21.11.2016

Коломєєв Н. В., Коломєєв П. В. Права ребѣнка как объект правовой охраны государства

Исследованы проблемы правовой охраны прав ребѣнка в Украине, отмечено, что, несмотря на многообразие нормативно-правового регулирования, права ребѣнка остаются второстепенной категорией, на которую обращают внимание в последнюю очередь. Поэтому по результатам исследования предложены организационно-правовые направления совершенствования защиты прав ребѣнка в Украине.

Ключевые слова: права ребѣнка, правовая охрана, защита прав ребѣнка, государственная политика.

Kolomoiets N. V., Kolomoiets P. V. Child rights as an object of legal protection of the state

The problems of legal protection of child rights in Ukraine have been studied; it has been noted that despite the diversity of legal regulation, child rights remain secondary categories, which are considered to the last. It has been indicated that the child is nominal social unit of building civil society and it is impractical to neglect the rights from economic, political and legal points of view, as healthy, educated, protected child is the key to the development of real legal state.

The authors by the results of the study have suggested organizational and legal ways of improving child rights protection in Ukraine, including: 1) systematization of legislation in the sphere of protecting child rights; 2) formation of an effective system of state authorities, which competences will include only ensuring, realization and protection of child rights; 3) formation of a special control group of the representatives of state authorities and the public, who will monitor the performance of the powers of the listed above authorities in the sphere of protecting child rights and supervising over the procedure of using budgetary funds for the implementation of child rights in the context of performing national, regional and local programs in protecting child rights.

Keywords: child rights, legal protection, protection of child rights, state policy.

УДК 342.82(477)

М. І. Марчук,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного і міжнародного права
факультету № 4 (кіберполіції)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0217-478X>;

М. В. Черхавський,

курсант факультету № 1 (слідства)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7922-4901>

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РЕФОРМУВАННЯ ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Розглянуто актуальні питання регулювання окремих положень інституту виборів народних депутатів України. Проблему функціонування представницької демократії розглянуто крізь аналіз елементів виборчої системи із завданням теоретичного моделювання найбільш оптимального варіанту набору елементів виборчої системи, яка зможе відобразити реальний стан представництва в парламенті. Проведено теоретико-правовий аналіз таких складових виборчої системи, як виборчий округ, виборчий (партійний) список, способи голосування. Негативно охарактеризовано положення виборчого законодавства у питанні використання інституту закритих партійних списків.

Ключові слова: вибори, виборча система, мажоритарна виборча система, пропорційна виборча система, елементи виборчої системи, партійні списки.

Постановка проблеми. Вибори – це один з найдавніших механізмів формування влади в суспільстві, який людство використовує більш ніж 2 тис. років. Значного розвитку вибори, як форма безпосередньої демократії, досягли в період античної Греції та Риму, за час існування військових демократій на етапі раннього середньовіччя та міст-республік. Варто зауважити, що монархічна модель правління набуває вагомого значення лише за часів абсолютних середньовічних монархій, що на довгий час закинуло людство в «темні віки» історії. Як механізм формування державної влади, вибір набувають свого розвитку лише з XVIII століття. Сьогодні демократичний інститут виборів наявний в абсолютній більшості держав, проте його форми, методи та організаційні структури суттєво відрізняються між собою.

Розглядаючи Україну крізь призму обраної проблематики, слід зауважити, що питання виборчої системи залишається гострою проблемою, з якою більшість членів громадянського суспільства пов'язує причину гострих політичних криз.

Причини відповідних політичних криз, звичайно, не можна обмежувати тільки недоліками виборчої системи, однак вони є одним із ключових моментів, що призводить до корумпованості парламентарів, лобювання приватних інтересів, відсутності прагнення реформ тощо. Відповідний стан речей також не є питанням «еволюції недосконалості» виборчого законодавства України. Ситуація в українській політиці, по суті, є відображенням слабко керованого середовища, створюваного цілеспрямовано з метою економічної наживи тих чи інших політичних еліт, що, у свою чергу, й призвело до довгострокової гострої кризи практично в усіх сферах суспільної діяльності.

Стан дослідження. Дослідженням даної проблеми присвятили свої праці такі науковці, як: К. В. Арановський, Д. М. Горшков, О. М. Довгош, В. М. Кампо, Ю. Б. Ключковський, Є. М. Петренко, Р. М. Максаква, О. В. Марцеляк, Б. С. Райковський та М. Ф. Рибачук, М. В. Савчин, Ю. Р. Шведа, Л. Є. Шкляр, М. С. Шугарт та ін.

В Україні діє низка нормативно-правових актів, які покликані врегулювати суспільні відносини, пов'язані з порядком підготовки і проведенням виборів органів державної влади та місцевого самоврядування: Конституція України, закони України від 17.11.2011 № 4061-VI «Про вибори народних депутатів України», від 05.03.1999 № 474-XIV «Про вибори Президента України», від 14.01.1998 № 14/98-ВР «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», від 10.07.2010 № 2487-VI «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», від 30.06.2004 № 1932-IV «Про Центральну виборчу комісію», від 22.02.2007 № 698-V «Про державний реєстр виборців».

Метою статті є висвітлення недоліків законодавчого регулювання окремих елементів виборчої системи України, що, у свою чергу, призводить до викривлення основоположних ідей представницької демократії.

Виклад основного матеріалу. Варто вказати, що центральним механізмом функціонування інституту виборів є виборча система, яка в кінцевому варіанті покликана дати відповідь на такі питання: як голосувати, за кого голосувати і в який спосіб перевести отримані голоси в мандати.

Дискусії стосовно ідеальної виборчої системи, на жаль, відносять до вічних; вони тривають у кожній державі, де існує демократичний інститут виборів. У багатьох сучасних державах модель виборчої системи остаточно не утвердилась.

Як зазначає Ю. Б. Ключковський, проблема вибору виборчої системи – досить політизований процес, що виражається у прагненні певної політичної сили отримати «владу у державі» для задоволення власних інтересів. У демократичній державі цей процес обмежується правовими критеріями, зокрема, виходячи зі ст. 71 Конституції України. вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Ця стаття Конституції закріпила основні принципи виборчого права в Україні, які в подальшому здобули своє поглиблене вираження в законах України «Про вибори Президента України» та «Про вибори народних депутатів України» [1, с. 5]. Однак, беручи до уваги досвід минулих років, вибори у цілому та виборча система зокрема досить часто в Україні служать засобом отримання політичних преференцій для певної політичної сили.

Традиційно виборчі системи поділяють на три групи: змішану, мажоритарну і пропорційну. Головним елементом, що допомагає відмежувати ці системи одна від одної, є те, як розподіляються місця: серед кандидатів, які отримали більшість голосів, і пропорційно за рахунок кількості голосів, відданих за політичні партії або кандидатів, необхідних для набрання виборчої квоти.

Варто зазначити, що кожна з вищезгаданих виборчих систем має як свої переваги, так і недоліки. Вирішальну роль при виборі типу виборчої системи, на думку Б. С. Райковського та М. Ф. Рибачука, відіграють визнані в суспільстві пріоритетні функції, виконувані представницьким органом [2, с. 44].

Зокрема, якщо необхідно сформувати стабільний уряд, віддають перевагу мажоритарній системі. Оскільки у парламентських республіках уряд держави формує парламент, то уряду життєво важливо опиратися на виражену однопартійну більшість. Яскравим прикладом реалізації вищезгаданого є виборча система Великої Британії. Її суть добре виражена англійською фразою, що часто використовується

як її назва в англomовній літературі: «first past the post» («перший отримує посаду») [1, с. 43]. Якщо ж необхідно відобразити реальне представництво у парламенті та забезпечити багатопартійність, зазвичай використовується пропорційна система.

У президентських республіках уряд, як правило, формує глава держави, що робить його менш залежним від парламентської більшості.

Розглядаючи видові особливості виборчих систем, слід зауважити, що їх визначають структурні елементи, які їх формують. Цікаву точку зору стосовно переліку елементів, які характеризують вид виборчої системи, надає Ю. Р. Шведа. До них він відносить виборчий округ, виборчий бюлетень, виборчий (партійний) список, способи голосування, виборчу формулу та виборчий бар'єр [3, с. 252].

Дещо вужчий перелік надають Б. С. Райковський та М. Ф. Рибачук. Зокрема, для визначення виду виборчої системи вони пропонують виділяти в ній чотири складові: зміст голосу, величину округу, правило переведення отриманих голосів у мандати, голосування за конкретного кандидата або за партію (список кандидатів) [2, с. 45].

Досліджуючи проблематику способу голосування, варто зауважити, що сучасна наука конституційного права виокремлює такі способи реалізації активного виборчого права громадянином: категоричне голосування, схвальне голосування, кумулятивне, ординальне, або преференційне, голосування.

Ю. Р. Шведа визначає категоричне голосування як тип голосування, за яким виборець вибирає виключно одного зі списку претендентів (окремого кандидата чи політичну партію). Цей тип голосування характерний для Данії, США, Нідерландів, Іспанії, України [3, с. 270].

Ординальне (преференційне) голосування передбачає, що виборець має право голосувати не лише за партію, а за окремих її представників шляхом надання своїх преференцій обраним кандидатам усередині партійного списку (система відкритих партійних списків).

Поряд із цим у разі використання пропорційної виборчої системи перед законодавцем постає проблема вирішення питання, який виборчий список буде наданий для голосування – відкритий чи закритий.

Зокрема, ключовим елементом пропорційної виборчої системи є так званий партійний список. У науці виборчого законодавства залежно від можливості виборця впливати на структуру партійного (виборчого) списку виокремлюють такі види партійних списків:

1. Закриті партійні списки: порядок розміщення кандидатів визначається внутрішньопартійним керівництвом, а виборцю надається лише можливість віддати свій голос за певну партію (партійний список). Слід підкреслити, що цей спосіб розподілу депутатських мандатів має низку істотних недоліків, які викривляють суть і значення представницької демократії. По-перше, при використанні закритих виборчих списків повністю розірваний зв'язок між виборцем

і кандидатом, оскільки порядковий склад цього списку формує, як правило, лідер партії. По-друге, вищезгадана модель створює реальну можливість авторитаризації політичної партії, де харизматичному лідеру надається низка способів впливу на парламентаріїв. По-третє, застосування закритих виборчих списків сприяє внутрішньо-партійній корупції, а також викривляє відображення соціальної структури суспільства в парламенті. М. В. Савчин зауважив, що вказане явище не має ніякого відношення до демократії, оскільки така політична практика межує з олігархією та охлократією. Незважаючи на згадане вище, така модель застосовується, зокрема, у Венесуелі, Грузії, Іспанії, Нідерландах, Португалії, Росії, Сальвадорі, Україні та ін. [4, с. 66].

2. Напівзакриті партійні списки: у разі використання пропорційної виборчої системи з напівзакритими партійними списками виборцю надається можливість не тільки віддати свій голос за певний партійний список, але й вплинути на розміщення кандидатів у ньому шляхом надання преференції певному кандидату (кандидатам). Слід підкреслити, що в такому виді виборчої системи голос виборця враховується у двох аспектах: голос за партію і голос за кандидата від партії. Закритість (обмеженість) цієї моделі виявляється у закріпленні «позачергових» кандидатів від партії, які незалежно від набраних ними преференцій, при партійному розподілі мандатів, отримують місце в парламенті (наприклад, перша п'ятірка). Необхідно сказати, що ця модель ефективна тільки на малих і середніх виборчих округах, оскільки вимагає особистого ознайомлення виборця з особою кандидата.

3. Відкриті партійні списки: ця модель надає можливість виборцю проголосувати не тільки за певний партійний список, але й, відповідно до своїх уподобань, побудувати його структуру (порядок розміщення кандидатів у списку). Розмежування відкритих виборчих списків від напівзакритих варто здійснювати за повнотою права виборця вплинути на розміщення кандидатів у партійному списку. Так, система напівзакритих партійних списків обмежує громадянина у повноті впливу на обраний список, – як правило, виборець обмежений у впливі на першу п'ятірку списку. Натомість порядкова структура системи з відкритими списками передбачає повну залежність від волі та уподобань виборця. Такий варіант проведення виборів застосовується в Австрії, Греції, Данії, Панамі, Словаччині, Чехії, Швеції.

Поряд з тим деякі науковці виокремлюють так звану модель вільних партійних списків, віднісши її до вищезгаданої класифікації. На наш погляд, такий підхід не є правильним, оскільки цей вид виборчої системи передбачає можливість громадянина сформувати власний список кандидатів, при цьому кандидати не обов'язково повинні належати до однієї політичної партії. Розглядаючи цю систему з

точки зору її пропорційності, варто зауважити, що межі між партійними списками тут повністю відсутні, виборець голосує за певну (визначену) кількість кандидатів з різних наданих йому партійних списків, таким чином створюючи власний список обраних кандидатів. У такому випадку, треба зазначити, дана система має більше мажоритарний характер, ніж партійно-пропорційний. Указане явище в конституційному законодавстві носить назву «панашаж». Така система реалізувалась у виборчій практиці Ірландії, Люксембургу, Швейцарії та ін.

Розглядаючи український досвід, доцільно вказати, що вітчизняний законодавець використовував усі три вищезгадані системи: мажоритарну систему (абсолютної більшості) – 1990 та 1994 рр., пропорційну систему (закритими списками) – 2006 та 2007 рр., змішану (симетричну) систему – 1998, 2002, 2012 та 2014 рр.

Засади виборчої системи, за якою проходять вибори народних депутатів України, на сьогодні закріплені в ч. 3 ст. 2 закону України від 17.11.2011 «Про вибори народних депутатів України», відповідно до якої вибори депутатів здійснюються за змішаною (пропорційно-мажоритарною) системою:

1) 225 депутатів обираються за пропорційною системою в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій;

2) 225 депутатів обираються за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах [5].

Висновки. Істотним недоліком нинішньої виборчої системи в Україні є закриті виборчі списки, які унеможливають реальну здатність виборця якимось чином висловити свої вподобання щодо конкретних кандидатів, до того ж така модель підносить впливовість партійних лідерів, закріплюючи авторитаризм у партіях, надає значну можливість внутрішньопартійній корупції та неосяжний простір для політичних інтриг і махінацій стосовно майбутнього виборчого складу. Крім того, повністю розірвано зв'язок між депутатським корпусом та мешканцями виборчих округів. Усі вищезгадані фактори врешті-решт призводять до того, що народний депутат стає не стільки представником виборців, скільки заручником партійного керівництва.

На підставі досвіду минулих років необхідно провести реформування виборчої системи нашої держави з урахуванням низки пропозицій, які українські науковці вже досить давно надають вітчизняному законодавцю. По-перше, належить забезпечити відкритість виборчих списків, що значно покращить зв'язок кандидатів із виборцями. По-друге, необхідно забезпечити преференційну модель голосування (при преференційному голосуванні виборець голосує як за партійний список, так і за конкретних кандидатів списку). По-третє, слід надати ординальний бюлетень для виборця (можливість виборця визначати порядок отримання мандатів усередині партійного

списку), що забезпечить якісний представницький склад парламенту. Законодавче закріплення вищезгаданих пропозицій допоможе українському виборчому корпусу сформувати надійний механізм вищих державних органів влади, які зможуть подолати політико-економічну кризу України останніх років.

Список бібліографічних посилань: 1. Ключковський Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія/Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ: Час Друку. 2011. 132 с. 2. Райковський Б., Рибачук М. Сучасні моделі виборчих систем: проблеми теорії і практики. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2009. № 1 (15). С. 44–52. 3. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні: монографія. Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2010. 462 с. 4. Савчин М. Політичні партії та виборчі системи: спроби конституційної інженерії у контексті сучасного конституціоналізму. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2008. № 3 (13). С. 62–75. 5. Про вибори народних депутатів України: закон України від 17.11.2011 № 4061-VI // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17> (дата звернення: 05.12.2016).

Надійшла до редакції 16.12.2016

Марчук Н. И., Черхавский М. В. Основные направления реформирования избирательного законодательства Украины

Рассмотрены актуальные вопросы регулирования отдельных положений института выборов народных депутатов Украины. Проблема функционирования представительной демократии рассмотрена сквозь анализ элементов избирательной системы с задачей теоретического моделирования наиболее оптимального варианта набора элементов избирательной системы, которая сможет отразить реальное состояние представительства в парламенте. Проведён теоретико-правовой анализ таких составляющих избирательной системы, как избирательный округ, избирательный (партийный) список, способы голосования. Негативно охарактеризованы положения избирательного законодательства в вопросе использования института закрытых партийных списков.

Ключевые слова: выборы, избирательная система, мажоритарная избирательная система, пропорциональная избирательная система, элементы избирательной системы, партийные списки.

Marchuk M. I., Cherkhavskiy M. V. The Main directions of reforming the electoral legislation of Ukraine

In order to raise the efficiency of the electoral process in Ukraine the authors have studied the topical issues concerning the regulation of certain provisions of the institution of parliamentary elections in Ukraine. The problem of the functioning of representative democracy has been considered through the analysis of the elements of the electoral system with the task of theoretical modeling of the most optimal variant of the elements set of the electoral system, which may reflect the real state of representation in the parliament. Theoretical and legal analysis of such components of the electoral system as a constituency, electoral (party) list, ways of voting.

The authors have concluded that the major shortcoming of the current electoral system in Ukraine is closed electoral lists that contribute to the formation of political clans, with the party members' dependence from the political leader, who actually generates a list and makes it impossible for the voters' real ability to express their preferences for specific candidates. Besides, the relationship between the MPs and constituencies residents is completely dissolved, and eventually an MP is not a representative of the voters, but a hostage of a party leader.

Considering the experience of previous years, the authors have suggested to reform the electoral system of Ukraine, namely: to guarantee the transparency of electoral lists; to provide preferential voting patterns (where the voters vote both for a party list and for specific candidates from the list); to provide ordinal ballot papers for voters (the voter's opportunity to determine the procedure of obtaining mandates within the party list).

Keywords: elections, electoral system, a majoritarian electoral system, proportional electoral system, elements of the electoral system, party lists.

УДК [34.096:316.4](477)

М. В. Пампура,

кандидат юридичних наук, здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСНОВНІ ФОРМИ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ У ПЕРЕХІДНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Розкрито зміст поняття «деформація правової свідомості». Розглянуто сучасні наукові підходи до класифікації форм деформації правової свідомості. Досліджено особливості правового нігілізму і правового ідеалізму як основних форм деформації правової свідомості. Визначено основні напрямки подолання деформації правосвідомості в сучасному суспільстві, що трансформується.

Ключові слова: правова свідомість, деформація правової свідомості, форми деформації правової свідомості, правовий нігілізм, правовий ідеалізм, трансформаційні процеси.

Постановка проблеми. Велика кількість проблем і протиріч, з якими стикається державна влада під час проведення державних реформ, виявляється пов'язаною зі специфічними особливостями стану та з рівнем розвитку національної правосвідомості. Тож важливим у взаємодії правосвідомості і трансформаційних процесів стає питання про певний перехідний період, коли індивідуальна, групова і суспільна правосвідомість містять у собі три основні компоненти: залишки старої правосвідомості, що вдосконалюється, елементи нової вдосконаленої правосвідомості й девіантні елементи, що займають проміжну, по суті перехідну, позицію. Найчастіше саме третій елемент займає найбільший обсяг правосвідомості на перехідному етапі. Його панування призводить до неадекватних правових та поведінкових реакцій індивідів і груп у різних ситуаціях.

Стан дослідження. Теоретичні дослідження правосвідомості проводилися такими відомими вченими, як Г. Єфремова, О. Лукашева, В. Нерсисянц, А. Ратінов, М. Соколов, І. Фарбер та ін. Аналізу правосвідомості, її окремих характеристик та особливостей присвячені праці таких сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників, як М. Агєєва, К. Бельський, В. Демічева, О. Денисова, М. Вовченко, І. Жданов, Т. Мартинюк, В. Мухін, О. Скакун, Я. Турбова та ін. Проблема деформації правосвідомості досліджувалася у працях П. Баранова, О. Волошенюка, М. Горшкова, Н. Гранат, І. Карпеця, В. Коробки, М. Матузова, О. Мельничука, В. Плетнікова та ін.

Сьогодні проблеми, пов'язані з аналізом стану і розвитку правосвідомості, актуалізуються й висуваються на перший план. Таким чином, уявляється, що є всі підстави розглядати правосвідомість як один із найважливіших об'єктів пізнання теорії держави і права, що й зумовлює актуальність цієї статті.

Метою статті є дослідження основних форм деформації правової свідомості в суспільстві, яке трансформується, що передбачає визначення поняття «деформація правосвідомості», класифікацію можливих форм деформації правосвідомості та аналіз правового нігілізму і правового ідеалізму як найважливіших форм деформації правосвідомості, а також окреслення можливих напрямків їх подолання в сучасному українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Деформація правосвідомості являє собою негативне викривлення ідейно-психологічної сфери особистості, групи або суспільства, що здатне завдати шкоди правому регулюванню суспільних відносин та що знаходить свій прояв як у сфері свідомості, так й у сфері юридичної практики [1, с. 26]. Сучасні дослідники відзначають, що деформація правосвідомості як складне соціальне та ідейно-психологічне явище правового життя суспільства охоплює собою всі рівні і види правосвідомості, уражаючи сфери ідеології та психології [2, с. 140], знаходячи свій прояв у індивідуальній, груповій та суспільній правосвідомості, виявляючись у буденному, теоретичному і професійному її різновидах [1, с. 26].

Традиційно в юридичній літературі виділяють кілька основних форм деформації правосвідомості, які відрізняються ступенем викривлення компонентів правосвідомості у відбитті правової дійсності і які в своїй сукупності розкривають сутність і зміст цього явища [2, с. 142]. Зокрема, низка вчених виділяє такі основні форми деформації правосвідомості, як правовий інфантилізм, правовий негативізм, правовий егоцентризм, правовий фетишизм, правовий дилетантизм, перероджена правосвідомість та ін. [3, с. 482–483; 4, с. 176; 5, с. 16–17]. Зазначимо, що ці форми деформації правової свідомості перш за все є формами індивідуальної правосвідомості, що, між тим, не виключає їх проявів як на груповому, так і на суспільному рівнях.

До головних форм деформації правової свідомості відносяться правовий нігілізм та юридичний ідеалізм [6, с. 12; 7, с. 34]. Зокрема,

М. Матузов розглядає їх як дві сторони однієї медалі – загальної картини юридичного безкультур'я. «Якщо правовий нігілізм означає недооцінку права, то правовий ідеалізм – його переоцінку, – наголошує вчений, – обидва ці явища мають одне коріння – нерозвиненість правосвідомості, дефіцит політико-правової культури. Зазначені крайнощі, незважаючи на їх зовнішню протилежну спрямованість, урешті об'єднуються в єдине, подвійне зло» [6, с. 12].

Правовий нігілізм, на думку багатьох дослідників, є найпоширенішою й найбільш укоріненою формою деформації правосвідомості. Серед учених-теоретиків нема єдиного підходу до розуміння його сутності. У найзагальнішому вигляді явище правового нігілізму можна розглядати як дефект правової свідомості, що виявляється в усвідомленому ігноруванні вимог закону, але, однак, виключає злочинний намір, що й відмежовує його від інших форм деформації правосвідомості.

Найзагальніша риса правового нігілізму, що є однією з визначальних характеристик даного виду деформації правосвідомості, – це зверхнє, зневажливе, скептичне сприйняття права, оцінка його не як базової, вихідної ідеї, а як другорядного явища у загальній системі людських цінностей [6, с. 5]. Аналіз сутності феномена правового нігілізму дає можливість визначити такі основні ознаки правового нігілізму, як: демонстративний і конфронтаційно-агресивний характер; масове поширення; різноманіття форм прояву; злиття з політичним, моральним, духовним та економічним нігілізмом; руйнівний характер [6, с. 12].

До характерних ознак правового нігілізму, що розкривають його сутність і відрізняють від інших форм деформації правосвідомості, слід також віднести: розчарування в правових ідеалах; втрату віри в цінність ідей законності і справедливості; установку на вихід з правового поля діяльності та прагнення до протиставлення ідеї права інших цінностей неправового характеру [2, с. 149].

Правовий нігілізм, безумовно, є загальноісторичним явищем: така форма деформації правової свідомості присутня у будь-якому суспільстві; проте, відбиваючи ментальність тієї чи іншої нації та одночасно становлячи її невід'ємну складову частину, правовий нігілізм має своєрідні, специфічні прояви у правосвідомості кожного конкретного народу. Тому уявляється цілком можливим розглядати цю форму деформації правової свідомості як дещо властиве певній нації в її етносоціальному й політико-правовому значенні, що розвивається залежно від конкретних історичних, соціально-економічних, географічних, культурних, мовних та інших чинників.

Слід зазначити, що більшість сучасних вчених за основу пропорованих ними визначень правового нігілізму беруть визначення, дане М. Матузовим, який зазначав, що «правовий нігілізм можна визначити як психологічно негативне ставлення до права з боку

громадян, посадових осіб, державних і суспільних структур, а також фактичні дії-правопорушення зазначених суб'єктів; феномен, що є елементом суспільної свідомості, способу життя, ментальності, способів, ліній поведінки індивіда або групи» [8, с. 2087]. О. Гуліна визначає правовий нігілізм як «факт об'єктивної реальності, що виявляється у байдужому, недовірливому, зневажливому ставленні до права, закону, законності, держави, її символів або навіть у повному запереченні їх соціальної цінності» [9, с. 17–18]. М. Панкратова пропонує визначення правового нігілізму як «комплексного, небезпечного соціально-деструктивного правового явища, що поглинає й деформує більшість сфер суспільного, культурного, політичного, правового життя суспільства й держави; значно впливає на формування правосвідомості широких мас населення» [10, с. 6].

Таким чином, можна відзначити, що в сучасній юридичній науці існує досить широкий спектр трактувань поняття «правовий нігілізм», однак у найзагальнішому вигляді їх можна звести до розуміння правового нігілізму як однієї з форм правосвідомості особистості або групи, що характеризується негативним ставленням до закону та цінностей права аж до повного невір'я в його потенційні можливості щодо вирішення соціальних проблем [11, с. 249]. Розуміння природи і змісту феномена правового нігілізму вимагає виділення та характеристики його основних видів, форм і проявів.

Уявляється, що природа правового нігілізму є, щонайменше, подвійною. Так, В. Самігулін пропонує виділяти у структурі правосвідомості два ключові елементи: заперечення цінності права та негативну оцінку права. Заперечення цінності права – це правовий нігілізм, що здебільшого стосується правової ідеології, рівня теоретичної (наукової) свідомості, тоді як негативна оцінка права (системи права, правової системи) та його заперечення може не підніматися до рівня правової ідеології, теоретичного знання, частіше це відбувається на рівні соціально-правової психології (на рівні емоцій та почуттів) [7, с. 39–40].

Правовий нігілізм існує в різних формах: підміна законності доцільністю, неповага до правоохоронних органів, непокора конкретному закону, навмисне порушення законів та інших нормативно-правових актів, повне заперечення правової системи [12, с. 38].

М. Магузов виділяє такі найбільш яскраві й очевидні форми прояву правового нігілізму:

- навмисне порушення чинних законів та інших нормативно-правових актів (найбільш грубий і небезпечний вид правового нігілізму);
- масове недотримання і невиконання юридичних приписань (коли суб'єкти правовідносин не співвідносять свою поведінку з вимогами правових норм);
- видання суперечливих правових актів (що призводить до «війни законів», коли взаємовиключні закони нейтралізують один одного);
- підміна законності доцільністю (політичною, ідеологічною або прагматичною);

- конфронтація представницьких і виконавчих структур (що породжує багатовладдя на різних рівнях або навіть безвладдя);
- порушення прав людини (слабка правова захищеність підтримує віру в закон, у здатність держави забезпечити порядок в суспільстві);
- теоретична форма правового нігілізму (в науковій сфері, у роботах юристів та ін.) [13, с. 596–607].

Деякі дослідники правового нігілізму відзначають, що він являє собою сукупність трьох основних складових:

1) внутрішнього розуміння (особистісно мотивованого) або визнання неспроможності права (його норм, інститутів, галузей) як об'єктивної цінності;

2) особистісного ставлення до права або правооцінюючої позиції (активної або пасивної), що залежить від рівня розвитку і якості особистості та є поведінковим стимулом;

3) мотивованої поведінки (правомірної або неправомірної) суб'єкта, спрямованої на досягнення своєї мети найбільш зручним шляхом [14, с. 66].

Можна виділити також відкритий і прихований правовий нігілізм. Проявом прихованого нігілізму стають дії, що видаються правовими, але насправді такими не є. Результатом такого роду дій стають, наприклад, неправові закони, неправосудні судові рішення (вироки, постанови, визначення). Врешті складається так звана правова антикультура. Таким чином, деформована правосвідомість позначається на стані конкретної правової системи найгіршим чином – на свідомості й діяльності окремих людей, їх асоціацій, а в суспільстві у цілому домінують не правові цінності, а правові антицінності [7, с. 38].

Ще в 1989 році В. Туманов виділив, по-перше, пасивну та активну форми правового нігілізму. Для пасивної форми характерним є байдуже ставлення до права, явна недооцінка його ролі й значення, тоді як активному правовому нігілізму властиве усвідомлено вороже ставлення до права. По-друге, вчений, розділяючи правовий нігілізм на високому поверсі суспільної свідомості (у вигляді ідеологічних пліннів і теоретичних доктрин) та правовий нігілізм на рівні повсякденної, масової свідомості (у формі негативних установок, стійких упереджень і стереотипів), виділив також нігілізм відомчий, котрий виявляється в тому, що підзаконні акти нерідко стають «надзаконними», тобто такими, в яких юридичні норми не узгоджуються одна з одною, внаслідок чого виникають найгостріші юридичні колізії [15].

Н. Варламова наголошує на тому, що зміст правового нігілізму становлять такі елементи: відсутність у масовій свідомості уявлень про те, що нормативне регулювання суспільних відносин має здійснюватися, виходячи з визнання свободи і формальної рівності їх суб'єктів; несприйняття зазначених принципів як головних цінностей; невміння та небажання будувати відносини на основі таких принципів (цінностей). На думку дослідниці, у правосвідомості

громадян пострадянського суспільства присутні всі зазначені елементи (різновиди) правового нігілізму, що «мають загальні витoki, але різні наслідки» [16, с. 79–80].

Аналіз конкретних проявів правового нігілізму в сучасному українському суспільстві дозволив М. Бурдоносовій виділити такі основні його види, як інфантильний, фрустраційний, мстивий, відшкодовуючий, регресивний, абсолютний і відносний, первинний і похідний, очевидний і прихований, конформістський і принциповий, стійкий і спонтанний, раціональний та емоційний, постійний і ситуативний, екстравертний та інтровертний [17, с. 12]. Також дослідниця виокремлює активні й пасивні форми прояву практичного правового нігілізму, а залежно від загальної спрямованості розрізняє конструктивно-інструментальний правовий нігілізм, що виступає в ролі специфічного соціального орієнтира, вказуючи напрям для усунення негативних тенденцій у соціально-правовій сфері, та деструктивний, в основу якого покладено заклик до руйнування існуючих порядків без будь-якої альтернативи [17, с. 12].

З огляду на існування правового нігілізму в різних площинах, на множинність форм і багатаспектність прояву О. Дручек визначає його як комплексне соціальне, психологічне, ідеологічне явище, що полягає у мотивованому свідомому відторгненні девіантним суспільним середовищем права та пов'язаних із ним цінностей. Його сутність, на думку дослідниці, становить негативно-заперечне ставлення до правової дійсності, яке як певний стан правосвідомості формується в суб'єкта під впливом факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру і має соціальний, психологічний та ідеологічний аспекти вираження. Цей суспільний феномен активізується у кризові періоди буття соціуму, одним з яких є сучасна фаза посткомуністичної трансформації суспільства [18, с. 193]. Під впливом трансформаційних процесів, які переживає наразі пострадянське українське суспільство, правовий нігілізм набуває цілої низки нових якісних характеристик (глобальності, синергетичності, багатовимірності, здатності до новоутворень та ін.) [18, с. 194].

Правовому нігілізму протистоїть таке явище, як правовий ідеалізм (або романтизм), тобто перебільшення реальних регулятивних можливостей правової форми. Через неоднозначність сприйняття цього феномена чіткого визначення правового ідеалізму в сучасній юридичній науці немає. У найзагальнішому вигляді під правовим ідеалізмом розуміється такий стан правосвідомості, коли її носій не є адекватним існуючій правовій реальності, переоцінюючи роль і значення права та його інструментарію в організації соціального життя і регулюванні суспільних відносин. Таким чином, правовий ідеалізм – це форма деформації правосвідомості, що виражається в абсолютизації ролі права і правових інститутів у регулюванні суспільних відносин [19, с. 60]. У цьому випадку одне право не тільки не визнає інше, а ще й абсолютизує своє існування, вважаючи себе єдино

правильним та значущим правом, яке має виключну (абсолютну) цінність. М. Бурдоносова визначає правовий ідеалізм як форму прояву деформації правової свідомості, що виявляється у схильності до гіперболізації ролі права в регулюванні суспільних відносин, перебільшення значення певних правових формулювань, приписування їм здатності радикально змінювати ситуацію в країні без урахування готовності суспільства до цього [17, с. 13]. До основних ознак правового ідеалізму відносяться: наявність у суб'єкта специфічних цінностей, які не відповідають аксіології права; наявність правових ідеалів-гіпербол, які становлять основу його структури; переоцінка права та його можливостей (перебільшення ролі права у вирішенні суспільних питань); надмірне використання регулятивно-нормативного інструментарію [17, с. 14].

Як зазначає М. Матузов, хоча зовні правовий ідеалізм є менш помітним, ніж правовий нігілізм, це явище завдає не меншої шкоди суспільству й державі; правовий ідеалізм, так само, як і правовий нігілізм, є вкрай деструктивним за своєю природою [13, с. 611]. Порівняння цих взаємопов'язаних правових явищ дозволяє встановити, що за наявності правового нігілізму та правового ідеалізму в носія правосвідомості відбуваються зміни:

1) у функціях правосвідомості: з основних функцій порушуються оціночна (ціннісна) та когнітивна (пізнавальна), а в особливо складних випадках – ще й прогностична, коли індивід уже не може об'єктивно оцінювати правові явища;

2) у структурі правосвідомості: деформуються всі її складові, оскільки правовий нігілізм та правовий ідеалізм зачіпають правову психологію та правову ідеологію, а також впливають на правову поведінку особи;

3) на різних рівнях правосвідомості: впливу піддаються буденний, професійний, індивідуальний та колективний рівні [17, с. 15].

Українське суспільство наразі перебуває у процесі посткомуністичної трансформації, що спричиняє аномію та девіативний стан правосвідомості. В. Туманов відзначає, що як тільки країна відмовилася від тоталітарних методів правління й стала на шлях правової держави, як тільки люди отримали реальну можливість користуватися правами і свободами, відразу ж далися взнаки низький рівень правової культури суспільства, зневага до права, що десятиліттями панувала в ньому, його недооцінка: юридичний нігілізм за затребуваним правом виявився значно помітнішим, ніж за правом незатребуваним [20, с. 52].

Сьогодні ж головним джерелом деформації правосвідомості є кризовий стан українського суспільства. Так, соціальна напруженість, економічні проблеми, тяжкий морально-психологічний стан населення та багато інших чинників не тільки не сприяють подоланню правового нігілізму, але й постійно відтворюють і збільшують його. Дійсно, і правовий нігілізм, і правовий ідеалізм поширюються,

а їх різноманітні прояви збільшуються у кризові періоди розвитку суспільства. До основних чинників, що зумовляють розвиток правового нігілізму і правового ідеалізму, сучасні експерти відносять:

- соціальну кризу, негативні політичні й економічні чинники в суспільстві;
- загострення непорозумінь між владою і народом, втрату довіри до державних органів і посадових осіб;
- недоліки правового виховання населення, недостатній рівень системного засвоєння суб'єктами права норм та зразків поведінки у правовій сфері;
- спотворене розуміння взаємодії принципів законності та доцільності у праві;
- недосконалість державної ідеології в правовій сфері;
- правову пасивність громадян; низький рівень підготовки та кваліфікації юристів-практиків;
- деформацію професійної і правової свідомості посадових осіб органів держави; високий рівень корупції та латентної злочинності [17, с. 16].

Аналіз тих явищ, що відбуваються у державно-правовій дійсності сучасної України, дають можливість виокремити особливості сучасного стану розвитку правового нігілізму та правового ідеалізму. Так, сучасні дослідники, зокрема, відзначають, що під впливом трансформаційних процесів, які переживає наразі пострадянське українське суспільство, правовий нігілізм набуває цілої низки нових якісних характеристик, зокрема, таких, як: масовість, демонстративний характер, підкреслена агресивність, синергетична складова, багатоаспектність, різноманіття форм прояву, здатність до мімікрії та новоутворень [18, с. 194]. Існуючий стан економічного, політичного та суспільного життя в Україні сприяє як розвитку звичайних, так і появі новітніх його видів: регіонального і мовного сепаратизму, національного і релігійного екстремізму, гендерної нерівності, ксенофобії [18, с. 195].

Висновки. Отже, сучасне українське суспільство перебуває в процесі посткомуністичної трансформації, що спричиняє аномію та девіантний стан правової свідомості, головними формами якої сьогодні є правовий нігілізм та правовий ідеалізм. Основними напрямками подолання стану деформації правової свідомості є підвищення політичної та правової культури громадян, їх правової і моральної свідомості; удосконалення чинного законодавства; профілактика правопорушень; зміцнення законності та правопорядку, забезпечення поваги і всебічного захисту прав особистості; поліпшення якості правового виховання населення; підготовка висококваліфікованих кадрів юристів; якнайшвидше завершення правової реформи та ін.

Список бібліографічних посилань: 1. Воппенко Н. Н. Правосознание и правовая культура: учеб. пособие. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2000. 52 с.

2. Жидовцева О. А. Особливості професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2013. 217 с. 3. Баранов П. П. Правосознание и правовое воспитание // *Общая теория права: курс лекций*. Н. Новгород: Изд-во Нижегородск. ВШ МВД РФ, 1993. С. 475–494. 4. Малиновский А. А. Правовой эгоцентризм как разновидность деформации индивидуального правосознания. *Правоведение*. 2008. № 6. С. 171–181. 5. Черкасова Е. В. Правосознание: понятие, признаки, функции. *Государственное строительство и право*. 2005. Вып. XII. С. 9–18. 6. Матузов Н. И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны «одной медали». *Правоведение*. 1994. № 2. С. 3–16. 7. Самигуллин В. К. О деформациях правосознания. *Вестник ВЭГУ*. 2009. № 5 (43). С. 33–45. 8. Матузов Н. И. Правовой нигилизм как образ жизни. *Право и политика*. 2012. № 12. С. 2080–2089. 9. Гулина О. Р. Исторические корни и особенности правового нигилизма в современной России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Уфа, 2002. 29 с. 10. Панкратова М. Е. Современное толкование понятия «юридический нигилизм». *История государства и права*. 2007. № 7. С. 5–6. 11. Шмелева О. Ю. Правовой нигилизм как атрибут политического сознания. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2009. № 4. С. 249–254. 12. Муслумов Р. Р. Правовое сознание личности: учеб. пособие. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2013. 84 с. 13. Теория государства и права: курс лекций/под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. М.: Юристъ, 1999. 672 с. 14. Сафонов В. Г. Понятие правового нигилизма. *Государство и право*. 2004. № 12. С. 65–69. 15. Туманов В. А. О правовом нигилизме. *Советское государство и право*. 1989. № 10. С. 20–27. URL: <http://faclaw.narod.ru/tgp/tgp7.htm> (дата звернення: 19.11.2016). 16. Варламова Н. В. Правовой нигилизм в постсоветской России: понимание, истоки, следствие // *Драма Российского закона*/Н. В. Варламова, О. А. Гаврилов, В. П. Казимирчук и др.; отв. ред. В. П. Казимирчук. М.: Юрид. книга, 1996. С. 73–87. 17. Бурдоносова М. А. Теоретичні аспекти правового ідеалізму та правового нігілізму: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2011. 20 с. 18. Дручек О. В. Особливості правового нігілізму в Україні в період суспільної трансформації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2011. 223 с. 19. Требін М. П. Правосвідомість громадян України: стан та види деформації. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2009. Вип. 23. С. 59–62. 20. Туманов В. А. Правовой нигилизм в историко-идеологическом ракурсе. *Государство и право*. 1993. № 8. С. 52–58. URL: <http://faclaw.narod.ru/tgp/tgp14.htm> (дата звернення: 19.11.2016).

Надійшла до редколегії 26.11.2016

Пампура М. В. Основные формы деформации правосознания в переходном украинском обществе

Раскрыто содержание понятия «деформация правового сознания». Рассмотрены современные научные подходы к классификации форм деформации правового сознания. Исследованы особенности правового нигилизма и правового идеализма как основных форм деформации правового сознания. Определены основные направления преодоления деформации правосознания в современном трансформирующемся обществе.

Ключевые слова: правовое сознание, деформация правового сознания, формы деформации правового сознания, правовой нигилизм, правовой идеализм, трансформационные процессы.

Pampura M. V. The Main forms of the deformation of legal awareness in the transition Ukrainian society

The content of the concept of “deformation of legal awareness” has been revealed. The basic modern scientific approaches to the classification of the forms of deformation of legal awareness have been considered. The peculiarities of legal nihilism and legal idealism as the main forms of deformation of legal awareness have been studied. The basic directions of overcoming deformation of legal awareness in the transition society have been established.

It has been determined that legal nihilism is a general historical phenomenon: such a form of deformation of legal awareness is present in any society; however, reflecting the mentality of any nation and at the same time constituting its integral part, legal nihilism has unique, specific manifestations in the legal awareness in each nation. Accordingly, the author has suggested to consider this form of deformation of legal awareness as something peculiar to a specific nation in its ethnic and social, political and legal sense, evolving depending on the specific historical, socio-economic, geographical, cultural, linguistic and other factors.

It has been noted that nowadays the main source of deformation of legal awareness is the critical state of Ukrainian society. Thus, social tension, economic problems, difficult moral and psychological state of the population and many other factors do not contribute to overcome legal nihilism, but also constantly reproduce and increase it. The author states the following main directions of overcoming the state of deformation of legal awareness: the raise of political and legal culture of citizens, their legal and moral awareness; improvement of the current legislation; prevention of offenses; strengthening law and order; guaranteeing respect and full protection of individual rights; improvement of the quality of legal education of the population; training of highly qualified staff of lawyers; the early completion of legal reform, etc.

Keywords: legal awareness, deformation of legal awareness, forms of deformation of legal awareness, legal nihilism, legal idealism transformation process.

УДК 340.114(477)

А. В. Стечишин,

аспірантка кафедри теорії та історії держави і права

Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького

**ЮРИДИЧНИЙ ПРОФЕСІОНАЛІЗМ І МОДЕРНИЙ ПАТРІОТИЗМ
КОСТЯ ЛЕВИЦЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛА ДЕРЖАВОТВОРЧИХ СИЛ**

Розглянуто фундаментальні трансформації в українському державотворенні кінця XIX – початку XX ст. Східної Галичини в складі Австро-Угорської конституційної монархії, зміни національних цінностей та орієнтирів державно-правового розвитку українського народу, формування нового типу національного

патріотизму та нових форм міжнаціональних відносин між українською, польською й австрійською парламентськими фракціями Сенату та Галицького Союму. Зазначено, що з середини XIX ст. стратегія політичної боротьби у розбудові українських громадських, політичних і державних інституцій у Східній Галичині, яка була спрямована на подальше розмежування між українською та польською провідними національно-патріотичними силами, завдяки К. Левицькому набула ліберально-демократичного характеру. Українські політичні сили й парламентські фракції конструювали головним чином правовий, а не ідейно-політичний образ взаємодії між собою та з лідерами польського народу у спосіб, що максимально виключає національне приниження та негативні національно-патріотичні почуття.

Ключові слова: Кость Левицький, юридичний професіоналізм, модерний патріотизм, українське державотворення, конституційне право.

Актуальність теми дослідження обумовлюється, по-перше, відсутністю в юридичній літературі наукових праць, присвячених розгляду духовних творчих сил видатних особистостей українського державотворення другої половини XIX – початку XX ст. По-друге, свідомий і мислячий суб'єкт практичної життєдіяльності пізнає світ не лише раціонально, але й емоційно, чуттєво реагує на історичні події свого часу, що потребує розширення горизонту пізнання взаємозв'язку раціональних та емоціональних духовних складових людської суб'єктності. Тож, ставимо за **мету** дослідити новий аспект державотворчої суб'єктності К. Левицького, з'ясувавши його модерний патріотизм і юридичний професіоналізм із позицій методології герменевтики й екзистенціалізму.

Стан дослідження. Історіографія дослідження постаті К. Левицького та його державотворчої діяльності представлена працями з історії українського національно-політичного руху в Галичині кінця XIX – початку XX ст. та з історії українських громадських об'єднань, автори яких у контексті своїх тем згадували про К. Левицького як про одного з чільних українських діячів. Серед них можна назвати праці М. Грушевського, Н. Полонської-Василенко, І. Крип'якевича, Д. Дорошенка, Й. Шимоновича, І. Витановича. Заслужують на увагу дослідження представників української діаспори С. Волинця, М. Стахів, Д. Солов'я, І. Макуха, І. Максимчука, М. Шлемкевича. Після здобуття Україною державної незалежності цікавість науковців до процесів національного відродження кінця XIX – початку XX ст. й до діяльності українських політичних лідерів тих часів посилилася. В зв'язку з цим варто згадати праці Я. Грицака, А. Зашкільняка, О. Карпенка, Р. Ковалюка, К. Кондратюка, І. Красівського, М. Кугутяка, М. Литвина, В. Расевича, О. Середи, О. Сухого, І. Чорновола, Б. Янишина та ін. На особливу увагу заслуговує доробок Т. Андрусика, І. Андрухів, І. Василик, О. Власової, М. Литвина, Р. Матейка, В. Рибак, С. Сворака, Р. Якеля. Водночас історична постать К. Левицького та його державотворча діяльність була досліджена головним чином фрагментарно, на феноменологічному рівні, тобто акцент робився на поясненні подій і фактів його життя.

Виклад основного матеріалу. К. Левицький активно долучився до громадського, політичного та державницького життя в Галичині, коли радикальні й націоналістичні партії своїми гаслами та діями розколювали українське суспільство та провокували міжнаціональну ворожнечу, зокрема між українцями й поляками. Як фаховий юрист К. Левицький піддав сумніву такі форми прояву українського патріотизму та практично довів, що може бути новий, «модерний» патріотизм, ґрунтований на теорії ліберальної демократії. У цьому контексті варто нагадати висловлювання П. Чаадаєва, який нищівно критикував деспотизм самодержавства й сформулював бачення патріотизму: «Прекрасна річ – любов до Батьківщини, але є ще щось більш прекрасне – це любов до істини. Любов до Батьківщини народжує героїв, любов до істини створює мудреців, благодійників людства. Любов до Батьківщини розділяє народи, виховує національну ненависть та інколи прирікає землю на траур; любов до істини розповсюджує світло знань, сповнює духовною насолодою, наближає людей до Бога» [1, с. 464].

Сьогодні як ніколи потрібно усвідомити сутність патріотизму, а не явище, що вириває на поверхню політичного життя. «В сучасному світі за фасадом патріотизму нерідко плекають шовінізм та імперіалізм» [2, с. 893]. У світлі досвіду нинішнього українського національно-державницького патріотизму, що вибухнув під час революції Гідності й у боротьбі проти російської військової агресії, український радикальний націоналізм, що ідейно вороже ставився до російської мови та навіть до російськомовних громадян України, зазнав ціннісно-світоглядної поразки. Натомість виявилося, що українські російськомовні громадяни стали на захист державного суверенітету й поповнили загони добровольців на фронті.

Звертаючи увагу на модерний український національний патріотизм К. Левицького, можна стверджувати, що в його правовій свідомості вперше в історії боротьби українського народу за свою незалежність було наявне сильне та глибоке переконання, що у багатонаціональній державі, якою була Австро-Угорщина з конституційно-правовим забезпеченням рівності всіх народів і громадян, радикальний націоналізм утратив своє майбутнє. К. Левицький як освічений правник розумів, що для українських громадян Австро-Угорщини свобода створювати свої національні громадські й політичні організації спирається на норматив конституційного права, а тому розпалювання міжнаціональної ворожнечі у багатонаціональній державі є чинником дезінтеграції громадянського суспільства, постійним джерелом міжнаціональних конфліктів, а отже, реальною загрозою конституційним нормам громадянської солідарності між представниками різних націй і прихильниками політичних партій, які перебувають в опозиції до націоналістичних.

К. Левицький був високоморальною особистістю, мав глибокі знання з конституційного права та вважав, що як на ті часи український народ у складі Австро-Угорщини має всі необхідні етичні й правові засади для громадянського примирення як у середовищі українства, так і в міжнаціональному соціокультурному життєвому просторі Галичини. Отже, примирення та досягнення взаємної згоди щодо кардинального покращення всіх сфер життя людей для втілення ідеалів ліберальної демократії й напрацювання правових засад для національно-державницької суверенізації як українського, так і польського та інших народів Австро-Угорщини – ось до чого потрібно прагнути всім політичним партіям.

Формування правової свідомості К. Левицького історично збіглося з розповсюдженням у кінці XIX – на початку XX ст. в Європі «розуміючої соціології» та теорії соціальної дії М. Вебера. Останній розробив концепцію раціоналізації всіх сфер життя завдяки новоявленій професійно освіченій бюрократії та вже утвердженій у практиці протестантській «господарській етиці». Водночас М. Вебер та Е. Ренан, яких тоді називали «австромарксистами», спільно дійшли висновку, що різні типи спільнот, зокрема і нації, інтегровані горизонтальними зв'язками, в основі яких перебувають соціально-психологічні почуття, що сформувалися історично культурно-мовними факторами. Вони виявили, що нація має своїм буттям не лише спільну мову, культуру й історію свого становлення та розвитку, але й сильні духовні (соціально-психологічні) почуття, які завжди мають спільну детермінанту – любов до батьківщини. М. Вебер вважав, що національні почуття – це, передусім, духовне почуття належності до певної унікальної, неповторної й часом «вищої» престижної соціальної спільноти [3, с. 71].

Світогляд К. Левицького формувався під впливом німецького, а не французького Просвітництва. У німецькому варіанті Європейського Просвітництва, на відміну від французького, революційна ідея відсутня. У період національного відродження німецького народу на перше місце виступає ідея місіонерської ролі Розуму, здатного відкрити суспільству ідеал вільної особи, одухотвореної розумом. Німецькі просвітителі були переконані, що «всепрониклий розум – державна риса, котра визначає якість людини... Що стосується людських вад, аморальних вчинків, пристрастей, то вони можуть бути подолані, знищуватись з пліним життя людини» [4, с. 370]. Найбільш виразно у німецькому Просвітництві сформульовано три ідеї: по-перше, людське суспільство виникає тоді, коли усвідомлюється спільність духовної культури та норм права; по-друге, людський розум є державною силою історії; по-третє, людство досягне цивілізаційного розвитку шляхом поступового прирощення до моралі гуманізму. «Гуманність, – писав Гердер, – це такий стан суспільства, коли кожен, не боячись іншого, може вільно розвивати свої здібності» [5, с. 27]. Німецьке

Просвітництво було осяяне пафосом гуманізму та національної державності, органічного розвитку в її правовій системі всіх народів і цілісної соціальності. К. Левицький, знаючи історію українського народу в складі Польщі та його підневільний правовий статус, дійшов висновку, що акцент у національній державі слід звертати не на привілейований статус титульної нації, а на рівноправність громадян у політичних свободах.

К. Левицький залучився до активної громадської, політичної та державотворчої діяльності в добу, коли в Західній Європі з'явилися наукові праці з вивчення націй та їхнього державного життя – так звана «модерністська школа» в галузі теорії націй і націоналізму, яку представляли Г. Кон, Б. Андерсен, Е. Гелнер, Е. Гобсбаум та ін. [3, с. 81]. Відповідно до їх концептуального розуміння націоналізм є досить полісеміологічним за своїм характером. У сучасній теорії націй націоналізм поділяють на 1) «нормальний»; 2) «природний»; 3) «помірований». Еволюція націоналізму як доктрини XVIII–XX ст. надає можливість визначити різні його типи, історичну зумовленість та ідеологічну генеалогію [6, с. 220–231]. Серцевиною ідеології націоналізму є культурно-мовна історична спорідненість могутніх почуттів, які ми називаємо націоналізмом та етноцентризмом [7, с. 80–81]. Українська національна ідея в осмисленні К. Левицького та його соратників подала не у формі абсолютної даності, а у формі завдання, яке полягає у її впровадженні в реальну дійсність, тобто складові її теоретично-правової форми осмислення й практики розбудови правових норм, які розширюють і поглиблюють юрисдикцію українського народу в усіх сферах громадського, політичного та державного життя.

Найбільша складність для тих, хто наприкінці XIX ст. у Східній Галичині виборював українську державну незалежність, полягала в тому, що національний патріотизм з його радикальними формами поведінки розвивався не на основі ідеї соціальної солідарності, націленої на реконструкцію українського національного життя, а на упередженому негативному використанні історичного минулого у відносинах з польським народом і провокації політичних конфліктів. За такого підходу громадянські та місцеві самоврядні інституції й політичні форми відносин між представниками українського та польського народів породжували ворожнечу, що заважала подальшому прогресу у відносинах з польськими парламентарями.

Національний патріотизм К. Левицького вплив на його юридичну професію й на здібності адвоката силою розуму проникати крізь факти до розуміння логічного вузла понять, що виражають істину. У цьому розумінні його патріотизм є цілковитим раціональним. Отож, патріотизм у формі любові до батьківщини як почуття в собі без моральної раціональної думки – це лише емоційний спектакль, що лежить на поверхні людської поведінки. У цьому, власне, й полягає механізм ескалації націоналістичної мовної агресії супроти польської

представницької у Галицькому Соїмі еліти. Але національно-патріотичний радикалізм на локальному рівні досягнення взаєморозуміння з польськими парламентарями ставав дедалі небезпечнішим і для австрійської влади, а тому українські парламентарі у Галицькому Соїмі та Сенаті Австрії не досягали власної вигоди. Націоналістичний радикалізм має й інший вимір, повернутий у свій бік: коли парламентарі публічно заявляють про своє вороже ставлення до польської парламентської фракції, вони не можуть розраховувати на її підтримку у голосуванні за необхідні українському народу правові акти. Український національний інтерес в межах конституційного права легітимізувався через законотворчу процесуальність у Галицькому Соїмі та в австрійському Сенаті, тобто через прийняття юридичних норм, які надавали українському народу більш і ширші можливості для розбудови своєї державності. Але образи польських депутатів культивували в їх свідомості адекватні національно-патріотичні радикальні почуття, які ставали мотивацією для відхилення законопроектів, які мали для українського державотворення важливе значення.

Знання українських національних інтересів парламентарями Галицького Соїму та Сенату мали збільшуватися юридичною, а не ідейно-політичною світоглядною мотивацією й мали об'єднувати всіх представників народів, що мешкали в Галичині. Це означало не що інше, як актуалізацію правової відповідальності за продукування необхідних для українського державотворення нормативно-правових актів, репродукування та використання конституційно-правових теоретичних знань, щоб піднятися від політичної ідеології до розуміння основ конституціоналізму.

У період формування політико-правової свідомості К. Левицького в Західній Європі набули популярності лібералізм і теорія модерної нації. «Національна держава – явище модерного часу...» [8, с. 28], «Національна держава, у загальному найпростішому визначенні, – це держава, кордони якої збігаються з кордонами нації» [8, с. 28]. Отже, відповідно до вказаної світоглядної парадигми модерної нації має формуватися і модерний національний патріотизм. Стан державотворчої діяльності української національної провідної верстви у кінці XIX – на початку XX ст. більшою мірою визначався знанням теорії держави та права, сформованої представниками ліберального демократизму, а не лише політичної теорії націєтворення. Зауважимо, що С. Томашівський, здійснивши філософський огляд народного руху України за національну незалежність, висловив думку, що Б. Хмельницький, як його образа втілив у драмі М. Старицький, мав «новочасний патріотизм, хоча й неясний» [9].

Політична теорія націоналізму збагатилася новими поняттями «модерна нація» та «модерний патріотизм». Вони з'явилися для позначення нового етапу українського національно-визвольного руху.

Стало очевидним, що суто політичне мислення провідної української державотворчої інтелектуальної еліти Галичини істотно наповнилося новим теоретико-правовим змістом, який концептуально відповідав теорії держави та права лібералізму. У цьому ракурсі національно-патріотичне мислення й почуття не мали спиратися лише на історичну пам'ять про трагічні події минулого у відносинах між українським і польським народами, а у смисловому сенсі мали актуалізувати конституційно-правове розуміння сучасності українського народу та його майбутнього. Націоналістично-радикальне мислення, яке час від часу актуалізувало вороже ставлення до представників польської парламентської групи у місцевих інститутах державної влади Галичини й викликало взаємну ворожнечу, суперечило цивілізованому поступу до державної незалежності і українців, і поляків.

На глибоке переконання К. Левицького, сторінки минулої історії боротьби українського народу проти польського панування потрібно пам'ятати, але оприлюднювати так, щоб не принижувати національну гідність усього польського народу, даючи оцінку окремим представникам військової верстви. Він дотримувався думки, що в умовах конституційного права Австро-Угорщини необхідно акцентувати увагу не на ретроспективній складовій спільної історії українців і поляків, а на перспективній можливості спільними зусиллями домогтися мирним правовим шляхом національної незалежності і українського, і польського народів. У цьому контексті В. Рябченко зауважує, що «сторінки реально прожитої історії, а не упереджено написаної історії маємо гортати й уважно, вдумливо перечитувати та робити із прочитаного розсудливі висновки. І не варто цю історію розмінювати на цинізм, навіль на високопоставлений цинізм і той цинізм, що тішить шовіністичне вухо. У всякому має бути межа. Навіль у цинізмі» [10, с. 139]. Зазначимо, що всі рівні духовних сил людини, які мають безпосередній вияв у національній самосвідомості, плавно переходять одна в одну і за жодних обставин не можуть бути взаємно відокремлені у практичній життєдіяльності.

К. Левицький презентував ту новосформовану українську національну державотворчу еліту, яка істотно відрізнялася від політичного проводу своїм професійним юридичним інтелектом. На перший погляд, інтелігенція – частина еліти нації або, інакше кажучи, її духовна еліта. «Якщо еліта від самого початку передбачає того, хто її обирає, то інтелігенція – така «мисляча субстанція», яка, сказати б, прослизає між пальцями формотворця, претендуючи на самостійне впорядкування буття ... Інтелігенція ... виступає як суб'єкт і оформлювач відповідальних рішень, що своєю чергою стосуються скоріше не об'єктивних здобутків владних та державних інституцій, тактичних та стратегічних вирішень і таке інше, а духовної долі нації, її визначальних цінностей» [11].

Любов до батьківщини – ядро, сутність усіх національно-патріотичних духовних почуттів. Якщо ці почуття, переживання й умонастрої тісно пов'язані з раціональними моральними та правовими міркуваннями, то негативні компоненти, які формуються на основі історичної пам'яті про трагічні події українсько-польських відносин, координуються розумом і не дають можливості розвивати у майбутньому взаємну ворожнечу між народами. Для української націєтворчої еліти головним завданням було сформуванню з української етнографічної групи у складі Австрії політично зрілу націю. Для цього треба було робити акцент на формуванні українського національного патріотизму. На ті часи і поняття української нації визначалося ідейно-політичними маркерами. Перспектива саморозвитку політичної суб'єктності українського народу Східної Галичини до правового розуміння державотворчості лежала вже в іншій ідейно-світоглядній площині. Поділ населення на українських землях за національною ознакою та взаємне неприйняття й відчуження мали бути подолані. Перспектива українського державотворення містилася вже в юрисдикції конституційного права, згідно зі змістом якого українці, поляки, євреї та інші народи були рівноправними громадянами. Політична суб'єктність української нації досягла головного – провела чітку демаркаційну лінію між українцями, поляками та іншими народами у Східній Галичині. Зауважимо, що український націоналізм Східної Галичини «як суспільний рух, що характеризує поведінку нації ..., спрямований на досягнення певного становища у світі конфронтацій й протистоянь, не лише досягнення, а й зміцнення і посилення становища чи позицій» [3, с. 135]. Дослідники націоналізму вважають, що духовне начало відіграє надзвичайно важливу роль у національних почуттях, ціннісно-світоглядних позиціях і політичній волі нації, що дозволяє їй вистояти проти імперської політики денационалізації та в екстремальних умовах самовідродження. Національні патріотичні почуття допомагають захищатися і в критичних ситуаціях, протистояти політичному та культурному насильству з боку інших націй і держав. «Нація – спільнота почуттів, яка знаходить адекватне втілення лише у власній державі і яка природно прагне створити її» [12, с. 54].

Особливістю державотворчої діяльності К. Левицького з його модерним національним патріотизмом стало те, що націонал-патріоти з радикальними ідеологічними поглядами з боку українців і поляків були відтіснені. Українська та польська парламентські фракції дійшли висновку, що жодна з них не матиме успіху, оскільки дезінтеграція парламентарів на ідеологічній націоналістичній позиції заважала творити закони в інтересах обох народів. Прикладом національного компромісу може бути посол до Державної Ради С. Качала, якого обрали польські виборці, але який висловив думку, що «підношення тільки мадярів, німців і поляків не вдержить Австрії, і тому хто хоче

сильної Австрії, повинен бути за сфедерування усіх націй на основі рівноправності». Свою промову він закінчив запитанням: «Чи хочете здорової угоди, чи гробової? Першу дає рівноправність...» [13, с. 33–34].

Починаючи з 80–90-х рр. XIX ст. у Східній Галичині політична риторика націонал-радикалів змінилася через усвідомлення українських національних інтересів у контексті конституційного права та діяльності української інтелігенції, яка тісно поєднала свій патріотизм із теорією ліберального демократизму. Внаслідок такої трансформації умонастрою політична еліта консолідувалася з національною інтелектуальною елітою юристів-професіоналів і з огляду на перспективу досягнення у правовий спосіб української державної незалежності стрімко зросла у своєму політико-правовому розумінні ситуації, що склалася у Східній Галичині, та спромоглася запровадити громадянські інститути й співпрацю з державними інститутами місцевої влади відповідно до ідей ліберальної демократії. К. Левицький відзначав, що Юліан Романчук 25 листопада 1890 р. проголосив програму українських парламентарів від народу, в якій «підніс на першому місці самостійність української народності і її права, згадав про лояльність до Австрії, вірність греко-католицькій церкві, дбайливість про розвій селянства і міщанства, поміркований лібералізм; висловив домагання, щоб уряд ставився з рівною прихильністю до обох народів, а супроти поляків сказав: хочете згоди, то ми до згоди готові, а чи хочете боротьби, то ми підніmemo боротьбу» [13, с. 43].

У кінці XIX – на початку XX ст. у Східній Галичині під впливом юридично освіченої української інтелігенції радикальний патріотизм майже на всіх рівнях функціонування українських громадських організацій та інститутів державної влади зазнав поразки. Проблема подолання радикального націоналізму у Східній Галичині із самого початку торкалася світоглядних мотивів, а також взаємовідносин з польською провідною верствою й урядом Австрії, бо без згоди всіх сторін українське державотворення було ускладнене. Упровадження ідей ліберальної демократії у національну свідомість та практику українського державотворення стало запитом українства. Цей перехід від радикального національного патріотизму до «модерного», що проявився у державотворчій діяльності К. Левицького, тісно пов'язується з раціоналізмом, котрий органічно об'єднав національні почуття українського народу та конституційно-правові погляди, згідно з якими творилася ЗУНР.

У кінці XIX – на початку XX ст. в Західній Європі широко розповсюджувалися філософсько-правові ідеї, погляди на місце й роль національної культури в державотворчих процесах та критика марксової ідеї класової боротьби. Саме в цьому контексті був сформульований новий принцип гуманітарного пізнання. Його сутність полягає в такому: «Зрозуміти чуже “Я” не в якості окремого об'єкта, а як іншого суб'єкта, як суб'єктивно-діяльне начало» [14, с. 463]. Легко

побачити, що К. Левицький у своїй громадській, політичній і державотворчій діяльності дотримувався у співпраці з польськими й австрійськими парламентарями цілісного та відкритого контакту для вироблення смисложиттєвих цінностей, що постали у процесі державотворення політично автономних української й польської адміністративних одиниць.

Висновки. Духовні сили особистості до цього часу в теорії й історії держави та права майже не розглядалися, оскільки формаційний підхід у широкому дослідницькому діапазоні був домінуючим. Намагаючись розширити горизонт дослідження ролі видатних особистостей в українському державотворенні кінця XIX – початку XX ст., можна констатувати, що, по-перше, особливою значущістю духовних сил К. Левицького були модерний патріотизм та юридичний професіоналізм, сформовані під впливом теорії ліберальної демократії; по-друге, він змінив існуючу в національній свідомості української спільноти Східної Галичини політичну радикально-націоналістичну світоглядну установку лідерів партій в руслі європейської ліберальної цивілізаційно-правової культури; по-третє, він коректніше і чіткіше доповнив зміст українського національного патріотизму ідеями лібералізму та громадянського патріотизму. Визначальними духовними силами українського державотворення К. Левицького були не стільки політично-ідеологічне забарвлення українського національного патріотизму, скільки ідеали лібералізму, що сприяло структуризації соціального організму на засадах громадянського патріотизму, оновленого конституційно-правовим змістом.

К. Левицький поклав початок новій тенденції у формуванні українського національного патріотизму, який відрізнявся від націоналістично-агресивного реконструкцією духовних сил провідної державотворчої верстви, послуговуючись раціоналізацією патріотизму й використанням теоретичних знань ліберального демократизму у розбудові української держави. К. Левицький, як і інші представники «адвокатської доби», черпали свої знання про майбутній державний устрій України з теорії держави та права класичного лібералізму, спираючись на які вони змогли переступити через націоналістично-радикальний патріотизм і спрямували свою громадську, політичну й державотворчу діяльність на реконструкцію духовних сил українського народу.

Список бібліографічних посилань: 1. Нариси історії Росії: пер. з рос./Б. В. Ананьїч, І. Л. Андреев, С. В. Анісімов та ін.; за заг. ред. О. О. Чубар'яна. Київ: Ніка-Центр, 2007. 800 с. 2. Макінтайр А. Справедливість як чеснота: зміна концепцій // Лібералізм: антологія/упоряд. О. Проценко, В. Лісовий; Наук. т-во ім. В. Липинського. 2-ге вид., перероб. Київ: Простір; Смолоскип, 2009. С. 884–893. 3. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. Київ: Либідь, 1999. 351 с. 4. О человеческом в человеке/под общ. ред. И. Т. Фролова. М.: Политиздат, 1991. 384 с.

5. Гульга А. В. О роли Гердера в формировании передовой немецкой идеологии // Из истории Германии нового и новейшего времени: сб. ст./отв. ред. А. С. Ерусалимский. М.: Из-во АН СССР, 1958. С. 3–29. 6. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста/пер. з англ. Г. Касьянов. Київ: Основи, 1998. 479 с. 7. Сміт Е. Д. Національна ідентичність. Київ: Основи, 1994. 223 с. 8. Лісовий В., Проценко О. Націоналізм, нація та національна держава // Націоналізм: антологія/упоряд. О. Проценко, В. Лісовий; Наук. т-во ім. В. Липинського. Київ: Смолоскип, 2000. С. 11–36. 9. Томашівський С. Рецензія: М. Старицький. Богдан Хмельницький // Записки НТШ. Львів, 1898. Т. 8, ч. 2. С. 13. 10. Рябченко В. І. Світоглядно-методологічні засади формування й використання поняттєво-термінологічного апарату в науковій, освітній та суспільно-практичній діяльності/Нац. акад. пед. наук України, Ін-т вищої освіти. Київ, 2011. 467 с. 11. Малахов В. Політична еліта та інтелігенція // Політологія посткомунізму: політичний аналіз посткомуністичних суспільств/В. Полохало (керівник авт. кол.); заг. ред.: Є. Бистрицький, В. Полохало, С. Макеєв, О. Дергачов. Київ: Політ. думка, 1995. С. 144–145. 12. Грабович Г. До історії української літератури: дослідження, есе, полеміка. Київ: Основи, 1997. 604 с. 13. Левицький К. Українські політики Галичини/вступ. ст. І. Андрухів. Тернопіль: Каф. українознавства ТАНГ, 1996. 176 с. 14. Поппер К. Открытое общество и его враги: в 2 т. Т. 2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы/пер. с англ.; под ред. В. Н. Садовского. М.: Феникс; Междунар. фонд «Культур. инициатива», 1992. 528 с.

Надійшла до редакції 22.12.2016

Стечишин А. В. Юридический профессионализм и современный патриотизм Костя Левицкого как источники сил государственного строительства

Рассмотрены фундаментальные трансформации в украинском государственном строительстве конца XIX – начала XX в. Восточной Галиции в составе Австро-Венгерской конституционной монархии, изменения национальных ценностей и ориентиров государственно-правового развития украинского народа, формирование нового типа национального патриотизма и новых форм межнациональных отношений между украинской, польской и австрийской парламентскими фракциями Сената и Галицкого Сейма. Отмечено, что с середины XIX в. стратегия политической борьбы в развитии украинских общественных, политических и государственных институтов в Восточной Галиции, направленная на дальнейшее разграничение между украинскими и польскими ведущими национально-патриотическими силами, благодаря К. Левицкому стала либерально-демократической. Украинские политические силы и парламентские фракции конструировали в основном правовой, а не идейно-политический образ взаимодействия между собой и с лидерами польского народа, максимально исключая национальное унижение и негативные национально-патриотические чувства.

Ключевые слова: Кость Левицкий, юридический профессионализм, современный патриотизм, украинское государственное строительство, конституционное право.

Stechyshyn A. V. Legal professionalism and modern patriotism of Kost Levytskyi as a source of state building powers

The article is focused on fundamental transformations within the formation of Ukrainian state power in the end of the XIX – the early XX century of the Eastern Halychyna, which was the part of Austria-Hungary constitutional monarchy; to the changes of national values and reference points of the state and legal development of Ukrainians; to the formative process of the new type of national patriotism and new forms of international relations between Ukrainian, Polish and Austrian parliamentary factions of the Senate and Halych Sejm. Since the middle of the XIX century the strategy of political struggle in creating the Ukrainian public, political and state institutes in the Eastern Halychyna, which was directed to further differentiation between leading Ukrainian and Polish national and patriotic forces got liberal democracy with the help of K. Levytskyi. K. Levytskyi practically proved the existence of the new “modern” patriotism, which was based on the theory of liberal democracy. Ukrainian political forces and parliamentary factions mainly constructed legal, but not ideological and political character of the interaction with them and with the leaders of Polish people in the way that maximally eliminated national humiliation and negative national and patriotic feelings. K. Levytskyi adhered to the idea, that in the conditions of constitutional law in Austria-Hungary; it is necessary to pay attention not on the retrospective constituent of general history of Ukrainians and Polish, but on perspective possibility to obtain national independence of Ukrainians and Polish people in a peaceful legal way.

Keywords: Kost Levytskyi, legal professionalism, modern patriotism, Ukrainian state building, constitutional law.

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

УДК [343.102:343.37](477)

В. В. Вінцук,

*кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри
оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів
факультету № 2 (кримінальної поліції)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4241-4474>;*

В. К. Нерсесова,

*курсант факультету № 1 (слідства)
Харківського національного університету внутрішніх справ*

**ТИМЧАСОВИЙ ДОСТУП ДО РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ
ЯК ОДНА З ОСНОВНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ, СПРЯМОВАНИХ
НА РОЗКРИТТЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ: ОСОБЛИВОСТІ
ПРОВЕДЕННЯ ТА ВЗАЄМОДІЇ З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ**

Вивчено доцільність наявності у прокурора повноважень щодо погодження клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів. При цьому розглянуто різні аспекти забезпечення дотримання прав та свобод людини і громадянина, ефективності проведення слідчих (розшукових) дій та отримання доказів, а також враховано рівень корумпованості правоохоронних органів.

На основі анкетних даних розглянуто корумпованість як одну з головних причин недоцільності повноважень прокурора щодо погодження клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів. При цьому відзначено важливу роль принципу неочікуваності, який є важливим у розслідуванні економічних злочинів, проте найбільш вразливим в умовах корумпованості.

Особливу увагу приділено економічним злочинам, оскільки економічна злочинність загрожує державі та суспільству в цілому. Вказано на недостатність нормативного регулювання діяльності Державної служби боротьби з економічною злочинністю, що спричиняє складність діяльності щодо протидії злочинності в економічній сфері.

Ключові слова: прокурор, неправомірна вигода, тимчасовий доступ до речей і документів, суб'єкт господарювання, принцип неочікуваності, економічна злочинність.

Постановка проблеми. В умовах економічної кризи та у зв'язку з військовими діями на сході України проблема економічної злочинності набуває рівня національної загрози державному суверенітету і державній безпеці, що несе з собою негативні тенденції одразу в декілька сфер державно-суспільної діяльності. Говорячи про економічну злочинність в Україні, можна виділити кілька напрямів негативного впливу: по-перше, політичний, який полягає в нанесенні

шкоди (збитків) національній економіці України та спрямований на ослаблення держави в цілому; по-друге, економічний аспект злочинів у сфері економіки, який із суб'єктивної сторони у своєму мотиві не передбачає безпосередньо завдання збитків державі і полягає у матеріальній вигоді особи злочинця, однак наслідки відповідного суспільно небезпечного діяння негативно відображаються практично у всіх сферах життєдіяльності; соціальний аспект, на наш погляд, треба розглядати з боку наслідків двох попередніх, оскільки всі перелічені аспекти взаємопов'язані та взаємозалежні. Збитки внаслідок економічної злочинності негативно впливають на економічну ситуацію в державі, що призводить до неспроможності виконувати покладені на неї функції і відображається, зокрема, на купівельній спроможності громадян, рівні соціальної допомоги самої держави, призводить до зниження якісного показника освітньо-культурних інститутів, розвитку правового нігілізму в суспільстві та втраті сили правових норм (відсутності їх фактичної реалізації).

З вищевказаного можна зауважити, що економічна злочинність за своїми наслідками – це комплексне, як і будь-який злочин, негативне явище, що загрожує державі та суспільству в цілому. Саме тому надання правових механізмів запобігання та протидії відповідній категорії злочинів постає пріоритетним завданням сучасної наукової спільноти.

Враховуючи комплексність досліджуваного явища, нам необхідно зрозуміти особливості механізму вчинення економічних злочинів та причетних до них осіб у сучасних українських реаліях. У поставленому завданні варто зрозуміти особливості злочинності в рамках суспільної сфери, яка є ключовою, а отже, несе в собі найбільшу суспільну небезпеку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Злочини в економічній сфері є важливим аспектом суспільного розвитку, а саме тому є постійно актуальними для наукових досліджень. Способам протидії економічній злочинності та пов'язаній з нею злочинності у сфері службової діяльності або її окремим елементам приділяли увагу такі вчені: О. М. Бандурка, М. М. Зацеркляній, Р. С. Веприцький, Р. Г. Рябошапка, О. С. Хмара, А. В. Кухарук, М. І. Хавронюк, О. В. Калітенко, А. В. Волошина, Т. В. Мельничук, А. О. Шишкін та ін.

Метою статті є визначення особливостей здійснення тимчасового доступу до речей і документів в аспекті діяльності, спрямованої на розкриття економічних злочинів.

Виклад основного матеріалу. З роками змінюється економічна злочинність у нашій державі – змінюються категорії людей, які вчиняють відповідні злочини, та зростає їхній вплив в економічній і політичній сферах держави. В рамках досліджуваної тематики необхідно розглянути тезу про відносини криміналітету й політичної еліти. Як доречно зауважив О. М. Бандурка, «політична боротьба змінюється міжособно боротьбою кримінальних угруповань. Вирватися за межі

цього процесу неможливо. Уся правова система, конституція і закони обслуговують інтереси криміналу. Право не перешкоджає злочинності і не стримує її, а лише регламентує правила міжкланової боротьби... Зростає суспільний паразитизм, ліквідуються стимули до продуктивної праці... Утягнуте у воронку криміналізму суспільство швидко занурюється у безодню, і можливість вирватися на поверхню стає все примарнішою...» [1, с. 14–15].

Вищесказане чудово описує сучасні реалії, коли політика та злочинність фактично стали словами-синонімами. Відповідні явища відображають якісний аспект вітчизняних реалій, отожд логічно надати його кількісний показник: «За оцінками експертів МВФ і Світового банку нелегальний відтік капіталу в Україні в період 2000–2008 рр. склав 82 млрд дол. (17 місце серед рейтингу країн, перші три у Китаю, Росії та Мексики). Аналогічне дослідження періоду 2000–2009 рр. дає цифру 92 млрд» [2, с. 191].

Для кількісного розуміння заподіяної шкоди наведемо положення ст. 5 закону України «Про Державний бюджет України на 2016 рік»: «Визначити на 31 грудня 2016 року граничний обсяг державного боргу в сумі 1 501 479 663,5 тис. гривень» [3].

Розраховуючи державний борг у доларах США за офіційним курсом гривні, встановленим Національним банком України на 25.04.2016 (100 доларів США за 2534,3646 грн), ми провели відповідні арифметичні операції: $(1\,501\,479\,663,5 \cdot 1000) / (2534,3646 / 100) = 59\,244\,816\,767,87941$ – для зручності аналізу заокруглимо отримані дані до 59 млрд дол. США. Звідси ми можемо зробити висновок, що шкода, заподіяна державі внаслідок вчинення економічних злочинів протягом 2000–2009 рр. на 33 млрд дол. США перевищує обсяг державного боргу України, що сформувався за весь період незалежності України. Більш того, наведена статистика є офіційною, що дозволяє припустити про наявність значно більших збитків, заподіяних нашої державі.

Переходячи безпосередньо до предмета нашого дослідження, слід зауважити, що у ст. 159 Кримінального процесуального кодексу України надано поняття тимчасового доступу до речей і документів, під яким розуміється надання стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку). Однак, звертаючись до положень, які врегульовують процедуру проведення відповідної процесуальної дії, слід зауважити, що з тактичного боку ефективності боротьби з економічною злочинністю положення кримінального процесуального закону носять вельми дискусійний характер.

Так, зокрема, частина 1 ст. 160 КПК України передбачає певну процедуру ініціації тимчасового доступу до речей і документів: «Сторони кримінального провадження мають право звернутися до

слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів. Слідчий має право звернутися із зазначеним клопотанням за погодженням з прокурором»[4].

Аналізуючи відповідні положення кримінального процесуального закону, можна зробити висновок, що безпосереднім суб'єктом ініціації відповідної процесуальної дії є тільки прокурор, слідчий же попередньо зобов'язаний погодити клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів з прокурором. Треба зазначити, що це не єдина процесуальна (слідча розшукова) дія, погодження якої з прокурором вимагає кримінальне процесуальне законодавство. Проте в нас постає питання: чи тактично правильно (зокрема з боку ефективності розслідування злочинів у сфері економіки) вчинив законодавець, закріпивши інститут погодження з прокурором, і чи відповідає прокуратура довіреною їй повноваженням, враховуючи те, що законодавчий орган наділив прокурора значними дозвільними повноваженнями на стадії досудового розслідування?

Для відповіді на це питання, на наш погляд, варто звернутися до статистичних даних. Зокрема, Центром Разумкова у жовтні 2013 р. було проведено соціологічне дослідження на тему корумпованості державних органів: 41,5 % відсотків респондентів відповіли, що органи прокуратури повністю корумповані; 35,2 % респондентів уважають, що корупція поширена; тільки 1,8 % респондентів відповіли, що корупції немає. Так, М. І. Хавронюк, розглядаючи криміналізацію корупції та правоохоронну діяльність, зазначає, що у 2013 р. до суду направлено 2345 кримінальних справ з обвинувальним актом щодо корупційних злочинів. Однак у двох третинах з цих справ винесено рішення про звільнення винних від кримінальної відповідальності – через амністію та з інших підстав. Упродовж 2013 р. за вчинення корупційних злочинів засуджено лише 799 осіб (із них 201 особа, тобто чверть, – представники приватної сфери). 482 із 799 засуджених осіб (тобто 60 %) звільнено від покарання, ще понад 30 % засуджено до штрафу та інших м'яких покарань, і лише 9 % – до передбаченого санкціями статей позбавлення волі [5, с. 178–179].

Наведені вище статистичні дані відображають офіційну кількість злочинів, пов'язаних з корупцією, що були вчинені державними службовцями. Це нашоує нас на висновок про наявність значних проблем, пов'язаних з корупцією в державних органах.

Варто зазначити, що соціологічне опитування, проведене Центром Разумкова на предмет корумпованості державних органів, зокрема прокуратури, показує рівень довіри населення до вказаного державного органу і певним чином відображає його ефективність. Тому ми ще раз поставимо питання: чи правильно вчинив законодавець, надавши прокуратурі відповідні контрольні повноваження під час проведення досудового розслідування, враховуючи значну

корумпованість державних структур, і яким чином це впливає безпосередньо на процес досудового розслідування?

Слід зауважити, що в розслідуванні злочинів у сфері економіки одними з основних доказів, а то й єдиними є документи, в яких відображено внутрішній та зовнішній рух ресурсів підприємства. Тут доречно відзначити, що процесуальна дія, яка полягає в тимчасовому доступі до речей і документів, є основним способом отримання доказів під час проведення досудового розслідування; більш того, досягнення мети відповідної процесуальної дії (тобто отримання документів, що вказуватимуть на наявний факт вчинення економічного злочину) залежить від принципу неочікуваності.

У цьому випадку нам належить врахувати негативні тенденції, що породжує корупція, а саме: можливі варіанти повідомлення прокурором суб'єкта господарювання, відносно якого органом досудового розслідування планується отримати доступ до речей і документів, що, у свою чергу, може призвести до втрати тактичної переваги запланованої процесуальної дії та знищення доказів, що свідчать про факт вчинення економічного злочину.

Також окремої уваги потребує діяльність оперативних підрозділів із протидії економічним злочинам, а саме проблема недостатнього нормативного врегулювання діяльності ДСБЕЗ, що спричиняє складність діяльності щодо протидії злочинності в економічній сфері.

Як свідчать результати вивчення А. О. Шишкіним та одним з авторів цієї статті В. В. Вінчук практики діяльності підрозділів ДСБЕЗ, суттєву проблему в організації та здійсненні оперативного обслуговування окремих об'єктів, галузей та ліній роботи загалом становить відсутність чітких законодавчих приписів щодо повноважень оперативних співробітників під час діяльності з оперативного обслуговування та відомчих, у системі МВС, норм, які б регламентували порядок його здійснення. З опитаних 24 % співробітників, які брали участь у дослідженні, вказали на те, що зазначена прогалина нормативно-правової регламентації оперативно-розшукової діяльності підрозділів ДСБЕЗ є однією з найбільш суттєвих обставин, що ускладнюють ефективну боротьбу з одержанням неправомірної вигоди службовою особою [6, с. 433–434].

Вищенаведена статистика стосовно корумпованості прокуратури, на наш погляд дає підстави вважати, що процедура, передбачена положеннями ч. 1 ст. 160 КПК України, суперечить тактичному принципу неочікуваності, який виступає однією з головних керівних ідей, що забезпечують отримання доказів у рамках проведення процесуальних (слідчих розшукових) дій, спрямованих на розкриття злочинів в економічній сфері.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене, варто зауважити, що законодавець, надаючи прокуратурі повноваження щодо погодження окремих процесуальних (слідчих розшукових) дій перед розглядом відповідного клопотання

слідчим суддею, не врахував або свідомо проігнорував (тут варто розглядати поняття «лобізм») факт значного рівня корумпованості державних органів, що негативно позначилося на ефективності проведення певних процесуальних (слідчих розшукових) дій, зокрема проведення тимчасового доступу до речей і документів за ініціативою слідчого. Тому ми вважаємо за доцільне виключити зі ст. 160 КПК України положення, що передбачають згоду прокурора на подання до слідчого судді клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів за ініціативою слідчого, та викласти положення ст. 160 КПК України в такій редакції: «Сторони кримінального провадження мають право звернутися до слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, за винятком зазначених у статті 161 цього Кодексу».

Список бібліографічних посилань: 1. Бандурка О. М., Зацеркляний М. М., Веприцький Р. С. Злочинність в Україні: економіко-кримінологічний аналіз: монографія/за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків: Золота миля, 2013. 264 с. 2. Мельничук Т. В. Ціна економічної злочинності: проблемні аспекти визначення та застосування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 189–193. 3. Про Державний бюджет України на 2016 рік: закон України від 25.12.2015 № 928-VIII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928-19> (дата звернення: 08.11.2016). 4. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 08.11.2016). 5. Альтернативний звіт з оцінки ефективності державної антикорупційної політики/Р. Г. Рябошапка, О. С. Хмара, А. В. Кухарук та ін.; за заг. ред. А. В. Волошиної. Київ, 2015. 268 с. 6. Вінчук В. В., Шишкін А. О. Питання організації оперативного обслуговування підрозділами ДСБЕЗ лінії боротьби з одержанням неправомірної вигоди службовою особою // Форум права. 2014. № 3. С. 432–436. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_3_73.pdf (дата звернення: 08.11.2016).

Надійшла до редколегії 09.11.2016

Винчук В. В., Нересова В. К. Временный доступ к вещам и документам как одно из основных процессуальных действий, направленных на раскрытие экономических преступлений

Изучена целесообразность наличия у прокурора полномочий по согласованию ходатайства о временном доступе к вещам и документам. При этом рассмотрены разные аспекты обеспечения соблюдения прав и свобод человека и гражданина, эффективности проведения следственных (розыскных) действий и получения доказательств, а также учтён уровень коррумпированности правоохранительных органов.

На основе анкетных данных рассмотрена коррумпированность как одну из главных причин нецелесообразности полномочий прокурора по согласованию

ходатайства о временном доступе к вещам и документам. При этом отмечена важная роль принципа неожиданности, который является важным в расследовании экономических преступлений, однако наиболее уязвимым в условиях корумпированности.

Особое внимание уделено экономическим преступлениям, поскольку экономическая преступность угрожает государству и обществу в целом. Указано на неполноценность нормативного регулирования деятельности Государственной службы борьбы с экономической преступностью, что обуславливает сложность деятельности по противодействию преступности в экономической сфере.

Ключевые слова: прокурор, неправомерная выгода, временный доступ к вещам и документам, предприятие, принцип неожиданности, экономическая преступность.

Vintsuk V. V., Nersesova V. K. Temporary access to things and documents as one of the main proceedings aimed at disclosure of economic crimes

Economic crime in its consequences is complex as any crime it is negative phenomenon that threatens the state and society as a whole. That is why the provision of mechanisms for the prevention and combating of the corresponding category of crimes, is a priority of modern scientific community.

Economic crimes are always important for scientific research, thus on a given subject there are a significant number of scientific developments such as A. M. Bandurka, M. N. Zatserklyanyu, R. S. Veprytskyi, R. G. Riaboshapka, O. S. Khmara, A. V. Kukharuk, M. I. Havronyuk, O. V. Kalitenko, A. V. Voloshina, T. V. Melnychuk, A. O. Shyshkin and others.

The aim of the article is to define the peculiarities of the temporary access to the things and documents in aspect of activities aimed at disclosing economic crimes.

Referring to the provisions governing the procedure for appropriate proceedings, the authors claim that the tactical side of the fight against economic crime provisions of the criminal procedural act has very controversial nature.

Analyzing the relevant provisions of the criminal procedural act, we can conclude that the direct subject of initiating appropriate proceedings is only the prosecutor; investigator is obliged to agree before the application for temporary access to things and documents from the prosecutor. However, the authors raise the question: whether legislator entered tactically right (in particular by the effectiveness of the investigation of crimes in the economic sphere) securing institute of agreement with the prosecutor, and whether the public prosecutor's office trusted its powers, given the fact that the legislature has given the prosecutor significant licensing authority to the pre-trial inquiry?

In the article statistics on corruption in the office of a public prosecutor, in the authors' opinion gives reason to believe that the procedure provides for the provisions of part 1 Art. 160 of the Criminal Procedural Code of Ukraine, contrary to the principle of tactical unexpectedness, that acts as one of the main ideas, providing reception of evidence in the context of proceeding (investigative search) action to investigate crimes in the economic sphere.

The authors consider it appropriate to exclude from Art. 160 of the Criminal Procedural Code of Ukraine which provide for the assent of the public prosecutor to

submit to the investigating judge an application for temporary access to the things and documents on the initiative of the investigator and to put the provisions of Art. 160 of the Criminal Procedural Code of Ukraine as follows: "Parties to criminal proceedings have the right to appeal to the investigating judge in pre-trial investigation or the court during the proceedings of the application for temporary access to things and documents, except as provided in Article 161 of the Code".

Keywords: prosecutor, improper advantage, temporary access to things and documents, economic entity, the principle of unexpectedness, economic crime.

УДК 343.12(091)(477)"1920"

В. А. Греченко,

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6 (права та масових комунікацій) Харківського університету внутрішніх справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>

Чистки в міліції УСРР у 1920-ті роки

Розглянуто процес чисток в міліції УСРР протягом 1920-х років, проаналізовано причини цього явища, як відбувався цей процес, які мав особливості та наслідки.

Ключові слова: Україна, історія, міліція, чистки, кадри, нова економічна політика.

Постановка проблеми. Очищення лав правоохоронних органів від некваліфікованих, не придатних для такої роботи (з різних причин) співробітників, порушників закону завжди було актуальним і складним завданням. Не зникло воно з порядку денного й зі створенням поліції в Україні. У цій статті зроблено спробу розкрити, як відбувався процес чисток у роки непу.

Стан наукової розробки проблеми. Ця тема знайшла своє певне висвітлення в докторській дисертації О. К. Міхеєвої [1], кандидатських І. Д. Коцана [2], О. В. Чернухи [3]. Проте в них це питання висвітлюється фрагментарно, побіжно, його розгляду присвячується лише кілька сторінок.

Виклад основного матеріалу. Чистки в міліції відбувалися за прикладом чисток у компартії. Така чистка партійних більшовицьких організацій почалася в Україні у серпні 1921 р. [4, с. 60]. Під час чистки з КП(б)У було виключено 21260 осіб, тобто близько 22 % [5, с. 336].

Чистка в міліції пояснювалася тим, що серед нових співробітників, які поповнювали її ряди в 1921 р., траплялись і різного роду «небажані елементи»: колишні білогвардійці, учасники як загонів селянського руху опору, так і бандитських формувань, що ховалися від відповідальності. Звичайно, для комуністичної влади вкрай важливо було видалити їх з правоохоронних органів. Чистка в рядах

міліції почалася ще в 1920 р., коли ряди міліції очищалися від «...спекулянтського і бандитського елементу», що затесався туди. Звичай для здійснення чистки та контролю за нею залучалися робітники через профспілки й комнезами [6].

Постановою РНК УСРР «Про організацію боротьби з бандитизмом» вже на початку 1921 р. був намічений курс на проведення широкомасштабного «чищення» в міліції [7, с. 459–461]. Планомірна реалізація цього курсу почалась у другій половині 1921 р. За наказом № 37 начальника Головного управління робітничо-селянської міліції негайному скороченню підлягали дезертири з фронту, що проникли в міліцію, колишні провокатори та співробітники царської політичної поліції, політичні злочинці й особи, які брали участь у контрреволюційних виступах, особи, позбавлені громадянських прав, особи, котрі «експлуатують чужу працю», такі, що обіймали високу адміністративну посаду за старого режиму, а також непридатні до служби за станом здоров'я [8].

Як видно, категорії співробітників, що підлягали скороченню, були досить широкими і включали не лише «антирадянський елемент», але й велике число старих фахівців або кваліфікованих фахівців, стан здоров'я яких не дозволяв їм працювати в міліції. Водночас зазначимо, що в наказі «Про чищення в міліції» також визначався принцип «неосудності» членів комуністичної партії: члени РКП не підлягали скороченню, їх кандидатури навіть не розглядалися створеними «комісіями з чищення». Проте в той момент тяжкі умови відбору були викликані важкою ситуацією в рядах міліції та розшуку, що непомірно розрослися за рахунок постійного поповнення червоноармійцями та членами комнезамів [8].

У столичному Харкові перша чистка особового складу міліції відбулася з 6 по 11 червня 1922 р., її метою було звільнення з підрозділів усіх рівнів співробітників, які «дискредитували міліцію й заважали створенню потужного апарату, що буде твердо стояти на стражі порядку та забезпечить особисту безпеку громадян» [9, с. 161–162]. Дні проведення чистки, місце, час повідомлялись у газеті «Пролетар». На чистку в усіх 10 районних відділеннях зобов'язані були з'явитися всі співробітники.

Організовували й проводили чистку спеціально створені атестаційні комісії. Так, з 15 липня 1921 р. інспекторський відділ Харківської губміліції відповідно до розкладу нових штатів був реорганізований в інспекцію губміліції. Протягом наступних двох місяців інспекція розробляла різноманітні вказівки щодо втілення в життя наказу про очищення лав міліції від «елементу, що примазався», для чого були створені на місцях атестаційні комісії. Збори з чистки проводилися відкрито, у їх роботі брали участь усі зацікавлені громадяни, які могли висловити комісії свою оцінку діяльності того чи іншого співробітника – від молодшого міліціонера до начальника районного відділення.

Ритуал чистки полягав у тому, що кожен працівник виходив перед присланою вищою інстанцією «комісією з чистки» з кількох (як правило трьох) осіб, які пройшли чистку раніше, клав перед нею на стіл партквиток (якщо був членом партії), посвідчення й особисту зброю, відповідав на її питання, а також на питання присутніх. Якщо він визнавався гідним залишатися в лавах міліції, документи і револьвер поверталися. Перш за все піддавалися ревізії соціальне походження й участь у революції, а також ідеологічна грамотність (ставили питання на знання теорії марксизму тощо) і морально-побутове обличчя.

Критичні зауваження про несумлінне виконання службових обов'язків тим, хто підлягав чистці, враховувалися комісією. Обвинувачення, що звучали на зборах, стосувалися випадків поборів і побойв затриманих міліцією, бруталності з боку міліціонерів, необізнаності у службових обов'язках. Як зазначав пізніше наркомат внутрішніх справ УСРР, чистка показала, що «... значне число злочинів було викликано напівголодним існуванням міліціонерів. Мізерні оклади, одержувані міліціонерами, навіть інколи твердого й чесного працівника штовхали на злочин» [10].

Таємним наказом начальника Харківської губернської радянської робітничо-селянської міліції Ф. Коваленка 2 серпня 1921 р. було призначено 11 повноважних атестаційних повітових комісій у складі начальників міліції, представників райвиконкомів, райнаркомінів, робітничих інспекцій та під головуванням завідуючих відділами управління повітвиконкомів. До кожної атестаційної комісії надсилався інспектор губміліції з обумовленими завданнями. Внаслідок роботи комісій затверджено комскладу 214 осіб, тимчасово залишено 17 осіб, звільнено 36 осіб, переведено на нижчі посади 79 осіб комскладу. Піших старших міліціонерів затверджено 169, тимчасово залишено 17, звільнено 66, переведено в рядові міліціонери 35. Молодших міліціонерів залишено 2450, тимчасово залишено 421, звільнено 1495, переведено на інші посади 20 осіб. Кінних старших міліціонерів затверджено 14, тимчасово залишено 1, звільнено 2. Молодших кінних затверджено 131, тимчасово залишено 16 і звільнено 45. Працівників карного розшуку затверджено 181 особу, тимчасово залишено 42, звільнено 81, переведено на нижчі посади 4 особи. 118 осіб було виділено для навчання на командних курсах [2, с. 109].

У наступні місяці 1922 р. особовий склад міліції пройшов ще через дві чистки, які відбувалися на великих підприємствах. Під час чисток із лав міліції були звільнені так звані соціально ненадійні елементи, вихідці з колишніх експлуататорських класів, чиновники дореволюційних державних установ, міліціонери, які скомпрометували себе зв'язками з непманами – підприємцями, торговцями. Невиконання наказів про чистку з боку начальників підрозділів міліції розглядалось як прояв контрреволюційної поведінки. У такому випадку їм загрозувало потрапляння до губревтрибуналу [11]. Внаслідок

подібних заходів соціальний склад міліції змінювався відповідно до вимог правлячої партії, але кваліфікація й досвід нових співробітників нерідко поступалися старим кадрам.

Внаслідок розпочатої в березні 1922 р. кампанії з чистки міліції введено з лав міліції по Харкову 10 осіб комскладу, 12 міліціонерів, по округах – 22 особи комскладу, 3 особи адміністративного господарського складу, 54 міліціонери. Усього по губернії – 104 особи. З харківського карного розшуку звільнено зі служби комісією 56 осіб [12, с. 15–16].

Чистки спричинили й скорочення кількісного складу міліції. З 1 січня 1922 р. до 1 січня 1923 р., наприклад, у міліції міста Харкова кількість співробітників зменшилася з 6 тисяч осіб до 1482. Адміністративний апарат скоротився з 18–20 % до 10–11 % від загальної кількості працівників [13, с. 33].

Після чистки Волинської губернської міліції згідно з постановою Ради Народних Комісарів України рішенням командування Київського військового округу у травні 1921 р. її поповнили 1324 бійці і командири Червоної Армії 1897 р. народження.

2 січня 1923 р. Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом був проголошений початок Всеукраїнської чистки міліції. В середині січня на місцях отримали Інструкцію про порядок перегляду особового складу міліції та доукомплектування, в якій чітко вказувалося, що саме має на меті ця чистка: «виявлення відповідного службі в міліції наявного складу її працівників шляхом з'ясування ступеня пролетарської класової свідомості, соціального походження, індивідуальних здібностей, професійної міліцейської підготовки та морального рівня» [14, с. 163]. Отже, класова свідомість і соціальне походження були на першому місці, а інші якості мали похідне від цих показників значення.

Була утворена центральна комісія, а також губернські та повітові комісії з очищення лав міліції. Комісії надіялися правом запрошувати в разі необхідності всіх осіб, яких вони вважали за доцільне, і вимагати від них та організацій документи й відгуки про діяльність міліції та її працівників. Через цю комісію мали пройти всі працівники, незалежно від стажу та посади. Винятком були тільки члени партії їх кандидатури розглядалися на засіданнях комосередків [14, с. 163].

Постанова визначала також термін чистки: від 15 січня до 1 липня 1923 р. Засідання комісій відбувались у клубах, цехах, на сільських сходах. Списки звільнених і залишених після чисток працівників міліції публікувалися в газетах [2, с. 109].

У списках «вичищених» наведено такі причини звільнення з роботи: служба у білих, у Махна, Петлюри; служба в поліції, австрійській жандармерії та гетьманській варті; посадові злочини (хабарництво, приховування злочинців, недбале ставлення до служби, брутальність, кар'єризм, зловживання службовим становищем, прихована при

вступі на роботу судимість та інше). Зустрічались і такі причини звільнення, як інтелігентність(!?), політична неблагонадійність, аполітичність, спів на криласі в церкві, відмова взяти участь у першотравневій демонстрації. Звільненню також підлягали дезертири, ті, хто не служив у Червоній Армії, а також ті, хто не з'явився на чистку [14, с. 163].

Чистка 1923 р. в Україні фактично стала публічним судом. Її супроводжувала усна (а в трьох найбільших містах України і навіть світлова) реклама, а також звіти про хід чистки подавалися в місцевій пресі [14, с. 163].

У 1923 р. з лав міліції України було «вичищено» 2733 особи. Від загальної кількості вичищених 57 % становили селяни, 25,7 % – робітники, 16,6 % – інтелігенти, 0,7 % – буржуазія. Росіян було 69 %, українців та інших – 31 %. Колишніх поліцейських і чинів білої армії нараховували 7,6 % [14, с. 163].

Чистки в міліції тривали і в 1925–1926 рр., і пізніше, але вже не мали такого масового та класового характеру й політичного змісту, як у 1922–1923 рр. Основними причинами звільнення у 1925 р. були здебільшого кримінальні порушення, такі як хабарництво, знуцання над заарештованими, пияцтво, зв'язок зі злочинницьким світом, невідповідність посаді. У пресі публікувалися численні статті, в яких містилися заклики активніше брати участь у чистці, зокрема міліції, «викидаючи з її лав всі негідні елементи», що її дискредитують [15]. Скорочення штатів у радянських установах, у тому числі й серед органів НКВС і ДПУ, потребувало певного обґрунтування. Відповідало, чистка зазвичай пов'язувалась із посадовими злочинами.

Причини цих явищ намагався проаналізувати начальник міліції та розшуку УСРР І. К. Якимович. У статті «Про завдання чистки лав міліції та розшуку республіки», вміщеній у часопису «Адміністративний вісник», він писав: «Нині питання про чищення адміністративних апаратів, зокрема міліції і розшуку, вирішено в позитивному сенсі. У центрі вже створена комісія з чищення під головуванням Народного Комісара Внутрішніх Справ тов. Балицького за участю представників від ряду відомств. На місцях же розпорядженням центральної комісії створюються аналогічні окружні комісії під головуванням відповідальних представників виконкомів за участю представників прокуратури, ДПУ та місцевих радянських і професійних організацій. У завдання окружних комісій входить обов'язок не лише висловити свою авторитетну думку про працівників, які очолюють адміністративний апарат цього округу (начадмінвідділу або начокрміліції), але й детально і ретельно переглянути весь окружний адміністративний апарат до останнього реєстратора і кур'єра в місті та молодшого міліціонера на селі. Одночасно ставиться завдання якнайповніше досліджувати і вивчити причини злочинів, а також роботу і завантаженість міліційно-розшукових апаратів

міста і села роботою, що не стосується їх компетенції» [16] (переклад з рос. наш. – В. Г.).

Згідно із завданням центру в Одесі була створена окружна комісія з перевірки співробітників адмінвідділу, міліції і розшуку. Відбулося декілька засідань комісії, на яких було вирішено виділити 2 підкомісії: одну – з вивчення побуту, бюджету працівників міліції, іншу – з укомплектування лав міліції, адмінвідділу та розшуку. До участі в роботі підкомісій залучалися представники різних організацій, у тому числі й профспілок. Комісія звернулась до населення й установ із закликом, у якому просила всіх, хто має які-небудь компрометуючі дані про діяльність адмінвідділу, міліції та розшуку та окремих посадовців, повідомити їх у письмовій формі комісії. Комісія попередила, що анонімні заяви не розглядатимуться, і обіцяла зберегти в повній таємниці прізвища осіб, які дали відомості [17].

У місті Миколаєві підсумки чищення, за словами голови окружної Пейзнера, були такими: через комісію було пропущено 395 осіб, з яких вичищено 9. Із вичищених 4 особи служили в денікінській державній варті, мали сумнівне минуле та були під судом і приховали це в анкетах; 3 особи вичищені як такі, що знаходяться під слідством, а також за недбале ставлення до службових обов'язків. Справа про одну особу була передана в Контрольну комісію, і одна особа переведена на нижчу посаду як така, котра не відповідає своєму призначенню. У число тих, хто пройшов чищення, увійшли також міліціонери Ваварівської і Миколаївської райміліції [18].

Певні підсумки чисток було підбито на засіданні колегії НКВС і відділу міліції та розшуку УСРР у травні 1926 р. У рішенні колегії відзначалося, що, «незважаючи на нормальний розвиток організаційного життя міліції і розшуку УСРР, завдяки яким піднялася техніка їх роботи і підвищилася працездатність, звітний рік потрібно назвати надзвичайним роком в історії цих органів. Причиною того служить те, що в цьому році виявилось моральне розкладання деяких частин цього великого складного апарату. В результаті виник ряд судових процесів працівників міліції і розшуку в цілій низці округів: Херсонському, Маріупольському, Київському та ін. Хвиля таких процесів змусила звернути найсерйознішу увагу на особовий склад міліції і розшуку, а також на вивчення причин злочинності, що коріняться в умовах служби і побуту їх працівників. З цією метою, за директивою найвищих законодавчих органів УСРР, був зроблений всеукраїнський перегляд особового складу органів міліції і розшуку («чищення»). Перегляду піддавалися усі без винятку працівники міліції і розшуку незалежно від посад, які вони обіймали, а також склад адміністративних відділів. Робота щодо перегляду особового складу тривала більше півроку. В результаті було знято з посад 11,6 % усього переглянутого складу. Перегляд був дуже суворим, і знімали з посад не лише за вчинені злочини або за підозру в них, але

й за пияцтво, неналежний спосіб життя, невідповідність службі і подібні причини, та все ж відсоток знятих виявився нижчий відсотка вичищених під час Всеукраїнського чищення міліції і розшуку 1923 р. (15 %). Зі знятих 7,9 % притягалися до кримінальної відповідальності. Чистка проводилася на місцях окружними комісіями з перегляду, під керівництвом центральної комісії. Остання безпосередньо перевіряла тільки вищий склад міліції і розшуку, тобто начальників окружних міліцій і розшуків. Головна ж робота її полягала в розгляді скарг на постанови окружних комісій. Таких скарг надійшло 629. З числа розглянутих скарг було задоволено майже 30 %, інші ж залишені без наслідків» [19, с. 23] (переклад з рос. наш. – В. Г.).

У 1929–1930 рр. було «вичищено» близько 15 % особового складу. Крім того, певна частина була звільнена під час партійних чисток, що проводилися на регіональному рівні з ініціативи місцевих партійних і радянських органів [20, с. 8].

Висновок. Отже, чистки в міліції мали на меті перш за все реалізацію класової лінії в підборі кадрів для правоохоронних органів і лише потім – врахування професійних якостей та протидію злочинам і проступкам у цьому середовищі. У цілому ж чистки, незважаючи на звільнення професіоналів за соціальною ознакою, відіграли позитивну роль у становленні та розвитку міліції в добу непу.

Список бібліографічних посилань: 1. Міхеєва О. К. Правоохоронні органи УСРР в роки непу: історичні аспекти формування та діяльності: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Донецьк, 2012. 480 с. 2. Коцан І. Д. Міліція Харківщини у 1917–1930 рр.: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2003. 190 с. 3. Чернуха О. В. Формування та діяльність органів внутрішніх справ Харківщини в роки непу (1921–1929 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 2012. 184 с. 4. Греченко В. А., Головка О. В. Становлення та утвердження тоталітарної партії в Україні (1918–1941 рр.): монографія. Харків: НікаНова, 2012. 402 с. 5. Очерки истории Коммунистической партии Украины/Ин-т истории партии при ЦК Компартии Украины – филиал Ин-та марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Изд. 4-е, доп. Киев: Политиздат Украины, 1977. 814 с. 6. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади України). Ф. 1763. Оп. 1. Спр. 89. Арк. 72. 7. История милиции Украинской ССР в документах и материалах. Киев: Изд-во Киев. ВШ МВД СССР, 1969. Т. 1 (1917–1937 гг.)/ под ред. П. П. Михайленко. 884 с. 8. ЦДАВО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 1049. Арк. 1. 9. Мулукаев Р. О сотрудничестве советских республик в строительстве рабоче-крестьянской милиции (1918–1924 гг.). *Труды Высшей школы МВД СССР*. 1973. Вып. 35. С. 151–166. 10. ЦДАВО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 1957. Арк. 13. 11. Держархів Харків. обл. Ф. Р.-563. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 364. 12. Михайленко П. П., Кондратьев Я. Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах: у 3 т. Київ: Генеза, 1997. Т. 1: 1917–1925. 504 с. 13. Зайцев Б., Мигаль Б. Харьковская городская милиция в 1920-х гг. *Universitates*. 2008. № 4. С. 29–41. 14. Міхеєва О. К. Становлення та функціонування правоохоронних органів УСРР (1921–1928 рр.): історичні аспекти: монографія. Донецьк: Схід. видав. дім, 2011. 456 с. 15. Милиция сама очистит свои ряды. *Коммунист*. 1922. 7 дек. 16. Якимович І. К. О задачах чистки рядов милиции и розыска республики.

Адміністративний вісник. 1925. № 1–2. С. 5. **17.** О создании окружной комиссии по проверке сотрудников админотделов милиции и уголовного розыска. *Известия (Одесса).* 1925. 10 окт. **18.** Об итогах чистки милиции. *Красный Николаев.* 1925. 24 окт. **19.** Обзор деятельности Отдела милиции и розыска УСРР. *Адміністративний вісник.* 1926. № 7. С. 20–25. **20.** Малыгин А. Я. Развитие системы подбора, расстановки и обучения кадров органов внутренних дел Советского государства: лекция. М.: Акад. МВД России, 1995. 26 с.

Надійшла до редколегії 31.10.2016

Греченко В. А. Чистки в милиции УССР в 1920-е годы

Рассмотрен процесс чисток в милиции УССР в течение 1920-х годов, проанализированы причины этого явления, как происходил этот процесс, какие имел особенности и последствия.

Ключевые слова: Украина, история, милиция, чистки, кадры, новая экономическая политика.

Grechenko V. A. Purges in militia of Ukrainian Socialist Soviet Republic in 1920s

Purge of the ranks of law enforcement agencies from unqualified, staff unfit for such work, offenders was always relevant and challenging task. And now, with the creation of police in Ukraine, the severity of the problem has not diminished. The author of this article attempts to reveal the process of purging the ranks of Soviet militia during the NEP period.

Purges in militia occurred by the example of purges of the ranks in the ruling Communist Party then. The reason for purges was releasing the militia out of former White Guards, members of the rebel movement, gangs. Specially created attestation committees organized and carried out the purges. They were granted the right to invite, if necessary, all persons they considered appropriate, and to demand from them and organizations documents and comments on the activities of militia and its employees. All employees had to pass through these committees, regardless of experience and position. Exceptions were only the members of the party – their nominations were considered at meetings of the local communist organizations. The meetings of committees took place in social clubs, manufactories, the village assemblies. The lists of dismissed and kept militia officers after the purges were published in the newspapers, thus the process was rather transparent. The largest and class essentially purge was in 1923. The main reasons for dismissal in 1925 were mainly criminal offenses, such as bribery, abuse of detainees, drinking, contact with the criminal underworld, inadequacy to the position. Purges in militia were primarily aimed at the implementation of class line in the selection of personnel for law enforcement agencies and only then – taking into account professional features and countering crimes and misdemeanors in this environment. In general, purges, despite the dismissal of professionals on social grounds, played a positive role in the formation and development of militia in the NEP period.

Keywords: Ukraine, history, militia, purges, personnel, New Economic Policy.

УДК [343.1:341.632](477)

О. І. Коровайко,

кандидат юридичних наук, здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОМ ЗАСАДИ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ СТОРОНИ ЗАХИСТУ

Проаналізовано питання забезпечення реалізації судом у кримінальному судочинстві України засади доступу до правосуддя сторони захисту. Вказано, що ця засада є складним правовим явищем, у структурі якого слід виділяти організаційні (окремі аспекти функціонування судової системи), процесуальні (створення відповідних процедур, що спрощують доступ осіб до правосуддя) та процесуально-правовий (власне формулювання цього права особи) аспекти, а також систему його гарантій. Для сторони захисту право на доступ до правосуддя є одним з основних засобів забезпечення її прав, свобод та законних інтересів у кримінальному провадженні. Акцентовано увагу, що вказане право тісно пов'язується з низкою інших міжнародних стандартів у сфері кримінального судочинства (право на правову допомогу, розумність строків тощо), а його належне забезпечення судом є дієвим засобом захисту прав та свобод людини й громадянина.

Ключові слова: суд, правосуддя, засади кримінального провадження, доступ до правосуддя, сторона захисту, забезпечення прав учасників кримінального провадження.

Постановка проблеми. Важливе місце у функціонуванні будь-якої демократичної держави посідають функції утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Суттєвою умовою цього є не лише приведення вітчизняного законодавства у відповідність до вимог міжнародних стандартів у сфері прав людини, а й безпосереднє їх утілення у практичну діяльність державних органів та їх посадових осіб. У цьому контексті особливого значення набувають положення щодо судового захисту прав і свобод людини. Останній реалізується серед іншого і завдяки доступу до правосуддя як невід'ємному праву особи, основним суб'єктом реалізації якого є суд.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання діяльності суду взагалі, а також такого аспекту його функціонування, як забезпечення права на доступ до правосуддя у кримінальному судочинстві, неодноразово досліджували такі відомі вітчизняні та зарубіжні вчені-процесуалісти, як Ю. П. Аленін, Л. М. Володіна, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевий, А. В. Головко, О. М. Дроздов, О. В. Капліна, О. П. Кучинська, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, О. М. Овчаренко, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, М. Є. Шумило та ін. Вищезазначені науковці зробили суттєвий внесок у розробку вказаного інституту. Разом із тим аналіз наукової літератури свідчить про відсутність комплексних досліджень питання особливостей доступу до правосуддя сторони захисту та забезпечення такого доступу судом.

Наразі в міжнародно-правових актах з питань прав особи, які визнаються багатьма країнами, закріплено систему стандартів кримінальної процесуальної діяльності, яка, зокрема, містить стандарти доступу до правосуддя. Поняття «доступ до правосуддя» і саме право на такий доступ для вітчизняної правової доктрини та правозастосовної практики є відносно новим. Положення ст. 21 КПК України, що стосуються цієї засади кримінального провадження, визначають її лише в загальних рисах, через що у практичній діяльності суддів виникають проблеми її тлумачення та належного застосування. Це особливо стосується створення судом (судом) усіх умов для реалізації вказаної засади щодо забезпечення прав, свобод та законних інтересів під час участі у кримінальному провадженні сторони захисту.

Метою статті є дослідження нормативних положень, передбачених чинним законодавством і згаданих у прецедентній практиці Європейського суду з прав людини, та їх практичної реалізації щодо забезпечення судом доступу до правосуддя стороні захисту.

Виклад основного матеріалу. Уперше на міжнародному рівні питання безперешкодного доступу до правосуддя були закріплені в ст. 8 Загальної декларації прав людини. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права йде далі й указує у ч. 3 ст. 2 більш широкі зобов'язання в цій сфері. Відповідні положення передбачають, що держави повинні забезпечити в повному обсязі здійснення права на судовий захист (серед іншого від допущених судових помилок), який має бути справедливим, компетентним та ефективним. Важливим кроком на шляху забезпечення досліджуваного права стало ухвалення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція), де закріплено права, зокрема ті, що відображують і право на доступ до правосуддя (ст. 6). Крім цього, взявши на себе зобов'язання визнавати юрисдикцію Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) (закон України від 17 липня 1997 р. № 475-97/ВР), Україна надала можливість цьому органу здійснювати контроль за дотриманням з боку нашої держави стандартів правосуддя, зокрема стандарту доступу до правосуддя.

У національному законодавстві право на доступ до правосуддя знайшло своє закріплення у ст. 55 Конституції України, яка проголошує, що права і свободи людини та громадянина захищаються судом. Також засада доступу до правосуддя, яку небезпідставно слід відносити до загальноправових, передбачається ч. 1 ст. 21 КПК України. Згідно з указаною нормою, кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону. Слід погодитись з авторами коментарю КПК України, що засада, яка розглядається, не обмежується лише судовим розглядом у суді першої інстанції, а характеризує всі судові стадії кримінального провадження [1, с. 67]. Це підтверджується положеннями усталеної практики

ЄСПЛ, згідно з якою до держави, де діють апеляційні чи касаційні суди, висувається вимога забезпечити притягненим до відповідальності перед законом особам можливість користуватися в цих судах основоположними гарантіями [2].

Цілком обґрунтовано слід вважати тезу, що універсальність судового захисту як форми захисту прав і свобод особи робить його найбільш ефективним способом їх захисту. І. Я. Мокрицька слушно констатує, що універсальність повноважень судової гілки влади тісно пов'язана з доступністю до правосуддя, оскільки це є ключовою умовою належного її функціонування, але разом із тим, урахувавши перехідний етап розвитку суспільства та держави, проблема забезпечення доступності до правосуддя залишається чи не найбільш важливою для подальшого реформування й оптимізації судової гілки влади [3, с. 2].

Зауважимо, що рівень судового захисту прав громадян традиційно виступає показником демократичності суспільства. У зв'язку з цим законодавець впроваджує до вітчизняного кримінального процесуального законодавства міжнародно-правові стандарти. Так, зокрема, 12 лютого 2015 р. Верховною Радою України був ухвалений закон України «Про забезпечення права на справедливий суд», який по-новому визначив організацію судової влади та здійснення нею правосуддя в Україні, яке функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд [4].

Поняття «доступ до правосуддя» є складним і багатофункціональним, що обумовлює наявність різних поглядів на його зміст. Серед наукових досліджень це питання є одним із пріоритетних. Так, наприклад, В. І. Маринів констатує, що доступ до правосуддя являє собою комплексне поняття, яке забезпечується процесуальним механізмом та організацією роботи суду, включно з низкою складових, як-то: інстанційність судової системи, процесуальний порядок оскарження судових рішень, організація роботи суду першої інстанції щодо прийняття апеляційної скарги, підготовка матеріалів та їх передавання до вищого суду тощо [5, с. 619]. Дещо схожу думку має І. М. Жаровська, стверджуючи, що доступ до правосуддя як складова доступності права охоплює широкий спектр заходів і засобів, які забезпечують можливість особі або іншому суб'єкту безперешкодно звернутись до органів правосуддя й отримати захист свого права [6, с. 11]. Указані науковці розглядають поняття доступу до правосуддя через призму створення державою належних умов та механізмів для реалізації особою своїх прав та законних інтересів під час кримінального провадження. Зауважимо, що в наведених прикладах досліджуване поняття розкривається недостатньо повно. Ця неповнота полягає в тому, що вказані автори висвітлюють здебільшого організаційний аспект цього права, розкриваючи його через призму інстанційності «судової системи, процесуальний порядок оскарження

судових рішень, організацію роботи суду» або через призму «заходів та засобів, які забезпечують можливість» доступу до суду. При цьому не розкривається його змістовне наповнення як засади кримінального процесуального провадження та права особи.

Тому, зі свого боку, підтримуємо точку зору, згідно з якою для надання доступу до правосуддя необхідними є такі елементи: а) усі й кожен індивід у суспільстві повинні знати свої юридичні права та розуміти, що вони мають абсолютне право використовувати судову владу для захисту своїх прав; б) індивід повинен вірити, що участь у юридичному процесі забезпечить захист прав і заходи проти несправедливості; в) суди й судові процеси мусять бути «доброзичливими до споживачів», тобто кожен аспект судового звернення повинен бути простим і допомагати участі в ньому; г) національна правова система надає кожній стороні справедливий слухання перед незалежним і нейтральним суддею, який забезпечує правову процедуру у відкритому й гласному судовому процесі, а кожна людина, яка потребує послуг адвоката, отримує компетентні юридичні послуги [7]. Вважаємо, що така багатоелементна та взаємопов'язана система правових настанов і дій робить доступ до правосуддя реальним, а саме правосуддя – ефективним засобом утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Це вже має знаходити свою подальшу реалізацію у відповідних процедурах і регламентах. Тому погодимося з А. В. Лужанським, який, аналізуючи правову природу права на доступ до правосуддя, виокремлює такі його складові: формально-правову, пов'язану з визнанням згаданого права та його реалізацією в межах дії позитивного права; змістову, пов'язану з нормативно-правовим закріпленням цього права та відповідних правових обов'язків; процесуальну, що регулює порядок реалізації цього права та порядок реалізації обов'язків, що йому відповідають [8, с. 45]. Однак відмітимо, що безпосередньо в тексті відповідних статей міжнародно-правових актів (ст. 8 Загальної декларації прав людини, ст. 2, 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 6 Конвенції) право на доступ до суду не вказується, але це не дає підстав для того, щоб нехтувати ним або не визнавати його чи взагалі вказувати на його відсутність. Так, у пунктах 35, 36 рішення ЄСПЛ у справі «Голдер (Golder) проти Об'єднаного Королівства» вказано: «На думку Суду, було б немисливо, щоб стаття 6 п. 1 містила докладний опис наданих сторонам процесуальних гарантій у цивільних справах і не захищала б у першу чергу того, що надає можливість практично користуватися такими гарантіями, – доступу до суду ... Усе вищезгадане призводить до висновку, що право доступу до правосуддя є одним з невід'ємних складових права, гарантованого статтею 6 п. 1» [9]. Становище, коли право на доступ до правосуддя є результатом тлумачення цієї норми, і пояснює відмінності у розумінні його змісту окремими науковцями.

Додатковим підтвердженням самостійного характеру права на доступ до правосуддя як окремого правового явища є приклади таких актів Комітету міністрів Ради Європи, як Рекомендація R (81) 7 Комітету міністрів державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14.05.1981 та Рекомендація № 6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» від 17.09.1987. Хоча ці акти мають рекомендаційний характер, їх цілком можливо використовувати як основу для опрацювання відповідних норм національного законодавства та певних процесуальних механізмів гарантування права на доступ до правосуддя. Саме у такий спосіб міжнародні стандарти у цій сфері можуть бути включені до кримінального процесуального законодавства України. У цьому контексті відмічається, що оскільки право на доступ до правосуддя є складовою інститутом основних та невідчужуваних прав і свобод людини та громадянина, який становить основу правового статусу особи, воно має бути передбачене правовим актом найвищої юридичної сили та внаслідок цього автоматично отримати додатковий фундаментальний захист [8, с. 48]. У такий спосіб воно буде повною мірою забезпечено та відповідатиме загальновизнаному уявленню про доступний та справедливий суд.

Із приводу особливостей правового закріплення досліджуваного права звернемо увагу також на позицію М. М. Ясинюка, який відмічає, що інститут доступу до правосуддя не регулюється якимось окремим законодавчим актом, оскільки це поняття є не лише правовим, а і соціальним. Кожен законодавчий акт, який тією чи іншою мірою стосується правосуддя, ким би він не був ухвалений, має виходити з того, що доступ до правосуддя є природним правом людини, а тому на це право ніхто не може зазіхати, якими б благими намірами це не мотивувалось [10, с. 79–80]. Дійсно, як згадувалось вище, право на доступ до правосуддя передбачається багатьма як національними актами (ст. 21 КПК України), так і низкою міжнародно-правових актів, окремі з яких є об'єктом тлумачення ЄСПЛ. Це право за своїм змістом, безумовно, належить до процесуальних гарантій справедливого судочинства, у забезпеченні яких держава зобов'язана відігравати провідну роль, а суди мають сприяти реалізації права на безперешкодне звернення до суду. Зокрема, вказане право має бути реалізовано належним чином, таким, про який йдеться у рішенні ЄСПЛ у справі «Ейрі проти Ірландії». Там, судом указано, що права, які гарантує Конвенція, повинні бути не теоретичними чи нереальними, а такими, що мають реальну силу й можуть бути здійснені на практиці, особливо це стосується права доступу до суду з огляду на визначне місце, яке в демократичному суспільстві належить праву на справедливий судовий розгляд [11]. Зауважимо, що виконання зобов'язань за Конвенцією полягає не лише в усуненні перешкод для реалізації прав, але і в здійсненні

певних позитивних дій, спрямованих на забезпечення доступу до правосуддя.

Отже, як свідчить аналіз міжнародно-правових актів, реалізація засади доступу до правосуддя має в своєму підґрунті аспект не тільки виокремлення її внутрішнього змісту, а й забезпечення реалізації цієї засади (права особи) певною системою засобів. Саме таке комплексне вирішення вказаного питання і забезпечує можливість як наділення особи правом (правом на доступ до правосуддя), так і створення умов для його реалізації. Не вдаючись у докладний аналіз змісту засади доступу до правосуддя, який доволі повно подано в юридичній літературі [8], зупинимо свою увагу на окремих елементах механізму забезпечення належної реалізації, зокрема судом, цього права особи.

Зауважимо, що внаслідок дії засади рівності перед законом і судом (ст. 10 КПК України) цей механізм має діяти однаково для кожної зі сторін кримінального провадження. Але у кожній стороні існують певні відмінності. Так, оскільки лише суд під час судового розгляду спроможний забезпечити, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу й щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України), то актуального значення набувають процесуальні гарантії права на доступ до правосуддя, передбачені чинним КПК України, що створюють для сторони захисту можливість реалізувати право на доступ до правосуддя.

Насамперед йдеться про надання стороні захисту такого обсягу прав, який дозволив би забезпечувати їй можливість здійснювати повноцінний захист у судовому провадженні, тобто здійснювати захист за умови можливості доступу до правосуддя. У зв'язку з цим вважаємо, що ядром процесуальних гарантій права на доступ до правосуддя учасників кримінальної процесуальної діяльності є право на захист. Воно є комплексним і містить у собі широке коло процесуальних прав, необхідних для обстоювання своїх інтересів у кримінальному провадженні. Стосовно зв'язку цього права та права на доступ до правосуддя у статті 13 закону України «Про безоплатну правову допомогу» прямо вказано, що безоплатна вторинна правова допомога – вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Отже, як бачимо, законодавець розглядає право на захист як умову «створення рівних можливостей» для того, щоб учасники кримінального провадження мали доступ до правосуддя. Це право пов'язується із своєчасним залученням відповідного учасника до кримінального провадження, адже право на захист надається лише в межах кримінального провадження.

Отже, доступ до правосуддя як один з елементів справедливого судового розгляду забезпечується завдяки належній реалізації права особи на захист, належне здійснення якого виступає найкращим прикладом для переконання громадян держави в тому, що під час кримінального судочинства встановлюється істина і справа буде вирішена по суті. Це питання знаходить своє відображення не лише в практиці ЄСПЛ, а й у постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 вересня 2015 р. № 9, відповідно до якого «право кожного обвинуваченого у вчиненні злочину на ефективний захист, наданий захисником ..., є однією з основних ознак справедливого судового розгляду» [11]. Але, як зазначає Б. В. Малишев, слід урахувувати, що правосуддя має здійснюватись не лише на підставі уявлень про справедливість, але й з урахуванням чинного законодавства. В іншому випадку воно може перетворитися на свавілля, оскільки справедливість, як і інша оцінна категорія, є надзвичайно суб'єктивною у процесі свого тлумачення щодо конкретної ситуації [13, с. 242]. На жаль, певні недоліки системи правосуддя в Україні є причиною позовів громадян України до ЄСПЛ, більшість з яких пов'язані з порушенням ст. 6 Конвенції.

Наступним елементом системи гарантій доступу до правосуддя є засада розумних строків (ст. 28 КПК України). Для більш повного з'ясування змісту поняття «розумний строк» судового розгляду справи застосовується практика ЄСПЛ, наприклад у справі «Хаасе проти Німеччини» [14]. Наводячи ті самі критерії щодо розумності строків, ЄСПЛ у рішенні у справі «Меріт проти України» доходить висновку, що засіб, передбачений ст. 234 КПК 1960 року, не відповідає вимогам ст. 35 параграфу 1 з питань доступності, оскільки було запропоновано, що й скарги на тривалість розслідування можуть подаватись лише після закінчення самого розслідування і не було надано жодної можливості оскарження таких дій у процесі розслідування [15]. Тому розумні строки кримінального провадження тісно пов'язуються з можливістю особи в будь-який момент звернутися до суду зі скаргою на перебіг кримінального провадження. Схожа позиція ЄСПЛ щодо того, що у будь-якому провадженні особі має бути забезпечено на національному рівні ефективний і доступний засіб правового захисту під час розгляду її справи, міститься й у справі «Вемхофф проти Німеччини» [16]. На цих прикладах бачимо тісний зв'язок між двома міжнародним стандартами кримінального судочинства (доступу до правосуддя та розумних строків). Їх зв'язок полягає у тому, що здійснення судового провадження у розумні строки передбачає своєчасне й активне залучення (доступ) до нього сторін, а можливість доступу до правосуддя на будь-якому етапі кримінального провадження, зокрема і під час судового провадження, дозволяє контролювати (наприклад шляхом своєчасного оскарження) його строк.

Висновки. На підставі викладеного зауважимо, що засада доступу до правосуддя є складним правовим явищем, у структурі якого доцільно виділяти організаційний (окремі аспекти функціонування судової системи), процесуальний (створення відповідних процедур, що спрощують доступ осіб до правосуддя) та процесуально-правовий (формулювання права особи) аспекти, а також систему гарантій цього права особи.

Для сторони захисту право на доступ до правосуддя виступає одним з основних засобів забезпечення її прав, свобод і законних інтересів, адже надає можливість брати безпосередню участь у кримінальному провадженні. За відсутності можливості реалізувати вказане право про здатність сторони захисту користуватися іншими правами взагалі не йдеться.

Право на доступ до правосуддя тісно пов'язане з іншими міжнародними стандартами у сфері кримінального судочинства (право на захист, право на правову допомогу, розумність строків тощо), а тому його забезпечення судом здійснюється завдяки створенню необхідних умов для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та їх гарантій. Суд – основний суб'єкт забезпечення реалізації вказаного права (як у формі судового контролю, так і в судовому провадженні), і це зайвий раз указує на те, що правосуддя є найбільш дієвим засобом захисту прав та свобод людини й громадянина.

Міжнародні принципи та стандарти у сфері кримінального судочинства (зокрема доступу до правосуддя) дозволяють проаналізувати відповідність вітчизняного кримінального процесуального законодавства загальноновизнаним нормам і правозастосовним практикам. Інститут доступу до правосуддя потребує суттєвої уваги з боку вітчизняного законодавця, перш за все це стосується конкретизації та закріплення у відповідних нормах (ст. 21 КПК України) положень, що стосуються його змісту та вжиття заходів для забезпечення процесуальних прав особи під час кримінального провадження.

У цьому контексті актуального значення набувають питання імплементації норм міжнародного права у національне законодавство. Це відображає тенденції інтеграції нашої держави до міжнародного співтовариства. І Україна не повинна залишатися осторонь цих процесів.

Список бібліографічних посилань: 1. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т. Т. 1/С. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків: Право, 2012. 768 с. 2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: закон України від 23.02.2006 № 3477-IV // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 17.11.2016). 3. Мокрицька І. Я. Доступність правосуддя як шлях до забезпечення права на судовий

захист у кримінальному процесі: науково-теоретичний аспект // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2015. № 1(11). 13 с. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15miynta.pdf> (дата звернення: 17.11.2016).

4. Про забезпечення права на справедливий суд: закон України від 12.02.2015 № 192-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 18, 19–20. Ст. 132.

5. Реалізація засад кримінального судочинства у провадженнях з перегляду судових рішень: в 5 т. Т. 5. *Правова доктрина України. Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку*/В. І. Маринів, В. Я. Тацій, В. І. Борисов та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків: Право, 2013. 1240 с.

6. Жаровська І. М. Доступність права: теоретико-правові проблеми: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2006. 20 с.

7. Фанесток К. Роздуми про доступ до правосуддя/перекл. О. Волочай // *Права людини в Україні: інформац. портал Харків. правозахис. групи*. 21.12.2001. URL: <http://www.khpg.org/index.php?id=1008954601> (дата звернення: 17.11.2016).

За матеріалами Другої міжрегіон. конф. «Доступ до правосуддя», м. Кременчук, березень 2001 р.

8. Лужанський А. В. Конституційна природа права на доступ до правосуддя в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 10. С. 45–48.

9. Голдер (Golder) проти Соединенного Королевства: судеб. решение Европейского суда по правам человека от 21.02.1975 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_086 (дата звернення: 17.11.2016).

10. Ясинюк М. М. Доступ до правосуддя як важлива гарантія демократичного суспільства. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2013. № 1 (45). С. 79–85.

11. Ейрі проти Ірландії: рішення Європейського суду з прав людини від 09.10.1979. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Практика. Коментарі*. 1999. № 4. С. 73–90.

12. Про судову практику забезпечення права на захист у кримінальному провадженні: постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25.09.2015 № 9. URL: <http://document.ua/pro-uzagalnennja-sudovoyi-praktiki-zabezpechennja-prava-na-z-doc244685.html> (дата звернення: 17.11.2016).

13. Малишев Б. В. Правосуддя і судова правотворчість // *Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: монографія*/А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода та ін. Київ, 2009. С. 240–254.

14. Хаас проти Німеччини: рішення Європейського суду з прав людини у справі // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_225 (дата звернення: 17.11.2016).

15. Меріт проти України: рішення Європейського суду з прав людини у справі // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_214 (дата звернення: 17.11.2016).

16. Вемхофф проти Германії. URL: <http://studycoc.ru/doc/2179116/identifikacionnyj-nomer--ech-1968-s-001> (дата звернення: 17.11.2016).

Надійшла до редакції 18.11.2016

Коровайко А. И. Обеспечение реализации судом принципа доступа к правосудию стороне защиты

Проанализированы вопросы обеспечения реализации судом в уголовном судопроизводстве Украины основы доступа к правосудию стороне защиты. Указано, что эта основа является сложным правовым явлением, в структуре которого следует выделять организационные (отдельные аспекты функционирования

судебной системы), процессуальные (создание соответствующих процедур, упрощающих доступ лиц к правосудию) и процессуально-правовой (собственно формулировка этого права лица) аспекты, а также систему его гарантий. Для стороны защиты право на доступ к правосудию является одним из основных средств обеспечения её прав, свобод и законных интересов в уголовном производстве. Акцентировано внимание на том, что указанное право тесно связано с рядом других международных стандартов в сфере уголовного судопроизводства (право на правовую помощь, разумность сроков и т.п.), а его надлежащее обеспечение судом является действенным средством защиты прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: суд, правосудие, принципы уголовного производства, доступ к правосудию, сторона защиты, обеспечения прав участников уголовного производства.

Korovaiko O. I. Guaranteeing the implementation of the access to justice principles for the defense party by the court

The author has analyzed the issue of guaranteeing the implementation of the access to justice principle for the defense party by the court within the criminal proceedings of Ukraine. It has been indicated that this principle is a complex legal phenomenon, within the structure of which we should outline the organizational (some aspects of the judicial system's functioning), procedural (creation of the appropriate procedures, simplifying the access to justice for individuals) and procedural and legal (the actual wording of the individual's right) aspects, as well as the system of its guarantees. The right to access to justice for the defense party is one of the fundamental means of guaranteeing its rights, freedoms and legitimate interests within the criminal proceedings. It has been emphasized that international principles and standards in the sphere of criminal proceedings (in particular the principle of the access to justice) will make it possible to analyze the compliance of the domestic criminal procedural law with generally recognized norms and legal enforcement practices.

It has been noted that the institution of the access to justice requires a significant attention by national legislators, especially it concerns the specification and consolidation of the provisions for its content in the relevant norms (the Art. 21 of the Criminal Procedural Code of Ukraine) and taking steps to ensure individual's procedural rights during criminal proceedings.

Special attention is paid to the fact that this right is closely associated with a number of other international standards in the sphere of criminal justice (the right to legal aid, reasonableness of the terms, etc.) and its proper guaranteeing by the court is an effective mean of protecting the rights and freedoms of a man and citizen.

Keywords: court, justice, principles of criminal proceedings, access to justice, defense party, guaranteeing the rights of the participants in criminal proceedings.

УДК 343.132

Т. О. Кузубова,

*ад'юнкт кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 (слідства) Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6488-4971>*

ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ТИМЧАСОВОГО ДОСТУПУ ДО РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ СТОРОНОЮ ЗАХИСТУ

Досліджено положення чинного Кримінального процесуального кодексу України, що регламентують порядок застосування тимчасового доступу до речей і документів стороною захисту. Здійснено порівняльний аналіз положень КПК України та закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», якими передбачена можливість отримання адвокатом-захисником доказів шляхом ознайомлення, огляду, копіювання та виїмки речей і документів. Запропоновано шляхи вирішення практичних проблем з окресленого питання.

Ключові слова: заходи забезпечення кримінального провадження, тимчасовий доступ до речей і документів, огляд, виїмка, сторона захисту, сторона обвинувачення.

Постановка проблеми. Статтями 55, 59, 63 Конституції України кожній особі гарантовано право на захист своїх прав і свобод, у тому числі підозрюваному, обвинуваченому чи підсудному [1]. На виконання зазначених конституційних вимог у положенні п. 7 ч. 1 ст. 20 закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» закріплено право адвоката збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати й видучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними [2]. Обумовлено це необхідністю забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) (п. 5 ч. 1 ст. 1 закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Так, одним зі способів реалізації права на захист у кримінальному провадженні є збирання доказів стороною захисту. Процесуальний порядок збору доказів адвокатом-захисником та іншими особами зі сторони захисту способами ознайомлення з речами і документами, зняття з них копій та проведення їх виїмки закріплено в положеннях Кримінального процесуального кодексу України [3], що регламентують застосування тимчасового доступу до речей і документів (ст. 159–166 КПК України).

У науковій літературі вказано, що запровадження інституту тимчасового доступу до речей і документів спрямоване на розширення

змагальності у кримінальному провадженні, надання його сторонам рівних можливостей щодо збирання доказів шляхом тимчасового доступу до речей і документів [4, с. 282], з чим ми погоджуємося. Однак, по-перше, чи отримала сторона захисту належний дієвий правовий інструмент для здійснення своїх функцій? По-друге, які правові наслідки застосування стороною захисту цього процесуального інституту можуть виникнути у кримінальному провадженні? По-третє, чи відбулося фактичне посилення змагальності сторін у кримінальному провадженні? На сьогодні ці питання залишаються актуальними, оскільки потребують свого концептуального переосмислення, що свідчить про важливість піднятої теми.

Стан дослідження. Загальну проблематику тимчасового доступу до речей і документів як заходу забезпечення кримінального провадження досліджували такі вчені, як А. П. Бущенко, Ю. М. Грошевий, О. М. Гумін, М. П. Климчук, О. І. Коровайко, М. А. Погорецький, В. В. Рожнова, С. М. Смоков, О. Ю. Татаров, А. Д. Удалова, В. І. Фаринник, В. О. Фінагєєв, С. С. Чернявський, О. Г. Шило та ін. Проте, незважаючи на значний інтерес до цього питання, прикладні проблеми застосування положень КПК України 2012 року свідчать про необхідність їх комплексного вивчення з метою розробки пропозицій і рекомендацій щодо їх вирішення.

Метою статті є дослідити проблемні аспекти застосування тимчасового доступу до речей і документів стороною захисту, на підставі чого сформулювати та надати пропозиції щодо вдосконалення КПК України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 159 КПК України тимчасовий доступ до речей і документів здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, суду та полягає в наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх, тобто здійснити їх виїмку. Тут же передбачено виняток із загального правила, який полягає в забороні вилучати електронні інформаційні системи або їх частини, мобільні термінали систем зв'язку. Інформація, що міститься в зазначених речах, отримується шляхом копіювання.

Відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України стороною кримінального провадження з боку захисту є підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники. Тобто кожен із перелічених учасників кримінального провадження може звернутися до слідчого судді, суду з клопотанням про надання йому дозволу на здійснення тимчасового доступу до речей і документів. Такий дозвіл стороні захисту буде надано в разі дотримання правової процедури та наявності достатніх для того підстав.

Згідно з п. 5, 6 ч. 2 ст. 160, п. 2 ч. 5, ч. 6 ст. 163 КПК України метою цього заходу забезпечення кримінального провадження є встановлення обставин у кримінальному провадженні та збирання доказів. Окремі аспекти цього питання ми досліджували раніше, з огляду на що ми не будемо їх розглядати [5].

В юридичній літературі, спираючись на положення ч. 1 ст. 159 КПК України, виділяють три способи здійснення тимчасового доступу до речей і документів, а саме: ознайомлення з ними, виготовлення їх копій та вилучення [4, с. 282]. Разом із тим, можна зустріти й поділ на дві форми – пов'язану та не пов'язану з виїмкою [6, с. 164]. На нашу думку, враховуючи положення ст. 159 КПК України, доречно виділяти саме три способи здійснення дослідженої процесуальної дії, зокрема: ознайомлення, або, інакше кажучи, огляд; виготовлення копій, та виїмку.

У науково-практичній літературі можна зустріти рекомендації щодо доцільності зі складання протоколу тимчасового доступу до речей і документів [7, с. 498–500]. З цим не можна погодитися, навіть незважаючи на те, що відповідно до ч. 1 ст. 104 КПК України у випадках, передбачених КПК України, хід і результати проведення процесуальної дії фіксуються у протоколі. А вже положеннями гл. 15 цього ж кодексу, що регламентують порядок застосування тимчасового доступу до речей і документів, не передбачено складання такого протоколу. На нашу думку, це є цілком логічним та зумовлено тим, що правом на проведення дослідженої процесуальної дії наділена як сторона обвинувачення, так і сторона захисту.

Правом складання протоколів наділені колегіальні органи [8, с. 150] або особи, уповноважені державою на здійснення її функцій, у кримінальному провадженні це слідчий, прокурор (ч. 1 ст. 106 КПК України), працівник оперативного підрозділу за дорученням останніх (ст. 36, 40, 41 КПК України). Відповідно до загальної теорії права жодна з осіб сторони захисту не може бути уповноважена на складання протоколу у кримінальному провадженні.

Слід також наголосити, що законодавцем взагалі не передбачено складання жодного процесуального документа, який би фіксував проведення тимчасового доступу до речей і документів способами ознайомлення та копіювання, що, на наш погляд, суперечить теорії кримінального процесу та вимогам допустимості доказів.

Враховуючи наведене та беручи до уваги необхідність конструктивного вирішення досліджуваного питання, доцільним вбачається підтримати думку вчених, які наголошують, що кожна процесуальна дія повинна проводитися в порядку, передбаченому законом, а факт і обставини її проведення документуватися, тобто фіксуватися на носіях інформації з метою визнання отриманих відомостей, речей і документів доказами [4, с. 225–227]. У розглядуваному випадку закон закріпив такий порядок, що не забезпечує визнання в суді отриманих доказів допустимими.

На практиці це виглядає таким чином. Захисник або інша особа зі сторони захисту, так само як слідчий або прокурор, здійснивши тимчасовий доступ до речей і документів способом ознайомлення або копіювання, не отримує документального підтвердження проведення ним як самої процесуальної дії, так і отриманих результатів її проведення. У подальшому довести в суді, коли саме та з якими речами і документами ознайомилась особа та що важливого для кримінального провадження містилось у них, фактично неможливо, адже це ніде не було зафіксовано. Зауважимо, що відмітка володільця речей і документів в ухвалі суду про отримання її копії та ознайомлення з нею не є фактом фіксації ознайомлення особою з речами і документами або зняття з них копій. Таким чином, копії документів або інформації, знятої з електронних інформаційних систем, їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, фактично позбавлені допустимості, оскільки відсутня документальна фіксація часу, місця, обставин їх виготовлення.

З урахуванням викладеного можна зазначити, що процесуальний порядок здійснення тимчасового доступу до речей і документів способами ознайомлення та зняття копії є суто декларативним, оскільки на практиці не забезпечує отримання допустимих доказів.

У контексті окресленої проблематики звернімо увагу на те, що сторона обвинувачення має дієвий правовий інструмент отримання доказів, зокрема шляхом ознайомлення з речами і документами та зняття з них копій. У ст. 237 КПК України закріплено огляд як слідчу (розшукову) дію, проведення та результати якої фіксуються у протоколі. До того ж, слідчий, прокурор має право під час проведення огляду, обшуку, допиту виготовляти копії документів, що будуть додатками до протоколу (п. 1, 4 ч. 2 ст. 105 КПК України).

У свою чергу, відповідно до п. 1, 3 ч. 1 ст. 20 закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат-захисник має право звертатися з адвокатським запитом, у тому числі щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб), а також має право ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом. Тобто йому надано право отримувати на запит копії документів та ознайомлюватися з документами і матеріалами. Однак і в цьому разі також вбачається відсутність документальної фіксації факту отримання копій документів та ознайомлення з ними. Але ж вимога допустимості доказів повинна розповсюджуватися на всі докази, незалежно від особи, яка їх отримала. Крім того, захисник має право ознайомлюватися лише з документами та матеріалами, що не містять інформації з обмеженим доступом, а тимчасовий доступ до речей і документів допускає

адвоката до таких речей і документів. Таким чином, наведені положення закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», як і положення КПК України, що регламентують застосування тимчасового доступу до речей і документів способами ознайомлення з ними та копіювання, на практиці не забезпечують адвокату-захиснику отримання допустимих доказів у зв'язку з відсутністю фіксації процесу їх отримання.

Отже, накладення постулатів теорії кримінального процесу на положення чинного кримінального процесуального законодавства виявило суттєві недоліки, що унеможливають його ефективне практичне застосування. Наведене свідчить, що закріплене законодавством посилення змагальності сторін на практиці не досягається.

Третім способом здійснення тимчасового доступу до речей і документів є вилучення, тобто виїмка. Згідно з ч. 3 ст. 165 КПК України особа, яка вилучила речі і документи, зобов'язана скласти їх опис, який залишається володільцю вилученого. У такому разі законодавцем передбачено документальне фіксування проведення цієї процесуальної дії способом вилучення. При цьому чинний КПК України не передбачає спеціальних вимог до складання опису, за винятком зазначеного в ньому переліку вилученого.

На нашу думку, опис повинен оформляватися з урахуванням загальних вимог до письмового документа, а також галузі права, де він застосовується, та мети його складання. У нашому випадку метою складання опису є фіксація проведення процесуальної дії в кримінальному провадженні. Ми вважаємо, що в описі як процесуальному документі повинні зазначатися певні відомості. Перше – це назва документа, яка може бути подана в такій формі: «Опис, речей і документів, вилучених на підставі ухвали суду, слідчого судді ___ (вказується повна назва суду) у кримінальному провадженні ___ (вказується номер кримінального провадження згідно з Єдиним реєстром досудових розслідувань) від ___ (вказується дата реєстрації кримінального провадження в ЄРДР)». Далі в описі необхідно вказувати: місце, час проведення процесуальної дії; прізвище, ім'я, по батькові, посаду або процесуальний статус особи, яка проводить процесуальну дію; прізвище, ім'я, по батькові та (або) посада особи, в якій вилучаються речі та документи; всіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії, із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові, а також, у разі необхідності, процесуального статусу, посади, дати народження, місця проживання; речі та документи, що вилучаються, із зазначенням їх ідентифікаційних ознак; спосіб ознайомлення учасників зі змістом опису; відповідність фактично вилучених речей і документів зазначеним в описі; зауваження та доповнення до опису з боку учасників процесуальної дії; кількість примірників складеного опису; факт отримання одного примірника володільцем речей і документів. До опису також бажано вносити відомості щодо

пред'явлення володільцем законної вимоги про надання йому копій вилучених документів та виконання зазначеного (ч. 4 ст. 165 КПК України). Автором статті на практиці до бланку опису було внесено наступне: «Копії документів, що вилучені в оригіналі, отримав / зроблені заздалегідь та маютьсь в розпорядженні / не потрібні / потрібні та згоден отримати їх — (дата) / — (—)». Під час оформлення опису володільць речей і документів власноруч вписував один із варіантів та засвідчував своє рішення підписом. Крім того, опис повинен бути підписаний усіма учасниками процесуальної дії. Опис, оформлений відповідно до вищевикладеного, набуває ознак процесуального документа, а сторони кримінального провадження долають законодавчі прогалини без порушення вимог КПК України.

Навіть якщо в описі зазначено лише речі та документи, які вилучаються, стає очевидним, що для обох сторін кримінального провадження єдиним дієвим і результативним із трьох запропонованих законодавцем способів здійснення тимчасового доступу до речей і документів є їх вилучення, тобто виїмка. Зауважимо, що частину з перелічених вище відомостей, що можуть бути відсутніми в описі, крім самого переліку вилучених речей і документів, під час розгляду кримінального провадження по суті в суді можливо отримати з ухвали суду, саідчного судді, на підставі якої проведено тимчасовий доступ до речей і документів способом вилучення.

Зауважимо, що сторона захисту, вилучивши речі та документи, оцінює їх важливість і значимість для виконання функції захисту, а також доцільність їх використання у кримінальному провадженні.

У контексті викладеного зазначимо, що відповідно до абз. 1 ч. 6 ст. 290 КПК України під час відкриття матеріалів сторона захисту тільки в разі наміру використати вилучені нею речі та документи як докази в суді зобов'язана за запитом прокурора надати доступ до них і можливість скопіювати або відобразити відповідним чином. Також сторона захисту має право не надавати прокурору доступ до будь-яких матеріалів, які можуть бути використані ним для підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Вирішення питання про віднесення конкретних матеріалів до таких, що можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення і, як наслідок, ухвалення рішення про надання чи ненадання прокурору доступу до них, може бути відкладено до закінчення ознайомлення сторони захисту з матеріалами досудового розслідування (абз. 2 ч. 6 ст. 290 КПК України). Натомість сторона обвинувачення під час відкриття матеріалів зобов'язана надати доступ до матеріалів досудового розслідування, що є в її розпорядженні, в тому числі до будь-яких доказів, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого,

або сприяти пом'якшенню покарання (ч. 2 ст. 290 КПК України). Крім того, відповідно до ст. 221 КПК України до завершення досудового розслідування слідчий, прокурор зобов'язаний за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, надати їм матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за винятком матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими може зашкодити досудовому розслідуванню. Відмова в наданні для ознайомлення загальнодоступного документа, оригінал якого знаходиться в матеріалах досудового розслідування, не допускається. Під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування особа, яка його здійснює, має право робити необхідні виписки та копії.

Таким чином, спостерігається певний правовий дисбаланс на користь сторони захисту під час отримання доказової бази та ознайомлення з нею. Проте вкрай важливим є і захист прав потерпілого, який у цьому випадку здійснюється стороною обвинувачення, але наведене вище негативно впливає на процес його захисту й відновлення прав, свобод і законних інтересів. З-поміж іншого відповідно до ст. 161 КПК України листування або інші форми обміну інформацією між захисником та його клієнтом або будь-якою особою, яка представляє його клієнта, у зв'язку з наданням правової допомоги, і об'єкти, які додані до такого листування або інших форм обміну інформацією, є речами і документами, до яких доступ заборонено. До того ж документи та відомості від клієнта, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності, складають адвокатську таємницю, у зв'язку з чим законодавством забороняється проведення огляду, розголошення, витребування чи вилучення документів, пов'язаних зі здійсненням адвокатської діяльності (ч. 1 ст. 22, п. 4 ч. 1 ст. 23 закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Очевидно, що речі та документи, вилучені, наприклад, підозрюваним на підставі ухвали слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів та передані захиснику, недоступні для сторони обвинувачення в разі небажання сторони захисту надати їх. Водночас такі об'єкти можуть потребувати обов'язкового експертного дослідження або містити важливу інформацію для встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення тощо. Однак вони стають недоступними для сторони обвинувачення, завданням якої є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінального правопорушення. Вважаємо, що наведене в цілому може негативно вплинути на досягнення завдань кримінального провадження.

Із зазначеного питання 26 травня 2016 року науковцями Харківського національного університету внутрішніх справ спільно з адвокатським об'єднанням «Фундація адвокатів України» був проведений семінар на тему «Проблеми удосконалення захисту окремих учасників

кримінального провадження». Під час семінару в розрізі дискусії щодо допустимості копії документа як доказу автором статті було поставлено питання більш ніж тридцятьом присутнім адвокатам стосовно застосування ними тимчасового доступу до речей і документів. У ході цього було з'ясовано, що жоден із присутніх адвокатів або їх підзахисних не застосовував зазначений захід забезпечення кримінального провадження. Водночас на момент отримання таких результатів опитування чинний КПК України діяв уже майже 4 роки. Більше того, як свідчить наш практичний досвід, майже кожен слідчий за час дії нового КПК України застосовував тимчасовий доступ до речей і документів не один десяток разів. Отже, наведене ще раз указує на те, що змагальність сторін кримінального провадження шляхом застосування тимчасового доступу до речей і документів поки що не досягнуто. На наш погляд, надання стороні захисту права самостійно здійснювати тимчасовий доступ до речей і документів у запропонованому законодавством процесуальному порядку є передчасним і не виправданим. Це зумовлено тим, що сторона захисту має право долучати до провадження необхідні докази шляхом вивчення матеріалів досудового розслідування (ст. 221 КПК України) та подання слідчому, прокурору клопотання щодо проведення процесуальних дій (ст. 220 КПК України).

Висновки. Проведене дослідження дає можливість констатувати, що процесуальний порядок здійснення тимчасового доступу до речей і документів способами ознайомлення та зняття копій не відповідає вимогам допустимості доказів, зокрема у зв'язку з відсутністю вимоги документального оформлення їх проведення. Під час здійснення стороною захисту тимчасового доступу до речей і документів способом вилучення може спрацювати закладений у нормах кримінального процесуального законодавства України «легалізований» механізм протидії проведенню досудового розслідування, встановленню істини, винуватих і ступеня вини кожного. Це може бути у випадку передачі захиснику речей і документів, вилучених іншими особами стороною захисту.

На нашу думку, існує два напрями вдосконалення законодавства, обидва передбачають введення до КПК України такої слідчої дії, що раніше існувала, як виїмка, з правом проведення її лише стороною обвинувачення. Перший напрям, крім вказаного, також полягає у виключенні з КПК України тимчасового доступу до речей і документів, враховуючи те, що сторона захисту має право клопотатися перед слідчим, прокурором про проведення будь-якої процесуальної дії (ст. 220 КПК України) та оскаржувати їх дії в разі відмови в її проведенні (п. 7 ч. 1 ст. 303 КПК України). Другий напрям, крім закріплення у КПК України виїмки, полягає в удосконаленні процесуального інституту тимчасового доступу до речей і документів із застосуванням його для використання лише стороною захисту. Однак зазначені висновки не є остаточними та потребують більш поглибленого вивчення та аналізу.

Список бібліографічних посилань: 1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 11.11.2016). 2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 11.11.2016). 3. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 11.11.2016). 4. Кримінальний процес: підручник/Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за заг. ред. В. Я. Тацій, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2014. 824 с. 5. Кузубова Т. О. Мета тимчасового доступу до речей і документів та пов'язані з нею питання. *Leges et Viae*. 2016. № 3/3. С. 21–24. 6. Кримінальний процес України: загальна частина: підручник/О. О. Волобуєва, Л. М. Лобойко, Т. О. Лоскутов та ін. Київ: Дакор, 2015. 172 с. 7. Зразки процесуальних документів (досудове розслідування): наук.-практ. посіб./О. І. Перепелиця, С. Є. Кучерина, В. В. Федосєєв та ін. Харків: Право, 2015. 632 с. 8. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення: навч. посіб. 6-те вид., випр. і допов. Київ: Алерта, 2008. 301 с.

Надійшла до редколегії 22.11.2016

Кузубова Т. А. Процесуальные аспекты применения временного доступа к вещам и документам стороной защиты

Исследованы положения действующего Уголовного процессуального кодекса Украины, регламентирующие порядок применения временного доступа к вещам и документам стороной защиты. Проведён сравнительный анализ положений УПК Украины и закона Украины «Об адвокатуре и адвокатской деятельности», которыми предусмотрена возможность получения адвокатом-защитником доказательств путём ознакомления, осмотра, копирования и выемки вещей и документов. Предложены пути решения практических проблем по обозначенному вопросу.

Ключевые слова: меры обеспечения уголовного производства, временный доступ к вещам и документам, осмотр, выемка, сторона защиты, сторона обвинения.

Kuzubova T. O. Procedural aspects of the application of temporary access to items and documents by the defense party

The author has studied the provisions of the current Criminal Procedural Code of Ukraine (hereinafter – the CPC of Ukraine), regulating the procedure of application of temporary access to items and documents by the defense party. The author has accomplished comparative analysis of the provisions of the CPC of Ukraine and the Law of Ukraine “On Advocacy and Legal Practice” regulating the procedure of receipt of evidence by a defense lawyer in the form of familiarization, examination, copying and seizure of items and documents. It has been stated that provision the right to collect evidence to the defense party by temporarily access to items and documents is aimed at increasing competition process in the criminal proceedings. It has been specified that the purpose of conducting the temporary access to items and documents is to establish the circumstances of the committed criminal offense and collection of evidence.

The author has distinguished three ways of its realization: familiarization with items and documents; production of their copies; seizure.

It has been emphasized that the legislator did not stipulate any procedural document that would record the conduction of temporary access to items and documents in the form of familiarization and copying, which contradicts the theory of criminal procedure and the requirements of admissibility of evidence. It has been stressed that a description that confirms the conduction of proceedings and ensures the admissibility of obtained evidence is executed only in case of seizing the items and documents under the provisions of the CPC of Ukraine. The author has offered an sample of the description that contains the features of procedural document, thus, we can overcome legal gaps without violating the requirements of the CPC of Ukraine.

It has been found out that the norms of criminal procedural legislation of Ukraine have "legalized" mechanism of counteracting conduction of pre-trial investigation, establishment of the truth, the guilty and the degree of fault of each person that can work at the time, when the defense party realizes the temporary access to items and documents in the form of seizure in case of transferring items and documents to a defense lawyer seized by other persons of the defense party. Two directions of resolving these issues have been suggested.

Keywords: measures of ensuring criminal proceedings, temporary access to items and documents, search, seizure, defense party, prosecution.

УДК 343.122

О. М. Осінська,

юрисконсульт комунального закладу охорони здоров'я
«Харківська міська клінічна лікарня № 2 імені проф. О. О. Шалімова»,
аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7533-5209>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НАБУТТЯ ОСОБОЮ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ПОТЕРПІЛОГО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Розглянуто процедуру визнання потерпілою особи, яка з об'єктивних причин не подала до правоохоронних органів відповідної заяви про залучення її до кримінального провадження. Встановлено вичерпний перелік випадків, в яких слідчий, прокурор, суд мають право визнавати особу потерпілою без подання нею відповідної заяви або письмової згоди про визнання її потерпілою.

Ключові слова: кримінальне провадження, потерпілий, процесуальний статус потерпілого, визнання особи потерпілою, письмова згода, фізіологічний стан потерпілого.

Постановка проблеми. У статті 3 Конституції України зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1].

У правовій соціальній державі, якою є (або якою прагне стати) Україна, утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Ця норма відповідає положенню ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України, згідно з яким завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження [2].

Повноцінна реалізація вказаних засад можлива лише у випадку, коли кожна особа, яка бере участь у кримінальному провадженні, усвідомлює свій процесуальний статус, знає надані їй законодавцем процесуальні права та обов'язки, завдяки яким може ефективно виконувати свою процесуальну функцію.

Стан дослідження. Проблема процесуального статусу потерпілого досліджувалася в наукових працях таких видатних учених і практиків, як: С. А. Альперт, В. П. Бож'єв, А. В. Брусніцин, І. М. Гальперин, М. І. Гошовський, Ю. О. Гурджі, О. М. Ерделевський, А. Д. Кокорев, В. О. Коновалова, О. П. Кучинська, В. Т. Маляренко, А. Л. Нескороджена, В. Т. Нор, І. І. Потеружа, Т. І. Присяжнюк, М. В. Сенаторов, А. І. Шаповалова, В. М. Юрчишин. Віддаючи належне існуючим науковим працям з цієї проблематики, необхідно визнати, що у зв'язку з прийняттям у 2012 році КПК України окремі норми, які стосуються правового становища потерпілого, потребують свого змістового аналізу та вдосконалення.

Метою статті є науковий аналіз процесуального статусу потерпілого, а також проблеми визнання потерпілою особи, яка з об'єктивних причин не подала до правоохоронних органів відповідної заяви про залучення її до кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Процесуальний статус потерпілого – це закріплене засобами кримінального процесуального права його становище в кримінальному судочинстві, що базується на конституційному статусі особи [3, с. 18, 21]. Враховуючи це, Ю. М. Грошевий наголошував, що процесуальні права потерпілої особи є, в першу чергу, гарантіями конституційних прав і свобод, що належать цій особі, а також повинні бути адекватними її основним правам і свободам, тобто бути достатніми і придатними для їх захисту. Такими гарантіями виступають право на кваліфіковану правову допомогу (ч. 1 ст. 59 Конституції), а також право потерпілого на доступ до правосуддя та компенсацію заподіяної шкоди [4, с. 126–127].

Відповідно до ч. 2 ст. 55 КПК України права та обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Отже, в законі чітко визначено момент набуття особою процесуального статусу потерпілого.

У частині 6 ст. 55 КПК України передбачена можливість набуття процесуального статусу потерпілого близьким родичем або членом

сім'ї особи, яка внаслідок кримінального правопорушення перебуває у стані, що унеможливує подання нею відповідної заяви. Однак виникає питання, хто набуде процесуального статусу потерпілого у випадку, якщо в особи, яка перебуває у вказаному стані, немає близьких родичів або членів сім'ї. Очевидно, що така особа набуде лише процесуального статусу свідка, оскільки згідно з ч. 7 ст. 55 КПК України, якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то слідчий, прокурор, суд мають право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою, а за відсутності такої згоди особа може бути залучена до кримінального провадження як свідок.

Проте процесуальний статус потерпілого значно відрізняється від процесуального статусу свідка не тільки своєю кримінально-процесуальною функцією, а й обсягом прав, яким наділяється той чи інший суб'єкт цих правовідносин. У зв'язку з тим можливе виникнення ситуації, коли особа, яка з об'єктивних причин не подала відповідної заяви або письмової згоди про визнання її потерпілою, фактично обмежується у реалізації своїх прав як потерпілий, оскільки наділяється лише правами свідка, перелік яких значно вужчий. У такому випадку логічним є надання слідчому, прокурору, суду права визнавати особу потерпілою без її письмової на те згоди або відповідної заяви у випадках, передбачених законом.

Іноді внаслідок кримінального правопорушення особа може перебувати у певному фізіологічному стані, що триває доволі довго і через який особа втрачає свідомість, реакцію на зовнішні подразники та здатність до будь-якого волевиявлення. До таких фізіологічних станів потрібно зарахувати аменцію, акінетичний мутизм, апалічний синдром, сопор, кому та летаргію. Для того, щоб підтвердити правильність цієї думки, слід розглянути визначення цих термінів.

Аменція – це потьмарення свідомості з розладом усіх видів орієнтування, безладністю мислення й хаотичним руховим неспокоєм.

Акінетичний мутизм – так звана «неспляча кома», при якій відсутні мова, активні рухи та чіткі реакції на больові подразники. При цьому очі в пацієнта відкриті, що створює помилкове враження про збереження свідомості.

Апалічний синдром характеризується специфічними явищами, при яких гине значна частина кори головного мозку. Клінічно апалічний синдром характеризується відсутністю будь-яких рухів, мови, емоційних реакцій та пам'яті. Будь-які спроби фіксувати увагу для пацієнта є невдалими.

Сопор – це глибоке пригнічення свідомості зі збереженням рефлекторної діяльності у відповідь на такі подразники, як біль, різкий звук, яскраве світло. При цьому хворий не реагує на оточуючий світ, не виконує жодних дій (втрата самостійної діяльності), не відповідає на питання.

Кома – це найвищий ступінь патологічного гальмування центральної нервової системи, що характеризується втратою свідомості, відсутністю рефлексів на зовнішні подразники і розладом регуляції життєво важливих функцій.

Летаргія – хворобливий стан, схожий на сон. Характеризується повною відсутністю зовнішньої реакції, майже нечутним диханням, слабким пульсом і кров'яним тиском. Приступи летаргії тривають, як правило, від кількох годин до кількох тижнів, а в деяких випадках – місяців і років. У минулому хворі у летаргічному стані, які не мали жодних ознак життєдіяльності та серцебиття, помилово визнавалися мертвими [5, с. 64–70].

Враховуючи викладене, вважаємо, що медичні працівники у складі не менше трьох осіб, з яких одним обов'язково є лікуючий лікар потерпілої особи, повинні встановити, що така особа знаходиться в одному з таких фізіологічних станів і не має прогнозу на швидке видужання, про що складається письмовий медичний висновок, завірений у встановленому законом порядку. На підставі цього висновку слідчий, прокурор, суд повинні визнати особу потерпілою за власною ініціативою.

Наступне питання, що виникає стосовно потерпілої особи, яка визнана такою на підставі і в порядку запропонованої норми, стосується можливості потерпілого реалізувати свої права та обов'язки, що складають основу його процесуального статусу. Зрозуміло, що особа, яка знаходиться в одному з таких фізіологічних станів, не зможе самостійно користуватися своїми процесуальними правами та виконувати процесуальні обов'язки, тому логічно було б надати їй представника.

Згідно з ч. 1 ст. 58 КПК України представником потерпілого у кримінальному провадженні може бути особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником, а це виключно адвокати. Робота представника має оплачуватися, а в цьому випадку потерпілий, знаходячись в одному з перелічених фізіологічних станів та не маючи при цьому близьких родичів або членів сім'ї, не буде мати можливості оплатити надані послуги. Отже, у цьому випадку потерпілий знов опиниться в ситуації, коли він хоч і набув статусу потерпілого, але фактично не може реалізувати комплекс своїх процесуальних прав та обов'язків. Єдиною можливістю гарантувати потерпілому забезпечення його прав та законних інтересів через дії представника стане надання йому безоплатної правової допомоги. Проте ст. 14 закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р. не передбачає надання безоплатної вторинної правової допомоги цій категорії потерпілих.

Враховуючи наведене, вважаємо за необхідне доповнити ч. 7 ст. 55 КПК України та викласти її в такій редакції: «Якщо в особи, яка перебуває у стані, що унеможливає подання нею відповідної

заяви, немає близьких родичів або членів сім'ї, і при цьому внаслідок кримінального правопорушення така особа знаходиться у фізіологічному стані аменції, акінетичного мутизму, апаалічного синдрому, мопору, коми або летаргії та не має прогнозу на швидке видужання, सदодний консиліум у складі не менше трьох працівників видає письмовий медичний висновок, на підставі якого слідчий, прокурор, суд визнають особу потерпілою за власною ініціативою».

Крім того, слід доповнити ч. 1 ст. 58 КПК України такою нормою: «Особі, визнаній потерпілою на підставі та в порядку, передбачених ч. 7 ст. 55 цього Кодексу, призначається представник, який надає їй безоплатну правову допомогу».

Також необхідно внести відповідне доповнення до ч. 1 ст. 14 закону України «Про безоплатну правову допомогу», згідно з яким право на безоплатну вторинну правову допомогу матимуть також особи, визнані потерпілими на підставі та в порядку, передбачених ч. 7 ст. 55 КПК України.

Таким чином, можна зробити **висновок**, що права та законні інтереси особи, яка опинилась у центрі злочинної події, повинні ретельно захищатися державою. Це надзвичайно важливо і для тих осіб, які внаслідок вчиненого щодо них кримінального правопорушення опинились у важкому фізіологічному стані, через який вони не можуть повноцінно реалізувати себе як сторона обвинувачення у кримінальному провадженні.

Перспективним у майбутньому є наукова розробка питань, пов'язаних з реалізацією прав потерпілого під час досудового розслідування.

Список бібліографічних посилань: 1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. 141 с. 2. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 06.12.2016). 3. Корнуков В. М. Теоретические и правовые основы положения личности в уголовном судопроизводстве: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Саратов, 1987. 35 с. 4. Грошевий Ю. Конституція України і деякі проблеми кримінально-процесуальної теорії. *Вісник академії правових наук України*. 1998. № 2 (13). С. 125–131. 5. Виленский Б. С. Неотложные состояния в невропатологии: (Руководство для врачей). Л.: Медицина, 1986. 304 с. 6. Про безоплатну правову допомогу: закон України від 02.06.2011 № 3460-VI // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення: 06.12.2016).

Надійшла до редколегії 16.12.2016

Осинская О. Н. Проблемные вопросы приобретения лицом процессуального статуса потерпевшего в уголовном процессе Украины

Рассмотрена процедура признания потерпевшим лица, которое по объективным причинам не предоставило правоохранительным органам соответствующего заявления о привлечении его к уголовному производству. Установлен исчерпывающий перечень случаев, в которых следователь, прокурор, суд вправе признавать лицо потерпевшим без подачи им соответствующего заявления или письменного согласия о признании его потерпевшим.

Ключевые слова: уголовное производство, потерпевший, процессуальный статус потерпевшего, признание лица потерпевшим, письменное согласие, физиологическое состояние потерпевшего.

Osinska O. M. Problems of acquiring by a person the procedural status of a victim in the criminal proceedings of Ukraine

The object of the work is procedural status of a victim at the stage of pre-trial investigation. The topic of the work is focused on the procedure of recognizing a victim, who for objective reasons has not provided a proper application to law enforcement agencies to be involved in the criminal proceedings. The objective of the paper is to establish an exhaustive list of cases, when an investigator, prosecutor, court have the right to admit a person as a victim without providing an appropriate application or written consent on the recognition a person as a victim.

The author of the article has established a list of physiological conditions that deprive a victim of reactions to external excitants and abilities to any expression, so that a person can not apply to be involved to the criminal proceedings as a victim. As a result, there is an obligation of an investigator, prosecutor, court to recognize a person injured by the own initiative. The author has studied the issue of mandatory free participation of a representative of a victim, who makes it impossible to participate in criminal proceedings.

It has been concluded that the rights and legitimate interests of a victim should be carefully protected by the state. This is especially important for those who were in serious physiological condition after the commission of a criminal offense against them, and through which they can not fully realize themselves as the prosecution party within the criminal proceedings.

The author has suggested to amend the Articles 55, 58 of the Criminal Procedural Code of Ukraine and the Article 14 of the Law of Ukraine "On Free Legal Aid".

Keywords: criminal proceedings, victim, procedural status of a victim, recognizing a person as a victim, written consent, physiological condition of a victim.

УДК 351.74(477)

О. С. Проневич,

доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник центру вивчення проблем адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕОНТОЛОГІЧНИХ СТАНДАРТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У ВІТЧИЗНЯНЕ ЗАКОНОДАВСТВО: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

*Висвітлено перспективи імплементації у вітчизняне законодавство закріплених в актах *acquis communautaire* морально-етичних імперативів професійної діяльності та поведінки поліцейських. Особливу увагу приділено обґрунтуванню необхідності розробки та ухвалення ґрунтованого на ліберальних правових принципах і християнських чеснотах Етичного кодексу поліцейського.*

Ключові слова: імплементація, Національна поліція України, морально-етичні імперативи, професійна діяльність, поведінка поліцейських, Декларація про поліцію, Європейський кодекс поліцейської етики.

Постановка проблеми. Ліберальна парадигма державно-правового будівництва ґрунтується на постулаті щодо притаманності державі монопольного права на обмеження прав людини й застосування легітимного примусу з метою забезпечення суспільного миру та спокою. Практичну реалізацію права на примус віднесено до компетенції поліції як державної мілітаризованої формації, уповноваженої вживати заходів з метою забезпечення публічної безпеки та порядку, протидії злочинності й надання допомоги фізичним та юридичним особам у виявленні, ідентифікації та усуненні реальних і потенційних загроз для охоронюваного державою загального блага. Стратегічними напрямками діяльності поліції є інтервенція (застосування до правопорушників легітимних заходів примусу) та превенція (роз'яснювально-превентивна діяльність, спрямована на коригування деструктивної поведінки окремих суб'єктів та усунення чинників, що детермінують правопорушення й соціальні патології). Еволюція інституту поліції полягає у відмові від абсолютизації репресивних заходів та імплементації засадничих положень доктрини проактивної суспільно орієнтованої діяльності.

Практика організації охорони правопорядку в демократичному суспільстві та здійснення професійної підготовки персоналу поліції свідчить, що соціальна акцептованість і прогнозованість поведінки поліцейських значною мірою досягаються шляхом артикуляції та формалізації деонтологічних стандартів (морально-етичних імперативів) їх професійної діяльності та поведінки. В Україні ця тенденція окреслилася, однак донині так і не вдалося створити збалансований документ, де було б чітко артикульовано соціальну місію поліції та

закріплено адаптовані до специфіки професійної діяльності етизовані вимоги до поліцейських. Природно, що важливим джерелом ґрунтованого на цивілізованих засадах оновленого вітчизняного поліцейсько-деонтологічного стандарту мають стати акти *acquis communautaire* («надбання Співтовариства»), що охоплює акти законодавства Європейського Союзу (однак не обмежується ними).

Стан дослідження. Упродовж останнього часу окремі проблеми поліцейської деонтології розглядалися в роботах Є. О. Гіди [1], В. М. Кукушина [2], Ю. І. Римаренка [3] та ін. Аналіз наукового доробку попередників свідчить про певну архаїчність використовуваних підходів до осмислення соціальної місії поліції, а також про відсутність науково обґрунтованої поліцейсько-деонтологічної догми, яка б урахувала кращі національні традиції виховання персоналу органів охорони правопорядку й закріплені в актах *acquis communautaire* європейські морально-етичні стандарти поліцейської діяльності. Зазначена обставина зумовлює нагальну необхідність чіткого визначення осучасненого морально-етичного профілю поліцейського та нормативного закріплення вичерпного «каталогу» його професійно значущих морально-етичних якостей.

Метою статті є з'ясування перспектив імплементації у вітчизняне законодавство європейських деонтологічних стандартів професійної діяльності поліцейських, а також обґрунтування необхідності розробки та ухвалення ґрунтованого на ліберальних правових принципах і християнських чеснотах Етичного кодексу поліцейського.

Виклад основного матеріалу. Реалізуючи відповідальну соціальну місію, поліція завжди залишається регулятором конкретної реляції між примусом і свободою, а тому приречена на пильну увагу з боку соціуму, який одночасно прагне сформулювати комплексне «замовлення на безпеку» та запобігти необґрунтованій державній інтервенції в життя громадянського суспільства. Інституціоналізація поліції в Україні відбувається у контексті викоринення проявів тоталітарної державоцентристської правової традиції, утвердження гуманістичних засад публічного управління й забезпечення права громадян на належне врядування. Відповідно до ч. 1 ст. 1 закону України «Про Національну поліцію» Національна поліція України (поліція) визначається як центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Законодавцем встановлено, що діяльність поліції повинна ґрунтуватися на принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини, законності, відкритості та прозорості, політичної нейтральності, взаємодії з населенням на засадах партнерства й безперервності. Згідно з ч. 3 ст. 11 закону України «Про Національну поліцію» основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції є рівень довіри населення до поліції. Рівень довіри

населення належить до об'єктивних індикаторів з'ясування відповідності результатів діяльності поліції очікуванням населення як платника податків і замовника поліцейських послуг [4].

Специфіка легальної визначення категорії «поліція» й законодавчо закріпленій перелік принципів діяльності цієї інституції сприяють формуванню загального уявлення про соціальну місію поліції та засадничі правила (відправні начала) надання поліцейських послуг. Водночас звертаємо увагу на відсутність закріпленого на рівні титульного закону про поліцію каталогу морально-етичних вимог до поліцейських (відповідно до ч. 1 ст. 17 закону України «Про Національну поліцію» поліцейським є громадянин України, який склав Присягу поліцейського, проходить службу на відповідних посадах у поліції і якому присвоєно спеціальне звання поліції). Поліцейсти наголошують, що реалізація соціально орієнтованого вектора діяльності поліції значною мірою досягається шляхом запровадження науково обґрунтованих морально-етичних імперативів професійної діяльності поліцейських. Така необхідність зумовлюється чинниками, що детермінують низку ризиків професійної деформації поліцейських як представників особливої категорії державних службовців, а саме: наявністю повноважень прийняття рішень «під власну відповідальність» (дискрецією в діях); необхідністю створення моральних «запобіжників» для нейтралізації потенційного неправомірного впливу (спокуса «подвійної моралі»); виконанням службових обов'язків в умовах комунікації з негативно налаштованим зовнішнім середовищем у ситуації соціального та правового конфлікту; мовно-комунікативними бар'єрами; існуванням морально-психологічного компоненту організаційно-управлінських відносин (можливістю видання неправомірного наказу, поширенням мобінгу); діями на ментальному перехресті «вимоги закону – інтереси суспільства – інтереси окремих громадян» – «голосу власної совісті»; загальною потребою в «моральній компетентності поліцейського» тощо.

Упродовж останніх двох десятиліть в Україні сформувалася традиція формулювання уніфікованих корпоративних морально-етичних вимог до працівників органів внутрішніх справ та їх закріплення у нормативних актах різної юридичної сили (в законі України від 22.02.2006 № 3460-IV «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України», постанові Кабінету Міністрів Української РСР від 29.07.1991 № 114 «Про затвердження Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом ОВС України», постанові Кабінету Міністрів України від 28.12.1991 № 382 «Про затвердження нового тексту Присяги працівника органів внутрішніх справ України», наказі МВС України від 11.01.1996 № 18 «Про Кодекс честі працівника органів внутрішніх справ України», рішенні Колегії МВС України від 05.10.2000 № 7км/8 «Про Етичний кодекс працівників органів внутрішніх справ», рішенні Колегії МВС України

від 10.01.2003 № 1 КМ/ДСК «Про Програму формування позитивного іміджу міліції України на 2003–2007 роки», директиві МВС України від 28.04.2004 № 8 «Питання службового етикету працівників органів внутрішніх справ України», наказі МВС від 16.03.2007 № 81 «Про заходи щодо зміцнення дисципліни і законності в органах внутрішніх справ та попередження надзвичайних подій, пов'язаних із загибеллю і травмуванням особового складу», наказі МВС України від 26.03.2010 № 90 «Про стан дисципліни й законності в діяльності органів внутрішніх справ та заходи щодо його покращання», наказі МВС України від 05.11.2011 № 825 «Про затвердження Кодексу поведінки працівника органів внутрішніх справ», наказі МВС України від 22.02.2012 № 155 «Про затвердження Правил поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України», листі МВС України від 29.08.2012 № 13234/Чн «Про методичні рекомендації щодо зовнішнього вигляду (дрес-коду) працівників апарату МВС, органів та підрозділів внутрішніх справ» тощо). Інтенсивна багаторічна нормотворча діяльність у зазначеній царині свідчить, з одного боку, про усвідомлення особливої значущості неухильного додержання деонтологічних стандартів особовим складом, а з іншого боку, про відсутність чітко артикульованого усталеного відомчого (корпоративного) стандарту професійної діяльності працівників сучасних органів поліції.

Необхідність ухвалення збалансованого документа зберігалася впродовж останнього часу. Нещодавно було розроблено Правила етичної поведінки працівників апарату Міністерства внутрішніх справ України, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС, затверджені наказом МВС України від 28.04.2016 № 326. Відповідно до п. 2 розділу I зазначеного документа «ці Правила як зібрання основних професійно-етичних норм визначають для працівників МВС принципи етики, якими є: служіння державі і суспільству; гідна поведінка; доброчесність; лояльність; політична нейтральність; прозорість і підзвітність; сумнісність» [5]. Ціннісно-суб'єктний аналіз Правил дає підстави стверджувати, що текстуально та змістовно вони повністю співпадають із чинними Правилами етичної поведінки державних службовців [6], хоча адресовані юридично невизначеному широкому загалу «працівників МВС» як сукупності працівників з різним правовим статусом, об'єднаних за ознакою належності до цього центрального органу виконавчої влади. Отже, йдеться про загальні рамкові етизовані вимоги до персоналу багатофункціонального Міністерства внутрішніх справ України. Як наслідок, зберігається нагальна необхідність розробки деонтологічних кодексів як зібрання етичних норм, де закріплюються вимоги щодо наявності у носія професії глибоких знань, умінь і навичок, високих моральних якостей та суспільного авторитету. На нашу думку, у першу чергу сьогодні йдеться про розробку

Етичного кодексу поліцейського, який має містити три обов'язкові компоненти, а саме: морально-етичний (оптимально поєднує регулятивні можливості моралі та права, ґрунтується на визнанні пріоритету загальнолюдських цінностей – гуманізму, милосердя, толерантності, справедливості – й апелює до моральних категорій – гідності, репутації, стимулу, таємниці, моральної підтримки, морального кредо, моральної відповідальності); правовий (зумовлений нормативним характером документа, сферою реалізації принципів професійної етики, адресуванням вимог поліцейським, дисциплінарною відповідальністю за порушення морально-етичних вимог); організаційно-управлінський (конкретизує посадові обов'язки поліцейських, містить моральні орієнтири вирішення типових ситуацій).

Методологічною основою Етичного кодексу поліцейського, безумовно, мають стати стандартизовані базові положення актів *acquis communautaire*, де визначено зміст і спрямування професійної діяльності поліцейського. Насамперед варто забезпечити імплементацію (транспонування) правових постулатів, закріплених у резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи від 08.05.1979 № 690 «Декларація про поліцію» [7], рекомендації Rec (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики» [8], резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи від 28.01.2014 № 1968 «Боротьба з расизмом в поліції» тощо [9]. Примітно, що використовуване в цих документах родове поняття «поліція» охоплює сукупність уповноважених на реалізацію поліцейських функцій працівників та інституцій (як традиційних поліцейських сил, так і інших уповноважених державою на застосування легітимного примусу суб'єктів).

Декларація про поліцію фактично є першою спробою встановлення уніфікованих морально-етичних норм для поліції. Її головною метою визнано сприяння реалізації Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод людини. У документі констатовано життєву важливу роль поліції для формування «мирного суспільства, що користується перевагами порядку та публічної безпеки», необхідність активної суспільної моральної та фізичної підтримки поліції, неприпустимість обмеження поліцейських у статусі та правах, заборону перебування на посадах в поліції причетних до порушень прав людини осіб, а також необхідність «повсюдного прийняття правил професійної етики поліції з урахуванням прав людини та основних свобод». У Декларації про поліцію виокремлено низку морально-етичних імперативів професійної діяльності та поведінки поліцейських, а саме: обов'язок діяти чесно, неупереджено та з почуттям власної гідності; активну протидію корупції; заборону дискримінації за будь-яких обставин; утримання від виконання незаконних наказів керівників, протидію фактам порушення закону; рішучу дію для досягнення легітимної мети за умови застосування сили лише в розумних межах тощо [7].

Положення Декларації про поліцію значною мірою конкретизовано та поглиблено в Європейському кодексі поліцейської етики. Цей Кодекс ґрунтується на засадничих тезах щодо одночасного виконанням більшістю європейських поліцейських організацій трьох функцій (охорони правопорядку, соціальної та сервісної), поважання поліцейськими людської гідності й основоположних прав і свобод людини, залежності ефективності діяльності поліції від рівня довіри населення та публічної підтримки поліцейських заходів, необхідності «встановлення загальних європейських принципів і керівних принципів для загальних цілей, ефективності та відповідальності поліції із забезпечення безпеки і прав особи в демократичному суспільстві, що ґрунтується на верховенстві права» та важливості виконання поліцією своїх завдань «в етично прийнятні способи та заради гідних демократичних цінностей». У Європейському кодексі поліцейської етики наголошено на об'єктивній зумовленості морально-етичних імперативів соціальною місією поліцейських як «професійних поборників права і постачальників послуг для громадськості» та інституційною специфікою поліції як публічного органу, головними цілями якого є підтримання публічного спокою, забезпечення права і порядку в суспільстві, захист і дотримання основоположних прав і свобод людини, запобігання й подолання злочинності, виявлення злочинів, надання допомоги та послуг суспільству. Тому цілком обґрунтованими й логічними є вимоги щодо відповідальності поліції перед цивільною владою, легкої ідентифікації поліцейських, персональної відповідальності персоналу поліції усіх рівнів за свої дії чи бездіяльність або накази підлеглим (вимога поєднується з необхідністю забезпечення чіткої субординації в поліції для визначення кінцевого керівника, який несе відповідальність за дії або бездіяльність підпорядкованого персоналу), ефективної зовнішньої комунікації та взаємодії з державними й недержавними суб'єктами, спроможності персоналу поліції «виявляти ясність судження, відкрите ставлення, зрілість, справедливість, комунікабельність і, де це необхідно, лідерські та управлінські вміння ...», добре розуміти соціальні, культурні та суспільні проблеми», перманентного підвищення кваліфікації шляхом проходження персоналом спеціалізованих поліцейських тренінгів, присвячених поглибленню спеціальних знань у сфері публічної безпеки, формуванню управлінської компетентності, питанням протидії расизму та ксенофобії, застосуванню сили й обмежень. Оскільки практика правоохоронної діяльності свідчить про найчастіше порушення поліцейськими прав та свобод людини на стадії втручання (інтервенції), то в Європейському кодексі поліцейської етики виокремлено керівні принципи втручання поліції, а саме: поважання права людини на життя; неприпустимості за жодних обставин учинення, підбурення або толерування будь-яких форм катування або нелюдського, або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; застосування сили лише у випадку крайньої необхідності

й тільки в обсязі, необхідному для досягнення легітимної мети; обов'язковості виконання правомірних та утримання від виконання неправомірних наказів керівництва; справедливого, неупередженого та недискримінаційного виконання службових завдань; обмеження права на недоторканність приватного життя тільки у передбачених законом випадках і лише для досягнення легітимної мети; обов'язку діяти чесно та з повагою до суспільства з особливою акцентуацією уваги на становище найуразливіших соціальних категорій; надання необхідної підтримки, допомоги й інформації жертвам злочинів [8].

Зауважимо, що положення Європейського кодексу поліцейської етики корелюються з іншими міжнародно-правовими актами, зокрема з Кодексом поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, який акумулює норми необхідної поведінки посадових осіб у сфері охорони правопорядку, апелює до почуття громадянського та службового обов'язку, містить конкретні моральні вимоги до посадових осіб поліції, які повинні «служити громаді та захищати усіх осіб від протиправних актів» [10, с. 8–11].

Висновок. Резюмуючи, зазначимо, що перспектива новелізації вітчизняного поліцейського законодавства полягає серед іншого у розробці Етичного кодексу поліцейського, ґрунтованого на європейських деонтологічних стандартах професійної діяльності та поведінки працівників органів охорони правопорядку. Кодекс є унікальним засобом регулювання внутрішньої організації поліції, підтримання якісного відомчого та громадського контролю за персоналом поліції, підвищення відповідальності керівного складу за обґрунтованість і законність наказів та утвердження коректних алгоритмів урегулювання складних внутрішніх конфліктів (вирішення етичних дилем). Ухвалення кодексу поліцейської етики сприятиме формулюванню стандартів індивідуальної поведінки, що ґрунтуються на усвідомленні високої соціальної місії та почутті гордості від приналежності до поліцейської організації. Комплексний аналіз актів Європейського Союзу дає підстави стверджувати, що першочергового значення під час підготовки Етичного кодексу поліцейського набуває вичерпне обґрунтування місії поліції в демократичному суспільстві, завдань поліції, дискреційних повноважень поліцейських, підстав застосування поліцейськими легітимного примусу, засад взаємодії з державними й недержавними суб'єктами, комунікації із засобами масової інформації тощо.

Список бібліографічних посилань: 1. Гада С. О. Деонтологічні засади діяльності поліції та їх закріплення у міжнародно-правових документах. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2014. Вип. 25. С. 20–23. 2. Кукушин В. М. Полицейская деонтология: монография. М.: Акад. упр. МВД России, 2003. 107 с. 3. Римаренко Ю. І. Приватне життя і поліція. Концептуальні підходи. Теорія та практика. Київ: КНТ, 2006. 740 с. 4. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>

laws/show/580-19 (дата звернення: 16.11.2016). 5. Про затвердження Правил етичної поведінки працівників апарату Міністерства внутрішніх справ України, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС: наказ МВС України від 28.04.2016 № 326 // БД «Законодавство України/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0778-16> (дата звернення: 16.11.2016). 6. Про затвердження Правил етичної поведінки державних службовців: постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2016 № 65 // Правительственный портал: единый веб-портал органов исполнит. власти в Украине. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248839311> (дата звернення: 16.11.2016). 7. Декларація про поліцію: резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи від 8 травня 1979 року № 690 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_803 (дата звернення: 16.11.2016). 8. Рекомендація Rec (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики»: ухвал. Комітетом міністрів 19.09.2001 на 765-му засіданні заступників міністрів // Центр політико-правових реформ: сайт. URL: <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/rec1.pdf> (дата звернення: 17.11.2016). 9. Борьба с расизмом в полиции: резолюция 1968 (2014) Парламентской Ассамблеи Совета Европы: неофициальный перевод // Совет Европы, Парламентская Ассамблея: сайт http://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/%5BRussian_documents%5D/%5B2014%5D/Jan2014/Res1968_rus.asp (дата звернення: 17.11.2016). 10. Кодекс поведінки службовців органів правопорядку ООН від 1979 року: затв. резолюцією Ген. Асамблеї ООН від 17.12.1979 № 12/169 // Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство/за заг. ред. О. А. Банчука. Київ: Вид. Москаленко О. М., 2013. 588 с.

Надійшла до редколегії 23.11.2016

Проневич А. С. Имплементация европейских деонтологических стандартов профессиональной деятельности полицейских в отечественном законодательстве: к постановке проблемы

Высветлены перспективы имплементации в отечественное законодательство закреплённых в актах acquis communautaire морально-этических императивов профессиональной деятельности и поведения полицейских. Особое внимание уделено обоснованию необходимости разработки и принятия базированного на либеральных правовых принципах и христианских ценностях Этического кодекса полицейского.

Ключевые слова: имплементация, Национальная полиция Украины, морально-этические императивы, профессиональная деятельность, поведение полицейских, Декларация о полиции, Европейский кодекс полицейской этики.

Pronevych O. S. Implementation of European deontological standards of professional activities of police officers into domestic legislation: to the problem formulation

The article is focused on grounding the need of clear articulation of deontological standards of the activities of police officers as a special category of state officials authorized to implement measures in order to ensure public security and order,

combating crime, providing assistance to individuals and legal entities in detecting, identifying and eliminating real and potential threats for general welfare secured by the state.

It has been emphasized that the perspective of creating new domestic police law is based in elaborating the Ethics Code of Police Officers, grounded on European deontological standards of professional activity and behavior of law enforcement officers. It has been stated that the Code is unique mean of regulation of internal organization of police, keeping effective departmental and public control over police personnel, increasing responsibility of the leading staff for reasonability and legality of orders, approving correct algorithms of regulating internal conflicts and solving difficult ethical dilemmas.

A comprehensive analysis of the European Union acts has provided grounds for the author to insist that special attention while preparing the Ethical Police Code should be paid to exhaustive grounding the police mission in the democratic society, police tasks, discretionary powers of police officers, grounds for using legal compulsion by police officers, principles for ensuring effective external communication and establishing partnership cooperation with state subjects and NGOs, obligation of permanent improvement of professional level, etc.

Keywords: implementation, National Police of Ukraine, moral and ethical imperatives, professional activity, behavior of police officers, Declaration on the Police, European Code of Police Ethics.

УДК 343.137.5

В. В. Романюк,

*кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 (слідства) Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6077-4591>*

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Розглянуто особливості правового регулювання статусу неповнолітніх учасників кримінального провадження під час перевірки повідомлень про кримінальні правопорушення з метою забезпечення реалізації їх процесуальних прав. Актуальність указанного питання обумовлена недостатнім законодавчим регулюванням інституту допустимості доказів та неоднозначним підходом до цієї проблеми в науці кримінального процесу. Сформульовано й обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення процесуальних норм, які стосуються предмета дослідження.

Ключові слова: кримінальне провадження щодо неповнолітніх, неповнолітній, законний представник, перевірка повідомлень про кримінальні правопорушення, отримання пояснень, початок досудового слідства.

Постановка проблеми. Процедура початку досудового слідства є першим етапом кримінального провадження щодо неповнолітніх. Чинні норми кримінального процесуального закону не передбачають

будь-яких процесуальних особливостей із моменту подання заяви чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після його безпосереднього виявлення слідчим чи прокурором до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початку розслідування, крім випадків, визначених у ч. 3 ст. 214 КПК України. У попередніх дослідженнях ми вже звертали увагу на те, що кримінальне провадження щодо неповнолітніх характеризується не тільки специфікою свого змісту, а й особливостями завдань, які слід вирішити з моменту внесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення, вчинене неповнолітнім і до ухвалення судового рішення [1], але питання перевірки заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми, на сьогодні не вирішено ні в теоретичному, ні у практичному аспектах.

Метою статті є дослідження питань забезпечення прав неповнолітніх учасників під час кримінального провадження щодо неповнолітніх, зокрема під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру в ході здійснення перевірочних дій по інформації, яка вказує на наявність ознак кримінального правопорушення.

Стан дослідження. Вивчення наукової літератури показало, що вирішенням проблем, пов'язаних із процесуальними особливостями початку досудового слідства у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, зокрема під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру в ході здійснення перевірочних дій по інформації, яка вказує на наявність ознак кримінального правопорушення, активно займалися такі вчені, як Ю. І. Азаров, Ю. П. Аленін, О. А. Вакулик, А. Є. Голубов, В. С. Зеленецький, М. О. Карпенко, К. Б. Левченко та ін., роботи яких і стали методологічним підґрунтям для написання цієї наукової статті. Поряд із цим з урахуванням ухвалення у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України, в якому визначено відмінні від попереднього КПК засоби перевірки інформації про кримінальні правопорушення, виникла нагальна необхідність видозмінити зміст кримінальної процесуальної діяльності уповноважених осіб на цьому етапі та виробити науково обґрунтовані шляхи підвищення її ефективності.

Виклад основних положень. Обмеження в часі уповноважених на початок досудового розслідування осіб порівняно з вимогами попереднього КПК на сьогодні оцінюється неоднозначно. В. І. Фаринник вважає важливою новелою нового Кримінального процесуального кодексу України положення щодо відмови від інституту порушення кримінальної справи через те, що за таких умов громадяни матимуть змогу реалізувати право на захист своїх інтересів одразу після надходження заяви чи повідомлення про злочин. У свою чергу, Ю. П. Аленін не повністю підтримав надто оптимістичну точку зору І. В. Фаринника про те, що запропонований новим КПК

процесуальний порядок прийняття та реєстрації заяв і повідомлень про вчинене кримінальне правопорушення та початок досудового розслідування є надійною й ефективною гарантією забезпечення дотримання законності й обґрунтованості розгляду такої інформації на першому етапі досудового розслідування [2, с. 178]. Своє бачення О. А. Вакулік та Ю. І. Азаров виклали у пропозиції внести зміни до ст. 214 КПК України з наданням можливості провести перевірку відомостей про кримінальне правопорушення протягом 10 днів з моменту внесення відомостей до ЄРДР [3, с. 74–75]. Однак на початку кримінального провадження щодо неповнолітніх, попри його начебто простоту здійснення, процесуальна форма цього провадження із самого початку має відповідати вимогам ч. 2 ст. 484 КПК України, яка надає певних особливостей як цьому провадженню взагалі, так і цьому етапу зокрема.

Зауважимо, що колишня стадія порушення кримінальної справи тривала у часі до 10 діб і була заформалізованою, що призводило до затягування кримінального процесу, який фактично починався з дій слідчого чи прокурора в разі отримання інформації про злочин [4, с. 157]. У чинному КПК України цей інститут зазнав найбільш суттєвих змін [5, с. 179], у цьому знайшов втілення досвід інших країн, де початок кримінального провадження не пов'язано з тривалою процесуальною діяльністю [6, с. 223–224, 340–341].

Структуру процесуальної діяльності на вказаному етапі кримінального провадження утворює сукупна послідовність відокремлених, але пов'язаних між собою процесуальних актів (дій), об'єднаних спільною метою: подання заяви особою або самостійне виявлення слідчим чи прокурором обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім; прийняття та реєстрація заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми; їх перевірка та внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; початок розслідування кримінального провадження щодо неповнолітніх; невідкладне повідомлення у письмовій формі прокурора слідчим про початок досудового розслідування кримінального провадження щодо неповнолітніх. У своїх попередніх наукових працях ми вже досліджували існуючі особливості на етапах подання особою заяви та прийняття й реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми [1; 7].

Так, із точки зору захисту прав і законних інтересів неповнолітніх, вчинення ними правопорушення слід розглядати як певний юридичний факт, який обумовлює задіявання особливого охоронного режиму, який втілено власне у порядку кримінального провадження. Це забезпечує формування правосуддя щодо неповнолітніх правопорушників, яке здійснюється з урахуванням вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей розвитку. Правосуддя,

яке повинно щонайменше порушувати звичайний спосіб життя неповнолітнього та відповідати його віковим і психологічним особливостям (ч. 2 ст. 484 КПК України), має діяти вже із самого початку кримінального провадження, коли стане відомо, що кримінальне правопорушення, ймовірно, вчинив неповнолітній. Тому є підстави для того, щоб одразу ж указувати на вчинення кримінального правопорушення такою особою.

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України не передбачає жодної перевіркової дії після отримання з будь-якого джерела інформації про кримінальне правопорушення, зокрема вчинене неповнолітнім. Основним відомчим документом, який регламентує діяльність органів Національної поліції на етапі перевірки інформації про кримінальні правопорушення, є наказ МВС від 22.10.2012 року № 940 «Про організацію реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ України» [8]. Так, частина 3 ст. 214 КПК передбачає у невідкладних випадках можливість проведення огляду місця події до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду. Відповідно, може виникнути необхідність отримання додаткової інформації, на підставі якої з'явиться можливість визначити ознаки кримінального правопорушення. Ще більшої актуальності набуває це питання у випадку, якщо діяння, про яке йдеться у джерелі інформації, ймовірно вчинила неповнолітня або малолітня особа. Звичайно, невстановлення цієї обставини не впливає на прийняття рішення уповноваженої особи щодо внесення відомостей до ЄРДР, але, не з'ясувавши такий, на перший погляд, незначний факт, керівник органу досудового розслідування може допустити порушення вимоги п. 1 ч. 2 ст. 39 КПК України щодо обов'язку визначення слідчого (слідчих), який здійснюватиме досудове розслідування. Слід нагадати, що у разі здійснення кримінального провадження щодо неповнолітнього, в тому числі під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, керівник органу досудового розслідування визначає слідчого, спеціально уповноваженого на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх.

Грунтовна перевірка заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення є необхідною тоді, коли в заяві чи повідомленні містяться істотні суперечності; яким заява була подана через значний проміжок часу після вчинення дій, про які в ній йдеться; якщо неконкретно описано заявлену подію; якщо існують сумніви щодо віку особи, запідозреної у вчиненні кримінального правопорушення. Серед слідчих Національної поліції найбільш розповсюдженою є практика з метою уникнення порушень вимог кримінального процесуального законодавства отримання пояснень осіб, які можуть надати інформацію

про обставини, за допомогою яких можуть бути виявлені ознаки кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння. Ця процесуальна дія у КПК України нині не передбачена як засіб збирання доказів, хоча її застосування законом не заборонено. Підтвердження цьому є аналіз чинного КПК: 1) ст. 42 КПК наділяє підозрюваного й обвинуваченого правом давати пояснення; 2) ст. 56 КПК наділяє правом давати пояснення потерпілого; 3) ст. 64-1 КПК дозволяє давати пояснення представникові юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; 4) ст. 97 КПК надає можливість провести допит особи, яка надала первинні пояснення. І, нарешті, у ч. 8 ст. 95 КПК України надано право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів, сторонам кримінального провадження, потерпілому та представникові юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Результати цього аналізу дозволяють нам «легалізувати» шляхом внесення відповідних змін до КПК України таку процесуальну дію, як отримання пояснень заявника, потерпілого, очевидця, інших осіб і, найголовніше, особи, яка, ймовірно, вчинила кримінальне правопорушення.

Оскільки в законодавстві не міститься спеціальних правил, що визначають порядок отримання пояснень неповнолітніх, а в КПК України навіть не передбачається здійснення такої перевіркової дії, на практиці виникають питання, чи потрібно запрошувати педагога під час отримання пояснень у підлітків і чи мають право законні представники бути присутніми під час отримання таких пояснень. В умовах відсутності правового регулювання ці питання вирішуються неоднозначно. В окремих випадках під час отримання пояснень за аналогією застосовуються правила, встановлені ст. 226, 227, 490, 491 КПК України, тобто до участі допускаються педагог і законний представник, а також захисник. В інших випадках ці правила не застосовуються¹. При цьому з урахуванням нинішнього законодавчого регулювання дорікнути правозастосувачові щодо порушення закону неможливо. Сьогодні на одного слідчого Національної поліції в середньому припадає 150–200 зареєстрованих у ЄРДР кримінальних проваджень², і, звісно, кожний наступний «матеріал» без додаткової перевірки очікує, з великою долею ймовірності, закриття на підставі встановлення відсутності події кримінального правопорушення або ж відсутності в діянні складу кримінального правопорушення.

---

¹ Близько 70 % опитаних слідчих повідомили, що під час отримання пояснень неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення або суспільно небезпечні діяння, не залучали взагалі нікого, у 23 % випадків були запрошені батьки й у 7 % випадків – педагоги.

² Про це свідчать результати опитування слідчих, які перебували на курсах підвищення кваліфікації в Харківському національному університеті внутрішніх справ.

Неоднаковість у правозастосовній практиці пояснюється ще й тим, що застосування за аналогією положень ст. 227 і 491 КПК України (якщо це має місце) також викликає низку питань. В юридичній науці щодо конкуренції загальних і спеціальних норм йдеться про «суперництво» однорівневих по горизонталі правових норм, де спеціальні норми конкретизують зміст загально-правових положень і приймаються з метою досягнення загальною нормою максимальної ефективності, врахування специфічних суспільних відносин, що нею регулюються, а тому спеціальна норма має пріоритет перед загальною [9, с. 3–4]. Але, якщо врахувати, що на початку досудового слідства немає ще таких учасників, як свідок, підозрюваний та обвинувачений, то необхідно визнати, що одноманітно застосовувати зазначені вище положення закону за аналогією на початковому етапі судочинства важко. До речі, подібної норми щодо кримінального провадження із застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності, взагалі немає.

Таким чином, відсутність належної правової регламентації створює безмежний простір для правозастосувача діяти на свій розсуд, що не завжди сприяє забезпеченню прав учасників судочинства, особливо неповнолітніх. Тому не виникає сумнівів у тому, що ці питання необхідно детально врегулювати. Вважаємо, що значну роль у цьому могло б відіграти залучення у кримінальну процесуальну діяльність на етапі перевірки інформації про кримінальне правопорушення додаткових учасників. У першу чергу тут ми маємо на увазі законних представників неповнолітніх і педагогів [10, с. 92–93].

Причина таких явищ є очевидною – відсутність законодавчого регулювання здійснення перевірки інформації про кримінальне правопорушення за участю неповнолітнього, через що немає належних гарантій забезпечення прав таких учасників судочинства. Якщо зазначені дії стосовно дитини проводилися б на стадії досудового слідства, то правозастосувач, очевидно, діяв би інакше. Під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, зокрема в разі провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, є обов'язковою участь захисника й законного представника. Як той, так і інший мають право брати участь у слідчих (розшукових) діях, які проводяться за участю неповнолітнього, і таким чином контролювати законність та обґрунтованість дій слідчого чи дізнавача. З моменту отримання заяви до моменту внесення відомостей у ЄРДР неповнолітній, по суті, залишається сам на сам із посадовою особою, що здійснює перевірку повідомлення про кримінальне правопорушення. І це, на наш погляд, неправильно.

Висновки. Як узагальнення викладеного стосовно початку кримінального провадження щодо неповнолітніх зауважимо таке: структура процесуальної діяльності на цьому етапі складається з подання, прийняття, перевірки та реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, де виконання відповідних дій

призводить до реалізації права особи на судовий захист і виконання завдань швидкого, повного та неупередженого розслідування; особливості, які мають місце на цьому етапі, пов'язані зі своєчасним наданням неповнолітній особі відповідного процесуального статусу, належним обліком такого провадження як особливого; регулювання етапу початку кримінального провадження щодо неповнолітніх у цілому слід визнати достатнім, але певні моменти потребують більш докладного регулювання; головним засобом забезпечення прав неповнолітніх у кримінальному провадженні є своєчасне виявлення факту, що кримінальне правопорушення було вчинене саме неповнолітнім, та своєчасне введення на цей підставі в дію передбаченого законом охоронного режиму щодо такої особи, що сприятиме забезпеченню захисту прав та інтересів і, відповідно, не порушуватиме звичайний спосіб життя неповнолітнього.

Список бібліографічних посилань: 1. Романюк В. В. Завдання стадії порушення кримінальної справи по злочинам, які вчинено неповнолітніми // Сучасні напрямки профілактики та актуальні проблеми розслідування злочинів, що вчиняються неповнолітніми: матеріали наук.-практ. семінару (м. Харків, 30 трав. 2009 р.) / редкол.: Ю. П. Янович (голова) та ін. Харків: ХНУВС, 2009. С. 79–83. 2. Алєнін Ю. П. Шляхи вдосконалення початку досудового розслідування // Наукові праці Національного університету «Одеська національна академія». 2013. Т. 13. С. 175–184. 3. Вакулік О. А., Азаров Ю. І. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні: навч. посіб. Київ: Центр учб. літ., 2015. 184 с. 4. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: курс лекцій: навч. посіб. Київ: Істина, 2005. 456 с. 5. Фаринник В. І. Початок досудового розслідування та особливості кримінального переслідування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2 (57). С. 178–195. 6. Гуценко К. Ф., Головко Л. В., Філімонов Б. А. Уголовный процесс западных государств. Изд. 2-е, доп. испр. М.: Зерцало-М, 2002. 528 с. 7. Романюк В. В. Окремі особливості участі неповнолітніх на етапі початку досудового розслідування кримінальних правопорушень // Впровадження нового Кримінального процесуального кодексу України в правоохоронну діяльність та навчальний процес: досвід та шляхи удосконалення: матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 5 квіт. 2013 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2013. С. 173–177. 8. Про організацію реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події, та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ України: наказ МВС України від 22.10.2012 № 940. *Офіційний вісник України*. 2013. № 9. Ст. 350. 9. Бойко В. В. Конкуренція правових норм. загальнотеоретична характеристика // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2012. № 1 (5). С. 3–4. 10. Романюк В. В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх: монографія. Харків: Мадрид, 2016. 252 с. (Серія «Бібліотечка слідчого і детектива: учасники кримінального провадження»).

Надійшла до редакції 01.11.2016

Романюк В. В. Процессуальные особенности начала досудебного следствия по уголовным производствам в отношении несовершеннолетних

Рассмотрены особенности правового регулирования статуса несовершеннолетних участников уголовного производства во время проверки сообщений об уголовных правонарушениях с целью обеспечения реализации их процессуальных прав. Актуальность указанного вопроса обусловлена недостаточным законодательным регулированием института допустимости доказательств и неординарным подходом к этой проблеме в науке уголовного процесса. Сформулированы и обоснованы предложения по совершенствованию процессуальных норм, касающихся предмета исследования.

Ключевые слова: уголовное производство в отношении несовершеннолетних, несовершеннолетний, законный представитель, проверка сообщений об уголовных правонарушениях, получение объяснений, начало досудебного следствия.

Romaniuk V. V. Procedural features of the beginning of pre-trial investigation within criminal proceedings concerning minors

The relevance of the studies of procedural features of the beginning of pre-trial investigation within criminal proceedings concerning minors is due to the establishment of juvenile justice system in Ukraine. The objective of the article is a study of the issues on guaranteeing the rights of minors during criminal proceedings against minors in the process of realization of verifying actions on information indicating the presence of the elements of a criminal offense.

It has been noted that the current norms of the Criminal Procedural Code of Ukraine do not provide procedural features of the beginning of criminal proceedings against minors. The author of the article has determined the structure of procedural activities at the specified stage of the proceedings, which is constituted by the overall sequence of separate, but related procedural acts united by a common purpose. It has been emphasized that, having the grounds it is necessary to indicate at the beginning of pre-trial investigation the commission of a criminal offense by a minor. It has been confirmed that the practice of obtaining explanations is the most spread among the investigators of the National Police in order to prevent violations of the criminal procedural legislation until the information is put into the Unified Register of pre-trial investigations. The author has offered to involve teachers and legal representatives of minors into criminal procedural activities during the verification of information on criminal offenses.

It has been concluded that the main mean of ensuring the rights of minors in criminal proceedings is the timely detection of the fact that a criminal offense was committed by a minor, and timely implementation on this basis of the secured regime under the law for such individuals that would contribute to the protection of rights and interests and, accordingly, would not violate the usual way of life of a minor.

Keywords: criminal proceedings against minors, a minor, legal representative, checking the reports on criminal offenses, receiving explanations, beginning of pre-trial investigation.

УДК 351.74(477)

В. В. Сокурєнко,

доктор юридичних наук, доцент,

ректор Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8923-5639>

ПРИНЦИПИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Розглянуто енциклопедичні та наукові погляди на зміст таких правових категорій, як «принципи», «правоохоронна діяльність», «Національна поліція». Зроблено висновки про виявлення науковцями достатньої уваги до досліджуваних термінів та відповідне їх висвітлення в рамках національного правового поля. Зосереджено увагу на необхідності розмежування принципів діяльності Національної поліції на дві групи: загальноправові та галузеві.

Ключові слова: принципи, Національна поліція, правоохоронна діяльність, загальноправові принципи, галузеві принципи.

Постановка проблеми. Зі здобуттям Україною незалежності, прийняттям її Основного Закону – Конституції людина, її права і свободи стали об'єктом правового захисту. Адже, на переконання ряду науковців, права і свободи людини і громадянина – це певні можливості особи, необхідні для її існування та розвитку, які визнаються невід'ємними, мають бути загальними й рівними для кожного, забезпечуватись і захищатись державою в обсязі міжнародних стандартів. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1, с. 29]. Зазначений вище захист нині може здійснюватися двома основними суб'єктами: державою – в особі правоохоронних та правозахисних органів і представниками (адвокатами) громадян або ж нерідко й самими громадянами. Однак, як видається, ключову роль у захисті конституційних прав і свобод людини і громадянина все ж таки відіграють правоохоронні органи, зокрема Національна поліція України.

Стан дослідження. Правоохоронна діяльність Національної поліції на сьогодні вже стала об'єктом наукового дослідження серед великої кількості науковців. Адже результати діяльності якісно нового правоохоронного органу потребують свого опрацювання й аналізу, щоб і в подальшому зміцнювати законність у державі шляхом забезпечення та захисту найвищої соціальної цінності – людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки [2].

Діяльність Національної поліції в рамках правоохоронної сфери як предмет наукового дослідження прямо чи опосередковано розглядали такі вчені, як О. М. Бандурка, В. Т. Білоус, М. М. Бурбика, С. М. Гусаров, О. М. Литвинов, А. Т. Комзюк, В. М. Косюта, В. І. Малюга,

М. І. Мичко, О. М. Музичук, В. О. Невядовський, М. О. Потебенько, М. В. Руденко, О. Ю. Салманова та інші. Разом із тим для розкриття питання стосовно принципів діяльності Національної поліції важливим є уточнення й аналіз змісту ряду ключових понять, а саме «принципи», «правоохоронна діяльність», «Національна поліція». **Новизна** статті полягає в дослідженні змісту та подальшому аналізі зазначених вище термінів шляхом визначення стану їх висвітлення як на сторінках юридичної літератури з урахуванням поглядів учених-правників, так і в рамках сучасного правового поля. Результатом проведеного дослідження стане класифікація принципів діяльності Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Не потребує доведення той факт, що на сторінках юридичної літератури сформувалась усталена думка про те, що принципи являють собою основоположні начала, засади, які покладені в основу будь-якої діяльності, а отже, визначають поведінку суб'єктів правовідносин у тій чи іншій галузі їхньої діяльності. З урахуванням етимології досліджуваного терміна, він походить від латинського «*princĭpium*» – початок, основа, першоджерело [3, с. 110]. У свою чергу, тлумачний словник В. Т. Бусела розкриває термін «принцип» у такому розумінні:

– основне вихідне положення якої-небудь системи, учення, теорії, ідеологічного напрямку;

– основна особливість устрою, дії механізму;

– керівне положення, правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства [4, с. 1125].

Беручи до уваги наведене вище, цілком обґрунтованим видається висновок ряду правників, які підкреслюють, що під принципами слід розуміти основні засади, вихідні ідеї, положення, що відображають зміст права, його сутність і призначення в суспільстві, визначають спрямованість правового регулювання. Вони (принципи) поширюються на діяльність усіх суб'єктів права, служать основним орієнтиром усієї правотворчої, правозастосовної і правоохоронної діяльності державних органів [5, с. 96].

Підбиваючи підсумок проведеного вище дослідження змісту терміна «принципи», який знайшов своє відображення як на сторінках довідкової, так і юридичної літератури, слід констатувати, що в цілому принципи слід сприймати як основні, ключові та керівні засади, що покладені в основу діяльності суб'єктів, які вступають у ті чи інші правовідносини.

Що стосується терміна «правоохоронна діяльність», то на сторінках юридичної літератури існує досить багато досліджень у вказаному напрямі. Беручи до уваги обмежені рамки запропонованого дослідження, необхідності у детальному окресленні змісту зазначеного терміна не вбачаємо, однак акцентуємо увагу на останніх комплексних дослідженнях. Серед нещодавніх досліджень можемо відзначити

науковий пошук, проведений В. О. Невядовським, який, досліджуючи зміст терміна, взяв до уваги як етимологічне походження, так і погляди науковців різних галузей права. Результатом проведеного дослідження став висновок про те, що серед правників спостерігається однотайність у розумінні науковцями змісту терміна «правоохоронна діяльність», який загалом асоціюється із владною діяльністю уповноважених державних органів, що спрямована на захист прав і свобод людини і громадянина з можливістю використання заходів впливу. Разом із тим чинне законодавство не дає визначення такого поняття, як «правоохоронна діяльність» [6, с. 226]. Отже, видається можливим дійти висновку про належну увагу і стан висвітлення питання змісту терміна «правоохоронна діяльність» та, на жаль, його відсутність у рамках правового поля.

Стосовно терміна «Національна поліція» законодавець дає чітку відповідь у положеннях ст. 1 закону України «Про Національну поліцію» [7]. Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку. Укладачі науково-практичного коментарю дещо розширили досліджуваний термін і зазначили, що «на відміну від міліції поліція – це професійний, висококваліфікований, збройний орган правового порядку, призначений для захисту прав та безпеки громадян і їхнього майна» [8, с. 12]. Отже, слід констатувати належний рівень висвітлення змісту досліджуваного терміна як у межах законодавства, так і серед науковців.

Правоохоронна діяльність Національної поліції, як і діяльність інших державних органів України, здійснюється з урахуванням та на основі низки принципів. Закон України «Про Національну поліцію» у ст. 6–12 визначає ключові принципи діяльності поліції, серед яких:

- принцип верховенства права;
- принцип дотримання прав і свобод людини;
- принцип законності;
- принцип відкритості та прозорості;
- принцип політичної нейтральності;
- принцип взаємодії з населенням на засадах партнерства;
- принцип безперервності.

У межах нашого дослідження за мету не ставилося розкриття змісту зазначених вище принципів, оскільки досить змістовно це вже зроблено законодавцем. **Метою** статті є класифікація принципів діяльності Національної поліції. Щоби досягти поставленої мети, пропонуємо поділити останні на дві групи:

- загальноправові принципи (верховенства права, дотримання прав і свобод людини, принцип законності);
- галузеві (спеціальні) принципи (відкритість і прозорість, політична нейтральність, взаємодія з населенням на засадах партнерства, безперервність).

Зосередимо увагу на галузевих (спеціальних) принципах діяльності Національної поліції. Щодо принципу «відкритість і прозорість», то положення ст. 9 закону України «Про Національну поліцію» вимагають від підрозділів Національної поліції здійснювати свою діяльність на засадах відкритості та прозорості в межах, визначених Конституцією і законами України. Укладачі науково-практичного коментарю уточнюють цей принцип та відзначають, що «прозорість – це функціональна характеристика органів Національної поліції, що визначається мірою обізнаності громадян стосовно сутнісних проявів матеріальної і процесуальної сторони її діяльності, а також зрозумілості широкій громадськості її обумовленості, змісту і сенсу; проявляється в тому, що окремі громадяни та/або групи людей, на які поширюються або яких так чи інакше стосуються рішення або дії Національної поліції, мають бути якнайповніше обізнані з ними і тим, в який спосіб вони будуть здійснені. Відкритість визначається мірою безпосередньої участі громадян у діяльності Національної поліції. Вона проявляється у забезпеченні активного й реального впливу громадян на зміст публічно-управлінської діяльності через висунення вимог перед поліцією щодо ухвалення певних рішень, здійснення дій або утримання від них» [1, с. 37].

Принцип «політична нейтральність» у межах ст. 10 закону України «Про Національну поліцію» встановлює обов'язок Національної поліції забезпечувати захист прав і свобод людини незалежно від політичних переконань та партійної належності та у своїй діяльності бути незалежною від рішень, заяв чи позицій політичних партій і громадських об'єднань. Зазначена стаття в рамках уже згаданого науково-практичного коментарю знайшла таке відображення: «Усі дії працівників поліції мають бути вмотивовані тільки законом, а не диктуватися політичними партіями чи громадськими об'єднаннями. ... Ніхто не має права покласти на поліцейського виконання обов'язків, не визначених законом. Ніхто, крім безпосереднього і прямого керівника (за винятком випадків, прямо передбачених законом), не може надавати будь-які письмові чи усні вказівки, вимоги, доручення поліцейському або в інший спосіб втручатися в законну діяльність поліцейського, у тому числі діяльність, пов'язану з кримінальним провадженням або провадженням у справах про адміністративні правопорушення», для забезпечення дотримання працівниками поліції під час виконання своїх обов'язків принципу політичної нейтральності п. 3 ч. 3 ст. 6 закону України «Про політичні партії в Україні» забороняє поліцейському бути членом політичної партії [9, с. 42].

Положення ст. 11 закону України «Про Національну поліцію» визначають, що діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці і взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. Більш того, рівень довіри населення до поліції є

основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. Деталізація зазначених положень знайшла своє відображення й у підзаконних нормативно-правових актах. Так, необхідність дотримання поліцією принципу взаємодії та співпраці з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями викладено також у відомчих нормативних актах МВС. Положення про патрульну службу МВС, затверджене наказом МВС України від 02.07.2015 № 796 [10], закріплює, що працівники патрульної поліції повинні діяти у співпраці та взаємодії з населенням і громадськими організаціями з метою запобігання правопорушенням, забезпечення безпеки, зниження рівня злочинності, а також установа довірчих відносин між поліцією та населенням. Також міститься положення про те, що діяльність патрульної поліції здійснюється на засадах партнерства з фізичними та юридичними особами та організаціями з метою вирішення проблем і підвищення довіри до органів МВС [9, с. 44].

Завершальним принципом, який є предметом здійсненого дослідження, є «принцип безперервності». Стаття 12 закону України «Про Національну поліцію» передбачає, що поліція забезпечує безперервне та цілодобове виконання своїх завдань. Кожен має право в будь-який час звернутися за допомогою до поліції або поліцейського. Принцип безперервності, на думку укладачів науково-практичного коментарю, «виражається у забезпеченні невинного здійснення поліцейських дій з охорони громадського порядку, прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави та протидії злочинності. Дотримуючись принципу безперервності, поліція перебуває в постійній готовності для реагування на злочинні прояви, надзвичайні ситуації та інші події» [9, с. 45].

Висновки. Резюмуючи наведене вище в частині реалізації галузевих принципів діяльності Національної поліції, слід відзначити й те, що ключовою передумовою ефективною реалізації згаданих принципів є належне правове, матеріально-технічне забезпечення діяльності структурних підрозділів Національної поліції, а також загальнодержавна просвітницька діяльність серед населення щодо порядку та особливостей діяльності правоохоронних органів, зокрема Національної поліції. Втілення у життя зазначених пунктів стане запорукою реального застосування поліцейськими у своїй практичній діяльності ряду основоположних начал – принципів.

Список бібліографічних посилань: 1. Михайлова Ю. О. Коментар статей 7–9 // Закон України «Про Національну поліцію»: наук.-практ. коментар./МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка; О. І. Безпалова, К. Ю. Мельник, О. О. Юхно та ін.; передм. В. В. Сокурєнка. Харків, 2016. С. 29–41. 2. Конституція України: від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. 3. Юридична енциклопедія: в 6 т./редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 5: П–С. Київ: Укр. енцикл., 2003. 736 с.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.)/уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с. 5. Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права: модульний курс: навч. посіб. Київ: Центр учб. літ., 2010. 264 с. 6. Невадовський В. О. Теоретико-правові аспекти сутності координації правоохоронної діяльності // Форум права. 2016. № 4. С. 224–228. URL: <http://www.univd.edu.ua/scienceactivity/index.php?usid=128&fid=123> (дата звернення: 22.12.2016). 7. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379. 8. Бугайчук К. Л. Коментар статті 1, пунктів 8–10 розділу XI // Закон України «Про Національну поліцію»: наук.-практ. комент./МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка; О. І. Безпалова, К. Ю. Мельник, О. О. Юхно та ін.; передм. В. В. Сокурєнка. Харків, 2016. С. 11–16, 374–389. 9. Гончаренко І. Б. Коментар статей 10–12 // Закон України «Про Національну поліцію»: наук.-практ. комент./МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка; О. І. Безпалова, К. Ю. Мельник, О. О. Юхно та ін.; передм. В. В. Сокурєнка. Харків, 2016. С. 41–46. 10. Про затвердження Положення про патрульну службу МВС: наказ МВС України від 02.07.2015 № 796. *Офіційний вісник України*. 2015. № 54. Ст. 1767.

Надійшла до редколегії 23.12.2016

Сокурєнка В. В. Принципы правоохранительной деятельности Национальной полиции Украины

Рассмотрены энциклопедические и научные взгляды на содержание таких правовых категорий, как «принципы», «правоохранительная деятельность», «Национальная полиция». Сделаны выводы о выявлении учёными достаточного внимания к изучаемым терминам и соответствующем их освещении в рамках национального правового поля. Сосредоточено внимание на необходимости разграничения принципов деятельности Национальной полиции Украины на две группы: общеправовые и отраслевые.

Ключевые слова: принципы, Национальная полиция, правоохранительная деятельность, общеправовые принципы, отраслевые принципы.

Sokurenko V. V. The principles of the law enforcement activities of the National Police of Ukraine

On the basis of etymology, scientific points of view of scholars and legal area provisions the author of the article has researched key terms in the frames of the article, in particular “principles”, “law enforcement activities”, “National Police”. The author has suggested to understand the principles as basic, core and guiding principles underlying the activities of the subjects entering into certain relationships. The author has concluded about the appropriate level of attention and the status of highlighting the issue concerning the content of the term of “law enforcement activity”, however the author has also indicated its absence within the legal field. Regarding the term of “National Police”, the author has determined the appropriate level of highlighting its content both in terms of legislation and among the scholars.

Among the provisions of the Law of Ukraine "On the National Police" the author has singled out general and legal principles (rule of law, keeping human rights and freedoms, the principle of legality) and branch (special) principles (openness and transparency, political neutrality, interaction with the population based on partnership, continuity). The content of branch (special) principles, which are characterized by their practical orientation, has been outlined.

In regard to the implementation of branch principles of the activities of the National Police the author has noted that a key prerequisite for the effective implementation of these principles may be the following: first, a proper legal and, secondly, proper logistical support of structural units of the National Police; thirdly, All-Ukrainian educational activities among the population concerning the procedure and specifics of law enforcement agencies' activities, particularly the National Police. The implementation of the obtained findings will make it possible to improve the practical implementation level of the principles of the law enforcement activities of the National Police.

Keywords: principles, National Police, law enforcement activities, general and legal principles, branch principles.

УДК 343.148

М. Г. Щербаковський,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8413-9311>*

ЕТАПИ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

Розглянуто етапи розвитку інституту судової експертизи з моменту її першої згадки у 16 ст. до наших днів. Виділено п'ять етапів становлення інституту судової експертизи. Підставою періодизації обрано правову регламентацію залучення експерта, виникнення спеціалізованих експертних установ і формування наукових основ теорії судових експертиз.

Ключові слова: судова експертиза, етапи розвитку, експертна установа, періодизація.

Постановка проблеми. Будь-яке суспільне явище можна дослідити й зрозуміти тільки з урахуванням умов та особливостей його виникнення й розвитку, тобто у зв'язку з його історією. Тільки так з'являється можливість визначити обставини, в яких таке явище виникло, яким було в минулому, які еволюційні етапи історичного розвитку пройшло, чим воно є сьогодні та як буде розвиватись у майбутньому. Дослідження історії виникнення та становлення процесуального інституту судових експертиз необхідні для формування цієї наукової галузі, визначення її природи, сутності, теоретичного значення й спрямованості у практичну судово-експертну діяльність.

Стан дослідження. Історії становлення інституту судових експертиз присвячені роботи Р. С. Белкіна, Н. А. Бікмаєва, С. Ф. Іванова, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. О. Комахи, І. Ф. Крилова, В. К. Лисиченка, І. В. Пирога, В. М. Рихтера, О. Р. Росинської, С. А. Смирнової, С. І. Тихенка, В. В. Юсупова та інших українських і закордонних учених. Однак не всі із зазначених робіт повністю охоплюють шлях розвитку інституту судових експертиз та їх сучасний стан.

Метою статті є розгляд сучасних поглядів на етапи розвитку судової експертизи та розробка періодизації становлення інституту судової експертизи на підставі правової її регламентації та формування наукових основ.

Виклад основного матеріалу. Н. І. Клименко [1, с. 35–40] та М. В. Салтевський [2, с. 49–54] розвиток судових експертиз пов'язують зі становленням криміналістичних знань і виокремлюють три етапи. Перший етап, пов'язаний з розвитком криміналістичних знань і створенням перших експертних установ, закінчується до початку 30-х років ХХ ст. Другий етап – 1920 – 1945 рр. – обумовлений відбудовою зруйнованого господарства України, проведенням нової економічної політики, зростанням злочинності й посиленням масових репресій. Третій і останній етап пов'язаний з відновленням діяльності інститутів судових експертиз після Другої світової війни. Вважаємо, що надана періодизація розроблена на історичному підґрунті й не корелює з науковими та практичними досягненнями судових експертиз. З погляду на важливість інформаційних технологій С. Ю. Петряєв виділяє два періоди в історії розвитку криміналістичної та судово-експертної діяльності: перший – зародження та формування науково-теоретичної, технічної та законодавчої бази; другий – період інформаційних технологій, автоматизації та переходу в інформаційний кіберпростір [3, с. 76]. На нашу думку, виокремлення двох періодів здійснено за різними не пов'язаними між собою підставами. С. А. Смирнова [4, с. 20–27], О. Р. Росинська, О. І. Галяшина, О. М. Зінін [5, с. 20–31] виділяють три етапи розвитку судових експертиз. Перший етап – накопичення емпіричних знань про об'єкти, методи, властивості експертиз, завершення якого позначено серединою 20-х рр. ХХ ст. Другий етап – розробка методичних, формування теоретичних основ окремих родів, видів експертиз, який завершується в середині 50-х рр. минулого століття. З цього моменту починається третій етап, який характеризується формуванням загальної теорії судової експертизи. Наведена науковцями періодизація стосується розвитку науки про судову експертизу, яка є важливою, але однією зі складових судово-експертної діяльності. І. В. Пиріг обмежується хронологією становлення судово-експертних установ, яка включає чотири етапи: перший – дореволюційний етап створення умов для утворення експертних установ та їх поява (1864–1917 рр.); другий – етап розвитку експертних установ між двома світовими

війнами (1918–1941 рр.); третій – етап відродження експертних установ та інтенсифікація їх діяльності (1943–1995 рр.); четвертий – сучасний етап розвитку експертних установ на теоретичній основі судової експертології та новітніх досягнень науки, техніки та інформаційних технологій (з 1995 р. і дотепер) [6, с. 46–62]. Автор не бере до уваги формування процесуальних підстав і наукових основ судових експертиз.

Відмінність думок учених про етапи розвитку судових експертиз не викликає подиву, виходячи з багатозначності цієї наукової та практичної категорії. Дійсно, розглядаючи генезис судових експертиз, слід мати на увазі розвиток практики їх застосування, становлення процесуальної інституалізації, формування теоретичних положень. На нашу думку, можна умовно виокремити п'ять періодів розвитку судових експертиз в Україні на підставі становлення процесуального інституту судової експертизи та розвитку її наукової теорії.

Перший етап: зародження та становлення судової експертизи, що зайняло кілька століть – з XVI ст. по 1864 р. Історичні джерела свідчать, що першими в судовому процесі з'явилися судово-медична експертиза та експертиза документів. Перший випадок проведення судово-медичної експертизи в Російській імперії стався у 1535 р., коли за дорученням правительки Олени лікар Феофіл оглянув князя Андрія Старицького з приводу «підозри його в удаваній хворобі» [7, с. 402]. Відповідно до «Руської Правди» спочатку роль експертів виконували судді, а потім з'явилися «обізнані люди». Для проведення експертиз стали запрошувати лікарів, дяконів, ремісників та ін. Думка експерта почала викладатися у вигляді письмового висновку («скаски») [8, с. 4–5]. Поштовхом до розвитку судово-медичної експертизи став Військовий статут 1716 р. [9, с. 6], а її проведення стало повсякденною практикою під час розслідування злочинів щодо життя та здоров'я [10, с. 55]. Одним з перших видів криміналістичної експертизи була експертиза підроблених документів, в якій досліджувалися документи сумнівного походження та рукописні записи [11, с. 54]. Починаючи з XIX ст., розвиваються балістична, дактилоскопічна, бухгалтерська та інші види експертиз.

Цей етап характеризується тим, що судові експертизи проводились окремими фахівцями, які не були організовані, а виконували дослідження епізодично, за разовими, одиничними завданнями правоохоронних органів та судів або як неосновні, додаткові службові обов'язки. Експертизу проводили лікарі під час дослідження тілесних ушкоджень і для встановлення причин смерті або хвороби; дяки і піддячі, пізніше – секретарі присутніх місць – під час перевірки достовірності документів. Використовувана з давнини допомога обізнаних осіб проводилася епізодично, не мала правової основи, а залучені особи не володіли будь-якими правами. Спеціалізованих

експертних установ не існувало. На першому етапі не можна стверджувати ні про самостійний характер, систематичність судово-експертної діяльності як окремого виду професійної діяльності, ні про обов'язкове залучення експертів у діяльність правоохоронних органів.

Другий етап: 1864–1913 рр. Повноцінна поява інституту судової експертизи визначається з моменту його законодавчого закріплення у кримінальному процесі. Тільки після прийняття Статуту кримінального судочинства в 1864 р. був регламентований процес попереднього дослідження, отримання та фіксації доказів, порядок залучення обізнаних осіб (експертів) і вимоги до них. Разом з тим накопичений емпіричний досвід дозволив проводити експертизи досвідченим особам, у тому числі відомим ученим, для яких експертна діяльність не була основною професією. Розвитку судових експертиз сприяла поява наприкінці XIX ст. нової науки – криміналістики. Період характеризується недостатнім науковим розвитком, емпіричним характером експертних досліджень, відсутністю фундаментальних теоретичних розробок. Слід додати, що на той момент ще не була накопичена статистично репрезентативна узагальнена експертно-слідча практика, необхідна для глибокого аналізу взаємин обох сторін і для пізнання дійсного значення судово-експертної діяльності під час розслідування злочинів.

Третій етап: 1913 – кінець 1950-х рр. Правозастосовна практика сприяла поширенню судових експертиз під час розслідування злочинів, результатом чого стала поява нового самостійного суб'єкта судово-експертної діяльності – експертної установи. В Санкт-Петербурзі (1913 р.), Москві, Києві, Одесі, Харкові (1914 р.) були створені кабінети науково-судової експертизи. Поява спеціалізованих експертних установ пов'язана зі зростанням авторитету судової експертизи, збільшенням обсягів та рівня досліджень, різноманітності досліджуваних об'єктів. Цей новий суб'єкт, нарівні з правоохоронними органами заснований державою, знаходився під її керуванням, юрисдикцією і захистом, входив до системи інших державних органів. Співробітники кабінетів судово-наукової експертизи, а потім – державних спеціалізованих інститутів, лабораторій, служб здійснювали експертну діяльність на професійній основі. Протягом цього етапу були вжиті важливі процесуальні й організаційні заходи: КПК України 1922 р., а пізніше 1927 р. виділяє особливий вид доказів – висновок експерта, розширюється мережа державних судово-експертних установ різних відомств, кабінети перетворюються в інститути науково-судової експертизи (1925 р.), а потім – у науково-дослідні інститути судової експертизи (1944 р.), з'являються експертні служби у правоохоронних органах. Експерт – співробітник експертної установи – стає професійним державним службовцем, який перебуває в подвійному підпорядкуванні: за службою – на постійній основі, а за конкретними процесуальними провадженнями – на епізодичній. На

цьому етапі виявилася тенденція інтеграції та диференціації експертних знань. Своє вираження вона знайшла в цілеспрямованій діяльності з розробки експертних методів дослідження, появи нових родів, видів експертиз. Цей період становлення й розвитку судової експертизи характерний яскраво вираженим практичним ухилом, вирішенням найнагальніших завдань боротьби зі злочинністю. Відбувається накопичення емпіричних даних і розвиток теоретичних основ щодо об'єктів, методів та засобів експертного дослідження; методи й засоби інших наук пристосовуються до потреб експертної практики. Багаторічний досвід проведення експертиз дозволив науково узагальнити використовувані методи фотографії, дактилоскопії, хімії, інших галузей знань. У цей період відбувається аналіз емпіричного матеріалу, розвиваються методичні положення всіх родів і видів експертиз, формуються загальні наукові основи експертних досліджень. У науковій і практичній експертній діяльності йде активний процес залучення нових технічних засобів, які вимагають обґрунтування, постановки та вирішення експертних завдань, що не належать до класу криміналістичних. Відбувається процес перегляду, зміни окремих концепцій тодішніх наукових положень криміналістики (зокрема теорії ідентифікації, діагностики), триває пошук принципів побудови та закладаються основи формування нової науки про судову експертизу. Проте процесуальне законодавство не надавало судовому експерту особливої (спеціальної) процесуальної правоздатності. Так, за КПК України 1927 р., що діяв до 1 січня 1961 р., процесуально-правовий статус експерта майже не відрізнявся від статусу свідка. Процедура взаємодії слідчого та експерта не була деталізована. Експертна установа не згадувалася в тексті процесуального закону як самостійний суб'єкт судово-експертної діяльності.

Четвертий етап: кінець 1950-х – 2007 рр. Введення в дію КПК 1960 р. відбило накопичений достатній емпіричний матеріал для усвідомлення державою місця висновків експертів, основаних на даних сучасної науки, серед інших джерел доказів. Нове законодавство ретельно регламентувало права, обов'язки експертів, взаємодію експерта, керівника експертної установи із правоохоронними органами та ін. Законодавчо закріплюється процесуальна свобода експерта, наділяючи його сукупністю специфічних прав, які забезпечують процес пізнання. У судово-експертній діяльності бурхливий розвиток природничо-наукових основ досліджень супроводжувався практичним упровадженням в арсенал експертів сучасних даних і методів фізики, хімії, біології, техніки, гуманітарних наук. Накопичені наукові та емпіричні знання про природу об'єктів експертизи, закономірності виникнення їх властивостей, методи дослідження, формування нових галузей експертизи, практики проведення різноманітних експертиз дозволили узагальнити, консолідувати і розвинути знання про судову експертизу як нову наукову галузь, закласти

концептуальні підстави теорії судових експертиз. Розвиток окремих теоретичних основ експертизи матеріалів, речовин і виробів, почеркознавчої, трасологічної, біологічної, балістичної та багатьох інших експертиз став фундаментом, на якому О. Р. Шляхов [12, с. 12–13], А. І. Вінберг і Н. Т. Малаховська [13, с. 49; 14, с. 5] заклали основи окремої від криміналістики галузі знань про судову експертизу – судової експертології. У цьому плані судово експертологія, яка надає наукове уявлення про визнані нею об'єктивні закономірності, покликана формувати, на відміну від криміналістики та інших наук, методологію експертного пізнання, спрямовану на оптимальну реалізацію інституту спеціальних наукових знань у кримінальному, цивільному та адміністративному судочинстві. Поступово судово експертологія виокремлюється від криміналістики і формується як самостійна галузь наукового знання. Цей період характеризується організаційним реформуванням системи експертних установ після набуття Україною незалежності (1991 р.), прийняттям закону України «Про судову експертизу» (1994 р.), значним збільшенням кількості судових експертиз, появою нових родів і видів експертиз. Йде активна наукова розробка теоретичних основ судової експертології. На початку ХХІ ст. вийшла низка фундаментальних робіт М. Я. Сегая [15; 16], О. Р. Росинської [17], Т. В. Авер'янової [18], Н. І. Клименко [1], в Україні захищено докторські дисертації І. А. Алієвим «Проблеми судово-експертної профілактики» (1990 р.), Ф. М. Джавадовим «Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах» (2000 р.), в яких підбито підсумок багаторічних наукових дискусій щодо природи та сутності загальної теорії судової експертизи, визначено предмет і об'єкт дослідження, запропоновано структуру, концептуальні теоретичні основи судової експертології, вказано тенденції її розвитку. Закінчення етапу характеризується інституалізацією судової експертизи в судочинстві та остаточним формуванням наукової галузі щодо методологічних основ судових експертиз.

П'ятий етап: з 2007 р. – до сьогодні. Сучасний етап судових експертиз як наукового знання та практичної діяльності характеризується подальшим розвитком судової експертології, уточненням її предмета, об'єкта, структури, співвідношення із криміналістикою, що сприяє конкретизації та більш поглибленому аналізу її структурних елементів, визначенню гносеологічних і практичних функцій. Десяті роки ХХІ ст. характеризуються активізацією наукових розробок на рівні докторських дисертаційних досліджень О. М. Моїсєєва «Експертні технології в судово-експертній діяльності: теоретичні засади та практика використання» (2011 р.), І. А. Петрової «Теоретико-правові та організаційно-методологічні засади регулювання судово-товарознавчих експертиз споживчих товарів» (2012 р.), І. В. Пирога «Теоретичні основи експертного забезпечення досудового розслідування» (2015 р.), автора цієї статті М. Г. Щербаківського «Теоретико-

методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі» (2016 р.), в яких дослідники зробили вагомий внесок у розвиток як теоретичних положень наукової галузі судової експертології, так і її практичного втілення – судово-експертної діяльності. На методологічних положеннях судової експертології формуються теоретичні основи нових родів (видів) експертиз, з'являються нові експертні галузі на запити слідчо-судової практики, широко використовуються інформаційні комп'ютерні технології. У цей період прийнято новий Кримінальний процесуальний кодекс України, який став по-справжньому революційним кроком у судочинстві (2012 р.). Від елементів інквізиційного, обвинувального процесу, які залишилися суттєвим пережитком впливів радянської тоталітарної ідеології у праві, законодавець перейшов до процесуальної змагальності. Положення нового процесуального закону істотно вплинули на процедуру проведення експертиз і взаємодію учасників кримінального провадження з експертами.

Висновок. За час існування судової експертизи стався закономірний поступовий перехід від відносин управління одиничними експертами, яке здійснювалося правоохоронними органами та судами, до взаємодії рівнозначних і рівнозалежних партнерів у спільній діяльності, які об'єднані спільною метою (отримання доказів), загальними принципами діяльності, але мають відносно автономію один від одного і виконують різні соціальні ролі.

Список бібліографічних посилань: 1. Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій: навч. посіб. для студентів юрид. спец. ВНЗ. Київ: Ін Юре, 2007. 528 с. 2. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2006. 588 с. 3. Петряев С. Ю. Періодизація розвитку використання спеціальних знань у практиці розслідування злочинів в Україні. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2013. Вып. 58, ч. 1. С. 69–77. 4. Смирнова С. А. Судебная экспертиза на рубеже XXI века: состояние, развитие, проблемы. 2-е изд. перераб. и доп. СПб.: Питер, 2004. 875 с. 5. Россинская Е. Р., Гальяшина Е. И., Зинин А. М. Теория судебной экспертизы: учебник. М.: Норма, 2009. 384 с. 6. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с. 7. Соловьев С. М. История России с древнейших времен. Кн. 3. 1463–1584. М.: АСТ; Фолио, 2001. 991 с. 8. Крылов И. Ф. Криминалистическая экспертиза в России и в СССР в ее историческом развитии: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 717. Л., 1966. 35 с. 9. Зинин А. М. Майлис Н. П. Судебная экспертиза: учебник. М.: Право и закон; Юрайт-Издат, 2002. 320 с. 10. Шершавин С. В. История отечественной судебно-медицинской службы: монография. М.: Медицина, 1968. 184 с. 11. Крылов И. Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы. Л.: Ленингр. гос. ун-т, 1975. 188 с. 12. Шляхов А. Р. Предмет, метод и система советской науки криминалистической экспертизы // Вопросы судебной экспертизы и криминалистики. 1959. Вып. 1. С. 12–32. 13. Винберг А., Малаховская Н. Судебная экспертология – новая отрасль науки. *Социалистическая*

законность. 1973. № 11. С. 48–51. **14.** Винберг А. И., Малаховская Н. Т. Судебная экспертология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз): пособие. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1979. 188 с. **15.** Сегай М. Я. Судебная экспертология: объект, предмет, природа и система науки. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2003. Вип. 3. С. 25–32. **16.** Сегай М. Судова експертологія – наука про судово-експертну діяльність. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2–3. С. 740–762. **17.** Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. М.: Норма, 2005. 656 с. **18.** Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. М.: Норма, 2006. 480 с.

Надійшла до редколегії 15.12.2016

Щербаковский М. Г. Этапы институализации судебных экспертиз

Рассмотрены этапы развития института судебной экспертизы с момента ее первого упоминания в 16 веке до наших дней. Выделено пять этапов становления института судебной экспертизы. Основанием периодизации выбраны правовая регламентация привлечения эксперта, возникновение специализированных экспертных учреждений и формирование научных основ теории судебных экспертиз.

Ключевые слова: судебная экспертиза, этапы развития, экспертное учреждение, периодизация.

Shcherbakovsky M. G. Stages of institutionalization of forensic expertise

Studies of the history of origin and establishment of procedural institution of forensic expertise are necessary for the formation of this scientific field, determining its nature, essence, theoretical significance and practical orientation in forensic activities.

The author distinguishes five stages of the development of the institution of forensic expertise. The first stage – is from the XVI century, when forensic investigation has been first mentioned, up to 1864, when the expertise was legislated in criminal proceedings. The second stage – 1864–1913 – is characterized by the accumulation of empirical data, the emergence of new types of expertise. The third stage – 1913 – late 1950s, the beginning of which is the creation of the state forensic institutions, the employees of which performed the examinations on a professional basis; at this stage the rights of an expert have been consolidated in legislation, there was the development of theoretical foundations of various types of expertise, general scientific basis of expert research were formed. The fourth stage – the end of 1950s – 2007 – is linked to the introduction of the new procedural law, which regulates the procedure of conducting examinations, the rights and duties of its participants; the foundations of a particular scientific field of knowledge – the theory of judicial expertise have been laid and developed. The fifth stage – from 2007 up to the present day – is characterized by the further development of the theory of judicial expertise in terms of new adversarial criminal procedure.

Keywords: forensic expertise, stages of development, expert institution, periodization.

УДК [342.537:351.743](477)

Т. О. Байрачна,

*аспірант кафедри загальноправових дисциплін
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Удосконалення правового регулювання парламентського контролю за діяльністю Національної гвардії України

Розглянуто форми здійснення парламентського контролю за діяльністю Національної гвардії України. З'ясовано, що специфічність здійснення контролю за діяльністю Національної гвардії України обумовлена її правовим статусом – це військове формування з правоохоронними функціями. На підставі аналізу вітчизняного законодавства визначено засади й особливості здійснення такого парламентського контролю та з'ясовано наявні вади в його правовому регулюванні. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: парламентський контроль, Верховна Рада України, Національна гвардія України, військове формування.

Постановка проблеми. Контроль над адмініструванням має різні форми, реалізується різними органами й служить низці різних цілей. Відповідно до ст. 24 закону України «Про Національну гвардію України» «контроль за діяльністю Національної гвардії України, а також демократичний цивільний контроль за Національною гвардією України здійснюються відповідно до законодавства» [1]. Отже, маємо типову бланкетну норму, яка сама по собі мало що прояснює з цього питання.

Залежно від суб'єктів, що можуть здійснювати контроль, і характеру їх повноважень А. О. Кармолицький виділяє контроль: а) Президента держави; б) органів законодавчої (представницької) влади; в) органів виконавчої влади; г) органів судової влади [2, с. 212]. Специфічність здійснення контролю за діяльністю Національної гвардії України (далі – НГУ) обумовлюється її правовим статусом – це військове формування з правоохоронними функціями, що входить до системи МВС України й призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства й держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки.

Вітчизняний законодавець у системі цивільного контролю над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави на

перше місце ставить парламентський контроль. Саме через представницький орган установлюються засади національної політики у сфері національної безпеки, оборони та правопорядку, а також здійснюється контроль (у межах, наданих законодавством) за реалізацією такої політики, що обумовлює науковий інтерес до зазначеного питання.

Стан дослідження. Зміст, види, форми й особливості проведення парламентського контролю є предметом наукових пошуків Д. Дж. Галлігана, В. М. Гаращука, В. К. Колпакова, А. О. Кармолицького, О. П. Полінця, В. В. Полянського, Ю. М. Старилова (фахівців-адміністративістів), Ю. Г. Барабаша, В. А. Волощука, Г. С. Журавльової, Є. В. Коврякова, С. А. Косінова (фахівців з конституційного права) та інших учених.

Із цих досліджень можна виокремити певні фрагменти, які дозволяють сформуванню загальні уявлення про риси та властивості здійснення парламентського контролю за діяльністю НГУ. За суб'єктом здійснення цей контроль може бути як безпосереднім, так і опосередкованим [3, с. 120]. За типами процедур парламентський контроль надає можливість розрізнити контроль без санкцій (запити, запитання, інтерпеляції тощо), та із санкціями (питання щодо недовіри уряду) [3, с. 120; 4, с. 51–52]. Утім, вивчення нормативно-правових актів Верховної Ради України дає підстави стверджувати, що національне законодавство не позбавлене певних вад.

Метою статті є аналіз форм здійснення парламентського контролю за діяльністю Національної гвардії України (у контексті військового формування), які існують, та напрацювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства з цього питання.

Виклад основного матеріалу. А. О. Кармолицький зазначає, що реалізація повноважень законодавчого органу включає в себе контроль діяльності вищої посадової особи (керівника) вищого виконавчого органу державної влади. Контрольною діяльністю законодавчого (представницького) органу охоплюються правові акти вищої посадової особи (керівника) та нормативні правові акти органів виконавчої влади, які повинні направлятися в законодавчий (представницький) орган. Серед окремих повноважень парламенту, згаданих науковцем, звертає на себе увагу участь (якщо це передбачено законом) у формуванні вищого виконавчого органу державної влади й у затвердженні або погодженні призначення на посаду його окремих посадових осіб [2, с. 215]. У такому контексті повноваження Верховної Ради України закріплено у розділі IV Конституції України та в Законі України «Про Регламент Верховної Ради України».

Про межі, в яких законодавець бачить повноваження представницького органу нашої держави у здійсненні контролю за НГУ, можна судити, виходячи з аналізу норм розділу II закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і

правоохоронними органами держави». Зокрема, стосовно контролю за НГУ до цих повноважень можна віднести такі: 1) визначення основ національної безпеки, організації військових формувань і забезпечення громадського правопорядку; 2) затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій військових формувань МВС України; 3) визначення основ правового і соціального захисту та видів пенсійного забезпечення військовослужбовців НГУ та низка інших схожих функцій [5]. Реалізуючи зазначені повноваження щодо діяльності НГУ, Верховна Рада України по суті встановлює лише основні засади, остаточне виконання яких залежатиме вже від органів виконавчої влади, які, на відміну від парламенту, мають оперативний вплив на діяльність НГУ. На підтвердження цього можна навести вислів Є. А. Тихонової: «саме здійснюючи контроль за урядом, парламент може реалізовувати себе через виконавчу владу» [6, с. 180].

Як зазначає С. А. Косінов, законодавчий орган держави може здійснювати свої контрольні повноваження як безпосередньо (наприклад Верховна Рада України шляхом заслуховування звітів Кабінету Міністрів України, проведення «години запитань» і парламентських слухань), так і через свої органи (комітети, тимчасові слідчі комісії) й окремих народних депутатів, а також органи зі спеціальною компетенцією (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та Рахункова палата) [7, с. 14]. Д. Дж. Галліган, В. В. Полянський та Ю. М. Старілов узагалі вважають цю форму нагляду менш вивченою, хоча в багатьох державах система парламентських комітетів має значний потенціал у відстежуванні й оцінюванні адміністративного управління [8, с. 30].

Із цього приводу доречно згадати про зміст ст. 9 і 10 закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», в яких указано повноваження парламентських комітетів і спеціальних комісій, а також окремих народних депутатів України у здійсненні контролю за сектором оборони та охорони правопорядку: 1) здійснення аналізу ходу виконання ухвалених парламентом законів і постанов у сфері національної безпеки і оборони, охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю; 2) інформування громадськості про свою діяльність [5]. У більш широкому вигляді загальний перелік прав та обов'язків комітетів Верховної Ради України під час здійснення контрольної функції визначено у главі 3 розділу III закону України «Про комітети Верховної Ради України».

Науковці небезпідставно зауважують, що наглядовий потенціал парламентських комітетів, як і парламенту в цілому, визначається ступенем демократичності суспільства, його державної організації, поважанням ідей парламентаризму, особливо з боку інститутів публічної влади та засобів масової інформації. У практиці держав пострадянського простору (за винятком держав Прибалтики), на жаль,

такої демонстрації поваги до парламенту й парламентаризму поки що немає [8, с. 30]. Схожа ситуація існує і в українському суспільстві через надмірний популізм і недостатній конструктивізм у діяльності парламентських комітетів у всіх сферах політичної та владної діяльності цих інституцій, серед іншого і в сфері діяльності військових формувань з правоохоронними функціями.

Для вивчення, підготовки та попереднього розгляду окремих питань у сфері національної безпеки, оборони й правоохоронної діяльності Верховна Рада України в межах своїх повноважень може створювати тимчасові спеціальні комісії, а для проведення розслідувань з питань, що становлять суспільний інтерес, – тимчасові слідчі комісії, які діють у порядку, встановленому законом.

Здійснення контролю за діяльністю НГУ з боку народних депутатів України полягає у: 1) здійсненні права законодавчої ініціативи щодо правового регулювання проблем національної безпеки й оборони та правоохоронної діяльності; 2) участі в обговоренні законопроектів та інших питань, пов'язаних з обороною й безпекою держави та правоохоронною діяльністю, на засіданнях Верховної Ради України тощо.

Необхідно також згадати про закон України «Про статус народного депутата України», у ч. 2 ст. 16 якого зазначено одну важливу особливість депутатського звернення, а саме те, що таке звернення до правоохоронного органу або його посадової особи може бути розглянуто регіональним підрозділом цього органу, до компетенції якого безпосередньо належить вирішення порушених народним депутатом питань [9]. Така передбачена Законом можливість значно зменшує кількість передавальних ланок у бюрократичному механізмі взаємодії законодавчої та виконавчої гілок влади, що не може не позначитися позитивно на оперативності такого контрольного впливу на діяльність НГУ.

Розглянуті вище форми парламентського контролю В. А. Волощук [3, с. 120] та В. М. Гаращук [10, с. 209] відносять до безпосередніх, тоді як контрольна діяльність таких органів, як Рахункова палата та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений), є, на думку вчених, видами опосередкованого парламентського контролю. У загальному вигляді повноваження цих двох структур, у формуванні яких бере безпосередню участь Верховна Рада України, окреслюють закони України «Про Рахункову палату» (розділ II) та «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (розділ IV). Норми зазначених правових актів не передбачають будь-яких особливостей щодо проведення з їхнього боку контролю за діяльністю НГУ. Однак певні такі особливості конкретизовано у ст. 11 та 12 закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави».

Окресливши види та форми парламентського контролю за діяльністю НГУ, які існують, перейдемо до наступного завдання нашого дослідження – з'ясування питання, наскільки досконалими є система парламентського контролю та її правова регламентація.

Г. С. Журавльова, розглядаючи форми та механізми парламентського контролю, доходить висновку, що комітети Верховної Ради України повинні здійснювати певні контрольні функції щодо діяльності окремих профільних міністерств і відомств. Проте такий контроль має бути подібним до нагляду: даючи оцінку діяльності конкретного міністерства чи відомства або їх посадових осіб, комітет не ухвалюватиме рішення щодо відповідних кадрових змін в уряді [4, с. 52]. При цьому не можна ігнорувати активну участь комітетів у законотворчій діяльності з питань, які стосуються засад діяльності НГУ.

Зі свого боку зазначимо, що, виходячи з правового статусу, особливостей та умов функціонування НГУ, основна її діяльність входить до предмету відання Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності (законодавство про адміністративні правопорушення, організація охорони громадського порядку та громадської безпеки тощо), Комітету з питань національної безпеки і оборони (військова служба, військові формування, утворені відповідно до законів України, боротьба з тероризмом тощо), Комітету у справах ветеранів, учасників бойових дій, учасників антитерористичної операції та людей з інвалідністю. Слід зазначити, що з боку парламентських комітетів простежується певний дуалізм у здійсненні контролю. Таке «підкування» обумовлюється двояким статусом НГУ: з одного боку, це – військово формування, з іншого – правоохоронний орган.

Цікавим і водночас суперечливим є п. 3 постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання» [11], яким законодавці постановляють утворити Спеціальну комісію з питань демократичного цивільного контролю над Военною організацією держави (нагадаємо, що НГУ є складовою цієї організації). Суперечливість цього пункту виникає з двох причин.

Перша причина полягає у тому, що ст. 89 Конституції України [12], а також ст. 85 та 87 закону України «Про Регламент Верховної Ради України» [13] передбачають утворення тимчасових спеціальних і тимчасових слідчих комісій. На характер їх тимчасовості (як обов'язкову умову) вказують вимоги відповідного закону: «термін діяльності...», «строк повноважень...» Такої форми діяльності Верховної Ради України, як «спеціальна комісія» ані Основний Закон, ані закон України «Про Регламент Верховної Ради України» не передбачають. Однак у роботі представницького органу нашої держави це не єдиний такий випадок. У попередньому п. 2 постанови Верховної

Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів...» парламентарі постановляють також утворити Спеціальну контрольну комісію Верховної Ради України, але з питань приватизації. Втім, на відміну від Спеціальної комісії з питань демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією держави, остання створюється згідно зі ст. 10 закону України «Про приватизацію державного майна». Відповідно до змісту згаданої норми з метою забезпечення контролю за здійсненням Державної програми приватизації з депутатів створюється Спеціальна контрольна комісія Верховної Ради України з питань приватизації [14]. Відповідне Положення було затверджене постановою Верховної Ради України від 24.06.1993 № 3317-XII (чинне донині, за винятком персонального складу комісії).

Слід зазначити, що закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» не містить положення, аналогічного положенню закону України «Про приватизацію державного майна», й у ст. 9 словосполучення «спеціальні комісії» міститься хіба що в гіпотезі норми, тоді як у диспозиції йдеться саме про тимчасові спеціальні та слідчі комісії.

Друга причина полягає в суто процедурному аспекті створення та діяльності спеціальної комісії. Якщо взяти до уваги вимоги ч. 4 ст. 85 закону України «Про Регламент Верховної Ради України», про утворення тимчасової спеціальної комісії Верховна Рада ухвалює постанову, в якій визначає: 1) назву тимчасової спеціальної комісії; 2) мету, завдання і коло питань, для підготовки і попереднього розгляду яких утворюється тимчасова спеціальна комісія; 3) кількісний і персональний склад тимчасової спеціальної комісії, голову та заступника голови тимчасової спеціальної комісії; 4) термін діяльності тимчасової спеціальної комісії (на заздалегідь визначений час або на час виконання відповідної роботи); 5) термін звіту тимчасової спеціальної комісії про виконану роботу, який не перевищує шести місяців з дня її утворення; 6) заходи щодо кадрового, матеріально-технічного, інформаційного та організаційного забезпечення роботи тимчасової спеціальної комісії [13]. Вже згадана раніше постанова Верховної Ради України від 04.12.2014 № 22-VIII [11] містить лише припис про утворення спеціальної комісії. Наш пошук на офіційному веб-порталі «Верховна Рада України» положень про правовий статус такої комісії результатів не дав. Крім того, строк повноважень тимчасової спеціальної комісії за законодавством не може перевищувати одного року з дня її утворення.

Висновки з цього дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, якщо припустити, що створення Спеціальної комісії з питань демократичного цивільного контролю

над Воєнною організацією держави дійсно потрібне (а це доцільно зробити з метою консолідації контрольних повноважень Верховної Ради України в одній інстанції), то виникає необхідність у доповненні положень закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» новою ст. 9-1 «Спеціальна комісія з питань демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією держави» у такій редакції:

«З метою забезпечення постійного та централізованого контролю неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави, сприяння їхній ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій і зміцнення державної та військової дисципліни з депутатів створюється Спеціальна комісія Верховної Ради України з питань демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією держави (далі – Спеціальна комісія).

Спеціальна комісія створюється для ініціювання й оперативного попереднього розгляду питань, а також доопрацювання проектів законів та інших актів Верховної Ради України на правах головного комітету, якщо предмет правового регулювання таких проектів стосується політичних, фінансово-економічних, соціальних та інших процесів у сфері національної безпеки, оборони та зміцнення громадського порядку в державі.

До виключних повноважень Спеціальної комісії належать підготовка й опрацювання законопроектів, які: визначають правовий режим державного кордону України, воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації; оголошують за поданням Президента України стан війни та укладення миру й схвалюють рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України; схвалюють рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України та інших військових формувань до іншої держави, у тому числі для участі в міжнародних операціях з підтримання миру й безпеки, та про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України.

Положення про Спеціальну комісію та її склад затверджуються Верховною Радою України. При цьому порядок утворення та діяльності й повноваження членів Спеціальної комісії мають відповідати вимогам законодавства України щодо утворення та діяльності тимчасових спеціальних комісій (за винятком строків діяльності).

Строк діяльності Спеціальної комісії обмежується терміном повноважень Верховної Ради, якою утворено склад Спеціальної комісії».

Безумовно, окреслена у статті проблематика не вичерпує всіх суперечливих і дискусійних питань, які існують у контрольній діяльності

з приводу функціонування НГУ. На перспективу подальших наукових пошуків залишається дослідження повноважень (у зазначених правовідносинах) Президента України, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування тощо. Спірними, на нашу думку, наприклад, є імператив щодо призначення командуючого НГУ Президентом України та низка інших питань.

Список бібліографічних посилань: 1. Про Національну гвардію України: закон України від 13.03.2014 № 876-VII // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18> (дата звернення: 02.12.2016). 2. Алехин А. П., Кармолицкий А. А., Козлов Ю. М. Административное право Российской Федерации: учебник. М.: Зерцало-М, 2003. 608 с. 3. Волошук В. Класифікація парламентського контролю. *Публічне управління: теорія та практика*. 2011. № 3 (7). С. 118–123. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2011-3/doc/2/09.pdf> (дата звернення: 18.12.2016). 4. Журавльова Г. Форми та механізми парламентського контролю. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2007. № 1 (7). С. 51–55. 5. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: закон України від 19.06.2003 № 975-IV // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-15> (дата звернення: 02.12.2016). 6. Тихонова Є. А. Проблеми розвитку парламентаризму в Україні // *Державно-правова реформа в Україні: матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, листопад 1997 р.)*/Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 1997. С. 177–181. 7. Косінов С. А. Парламентський контроль як елемент принципу поділу влади. *Юрист України*. 2013. № 1 (22). С. 9–16. 8. Галлиган Д., Полянський В. В., Старілов Ю. Н. Административное право: история развития и основные современные концепции: учебник. М.: Юристь, 2002. 410 с. 9. Про статус народного депутата України: закон України від 17.11.1992 № 2790-XII // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12> (дата звернення: 02.12.2016). 10. Гарашук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2003. 412 с. 11. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання: постанова ВР України від 04.12.2014 № 22-VIII // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22-19> (дата звернення: 02.12.2016). 12. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 02.12.2016). 13. Про Регламент Верховної Ради України: закон України від 10.02.2010 № 1861-VI // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17> (дата звернення: 02.12.2016). 14. Про приватизацію державного майна: закон України від 04.03.1992 № 2163-XII // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-12> (дата звернення: 02.12.2016).

Надійшла до редколегії 19.12.2016

Байрачная Т. А. Усовершенствование правового регулирования парламентского контроля за деятельностью Национальной гвардии Украины

Рассмотрены формы осуществления парламентского контроля за деятельностью Национальной гвардии Украины. Установлено, что специфичность осуществления контроля за деятельностью Национальной гвардии Украины обусловлена её правовым статусом – это военное формирование с правоохранительными функциями. На основании анализа отечественного законодательства определены принципы и особенности осуществления такого парламентского контроля и выявлены недостатки в его правовом регулировании. Сформулированы предложения по совершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: парламентский контроль, Верховная Рада Украины, Национальная гвардия Украины, воинское формирование.

Bairachna T. O. Improvement of legal regulation of parliamentary control over the activities of the National Guard of Ukraine

The object of the study is one of the types of state control, namely parliamentary control over the activities of the National Guard of Ukraine. The objective of the paper is to analyze the existing forms of implementing parliamentary control over the activities of the stated unit and working out propositions to improve legislation on the issue. The relevance and scientific innovation of the stated in the article results is specified by the priority of the parliamentary control over the activities of military formations with law enforcement functions and the presence of contradictions in legal regulation of realizing such activities by the authorized subjects.

The main results of the study allow to conclude that the parliamentary control over the activities of the National Guard of Ukraine is nowadays executed directly by Verkhovna Rada of Ukraine, its committees, temporary special and temporary investigative commissions, individual MPs and indirectly – through the Accounting Chamber and the Ombudsman on human rights of Verkhovna Rada of Ukraine. Special attention is paid to the fact that some decisions of the Parliament of Ukraine concerning the establishment of the Special Commission of Verkhovna Rada of Ukraine on democratic civilian control over the military organization of the state contradict with the requirements of the laws. In order to eliminate existing contradictions the author has offered to amend the Law of Ukraine “On Democratic Civilian Control over the Military Organization and Law Enforcement Agencies of the State” with the new Art. 9-1.

In the conclusions of the article the author has grounded the feasibility of consolidation of control powers of the Parliament in one institution – the Special Commission on the Issues of democratic civilian control over the military organization of the state. The practical significance of the obtained results is that stated in the paper propositions are aimed at eliminating existing contradictions in the legislation concerning the principles of the activities of some subjects of the parliamentary control.

Keywords: parliamentary control, Verkhovna Rada of Ukraine, National Guard of Ukraine, military formation.

УДК 342.841(477)

О. М. Ботнаренко,

*кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу професійної підготовки
управління професійної освіти і науки Департаменту персоналу,
організації освітньої та наукової діяльності МВС України (м. Київ)*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ

Розглянуто сутність державного управління у сфері забезпечення публічного порядку. На підставі аналізу дефініцій «засада» і «державне управління» надано авторське бачення правових категорій «державне управління у сфері забезпечення публічного порядку», «засади державного управління у сфері забезпечення публічного порядку». Здійснено класифікацію засад державного управління у сфері забезпечення публічного порядку.

Ключові слова: державне управління, засади, публічний порядок, публічна безпека, правова сфера, конституційні засади, громадськість.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна перебуває на євроінтеграційному шляху, відбуваються докорінні зміни в діяльності всіх державних органів, установ, організацій, у свідомості суспільства загалом і пересічного громадянина зокрема. Тяжкі та визначальні події зими 2013–2014 років ознаменували початок перебудови всієї країни, її перехід на якісно новий етап свого розвитку. Відбувається перегляд підходів та бачень щодо діяльності низки державних органів і структур, переосмислення їх призначень та завдань, розробка й переорієнтація ряду фундаментальних принципів діяльності й взаємодії між вказаними органами та громадою. Держава у складних соціальних, економічних, політичних, військових умовах здійснює реформування й удосконалення діяльності всіх органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Реалізація та захист основних прав, свобод людини та громадянина в усіх видах правовідносин стали головним завданням держави, усіх органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, суб'єктів делегованих державно-владних повноважень. Отже, дослідження засад державного управління у сфері забезпечення публічного порядку стали надзвичайно важливими й актуальними.

Стан дослідження. На сьогодні у правовій науці та практиці вказане питання набуло значного з'ясування завдяки працям В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, О. О. Бандурки, О. І. Безпалової, О. В. Джафарової, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, Р. С. Мельника, В. П. Петкова, О. С. Проневича, О. В. Рябченко, В. В. Сокурєнка, О. Ю. Синявської, С. О. Шатрави та інших науковців. Проте, зважаючи на стрімкі реформаційні процеси та появу на їх шляху нових проблем, що вимагають оперативного вирішення, зазначені питання потребують подальшого з'ясування.

Новизна цієї статті полягає в тому, що аналіз та вивчення засад державного управління у сфері забезпечення публічного порядку проводимуться крізь спектр адміністративного права й процесу, а також теорії управління. Досягнути **мети** вказаного дослідження заплановано через аналіз надбань у сфері наукового визначення та нормативного закріплення окреслених категорій із послідовним формуванням висновків статті.

Виклад основного матеріалу. Для подальшого більш чіткого та коректного визначення засад державного управління у сфері забезпечення публічного порядку з'ясуємо сутність терміна «державне управління».

Зауважимо, що в науковій літературі відсутня єдина позиція науковців щодо тлумачення цього терміна [1–3]. Дослідник М. М. Орлов, аналізуючи поняття державного управління, зазначає, що воно на сьогодні покликано створити універсальну теорію управління, що синтезувала б обґрунтовані підходи раніше сформованих теорій та сприяла б його ефективності. Вчений розглядає державне управління як процес, що повинен забезпечити виконання ряду функцій, а саме: планування, організації, розпорядництва (командування), мотивації, керівництва, взаємодії, контролю, комунікації, дослідження, оцінювання, прийняття виважених рішень, добору персоналу, представництва та ведення переговорів [4, с. 31].

На думку В. П. Пилипишина, державне управління слід розуміти як внутрішньоорганізовану діяльність державних органів, що має на меті врегулювання суспільних відносин у різних сферах державної політики щодо реалізації соціально-економічних, політичних чи інших інтересів. Учений додає, що це владна організуюча діяльність виконавчо-розпорядчих органів державного управління, які мають ряд повноважень, а саме: видавати і реалізовувати нормативно-правові акти; проводити нагляд і охорону за реалізацією вказаних актів [5, с. 13].

У своїх працях В. М. Соловйов указує, що державне управління – це певний різновид діяльності держави, який полягає у здійсненні нею певного організуючого впливу на конкретні галузі та сфери життя громади, які потребують втручання держави через здійснення повноважень виконавчої влади; це визначений, деталізований, цілеспрямований вплив на конкретну складну систему; це діяльність, пов'язана зі здійсненням керівництва певним суб'єктом певного об'єкта [6, с. 28].

У свою чергу, О. В. Базарна вважає, що державне управління являє собою певне соціальне явище, форми, методи та принципи. Особливість вказаного явища завжди зумовлена потребами конкретного суспільства, його розвитком. Ці потреби проявляються через інтереси певних соціальних прошарків чи груп. Явище державного управління завжди взаємопов'язане із системою суспільних відносин у

площині суспільного виробництва, а також із свідомістю учасників відносин. Особливість, спрямованість і ступінь впливу на вказані відносини зумовлені соціально-політичною природою певних громадських сил [7].

На сторінках наукової літератури дефініцію «державне управління» розглядають як організаційно-регулятивний вплив держави, що складається з двох складових, а саме: перша складова – це політичне управління; друга складова – це фактичний, чинний механізм реалізації політичного курсу (напрямку), який був обраний вищими органами влади.

Само собою державне управління є раціональним, тому що воно вирішує конкретні завдання. Вказане управління складається з трьох основних підрівнів, а саме:

- вищий, або інституційний, рівень. На цьому рівні встановлюються стратегічні (визначальні) цілі, головні завдання, політика й основні концепції та шляхи реалізації означеного;

- середній, або адміністративний, рівень. На вказаному рівні здійснюється функціональне управління або адміністрування, і воно розподіляється на певні частини організаційно-управлінських компонентів: планування, керівництво, контроль та багато інших;

- технологічний рівень. На цьому рівні відбувається вже безпосереднє (контактне) задоволення певних чітко визначених соціальних потреб у послугах державного управління загалом чи конкретним колективом зокрема [8].

Отже, державне управління слід розуміти як певний специфічний вид суспільного управління, що полягає у впливі відповідних державних органів (установ, організацій), органів місцевого самоврядування, суб'єктів делегованих державно-владних повноважень, який спрямований на реалізацію державної політики, що визначена вищими органами влади, здійснюється на різних рівнях і полягає у скоординованій діяльності означених суб'єктів.

На основі вищевказаного визначимо, що державне управління у сфері забезпечення публічного порядку – це вид загальнодержавного управління, що здійснюється у чітко визначеній площині суспільного життя країни уповноваженими органами влади і місцевого самоврядування з метою забезпечення й реалізації основних прав і свобод громадян, забезпечення публічного спокою та нормальних умов діяльності державних і громадських організацій.

Для вичерпного аналізу засад державного управління у сфері забезпечення публічного порядку зокрема розглянемо сутність дефініції «засада». Фахівці з цього питання вказують, що термін «засада» (або «принцип») походить від латинського слова *principium* і тлумачиться як основа, початок чогось, тобто щось, що покладено за основу певної сукупності фактів чи знань; ґрунтовані на етиці чи науці підстави, правила, основи яких чітко дотримуються; засада об'єктивна за своїм

походженням і змістом, проте за своїм проявом, оформленням є проявом свідомості [9, с. 184]. С. В. Прийма вказує, що засаду (принцип) слід тлумачити у трьох основних площинах, а саме:

- основне вихідне положення певної теорії, вчення чи науки про якийсь явище, світогляд, теоретичні програми;
- певне переконання, погляд на якийсь факт чи стан речей;
- основна особливість в організації чи влаштуванні чогось [10, с. 51].

Розглядаючи зміст дефініції «засада» («принцип») Ю. Ю. Пустовіт пропонує тлумачення вказаного поняття звести до чотирьох основних категорій:

- 1) те, що є визначальним, основним положенням, від якого інші явища беруть свій початок та базуються на ньому;
- 2) те, що визначає сфери підходу, розуміння, науки, вчення, концепції, теорії;
- 3) те, що встановлює бачення людини та її дії згідно з цим баченням;
- 4) те, що покладено в основу регулювання дії технічних і соціальних механізмів [11, с. 88].

На основі аналізу вказаних позицій учених відзначимо, що розуміння дефініції «засада» необхідно розглядати як вихідну, основоположну позицію чи твердження, що покладено в основу діяльності певних суспільних процесів або явищ, яка визначає рівень розвитку конкретної громади.

Засади державного управління у сфері забезпечення публічного порядку – це визначальні, загальнообов'язкові фундаментальні основи, на яких ґрунтується діяльність державних органів, установ, організацій, органів місцевого самоврядування з метою забезпечення й реалізації основних прав і свобод громадян, забезпечення публічного спокою та нормальних умов для діяльності державних і громадських організацій.

Розглядаючи засади державного управління у сфері забезпечення публічного порядку, пропонуємо розділити їх на дві групи:

- конституційні засади державного управління;
- спеціальні принципи, які притаманні лише для сфери забезпечення публічного порядку.

До конституційних засад державного управління віднесемо:

- верховенство права. Основний Закон має найвищу юридичну силу, всі закони й інші нормативно-правові акти приймаються на його основі та відповідно до нього. Кожен має право звернення до суду для захисту своїх прав та законних інтересів [12];

- пріоритет прав та свобод людини і громадянина. В Україні найвищою соціальною цінністю визнається людина, її права та свободи. Органи державного управління за порушення означених прав несуть відповідальність перед громадою загалом і людиною зокрема;

- законність. Ця засада передбачає, що всі державні органи, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи та суб'єкти

делегованих державно-владних повноважень здійснюють свої повноваження лише у випадках, спосіб та у межах, чітко передбачених чинними нормативно-правовими актами. Кожен посадовець несе персональну відповідальність за порушення вимог законодавства;

– гласність. Вказана засада передбачає, що діяльність органів державного управління буде здійснюватися шляхом інформування населення про стан боротьби зі злочинністю. Кожен громадянин має право отримати інформацію про діяльність вказаних органів, окрім випадків, передбачених законом [13];

– народовладдя. Ця засада передбачає, що єдиним джерелом влади і суверенітету в Україні є народ. Кожному громадянину надається право брати участь в управлінні, здійснювати контроль за діяльністю органів державного управління у сфері забезпечення публічного порядку безпосередньо та самостійно, у визначених законом випадках взаємодіяти з указаними органами з правових питань.

Спеціальними принципами, які регламентують державне управління у сфері забезпечення публічного порядку, є такі:

– науково обґрунтований підхід. Відповідно до цього принципу державне управління має ґрунтуватись на науково розроблених пропозиціях учених, що були отримані в результаті ґрунтовних та об'єктивних досліджень вчених і практиків у правовій сфері;

– врахування інтересів усіх учасників процесу державного управління. Згідно з цією засадою досягнення мети має здійснюватися з урахуванням інтересів місцевих громад і загальнодержавних завдань у сфері охорони правопорядку;

– взаємодія з громадою на засадах рівності. Відповідно до чинного законодавства державне управління у вказаній сфері здійснюється на основі тісної співпраці з населенням, що ґрунтується на партнерстві [14];

– безперервність. Цей принцип передбачає, що державне управління у сфері забезпечення публічного порядку здійснюється цілодобово, 365 днів на рік, опосередковано через органи й установи, які безперервно надають публічно-сервісні послуги в означеній сфері, наприклад, через Національну поліцію, Державну прикордонну службу України та ін.

Висновок. Отже, державне управління у сфері забезпечення публічного порядку зокрема регламентується низкою конституційних і спеціальних засад. Нормативне закріплення принципу врахування інтересів усіх учасників процесу державного управління дало б змогу покращити процес установалення громадської безпеки та порядку на всій території держави.

Список бібліографічних посилань: 1. Лаврухін В. В. Державне управління у сфері соціального захисту населення: теоретичні аспекти. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 1–2. С. 66–72. 2. Мороз В. М. Державне управління розвитком професійного потенціалу науково-педагогічних кадрів: аналіз стану та

напрями стимулювання. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2014. № 2. С. 58–66. **3.** Рябченко О. П. Державне управління відносинами власності в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. Вип. 10. С. 192–196. **4.** Орлов М. Концептуальні підходи до дослідження системи взаємодії регіональних органів виконавчої влади в сфері охорони правопорядку. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 30. С. 29–36. **5.** Пилипишин В. П. Поняття та основні риси державного управління. *Юридична наука і практика*. 2011. № 2. С. 10–14. **6.** Соловійов В. М. Поняття і сутність правового регулювання державного управління України. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2007. № 3 (23). С. 27–33. **7.** Базарна О. В. Поняття, суть, природа публічного управління та державного управління. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2012. № 1 (172), ч. 2. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/VSUNU/2012_1_2/Bazarna.pdf (дата звернення: 05.12.2016). **8.** Куц Ю. О. Природа та сутність державного управління // *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2013. № 1. URL: http://el-zbim-du.at.ua/Kuc_s.pdf (дата звернення: 05.12.2016). **9.** Ярмук І. М. Поняття принципів фінансового контролю. *Європейські перспективи*. 2013. № 11. С. 184–191. **10.** Прийма С. В. Поняття принципу в аспекті співвідношення з суміжними категоріями. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 28. С. 46–55. **11.** Пустовіт Ю. Ю. Визначення поняття «принципи» у фінансовому праві України. *Науковий вісник Національного університету ДПС України*. 2013. № 2 (61). С. 88–94. **12.** Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (дата звернення: 05.12.2016). **13.** Про доступ до публічної інформації: закон України від 13.01.2011 № 2939-VI // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (дата звернення: 05.12.2016). **14.** Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 05.12.2016).

Надійшла до редакції 07.12.2016

Ботнарченко А. Н. Некоторые вопросы определения сущности государственного управления в сфере обеспечения общественного порядка

Рассмотрена сущность государственного управления в сфере обеспечения общественного порядка. На основании анализа дефиниций «основа» и «государственное управление» представлено авторское видение правовых категорий «государственное управление в сфере обеспечения общественного порядка», «основы государственного управления в сфере обеспечения общественного порядка». Осуществлена классификация принципов государственного управления в сфере обеспечения общественного порядка.

Ключевые слова: государственное управление, принципы, публичный порядок, общественная безопасность, правовая сфера, конституционные основы.

Botnarenko O. M. Some issues of determining the nature of public administration in the sphere of ensuring public order

The essence of public administration in the sphere of ensuring public order has been studied. It has been noted that nowadays there are fundamental changes in the activities of state agencies, institutions and organizations in the minds of the society in general and an ordinary citizen in particular in the country. The revolutionary events of recent years have begun the process of restructuring the whole country; the people of Ukraine have chosen the course to a new stage of development. Today we have started reviewing interpretations and approaches concerning the activities of a number of subjects of public administration, reviewing their basic tasks and functions, development and implementation of a number of new conceptual principles of activities and interaction between these authorities and the community. Thus, the studies of the essence of public administration in the field of public order have become extremely important. In order to achieve the objective of the article the author has analyzed the research of the indicated topic with the further formation of author's conclusions.

The definition of "principle" the author considers as the original, fundamental position or the statement that is the basis of certain social processes or phenomena that determines the level of development of a particular community. The principles of public administration in the area of ensuring public order – are decisive, compulsory fundamentals, which are the grounds for the activities of state agencies, institutions, organizations, local self-governments and in order to ensure and implement fundamental rights and freedoms of citizens, ensuring public peace and normal conditions of state and public organizations. The author's vision of legal categories of "public administration in the field of ensuring public order", "principles of public administration in the field of ensuring public order" has been provided. The classification of public administration's principles in the area of ensuring public order has been realized.

Keywords: public administration, principles, public order, public security, legal sphere, constitutional principles, public.

УДК 351.75+343.34

А. В. Комзюк,

ад'юнкт Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2615-103X>

Взаємодія з громадськими об'єднаннями як принцип діяльності Національної поліції

Проаналізовано взаємодію з громадськими об'єднаннями як принцип діяльності поліції. Визначено поняття, зміст, нормативні засади, форми зазначеної взаємодії, а також її значення для виконання Національною поліцією своїх завдань та функцій, зокрема щодо протидії правопорушенням.

Ключові слова: Національна поліція, громадські об'єднання, взаємодія, принцип, правопорушення, протидія.

Постановка проблеми. Докорінні зміни в нашій державі у всіх сферах життєдіяльності, зокрема у сфері охорони правопорядку, справляють значний вплив на організацію діяльності суб'єктів, які реалізують державну політику у відповідних напрямках.

Національна поліція України – центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічного порядку та публічної безпеки. Поліція призначена для захисту життя, здоров'я, прав і свобод громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства шляхом надання поліцейських послуг. Діяльність поліції базується на певних принципах, визначених у законі України «Про Національну поліцію» [1], законності, серед яких принципи відкритості, гласності, прозорості, взаємодії з населенням на засадах партнерства. Цей правоохоронний орган інформує населення про свою роботу, оцінку стану публічного порядку та реалізацію його зміцнення. Тобто в системі здійснення державної влади Національна поліція посідає значне місце. Це пояснюється функціями, які вона виконує, а також тим, що її робота тісно пов'язана з населенням.

Працівники поліції виконують складні професійні завдання, вирішують різні соціальні конфлікти, що потребує взаємодії з різними соціальними інститутами. Тому важливого значення набуває забезпечення роботи поліції у тісній співпраці з громадськими об'єднаннями.

Дослідження практики співробітництва органів правопорядку та населення свідчить, що сьогодні процес взаємодії поліції з громадськими об'єднаннями позитивно впливає на результати її діяльності, а також на створення похвального іміджу в очах усього населення. Отже, результати діяльності поліції безпосередньо залежать від співпраці її працівників з громадськими об'єднаннями. Водночас практика зазначеної співпраці свідчить про те, що більша частина нашого населення не готова надавати допомогу поліцейським. У зв'язку з тим виникає нагальна потреба у здійсненні наукових досліджень актуальних проблем взаємодії поліції з громадськими об'єднаннями.

Стан дослідження. Загальні питання взаємодії різних суб'єктів у сфері охорони правопорядку були предметом дослідження багатьох учених, зокрема О. Бандурки, І. Голосніченка, Д. Каблова, Д. Калаєнова, В. Колпакова, В. Лихолоба, О. Музичука, Ю. Назара, О. Остапенка, В. Петкова, О. Ярмиша та ін., які зробили значний внесок у вироблення теоретичних засад такої взаємодії. Віддаючи належне результатам попередніх досліджень з цієї проблематики, варто зазначити, що питання взаємодії правоохоронних органів та громадських об'єднань не втрачає своєї актуальності, оскільки органи Національної поліції перебувають у процесі реформування та оптимізації їх структурних підрозділів.

Мета нашої статті полягає у визначенні поняття, змісту, нормативних засад, форм взаємодії Національної поліції з громадськими

об'єднаннями, а також її значення для виконання поліцією своїх завдань і функцій, зокрема щодо протидії правопорушенням.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення поставленої мети необхідно насамперед з'ясувати сутність ключового поняття «взаємодія». Взаємодія взагалі – це філософська категорія, що відображає процеси впливу різноманітних об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість, зміну стану, взаємоперехід, а також породження одним об'єктом іншого. Взаємодія становить вид безпосередніх або опосередкованих, зовнішніх або внутрішніх відносин зв'язку [2, с. 81].

Для категорії «взаємодія» характерні такі риси, як, по-перше, факт стійких зв'язків, а саме таких зв'язків, щоби була можливість об'єктам впливати один на одного, по-друге, наявність впливу, де відбудеться обопільна зміна взаємодіючих сторін. Дослідники цього явища відзначають, що найбільш уживаним є поняття взаємодії, розроблене військовою наукою. Наприклад, в енциклопедичній літературі воно сформульоване як узгодження (координація) за метою, місцем та часом бойових дій [3, с. 366]. Більшість авторів, які досліджували в тому чи іншому сенсі проблеми взаємодії у сфері охорони правопорядку, зокрема А. Аксьонов, К. Єрмаков, Л. Попов та ін., в основу підходу до поняття взаємодії поклали саме наведене вище формулювання.

У свою чергу, О. Музичук стверджує, що спеціально-юридичний підхід дозволяє зробити аналіз нормативно-правових актів, що діяли й діють у сфері взаємодії правоохоронних органів і громадськості. Таким чином, спеціально-юридичний підхід до поняття взаємодії показує, що його сутність не зводиться тільки до спільної діяльності суб'єктів, а містить більш широке коло зв'язків і контактів (обмін інформацією, узгодження самостійних дій, планування роботи тощо). Соціологічний підхід до взаємодії правоохоронців з громадськістю у сфері охорони громадського порядку і протидії правопорушенням полягає у вивченні взаємодії як правового явища на основі емпіричних матеріалів соціологічних досліджень. Такі дослідження показують, що практика охорони громадського порядку та протидії правопорушенням пов'язується з широким спектром стійких відносин між поліцією та громадськістю для досягнення загальних цілей [4, с. 115].

Аналіз визначень взаємодії, які використовуються в теорії та практиці управління, дозволяє виділити такі її ознаки: взаємодія – це діяльність; наявність кількох (не менше двох) суб'єктів взаємодії, узгодженість заходів за метою, місцем, часом, методами; спрямованість функціонування взаємодіючих суб'єктів; наявність нормативної (правової) бази взаємодії; стан, який займають суб'єкти взаємодії в ієрархії системи, зміст завдань, які вирішуються суб'єктами взаємодії; спільна діяльність [4, с. 115–116].

Щодо практики співробітництва правоохоронних органів з населенням такий процес визнається науковцями як погоджена за метою,

місцем і часом спільна діяльність суб'єктів у виконанні покладених на них завдань у сфері охорони громадського порядку, попередження та припинення правопорушень на певній території [5, с. 33].

У літературі підкреслюється, що поліпшення взаємодії між населенням і поліцією є актуальною проблемою, з вирішенням якої пов'язано зміцнення демократичних засад суспільства [6, с. 16–18]. Це пояснюється тим, що, по-перше, існують різні концептуальні підходи щодо взаємодії поліції та населення, тому для розробки програм їх співпраці важливо виявити можливості кожного з них; по друге, протягом 1990-х років поряд зі старим за формою, але новим за змістом співробітництвом з'явилися нові форми й способи взаємодії, що потребують ґрунтовного аналізу й узагальнення; по-третє, поширюється обмін досвідом роботи між працівниками правоохоронних органів України та поліцією зарубіжних країн як на рівні керівництва, так і між місцевими відділами поліції; по-четверте, існує потреба поглибленого вивчення та розробки рекомендацій щодо використання зарубіжного досвіду взаємодії поліцейських структур і громадян з урахуванням особливостей менталітету українського суспільства.

Слід констатувати, що в Україні на сьогодні розвиток співробітництва між поліцією та громадянами відбувається спонтанно, без належної організації та системного підходу. Заходи щодо залучення громадськості до правоохоронної діяльності відбуваються, як правило, внаслідок будь-яких екстремальних подій. У зв'язку з тим великий інтерес становить практика вироблення, прийняття й реалізації спільних активних дій, яка має здійснюватися за певною схемою [7, с. 75]. По суті вона має бути обов'язковою основою для кожного, хто бере участь у взаємодії з правоохоронними органами. І діяльність будь-якого суб'єкта, який надає допомогу в установленні порядку, профілактиці правопорушень, має оцінюватись так само, як реалізація права на захист здоров'я, життя від злочинних намірів, а реакцією на таку поведінку з боку органів державної влади має бути всебічне заохочення, а також надання необхідної допомоги й підтримки.

Така робота повинна ґрунтуватися на принципах діяльності поліції, які останнім часом чомусь мало діють. А головними принципами в діяльності цього органу є верховенство права, дотримання прав і свобод людини, законність, відкритість і прозорість, політична нейтральність, взаємодія з населенням на засадах партнерства, безперервність.

З огляду на завдання цієї статті необхідно детальніше зупинитися на змісті принципу взаємодії поліції з населенням на засадах партнерства, який означає необхідність забезпечення тісної співпраці поліції з населенням, з територіальними громадами та громадськими об'єднаннями з метою задоволення їхніх потреб у поліцейських послугах.

Цей принцип також передбачає, що планування й виконання поліцією службових функцій здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад. Рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. Оцінка рівня довіри населення до поліції проводиться незалежними соціологічними службами в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [1].

Велике значення для характеристики взаємодії поліції з населенням має визначення її функцій, тобто напрямків роботи щодо профілактики та припинення правопорушень у взаємодії з населенням. Процес реалізації завдань і функцій діяльності поліції знаходить своє зовнішнє виявлення у відповідних формах. Форми діяльності визначаються типом відносин у певній сфері життєдіяльності людини. Суспільно корисна діяльність викликає різні наслідки: одні дії призводять до юридичних наслідків, інші – ні. Форми діяльності прямо чи опосередковано зумовлені тими юридичними приписами, за допомогою яких держава регулює діяльність юридичних та фізичних осіб, які, у свою чергу, вибирають ті форми діяльності, що є найбільш виправданими й ефективними [8, с. 30–31].

Існуючі на практиці види й форми взаємодії поліції з громадськістю вимагають певної класифікації та послідовності в побудові їх системи задля полегшення їх сприйняття, а також для можливості вироблення рекомендацій щодо їх реалізації, закріплення в законодавчих та відомчих нормативних актах.

Науковці використовують різні підходи до такого поділу, серед яких варто виділити класифікацію М. Коваліва:

- 1) за характером підстав для взаємодії (за підставами виникнення): регламентовану – за вказівкою одного з керівників суб'єктів взаємодії – та ініціативну;
- 2) за способом вирішення спільних завдань: самостійну (автономну) та сумісну;
- 3) за просторовими характеристиками: близько розташовану й віддалену;
- 4) за характером зв'язків суб'єктів взаємодії: безпосередню та опосередковану;
- 5) за характером умов взаємодії (за станом середовища функціонування): звичайну та екстремальну;
- 6) за кількістю суб'єктів взаємодії: двосуб'єктну й багатосуб'єктну (змішану);
- 7) за етапами безпосередньої діяльності: попередню, основну, заключну;
- 8) за ступенем однорідності функцій взаємодіючих суб'єктів: взаємодію суб'єктів, які виконують однорідні функції, та взаємодію суб'єктів, які виконують різні функції [9, с. 181].

До форм, які найчастіше зустрічаються у спільній правоохоронній діяльності працівників поліції та населення у сфері охорони громадського порядку й боротьби з правопорушеннями, відносять: спільне патрулювання, рейди, обходи, огляди; спільне планування заходів щодо охорони громадського порядку й боротьби з правопорушеннями; узгодження самостійно проведених заходів; інструктування працівниками поліції членів громадських об'єднань; спільний аналіз оперативної обстановки; обмін інформацією про оперативну обстановку (вчинення порушень, викрадення речей, масові заворушення тощо); проведення спільних нарад, семінарів і зборів з правоохоронної тематики; спеціальна та правова підготовка громадян, які бажають виконувати правоохоронні функції, та інші [10, с. 191].

Взаємодія державних правоохоронних органів з громадськістю є також важливою частиною процесу демократизації суспільства, побудови в Україні правової держави, забезпечення законності. Спільна діяльність поліції та формувань громадськості, які беруть участь у протидії правопорушенням і охороні громадського порядку, формує у свідомості громадян необхідність рахуватися із загальними інтересами, шанобливо ставитися до правових приписів, з гідністю виконувати свої громадянські обов'язки.

Уміння працівників правоохоронних органів будувати взаємовідносини з представниками конкретних громадських правоохоронних об'єднань розглядається як важливий критерій оцінки їх професійного рівня, політичної та правової культури. Саме тут відкриваються найширші можливості для виховання людей досвідом практичної участі в перетвореннях, що відбуваються у сфері правопорядку. Для виконання завдань, які постають, на рівні сучасних вимог необхідно по-новому осмислити набутий досвід, збагатити всі напрямки діяльності новим змістом, докорінно оновити арсенал форм, методів та засобів охорони громадського порядку та громадської безпеки, боротьби з правопорушеннями [8, с. 25].

Зрозуміло, що для забезпечення взаємодії й співпраці та налагодження партнерських відносин між представниками закону й населенням має бути створена якісна нормативно-правова база. Однак те, наскільки активно вона впроваджується в життя, залежить від бажання, підготовленості суб'єктів взаємодії будувати свої відносини саме в цьому напрямі. Для цього необхідно формувати у членів суспільства відчуття причетності до правового порядку, відповідальності за стан його охорони й забезпеченості. Необхідно, щоб суб'єкти взаємодії добре розуміли можливість досягнення позитивних наслідків такої співпраці, а саме:

- 1) поєднання інтересів усіх сторін у протидії правопорушенням;
- 2) втілення в життя істини, що викоренення правопорушень – це справа всього суспільства, а не лише поліції;

3) підвищення рівня правової культури й правової свідомості населення;

4) знаходження нових методів і форм взаємодії [11, с. 538].

Важливе значення має використання зарубіжного досвіду щодо участі громадян у правоохоронній діяльності. Серед вітчизняного населення досить часто побутує думка, що правоохоронні органи зобов'язані самостійно виконувати всі завдання щодо протидії правопорушенням, охорони громадського порядку й додаткових сил від населення не потребують. Проте часом саме громадяни, які були свідками порушень, можуть стати незамінними для подальшого процесу виявлення правопорушень та їх профілактики. Адже в іноземних країнах переважна більшість результатів правоохоронної діяльності щодо запобігання правопорушенням досягається передовсім завдяки допомозі громадян.

Першу в світі модель поліцейської діяльності, що ґрунтується на підтримці та участі громадськості, було запроваджено Робертом Пілом у Великій Британії 1829 року. Тоді вперше було висловлено думку про те, що поліцейська автономія – не виправдана стратегія. Поліція не може виконувати ефективно й своєчасно своїх обов'язків, не спираючись на підтримку громадських об'єднань і мешканців районів, які обслуговують поліцейські підрозділи. Результатом такої політики стало створення так званої нової поліції, яка тісно співпрацювала з населенням [12, с. 159].

Загальновідомо, що в Японії рівень злочинності доволі низький. Це пов'язано з особливостями менталітету, високим рівнем самосвідомості та громадської відповідальності більшості соціуму, а також належним рівнем організації взаємодії населення й поліції. На кожній поліцейській дільниці функціонують відділення Асоціації запобігання злочинності, членом якої може стати кожний громадянин. Цікаво, що до Асоціації входять не тільки пересічні громадяни, які бажають співпрацювати з органами правопорядку, а й об'єднання осіб за професіями, представники котрих частіше за інших стають жертвами злочинних посягань (водії громадського транспорту, працівники банківської сфери, торговельних мереж, листоноші та інші). Члени Асоціації добровільно вносять кошти на її розвиток. Повсюдно створено своєрідні контактні пункти, до яких може прийти будь-який громадянин і отримати необхідну консультацію чи дієву допомогу. Працівники пунктів контакту тісно співпрацюють із персоналом правоохоронних органів, особливо в разі вчинення правопорушення чи розшуку зниклої особи [12, с. 160].

Заслугує на увагу практика створення у Великій Британії, Франції, Німеччині, США різноманітних загальнонаціональних програм, спрямованих на дієву співпрацю населення й органів правопорядку. Так, у багатьох європейських країнах діє громадська організація «Зупини злочинця», яка допомагає поліції в боротьбі зі

злочинністю, забезпеченні належного стану правопорядку в регіонах, проведенні профілактичної, виховної, консультативної роботи. Відділення цієї громадської організації розташовані на території поліцейських дільниць, що значно поліпшує співпрацю її членів з працівниками правоохоронних органів [12, с. 162].

Аби запровадити подібну модель взаємодії в нашій країні, потрібно розпочати саме з вивчення думки населення щодо ставлення на сьогодні до поліції. Професійність, сміливість, грамотність, бездоганний підхід до своєї діяльності, культура, компетентність – ось основа ідеального працівника правоохоронної діяльності і рівня його спілкування з населенням. Взаємна робота є наслідком бажання надати допомогу працівнику поліції, якого цінують і шанують, відносно з яким ґрунтуються на довірі та прозорості.

На нашу думку, налагодження тісних контактів з населенням дає можливість більш ефективно проводити роботу щодо виявлення правопорушень та їх профілактики, потребує більш якісного добору кадрів, підняття авторитету поліції серед населення та культури її працівників. Водночас це дозволяє залучати найактивніших громадян до реалізації завдань і функцій поліції, яких необхідно підтримувати певними винагородами за допомогу в протидії правопорушенням.

На завершення можна зробити **висновок** про необхідність перегляду видів та форм взаємодії з населенням, які використовувались раніше органами внутрішніх справ, і в оновленому вигляді використовувати їх у взаємодії поліції з громадськими об'єднаннями, а також запровадити нові форми з урахуванням зарубіжного досвіду.

Список бібліографічних посилань: 1. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379. 2. Философский энциклопедический словарь/под ред. П. Н. Федосеева, С. М. Ковалева. М.: Сов. энцикл., 1980. 672 с. 3. Малая Советская Энциклопедия. Т. 2. М.: Сов. энцикл., 1958. 785 с. 4. Музичук О. М. Напрямки вдосконалення взаємодії органів внутрішніх справ з громадськістю в сфері охорони громадського порядку. *Право і Безпека*. 2003. Т. 2, № 3. С. 114–117. URL: <http://pb.univd.edu.ua/?controller=service&action=download&download=25324> (дата звернення: 01.11.2016). 5. Андриашин Х. А., Прудников А. С., Бровко Н. В. Общественные объединения как субъекты обеспечения личной безопасности граждан, охраны общественного порядка и общественной безопасности (на примере участия казачьих объединений): учеб. пособие. М.: ЮИ МВД России, 1998. 64 с. 6. Музичук О. М. Організаційно-правові основи участі громадян в охороні громадського порядку і боротьбі з правопорушеннями: автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00.07. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2003. 20 с. 7. Бандурка О. М., Соболев В. О., Московец В. І. Партнерські взаємовідносини між населенням та міліцією: підручник. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 352 с. 8. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: підручник/за заг. ред. І. П. Голосніченка, Я. Ю. Кондрагєва. Київ: Укр. акад. внутр. справ, 1995.

103 с. **9.** Ковалів М. В. Форми взаємодії органів внутрішніх справ і громадськості у сфері охорони громадського порядку. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2011. Вип. 2. С. 179–187. **10.** Взаємодія міліції та громадськості в Україні: навч. посіб./за заг. ред. А. Дж. Бека, О. Н. Ярмиша. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. 200 с. **11.** Білоконь М. В. Державне управління у сфері охорони громадського порядку: монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 680 с. **12.** Долгополов А. М. Організаційно-правові питання діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2008. 268 с.

Надійшла до редколегії 14.11.2016

Комзюк А. В. Взаимодействие с общественными объединениями как принцип деятельности Национальной полиции

Проанализировано взаимодействие с общественными объединениями как принцип деятельности полиции. Определены понятие, содержание, нормативные основы, формы указанного взаимодействия, а также его значение для выполнения Национальной полицией своих задач и функций, в частности, по противодействию правонарушениям.

Ключевые слова: Национальная полиция, общественные объединения, взаимодействие, принцип, правонарушение, противодействие.

Komziuk A. V. Interaction with NGOs as the principle of the activities of the National police

This article is focused on the analysis of the interaction with public associations as a principle of the police activities in order to form and determine the content, forms of the stated interaction and its significance to perform the duties and functions by the National Police, in particular to combat offenses.

The author has offered a definition of the term of “interaction”, which should be perceived according to the author as a process of the impact of various objects at each other, their mutual conditionality, change of the state, mutual transformation and the generation of one object by another one. Special attention is paid to the fact that such work should be based on the principles of the police activities. The main principles is the rule of law, keeping human rights and freedoms, justice, openness and transparency, political neutrality, interaction with the population based on the partnership principles, continuity. The significance of realizing the tasks and functions of the police activities finds its external identification in the relevant forms that are defined by the type of relationship in a particular area of human activity.

Based on the conducted research the author has formed the classification of the forms that are the most common for the mutual activities of police officers and population in the sphere of keeping public order and combating crimes.

Keywords: National Police, NGOs, interaction, principle, offenses, counteraction.

УДК 343.12

Д. В. Мандичев,

кандидат юридичних наук,

здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ

Досліджено сучасний стан матеріально-фінансового забезпечення діяльності господарських судів, а також зміни, які відбулись у цій сфері у зв'язку з черговою судово-адміністративною реформою. Розроблено рекомендації щодо усунення виявлених недоліків та напрямків удосконалення матеріально-фінансового забезпечення діяльності господарських судів у цілому.

Ключові слова: господарські суди, матеріально-фінансове забезпечення, судово-адміністративна реформа, апарат суду.

Постановка проблеми. Однією з умов ефективного функціонування господарських судів є їх належне матеріально-фінансове забезпечення. Проведення судово-адміністративної реформи супроводжується суттєвими змінами обсягів і системи грошового забезпечення суддів. Попри це все ще залишаються невирішеними проблеми, пов'язані з комплектуванням господарських судів матеріально-фінансовими ресурсами, приміщеннями та ін., що обумовлює необхідність розроблення заходів, спрямованих на їх вирішення.

Актуальність теми дослідження підтверджується тим, що наразі триває черговий етап адміністративно-судової реформи, який супроводжується оновленням законодавства, зокрема у сфері адміністративно-правового регулювання матеріально-фінансового забезпечення діяльності господарських судів. Тому наукові дослідження, присвячені цьому питанню з урахуванням оновленого законодавства, практично відсутні.

Стан дослідження. Окремі аспекти матеріально-технічного та фінансового забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції досліджували такі вчені, як О. І. Безпалова, А. М. Бернюков, О. М. Іщенко, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Є. Марочкін, В. Ю. Машук, Л. М. Ніколенко, С. П. Погребняк, Н. В. Сібільова, В. С. Смородинський, О. В. Старчук, В. І. Теремецький, Е. О. Шевченко та багато інших. Однак на сьогодні відсутні комплексні дослідження, присвячені визначенню напрямків удосконалення матеріально-фінансового забезпечення діяльності господарських судів з урахуванням оновленого законодавства.

Метою статті є визначення напрямків удосконалення матеріально-фінансового забезпечення діяльності господарських судів. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**: дослідити сучасний стан матеріально-фінансового забезпечення діяльності господарських судів, а також зміни, які відбулись у цій сфері

у зв'язку з черговою судово-адміністративною реформою; виявити основні недоліки в сфері матеріально-фінансового забезпечення діяльності господарських судів та розробити рекомендації щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Матеріально-технічне забезпечення діяльності господарських судів – це система дій із забезпечення господарських судів приміщеннями, устаткуванням, обладнанням, технічними засобами та ін.

Рекомендації СМ/Рес (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи містять норму, відповідно до якої кожна держава повинна виділяти судам достатньо ресурсів, приміщень та устаткування, щоб вони могли функціонувати відповідно до стандартів, викладених у ст. 6 Конвенції, а також щоб судді могли ефективно працювати [1].

На виконання міжнародних стандартів законодавством України встановлено, що видатки на утримання судів у Державному бюджеті України визначаються окремим рядком щодо Верховного Суду й Вищої ради правосуддя, а також у цілому щодо апеляційних, місцевих та вищих спеціалізованих судів [2].

Для організації матеріально-технічного забезпечення у структурі апаратів господарських судів утворюються спеціальні відділи, які функціонують на підставі відповідного положення. Наприклад, у структурі апарату Господарського суду Івано-Франківської області діє відділ господарського забезпечення, до повноважень якого віднесено таке: забезпечення утримання в належному технічному, санітарному та протипожежному стані службових приміщень; забезпечення відповідного меблювання, оснащення сучасними засобами оргтехніки та іншим необхідним обладнанням службових кабінетів працівників господарського суду; підготовка документів щодо забезпечення своєчасного виконання підрядних робіт із будівництва та ремонту приміщень суду та їх технічного оснащення; проведення заходів щодо матеріально-технічного забезпечення діяльності суду; підготовка необхідних документів з питань забезпечення суду технічними засобами фіксування судового процесу тощо [3].

Між тим, незважаючи на те, що питання матеріально-технічного забезпечення діяльності господарських судів регламентовано належним чином, реальний стан такого забезпечення не завжди відповідає нормативним вимогам. Зокрема, це стосується розміру деяких приміщень місцевих господарських судів для розгляду справ, в яких часто відсутня можливість розміщення достатньої кількості осіб, що, у свою чергу, може призвести до порушення принципу гласності судового процесу. На існування серйозних проблем у цій сфері неодноразово вказували науковці, судді відповідних судів, органи суддівського самоврядування тощо.

Так, 25 лютого 2016 р. Рада суддів України ухвалила рішення щодо нормативів фінансування, в якому зазначила, що за результатами

проведеного аналізу було виявлено, що внутрішній контроль з питань бухгалтерського обліку, звітності й фінансового забезпечення побудовано за відсутності єдиного підходу до розподілу повноважень і відповідальності за функціями, процесами й операціями між центральним апаратом Державної судової адміністрації України та її територіальними підрозділами. Також було зауважено, що проблема неефективного використання кадрових і майнових ресурсів пояснюється недотриманням пропорційного співвідношення кількості ресурсів, що витрачаються на забезпечення діяльності судів, з їх поточним навантаженням. Як наслідок, навантаження на працівників і продуктивність їх праці в цих органах суттєво відрізняються [4].

З метою вирішення зазначеної проблеми було рекомендовано застосовувати єдину методику фінансового планування та фінансування судів, про яку також ідеться в Плані дій з реалізації Стратегії на 2015–2020 роки, що дозволить не лише уніфікувати підходи до формування бюджетного запиту, але й надасть можливість економічного обґрунтування фінансових потреб кожного суду. Такий підхід, як зазначається в рішенні Ради суддів України, відповідає європейській практиці фінансування судів [4].

Крім проблем у плануванні та розподілі фінансового забезпечення господарських судів, необхідно також звернути увагу на недостатність забезпечення системи цих судів належними приміщеннями й обладнанням (у першу чергу – необхідним програмним забезпеченням та іншими мультимедійними технологіями).

У проєкті Концепції Державної цільової програми забезпечення судів належними приміщеннями на період до 2016 року зазначається, що в Україні здійснюють правосуддя 780 судів загальної юрисдикції, які потребують суттєвого покращення приміщень. В Концепції пропонуються три варіанти вирішення цієї проблеми.

Перший варіант полягає у збереженні поточного стану справ, що дозволить на початковому етапі зберегти видатки державного та місцевого бюджету на відповідну категорію витрат, однак у подальшому посилить кризовий стан судової системи й унеможливить її реформування.

Другий варіант – спорудження нових будівель для судів у відповідності до вимог щодо здійснення судочинства та будівель судів. Це дозволить повністю усунути причини, що призводять до виникнення проблемної ситуації.

Третій варіант – поєднання нового будівництва, де це економічно доцільно, з максимальним використанням існуючих будівель судів за наявності технічної можливості їх реконструкції та добудови [5].

Саме останній варіант, на думку деяких науковців, є найбільш оптимальним, оскільки створення нових будівель сприятиме зростанню кількості судових приміщень і водночас використання існуючих будівель зекономить видатки бюджету [6, с. 185].

Цю пропозицію слід підтримати, однак з метою її практичної реалізації необхідно вжити таких першочергових заходів: 1) доручити Державній судовій адміністрації провести комплексний моніторинг матеріально-технічного стану в кожному суді; розробити зведений кошторис витрат, необхідних для забезпечення судів належними приміщеннями (у разі потреби на їх будівництво або реконструкцію чи розширення, де це можливо), окремо по судах кожної спеціалізації; 2) розробити план фінансування відповідних витрат на декілька років; 3) закласти у видатках Державного бюджету на відповідні роки витрати на фінансування будівництва та реконструкції судових приміщень і забезпечення їх іншим необхідним обладнанням.

Що стосується фінансового забезпечення суддів господарських судів, то відповідно до рекомендацій СМ/Рес (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи під час підготовки бюджету судової системи можуть проводитися консультації з радами суддів або іншими незалежними органами влади, які відповідають за адміністрування судів, із суддями та/або професійними організаціями суддів [1, с. 46]. Законодавством України передбачено, що такі консультації проводяться з Радою суддів України.

Фінансове забезпечення діяльності суддів господарських судів передбачає: 1) окреме визначення в Державному бюджеті України видатків на утримання судів не нижче такого рівня, що забезпечує можливість повного й незалежного здійснення правосуддя відповідно до закону; 2) законодавче гарантування повного та своєчасного фінансування судів; 3) гарантування достатнього рівня соціального забезпечення суддів [2].

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» підвищено розмір посадових окладів суддів усіх рівнів. Зокрема, стаття 135 встановлює, що суддівська винагорода складається з посадового окладу та доплат за вислугу років, перебування на адміністративній посаді в суді, науковий ступінь і роботу, що передбачає доступ до державної таємниці. Базовий розмір посадового окладу судді становитиме 30 мінімальних заробітних плат у судді місцевого суду, 50 мінімальних заробітних плат у судді апеляційного суду або вищого спеціалізованого суду та 75 мінімальних заробітних плат у судді Верховного Суду [2]. Отже, суддівська винагорода підвищиться більше, ніж утричі. Такий захід є виправданим, однак за умови, що це супроводжуватиметься одночасним підвищенням якості правосуддя та довіри громадян до судової влади, яка все ще залишається на низькому рівні [7].

Водночас однією із серйозних проблем у сфері фінансового забезпечення діяльності господарських судів залишається низький рівень оплати праці працівників апарату суду.

Характерно, що в ч. 1 ст. 147 закону України «Про судоустрій і статус суддів» у редакції закону «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 р. [8] було передбачено, що розмір

посадового окладу працівника апарату суду, посаду якого віднесено до шостої категорії посад державних службовців, установається в розмірі 30 відсотків посадового окладу судді місцевого суду. Посадові оклади працівників апарату суду, посади яких віднесено до кожної наступної категорії посад державних службовців, установаються з коефіцієнтом 1,3 пропорційно посадовим окладам працівників апарату суду, посади яких віднесено до попередньої категорії посад державних службовців.

Такий підхід слід вважати цілком справедливим, адже саме на працівників апарату судів покладається найбільше обов'язків щодо забезпечення функціонування суду, належного здійснення суддею правосуддя, організації заагодженої роботи суду тощо. Однак, незважаючи на важливу роль, яку відіграють працівники апаратів судів у забезпеченні здійснення правосуддя, в ст. 150 нового закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено лише те, що оплата праці таких працівників здійснюється відповідно до закону України «Про державну службу» без жодної прив'язки до посадових окладів суддів.

Слід зазначити, що працівники апаратів судів, зокрема господарських, неодноразово зверталися до парламенту, глави держави та уряду з вимогою підвищити рівень оплати їх праці, обґрунтовуючи свої вимоги суттєвим навантаженням, важливістю виконуваних функцій та ін. [9; 10]. Однак належної реакції з боку компетентних органів немає. Тому цю проблему необхідно вирішити на законодавчому рівні, визначивши в ст. 150 закону України «Про судоустрій і статус суддів», що посадовий оклад службовця апарату суду найнижчої категорії не може бути меншим за 30 відсотків окладу судді відповідного суду, та встановити для кожної наступної категорії службовців коефіцієнт 1,2.

Висновки. Таким чином, з метою вдосконалення матеріально-фінансового забезпечення діяльності господарських судів необхідно:

- 1) провести моніторинг матеріально-технічного стану в господарських судах і визначити обсяг коштів, необхідних для забезпечення господарських судів належними приміщеннями, обладнанням та мультимедійною технікою;
- 2) розробити план фінансування господарських судів на декілька років та закласти відповідні затрати у видатках Державного бюджету;
- 3) у статті 150 закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначити мінімальний посадовий оклад працівника апарату господарського суду (службовця) на рівні не менше 30 відсотків посадового окладу судді відповідного суду.

Список бібліографічних посилань: 1. Додаток до Рекомендації СМ/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи // Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. С. 46. 2. Про судоустрій і статус суддів: закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України.*

2016. № 31. Ст. 545. **3.** Положення про відділ господарського забезпечення господарського суду Івано-Франківської області: затв. наказом Господарського суду Івано-Франківської області від 01.03.2013 № 5-А/к // Судова влада України: офіц. веб-портал. URL: http://if.arbitr.gov.ua/userfiles/file/court_gov_ua_sud5010/Organiz_roboti_sudu/Viddil_Gosp_Zabez.pdf (дата звернення: 20.12.2016). **4.** [Щодо нормативів фінансування]: рішення Ради суддів України від 25.02.2016 № 17 // Рада суддів України: офіц. сайт. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/site/download?doc=L3VwbG9hZHMvZG9jdW1lbnRzL3Jpc2VubmEtcnN1LW5vLkE3LXZpZC0yNTAyMjAxNilzLnBkZg==> (дата звернення: 20.12.2016). **5.** Концепція Державної цільової програми забезпечення судів належними приміщеннями на період до 2016 року: проект // Судова влада України: офіц. веб-портал. URL: <http://dsa.court.gov.ua/dsa/14/koncept> (дата звернення: 20.12.2016). **6.** Чаку Є. В. Проблеми кадрового та матеріально-технічного забезпечення адміністративного судочинства. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 182–186. **7.** Про судоустрій і статус суддів: проект закону від 30.05.2016 № 4734 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59259 (дата звернення: 20.12.2016). **8.** [Якою мірою Ви довіряєте різним соціальним інститутам]: соціол. опитування, провед. з 6 по 12 берез. 2015 р. // Центр Разумкова: сайт. URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1030 (дата звернення: 20.12.2016). **9.** Про забезпечення права на справедливий суд: закон України від 12.02.2015 № 192-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 18, 19–20. Ст. 132. **10.** Відкритий лист працівників апарату Господарського суду Дніпропетровської області: від 17.04.2015 // Судова влада України: офіц. веб-портал. URL: <http://dp.arbitr.gov.ua/sud5005/168677/> (дата звернення: 20.12.2016). **11.** Працівники апарату суду просять підвищити зарплату: [Відкритий лист працівників апарату Господарського суду Івано-Франківської області] // Закон і Бізнес. 17.04.2015. URL: http://zib.com.ua/ua/115560-pracivniki_aparatu_sudu_prosyat_pidvischiti_zarplatu.html (дата звернення: 20.12.2016).

Надійшла до редколегії 22.12.2016

Мандычев Д. В. Направления совершенствования материально-финансового обеспечения деятельности хозяйственных судов

Исследованы современное состояние материально-финансового обеспечения деятельности хозяйственных судов, а также изменения, произошедшие в этой сфере в связи с очередной судебной-административной реформой. Разработаны рекомендации по устранению выявленных недостатков и совершенствованию материально-финансового обеспечения деятельности хозяйственных судов в целом.

Ключевые слова: хозяйственные суды, материально-финансовое обеспечение, судебной-административная реформа, аппарат суда.

Mandychev D. V. Areas of improving logistics of commercial courts activities

The article's objective is to determine the areas of improving logistics of commercial courts activities. To accomplish this the author has researched the current state

of logistics of commercial courts, as well as changes that have occurred in this area in connection with another judicial and administration reform; has revealed some major shortcomings in the logistics sphere of commercial courts.

It has been concluded that in order to improve logistics of commercial courts we need:

1) to monitor the logistical situation in the commercial courts and determine the amount of funds necessary to ensure commercial courts with adequate facilities, equipment and multimedia devices;

2) to develop a plan for financing commercial courts for several years and foresee the corresponding expenses within the state budget expenditures;

3) to determine in the Art. 150 of the Law of Ukraine "On Judicial System and Status of Judges" the minimum salary of the employees of commercial courts (officials) at least 30 percent of the salary of a judge of the respective court.

Keywords: commercial courts, logistics, judicial and administrative reform, the court staff.

УДК 342.92(045)

О. М. Миронець,

*старший викладач кафедри теорії та історії держави і права, здобувач кафедри конституційного та адміністративного права навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету (м. Київ);
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5035-2384>*

ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІЙ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Розглянуто поняття та проблеми ефективності функцій адміністративного права. Зроблено висновок, що дієвість функцій указаної галузі права прямо залежить від ефективності їх реалізації. Особливу увагу звернуто на прогалину адміністративно-правового регулювання питання складення протоколу про адміністративне правопорушення за умови відсутності доступу до житла правопорушника, в якому він переховується від поліції. Запропоновано вирішення вказаної проблеми шляхом передбачення огляду житла або іншого володіння особи в Кодексі України про адміністративні правопорушення серед заходів забезпечення адміністративного провадження.

Ключові слова: функції адміністративного права, ефективність функцій адміністративного права, реалізація функцій адміністративного права, заходи забезпечення адміністративного провадження, протокол про адміністративне правопорушення, огляд житла.

Постановка проблеми. Адміністративне право за допомогою функцій чинить цілеспрямований вплив на адміністративно-правові відносини, упорядковуючи їх, а також захищаючи права, свободи та законні інтереси їх суб'єктів. Одними з учасників адміністративно-правових відносин є правоохоронні органи та їх посадові особи, діяльність яких безпосередньо пов'язана із захистом прав і законних і

інтересів людини та громадянина. Так, результативність їх діяльності в процесі провадження у справах про адміністративні правопорушення є вирішальним фактором притягнення правопорушників до адміністративної відповідальності та відновлення порушених прав і законних інтересів потерпілих.

Наприклад, у разі скоєння дрібного хуліганства, відповідальність за яке передбачена ст. 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення [1], відповідно до ст. 255 КУпАП особами, які мають право складати протокол про вказаний вище адміністративний проступок та повинні передати його до суду (ст. 257 КУпАП), є органи внутрішніх справ (Національна поліція України). Згідно зі ст. 221 КУпАП справи як про адміністративне правопорушення за ст. 173 КУпАП розглядають судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів. Відповідно до ч. 2 ст. 38 КУпАП адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше через 3 місяці з дня вчинення правопорушення, а в разі триваючого правопорушення – не пізніше як через 3 місяці з дня його виявлення.

Виходячи із зазначеного вище, захист прав і законних інтересів потерпілого від хуліганських дій безпосередньо залежить від результативності роботи як судів, так і правоохоронних органів. Ефективна ж робота останніх щодо складення протоколу про адміністративне правопорушення безпосередньо пов'язана з можливістю притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності. На жаль, сьогодні існують випадки, коли скласти протокол неможливо у зв'язку з наявністю прогалин у законодавстві.

Наприклад, особа, яка підозрюється у вчиненні правопорушення, передбаченого ст. 173 КУпАП, може не впустити до власного будинку чи квартири працівника поліції для складання протоколу, оскільки Конституція України гарантує кожному право на недоторканність житла. Згідно зі ст. 30 Основного Закону не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку, інакше як за вмотивованим рішенням суду [2]. Порушення ж недоторканності житла, у тому числі вчинене службовою особою або із застосуванням насильства, або з погрозою його застосування, є кримінальним злочином згідно зі ст. 162 Кримінального кодексу України [3]. У випадку закінчення вказаного вище строку щодо накладення адміністративного стягнення притягнення до адміністративної відповідальності є неможливим. Указане ставить під сумнів не лише ефективну реалізацію правоохоронними органами їх повноважень, тож, відповідно, і функцій адміністративного права, а й взагалі виключає можливість притягнення правопорушника до юридичної відповідальності.

Стан дослідження. Розуміння функцій адміністративного права ґрунтується на працях вітчизняних вчених-адміністративістів В. Б. Авер'янова, Ю. П. Битяка, І. А. Бородіна, І. П. Голосніченка,

С. Т. Гончарука, Є. В. Додіна, О. М. Єщука, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, О. І. Миколенка та інших, а також зарубіжних учених Ю. М. Козлова, В. О. Круглова, А. Л. Попова, Ю. М. Старілова, С. В. Тихомирова та ін. Проте дослідження питання ефективності функції адміністративного права та підвищення рівня їх реалізації відсутні, що обумовлює необхідність написання цієї статті. **Актуальність** вказаного дослідження полягає у вирішенні такого наукового завдання, як збагачення й поглиблення наукових уявлень про функції адміністративного права, а також їх ефективну реалізацію на сучасному етапі розвитку України.

Метою статті є визначення ефективності функцій адміністративного права, а також шляхів її підвищення. Для досягнення цієї мети необхідно виконати такі **завдання**: дослідити поняття та практичні проблеми ефективності функцій адміністративного права на прикладі законодавства України, а також запропонувати можливі шляхи вирішення таких проблем.

Виклад основного матеріалу. Ефективність є оціночною категорією будь-якого соціального інституту. Академічний тлумачний словник української мови пояснює поняття «ефективний» як такий, що «приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект» [4, с. 492]. Із цього можна зробити висновок, що ефективність функцій адміністративного права відображає їх результативність, тобто показує ступінь досягнення ними тих наслідків, які мали б бути досягнуті під час реалізації функцій указаної галузі права.

Варто зауважити, що у цьому випадку наслідки є результатом виконання завдань адміністративного права, які воно виконує через функції. У зв'язку з цим характер і ступінь результату виконання завдань зумовлюють характер і ступінь дієвості функцій адміністративного права. Якщо завдання вказаної галузі виконано, то можна зробити висновок про високу ефективність її функцій. Проте якщо завдання адміністративного права не виконуються, то і дієвість його функцій або відсутня, або не є достатньою для досягнення необхідного результату, тобто виконання завдань галузі.

Досліджуючи ефективність норм адміністративного права, О. М. Єщук пояснює її як співвідношення між завданнями та фактичним результатом дії адміністративно-правових норм щодо забезпечення публічних прав і свобод людини та громадянина [5, с. 231]. Але, на думку О. М. Миколенка, відповідність правового стану, який склався у суспільстві в результаті адміністративно-правового регулювання, цілям та засобам адміністративно-правового регулювання, є функцією адміністративного права як галузі права [6, с. 40]. Значене заслуговує на увагу, проте, на наш погляд, указує більше саме на ефективність функцій адміністративного права, а не на тлумачення їх поняття.

Ми вважаємо, що належна результативність функцій адміністративного права прямо залежить від ефективності їх реалізації. Реалізація

функцій адміністративного права, на нашу думку, є процесом реалізації його норм через правовий вплив та правове регулювання, що мають наслідком правопорядок у сфері, яка регулюється нормами цього права. Тому ефективність правового впливу та регулювання адміністративного права зумовлює як дієвість його самого, так і його функцій.

Наприклад, про ефективність регулятивної функції адміністративного права можна говорити, якщо її реалізація відбувається належним чином, тобто вона має наслідком необхідні, передбачені законом результати. У цьому випадку одним із важливих чинників дієвості функцій адміністративного права є досконалі нормативно-правові акти. Проте саме лише законодавче закріплення відповідно до правил юридичної техніки прав, обов'язків та заборон учасників адміністративних правовідносин не є достатнім для належної результативності регулятивної функції адміністративного права. Крім указанного, необхідним фактором також є ефективна реалізація закріплених норм, тобто використання прав, виконання обов'язків та дотримання заборон учасниками адміністративно-правових відносин.

Ефективність охоронної функції адміністративного права залежить від її належної реалізації. Проте саме лише визначення на законодавчому рівні адміністративної відповідальності за порушення відповідних регулятивних норм не є запорукою дієвості охоронної функції адміністративного права. Зважаючи на те, що процес реалізації охоронної функції досліджуваної галузі охоплює також правозастосування, його ефективність є невід'ємною для належної результативності вказаної функції.

Отже, ті чинники, які сприяють побудові нормативно-правових актів щодо регулювання та охорони адміністративно-правових відносин відповідно до правил юридичної техніки та реальних потреб на відповідному етапі суспільного розвитку, належній реалізації прав, обов'язків і заборон їх учасниками, а також визначенню відповідальності та належної правозастосовної діяльності, фактично є чинниками ефективності функцій адміністративного права. Водночас фактори, які не сприяють, а то й суперечать належній реалізації функцій адміністративного права, зумовлюють недієвість функцій досліджуваної галузі. Наприклад, О. М. Єщук до чинників ефективності адміністративно-правового регулювання відносить такі: відповідність норм адміністративного права рівню соціально-економічного розвитку суспільства, економічним умовам і реальним потребам суспільства; рівень досконалості законодавства; рівень правової культури громадян; рівень правосвідомості суб'єктів правозастосовної діяльності [5, с. 231].

На нашу думку, розуміння поняття «ефективність функцій адміністративного права» обов'язково має враховувати відповідність результатів їх реалізації тим завданням, які було поставлено перед

адміністративним правом. Визначаючи співвідношення мети та реальних результатів адміністративно-правового регулювання критерієм оцінювання його належної результативності [5, с. 230], О. М. Єщук указує, що ефективність адміністративно-правового регулювання полягає у вмінні публічної адміністрації якісно та своєчасно забезпечувати права, свободи й законні інтереси невадних фізичних і юридичних осіб [5, с. 232].

Зазначене вище тісно пов'яне, наприклад, з ефективною роботою правоохоронних органів, одним з основних завдань яких відповідно до ч. 1 ст. 2 закону України «Про Національну поліцію» є надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави [7].

На жаль, указане не завжди досягається на практиці, особливо у випадках наявності прогалин у законодавстві України. На сьогодні відсутній юридичний механізм входження, навіть з метою складання протоколу про адмінпроступок, на приватну житлову територію підозрюваної у вчиненні адміністративного правопорушення особи, яка не дає на це згоди правоохоронним органам.

Слід зазначити, що частина 2 ст. 30 Основного Закону України передбачає можливість проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду й обшуку тільки в невідкладних ситуаціях, пов'язаних з урятуванням життя людей та майна або ж із безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються в скоєнні злочину [1]. Інший порядок проникнення до житла встановлено Кримінальним процесуальним кодексом України [8]. Відповідно до ч. 2 ст. 234 КПК України обшук проводиться на підставі рішення слідчого судді, але інший порядок його проведення може застосовуватися згідно з ч. 3 ст. 233 КПК України, яка дає право в аналогічних, передбачених Конституцією, випадках слідчому чи прокурору до рішення слідчого судді заходити в житло або інше володіння особи з подальшим невідкладним зверненням із клопотанням про проведення зазначеної дії до слідчого судді. Проникнення ж до житла чи іншого володіння особи, яка вчинила адміністративний проступок чи підозрюється у його вчиненні, навіть з метою взяття пояснень і складання протоколу про адміністративне правопорушення законом не передбачене. Часто це є причиною того, що строк, установлений законом для накладення адміністративного стягнення (ст. 38 КУпАП), закінчується, а особа, підозрювана у скоєнні адмінпроступку, адмінвідповідальності уникає.

Із цієї ж причини до особи, яка підозрюється у скоєнні адміністративного проступку, не можна застосувати заходи забезпечення адміністративного провадження, передбачені ст. 260 КУпАП, – адміністративне затримання, особистий огляд, огляд речей і вилучення речей та документів, а також доставлення порушника відповідно до

ст. 259 КУпАП. Безумовно, реалізувати на практиці зазначені заходи в межах житла правопорушника можна, але жодна із зазначених дій не може бути виконана, якщо правопорушник добровільно не допускає правоохоронні органи на територію свого житла. За такої умови ставиться під сумнів можливість використання передбачених законом заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, а отже і їх практичну ефективність.

Відсутність юридичної можливості скласти протокол посадовими особами правоохоронних органів через неможливість їх доступу до житла підозрюваної у скоєнні адміністративного проступку особи, яка не надає добровільно згоди на доступ до власного житла та не з'являється в правоохоронні органи, показує реально існуючу проблему. Залежність складення протоколу від бажання особи, щодо якої він має бути складений відповідно до КУпАП, на нашу думку, є недопустимим й указує на необхідність законодавчого вдосконалення процедури його складення.

Ми вважаємо, що одним із варіантів вирішення проблеми, що склалася, може бути доповнення переліку заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Указане питання досліджується науковцями, наприклад І. А. Бородін та В. О. Круглов, звертаючи увагу на вдосконалення заходів забезпечення провадження у справах про адмінправопорушення за КУпАП, а також Процесуально-виконавчим кодексом Республіки Білорусь про адміністративні правопорушення, пропонують у разі останніх установити в КУпАП обшук та виїмку [9, с. 53].

Така точка зору була вперше висловлена Є. В. Додіним, який запропонував нормативно закріпити за низкою органів управління повноважень на проведення обшуку з детальною розробкою порядку здійснення цього повноваження [10, с. 121]. Також ним серед способів виявлення речових доказів, крім згаданих вище, було вказано огляд [10, с. 111].

На нашу думку, існує необхідність передбачити в КУпАП можливість проникнення до житла чи іншого володіння особи, щодо якої має бути складений протокол про адміністративне правопорушення, з метою його складання на підставі рішення суду. Це, наприклад, можна забезпечити шляхом передбачення у КУпАП можливості огляду житла чи іншого володіння особи, щодо якої має бути складено протокол про адмінправопорушення.

Досліджуючи огляд як спосіб виявлення речових доказів, Є. В. Додін стверджує, що його метою є: а) виявлення речових (та інших) доказів; б) їх сприйняття, вивчення та оцінювання; в) з'ясування обставин, що мають значення для справи [10, с. 129].

Два проекти Адміністративно-процедурного кодексу України [11; 12] передбачають огляд житла або іншого володіння особи, що, очевидно, диктується реаліями сьогодення, проте, на жаль, і досі не знайшло свого закріплення на рівні закону.

Відповідно до ч. 1 ст. 23 закону України «Про Національну поліцію» серед її повноважень є такі: виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, вживати заходів з метою їх виявлення, а також припинення, вживати заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення адміністративного правопорушення, здійснювати провадження у справах про адміністративні правопорушення [7]. Практична реалізація зазначеного має бути забезпечена наявними законодавчими механізмами. Проте відсутність в органів Національної поліції України реальної законної можливості проникнення до житла правопорушника з метою складання протоколу про адмінправопорушення унеможлиблює не лише реалізацію вказаних повноважень поліції, а і взагалі ставити під сумнів реальний захист нею потерпілих.

Висновки. Вважаємо, що ефективність функцій адміністративного права має велику практичну цінність, оскільки зумовлюється завданнями адміністративного права та повинна мати наслідки у вигляді реального захисту прав потерпілих від адмінправопорушень, тож, відповідно, притягнення правопорушників до адміністративної відповідальності. На сьогодні існує прогалина адміністративно-правового регулювання складання протоколу про адміністративне правопорушення за умови відсутності доступу до житла правопорушника, в якому він переховується від поліції. На нашу думку, передбачення в КУпАП серед заходів забезпечення адміністративного провадження огляду житла або іншого володіння особи, щодо якої необхідно скласти протокол про адміністративне правопорушення, на підставі рішення суду може вирішити вказану проблему. Цей захід на сьогодні є необхідним як для забезпечення стабільної й ефективної роботи правоохоронних органів під час провадження у справах про адміністративні правопорушення й реального захисту прав, свобод і законних інтересів потерпілих від адміністративного проступку, так і для ефективної реалізації функцій адміністративного права.

Викладене показує важливість подальшого дослідження ефективності функцій адміністративного права та шляхів забезпечення її належної реалізації.

Список бібліографічних посилань: 1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: закон України від 07.12.1984 № 8073-X // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 07.12.2016). 2. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 07.12.2016). 3. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 07.12.2016). 4. Словник української мови: у 11 т./редкол.: І. К. Білодід та ін. Т. 2. Г–Ж/ред. тому: П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. Київ: Наук. думка, 1971. 550 с.

5. Єщук О. М. Механізм адміністративно-правового регулювання // Адміністративне право України. Т. 1. Загальне адміністративне право: навч. посіб./за ред. В. В. Галуцька. Херсон: Вид. Гринь Д. С., 2015. Розділ 8. С. 205–232. 6. Миколенко О. М. Функції адміністративного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2012. № 4. С. 39–42. 7. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 07.12.2016). 8. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 07.12.2016). 9. Бородін І. Л., Круглов В. О. До питання вдосконалення заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2013. № 2 (23). С. 51–55. 10. Додин Е. В. Доказательства в административном процессе. М.: Юрид. лит., 1973. 192 с. 11. Проект Адміністративно-процедурного кодексу України: проект закону України від 18.07.2008 № 2789 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=33073 (дата звернення: 07.12.2016). 12. Проект Адміністративно-процедурного кодексу України: проект закону України від 03.12.2012 № 11472 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44893 (дата звернення: 07.12.2016).

Надійшла до редколегії 16.12.2016

Миرونец О. Н. Эффективность функций административного права

Рассмотрены понятие и проблемы эффективности функций административного права. Сделан вывод, что действенность функций указанной отрасли права напрямую зависит от эффективности их реализации. Особое внимание обращено на пробел административно-правового регулирования вопроса составления протокола об административном правонарушении при отсутствии доступа к жилью правонарушителя, в котором он скрывается от полиции. Предложено решение указанной проблемы путём предусмотрения осмотра жилища или другого владения лица в Кодексе Украины об административных правонарушениях среди мер обеспечения административного производства.

Ключевые слова: функции административного права, эффективность функций административного права, реализация функций административного права, меры обеспечения административного производства, протокол об административном правонарушении, осмотр жилья.

Myronets O. M. Efficiency of administrative law functions

Protection of the rights and legitimate interests of victims from administrative offenses depends on the effective work as courts as law enforcement agencies, which is deteriorated among other things, because of the existing gaps in the legislation; thus, the objective of the research is to determine the efficiency of administrative law functions and the ways to improve it.

The concept and problems of the efficiency of administrative law functions has been considered. It has been noted that the proper operation of the functions of this area of law reflect their effectiveness, i.e. the degree of achievement of those consequences that would be achieved during their implementation. It has been concluded that the efficacy of administrative law functions directly depends on the effectiveness of their implementation.

Particular attention is paid to the gap in administrative and legal regulation of the issue of executing minutes of an administrative offense in terms of the absence of the access to housing of an offender, where he hides from the police. It has been offered to provide in the Code of Ukraine on Administrative Offences among the measures of administrative proceedings, such a measure as the search of a dwelling or other property of a person, against whom we have to file minutes on administrative offense by a court decision, in order to ensure effective work of law enforcement agencies during the proceedings on administrative offenses, the proper protection of the rights, freedoms and legitimate interests of victims from administrative offenses and effective implementation of administrative law functions.

Keywords: administrative law functions, efficiency of administrative law functions, implementation of administrative law functions, means of providing administrative proceedings, minutes of an administrative offence, search of a dwelling.

УДК 342.924

В. О. Невядовський,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права і процесу факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності) Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3107-1464>*

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ НОРМ У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

З урахуванням позицій учених-адміністративістів крізь призму національного правового поля окреслено основні особливості реалізації адміністративно-правових норм у діяльності Національної поліції України. Зроблено висновок про недостатній рівень висвітлення на сторінках правової літератури результатів дослідження особливостей діяльності Національної поліції України з урахуванням досвіду роботи вказаного правоохоронного органу. Запропоновано особливості реалізації адміністративно-правових норм у діяльності Національної поліції України поділити на дві групи – теоретико-правові та організаційні.

Ключові слова: Національна поліція України, правоохоронна діяльність, правоохоронні органи, адміністративно-правова норма, правова колізія.

Постановка проблеми. Процес трансформації міліції в Національну поліцію, старт якому був даний ще минулого року, на сьогодні набирає активних обертів. Ключовими завданнями поліцейських є не тільки боротьба з порушенням законів, важливим є й те, що вони

повинні вселяти в людей віру в неминучість, необоротність реформ, у силу держави, яка здатна себе захистити. Однак очевидно що втілення в життя будь-якої реформи політичного, соціального, економічного чи правового характеру на своєму шляху зустрічає низку перепон. Причин на те кілька, серед основних слід виділити: небажання суспільства сприймати нововведення, брак політичної волі, невідповідність чинного правового поля реальним вимогам реформи тощо. Саме на останній причині як на основному складовому елементі реформи Національної поліції України ми вважаємо за доцільне акцентувати увагу в межах представленого наукового дослідження. Здобутки та недоліки в роботі згаданого правоохоронного органу мають вже сьогодні стати безцінним досвідом як для керівництва Національної поліції, так і безпосередньо для кожного поліцейського особисто.

Стан дослідження. Діяльність правоохоронних органів стала предметом наукових досліджень багатьох видатних науковців у галузі адміністративного права, зокрема В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, О. В. Батраченка, Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Галунька, С. М. Гусарова, А. Т. Комзюка, О. М. Музичука, О. Ю. Салманової та інших. Разом із тим, на сьогодні не існує достатньої кількості наукових праць, присвячених питанням особливостей реалізації адміністративно-правових норм у діяльності Національної поліції України кризь призму чинного законодавства з урахуванням вже наявного досвіду півторарічної правоохоронної роботи. Тому **метою** статті є окреслення та класифікація особливостей реалізації адміністративно-правових норм у діяльності Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з положень ст. 1 закону України «Про Національну поліцію», діяльність Національної поліції України реалізується у служінні суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку [0]. Як бачимо, забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, яка відповідно до положень Основного Закону визнається в Україні найвищою соціальною цінністю, є першочерговим завданням Національної поліції. Тому постає цілком слушне питання: що ж таке публічна безпека та публічний порядок? Вдалі спроби надати відповідь на поставлене питання вже були здійснені вченими-адміністративістами та віднайшли своє відображення на сторінках правової літератури. Наприклад, О. В. Батраченко, досліджуючи зміст таких термінів, як «публічна безпека» та «публічний порядок», дійшов висновку про їх спорідненість із термінами «громадська безпека» та «громадський порядок» [2, с. 85]. Останні віднайшли своє законодавче висвітлення в положеннях наказу МВС України від 11 листопада 2010 року № 550 «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України», де поняття «громадська безпека» тлумачиться стан захищеності інтересів людини, суспільства й

держави від суспільно небезпечних діянь і негативного впливу надзвичайних обставин, викликаних криміногенною ситуацією, стихійним лихом, катастрофами, аваріями, пожежами, епідеміями та іншими надзвичайними подіями. Громадський порядок визначається як система суспільних відносин, які складаються та розвиваються у громадських місцях під впливом правових і соціальних норм, спрямованих на забезпечення нормального функціонування установ, організацій, громадських об'єднань, праці й відпочинку громадян, повагу до їх честі, людської гідності та громадської моралі [3].

Учений Д. С. Припутень у цьому питанні дійшов більш ґрунтовних висновків та акцентував увагу на тому, що для ефективного виконання своїх службових обов'язків працівник поліції (поліцейський), повинен чітко розуміти покладені на нього завдання. Тільки в цьому випадку його діяльність буде здійснюватися відповідно до чинного законодавства та виконуватися в повному обсязі [4, с. 149]. Разом із тим, дискусійним видається висновок науковця про те, що підходи німецького та американського законодавців до тлумачення громадського порядку та громадської безпеки характеризуються простотою, зрозумілістю та можливістю їх застосування в поліцейській діяльності України [4, с. 150]. А тому, частково поділяючи наведені вище позиції, можемо зробити висновок про необхідність обов'язкового відображення у правовому полі ключових термінів «публічна безпека» та «публічний порядок», що дозволить мінімізувати дискусії щодо основного завдання Національної поліції - служіння суспільству. За основу змісту таких термінів доцільно взяти вже наявні спріднені терміни «громадська безпека» та «громадський порядок».

Для забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку Національна поліція України наділена відповідними інструментами, а саме повноваженнями та компетенцією. У протидії адміністративним правопорушенням поліцейські керуються не лише законом України «Про Національну поліцію», а й положеннями Кодексу України про адміністративні правопорушення [5]. На наше переконання, найбільш дискусійним і таким, що потребує негайної деталізації, є положення ст. 222 КУпАП про повноваження органів Національної поліції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення. Частина 1 цієї статті наводить вичерпний перелік статей особливої частини КУпАП, за порушення яких розглядати та приймати рішення у справах про адміністративні правопорушення мають право органи Національної поліції. Однак, виходячи з положень ч. 3 ст. 13 закону України «Про Національну поліцію», у складі поліції функціонують: 1) кримінальна поліція; 2) патрульна поліція; 3) органи досудового розслідування; 4) поліція охорони; 5) спеціальна поліція; 6) поліція особливого призначення. Отже, обґрунтованим видається висновок про надмірну широту терміна «органи Національної поліції» в межах ст. 222 КУпАП.

Не вносить жодної ясності до поставленого питання й ч. 2 ст. 222 КУпАП, положення якої лише констатують той факт, що від імені органів Національної поліції розглядати справи про адміністративні правопорушення та накладати адміністративні стягнення мають право працівники органів і підрозділів Національної поліції, які мають спеціальні звання, відповідно до покладених на них повноважень, оскільки прямого та чіткого визначення таких повноважень на сьогодні законодавець не передбачив. Лише аналіз положень наказу МВС України від 7 листопада 2015 року № 1395 «Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі» дозволяє дійти висновку про те, що його положення стосуються визначених суб'єктів - поліцейських підрозділів патрульної поліції та поліцейських, на яких покладаються обов'язки із забезпечення безпеки дорожнього руху в окремих регіонах і населених пунктах, де тимчасово відсутня патрульна поліція [6]. Ці суб'єкти уповноважені приймати рішення за встановленою категорією справ - про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі. Тому досить легко визначити, що суб'єктом прийняття рішення за частиною статей щодо правил дорожнього руху, правил, що забезпечують безпеку руху транспорту, правил користування засобами транспорту, визначених у ст. 222 КУпАП, є патрульна поліція. Проте залишається відкритим питання розмежування повноважень структурних підрозділів кримінальної поліції, яких достатня кількість.

Дискусійним залишається питання подвійної підвідомчості ч. 1 ст. 44 і ст. 44-1 КУпАП, де повноваження щодо розгляду справи та прийняття за нею рішення віднесено до районних, районних у місті, міських або міськрайонних судів (суддів) (ст. 221 КУпАП) та органів Національної поліції (ст. 222 КУпАП). Однак аналіз судової практики дозволяє дійти висновку, що вказані статті особливої частини КУпАП розглядаються виключно судами. Відтак видається обґрунтованою пропозиція виключити ч. 1 ст. 44 і ст. 44-1 КУпАП із положення ст. 222 КУпАП про повноваження органів Національної поліції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення.

Підводячи підсумок проведеного вище дослідження, можемо зробити такий висновок: у діяльності Національної поліції станом на сьогодні є певні особливості реалізації адміністративно-правових норм, що полягають у наявності правових прогалин і колізій, які потребують якнайшвидшого свого усунення з метою чіткого розуміння поліцейським покладених на нього завдань та об'єму власних повноважень і компетенції в розгляді матеріалів адміністративного провадження та прийняття своєчасного, всебічного, повного й об'єктивного рішення кожної справи, вирішення її відповідно до закону.

Наступний блок нашої статті присвячений аналізу особливостей реалізації адміністративно-правових норм у діяльності Національної поліції України під час кваліфікації окремих складів адміністративних правопорушень, які мають практичну спрямованість. Так, положення ч. 1 ст. 154 КУпАП встановлюють відповідальність за тримання собак і котів у місцях, де це заборонено відповідними правилами, чи понад установлену кількість, чи незареєстрованих собак, або приведення у громадські місця, або вигулювання собак без повідків і намордників (крім собак, у реєстраційних свідоцтвах на яких зроблено спеціальну відмітку) чи в невідведених для цього місцях. Суб'єктом прийняття рішення за вказаною статтею відповідно до положень ст. 218 КУпАП є адміністративні комісії при виконавчих органах. Однак детальний аналіз положень вказаної статті дозволяє дійти висновку про відсутність повноважень щодо розгляду адміністративного матеріалу за ч. 1 ст. 154 КУпАП адміністративними комісіями при виконавчих органах сільських, селищних рад (ч. 2 ст. 218 КУпАП). Отже, будь-який адміністративний матеріал, складений поліцейським на території села чи селища, не має перспективи свого подальшого розгляду та прийняття рішення за ним, а правопорушник, за такого стану правового регулювання, уникне відповідальності. Заповненням цієї прогаліни у практичній діяльності органів Національної поліції є внесення відповідних доповнень до положень ч. 2 ст. 218 КУпАП.

Такою, що потребує свого висвітлення, особливістю реалізації адміністративно-правових норм у діяльності Національної поліції є відсутність можливості фіксації правопорушення, передбаченого положенням ст. 160 КУпАП – торгівля з рук у невстановлених місцях. Слід визнати той факт, що на сьогодні торгівля з рук стала не лише економічним явищем, а й соціальним, що є результатом бажання соціально незахищених верств населення підвищити власний добробут. Тому це явище є характерним не лише для міст, а й для сіл, селищ тощо. Разом із тим, виходячи з аналізу змісту ч. 1 ст. 160 КУпАП, законодавець визнає правопорушенням торгівлю з рук у невстановлених місцях лише на території вулиць, площ, дворів, під'їздів, скверів та інших невстановлених місцях у містах. А відтак торгівля з рук у селах, селищах та інших населених пунктах не є правопорушенням. Хоча така торгівля також здійснюється досить активно. Вбачається доцільним внести відповідні зміни до положень ст. 160 КУпАП, де передбачити не лише заборону торгівлі з рук у містах, а й у таких населених пунктах, як село, селище тощо.

Резюмуючи проведене дослідження, можемо дійти **висновку**, що особливості реалізації адміністративно-правових норм у діяльності Національної поліції України слід поділити на дві групи:

1) теоретико-правові особливості, які характеризуються наявністю прогаліни у чинному законодавстві та прямо не впливають на провадження у справі про адміністративні правопорушення;

2) організаційні особливості, які безпосередньо впливають на провадження у справі про адміністративні правопорушення та, як результат, процес притягнення до адміністративної відповідальності суб'єкта вчинення проступку.

Список бібліографічних посилань: 1. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379. 2. Батраченко О. В. Поняття та ознаки публічної безпеки та порядку як об'єктів адміністративно-правової охорони. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2014. Вип. 29, ч. 2, т. 3. С. 84–86. URL: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.29-2/part_3/20.pdf (дата звернення: 02.12.2016). 3. Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України: наказ МВС України від 11.11.2010 № 550. *Офіційний вісник України*. 2010. № 95. Ст. 3386. 4. Припутень Д. С. Щодо визначення категорії «публічна безпека» в адміністративному праві // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 6. С. 148–150. URL: http://lsej.org.ua/6_2015/43.pdf (дата звернення: 02.12.2016). 5. Кодекс України про адміністративні правопорушення: закон України від 07.12.1984 № 8073-X // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10> (дата звернення: 02.12.2016). 6. Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі : наказ МВС України від 07.11.2015 № 1395. *Офіційний вісник України*. 2015. № 88. Ст. 2964.

Надійшла до редколегії 15.12.2016

Невядовский В. О. Особенности реализации административно-правовых норм в деятельности Национальной полиции Украины

С учётом позиций учёных-административистов сквозь призму национального правового поля обозначены основные особенности реализации административно-правовых норм в деятельности Национальной полиции Украины. Сделан вывод о недостаточном уровне освещения на страницах юридической литературы результатов исследования особенностей деятельности Национальной полиции с учётом опыта работы указанного правоохранительного органа. Предложено особенности реализации административно-правовых норм в деятельности Национальной полиции Украины разделить на две группы – теоретико-правовые и организационные.

Ключевые слова: Национальная полиция Украины, правоохранительная деятельность, правоохранительные органы, административно-правовая норма, правовая коллизия.

Neviadovskyi V. O. Features of implementing administrative and legal norms within the activities of the National Police of Ukraine

Among the reasons for the inhibition of any reform of the political, social, economic or legal nature the author has singled out public reluctance to accept innovations,

the lack of political will, the inadequacy of the current legal base to the real requirements of the reform. The relevance of chosen research topic has been grounded by the lack of sufficient number of research focused on the activities of one of the key law enforcement agencies – the National Police of Ukraine on the pages of legal literature. Taking into account the points of view of scholars in administrative law in the light of the national legal framework, the author has outlined the main features of implementing administrative and legal norms within the activities of the National Police. The author includes the following main features: the use of the terms that did not find its consolidation, in particular “public security” and “public order” by the legislator; the need to provide details of the provisions of certain Articles of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, in particular the Art. 222 on the powers of the National Police agencies in regard to cases of administrative offenses. Special attention has been paid to the need to address the legal shortcomings of the current legislation in order to have a clear understanding by the police officers of the assigned tasks and the scope of own powers and jurisdiction in reviewing the materials on administrative proceedings.

The peculiarities of the structure of some Articles of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, in particular the Articles 154 and 160. The author has offered solutions to the determined legal conflicts in carrying out the proceedings under the stated Articles. The author has suggested to divide the features of implementing administrative and legal norms within the activities of the National Police into two groups – organizational and theoretical and legal.

Keywords: National Police of Ukraine, law enforcement activity, law enforcement agencies, administrative and legal norm, legal conflict.

УДК 351.74+519.72

В. О. Негодченко,

кандидат юридичних наук, доцент,

здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

СУЧАСНИЙ ПІДХІД ДО ВИОКРЕМЛЕННЯ ФУНКЦІЙ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Визначено особливості участі Національної поліції України у формуванні та реалізації державної інформаційної політики, подано перелік і розкрито зміст та відповідних функцій її органів та підрозділів. Характеризовано специфіку забезпечення державної інформаційної політики в контексті реалізації кожної функції Національної поліції як центрального органу виконавчої влади загалом і на прикладі її окремих структурних складових. Наголошено на необхідності законодавчого закріплення (в законі України «Про Національну поліцію») основних функцій Національної поліції та чіткого окреслення заходів, які мають здійснюватися з метою їх належної реалізації за всіма напрямками діяльності органів і підрозділів Національної поліції, в тому числі в інформаційній сфері. Звернуто увагу на пріоритетність ухвалення окремого нормативно-правового акта, в якому повинні

знайти своє відображення питання реалізації органами та підрозділами Національної поліції заходів щодо протидії кіберзлочинності.

Ключові слова: Національна поліція України, державна інформаційна політика, функції, інформаційна сфера, кібербезпека.

Постановка проблеми. Враховуючи на стрімкий розвиток сучасних інформаційних технологій та їх упровадження в усі сфери суспільного життя, важливого значення набуває вироблення державної політики, яка б визначала ключові адміністративно-правові засади управління інформаційними ресурсами, їх ефективного використання, а також закріплювала дієвий механізм захисту зазначених ресурсів. Необхідність цього зумовлена тим, що саме сучасні інформаційні ресурси стають системоутворюючим фактором ефективного перебігу всіх процесів (політичного, оборонного, економічного, соціального, культурного характеру) розвитку як нашої держави в особі її органів, так і всього суспільства. Особлива увага в рамках реалізації державної інформаційної політики повинна приділятися виробленню заходів, спрямованих на забезпечення інформаційної безпеки держави як складової національної безпеки.

Слід підкреслити, що організація інформаційної безпеки України є, безперечно, складним, системним і багаторівневим феноменом, на стан, динаміку та перспективи розвитку якого безпосередньо впливають багато зовнішніх і внутрішніх факторів. Таким чином, наведене підтверджує актуальність оптимізації адміністративного законодавства, норми якого регулюють процес забезпечення інформаційної політики, в тому числі інформаційної безпеки держави, вироблення ефективної системи управління інформаційними ресурсами, їх належного використання органами державної влади, місцевого (регіонального) самоврядування, підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності, а також пересічними громадянами. Особлива увага повинна приділятися питанням охорони та захисту уповноваженими на те органами державної влади (суб'єктами забезпечення державної інформаційної політики) життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави в інформаційній сфері. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність з'ясування кола функцій органів Національної поліції України як одного зі спеціальних суб'єктів забезпечення державної інформаційної політики.

Стан дослідження. На дослідженні питань, присвячених особливостям формування та реалізації державної інформаційної політики, забезпеченню інформаційної безпеки, в тому числі з'ясуванню ролі органів внутрішніх справ України в цих процесах, зосереджували свою увагу такі науковці, як В. Б. Авер'янов, І. В. Арістова, О. М. Бандурка, К. І. Беляков, О. В. Джафарова, Р. А. Калюжний, В. К. Колпаков, В. А. Ліпкан, Г. Г. Почепцов, В. П. Тимошук, В. О. Шамрай, С. О. Шатрава, А. О. Чемерис та інші. Проте з моменту створення Національної поліції України практично не з'явилися наукові

праці, в яких розглядалася б специфіка участі цього органу виконавчої влади у формуванні та реалізації державної інформаційної політики. Тому **метою** нашої статті є дослідження переліку та змісту функцій органів і підрозділів Національної поліції України у сфері забезпечення державної інформаційної політики.

Виклад основного матеріалу. Підкреслимо, що з'ясування змісту функцій будь-якого органу державної влади є однією з важливих передумов розкриття змісту його діяльності та усвідомлення його призначення в контексті реалізації конкретної функції держави. Перш за все, слід визначитися зі змістом поняття «функція» як загальної категорії. Як вважає В. Ф. Погоріако, функції є найбільш загальними та постійними напрямками або видами діяльності [1, с. 9]. Існують також інші точки зору, зокрема А. М. Колодій, В. В. Копейчиков та С. А. Лисенков зазначають, що функції слід розглядати як напрями діяльності, в яких знаходять свій вираз сутність, завдання та цілі [2, с. 71; 3, с. 113]. На думку М. В. Цвіка, О. В. Петришина, Л. В. Авраменка, І. В. Бенедика, І. О. Биля-Сабадаша та Л. А. Богачової, функції дійсно є «засобом (інструментом) вирішення завдань та досягнення цілей» [4, с. 91]. Враховуючи викладене, можна дійти висновку, що функція є базовою категорією, яка застосовується під час з'ясування специфіки діяльності будь-якого органу державної влади. Також слід підкреслити, що правильне розуміння змісту такої категорії, як функція, дозволяє провести чітку межу між функціями та повноваженнями конкретних органів державної влади та їх посадових осіб, визначити способи виконання покладених на них обов'язків.

Звернемо увагу на точку зору О. Ф. Скакун, яка зазначає, що функції держави не можна ототожнювати з функціями її окремих органів, які є частиною апарату держави та знаходять своє відображення в компетенції, у предметі відання, у правах та обов'язках (повноваженнях), закріплених за ними [5, с. 51]. Схожої думки дотримуються також Ю. І. Римаренко, Є. М. Моїсєєв та В. І. Олефір [6, с. 208–209]. Отже, функції держави та функції органів державної влади є взаємодоповнюючими категоріями, однак системоутворюючою є саме функція держави, з метою ефективної реалізації якої і створюються та функціонують відповідні органи державної влади. Також вважаємо за доцільне підтримати позицію О. І. Безпалової, яка вважає, що одна функція держави може одночасно реалізовуватися декількома органами державної влади, а функції конкретного органу державної влади можуть реалізовуватися виключно цим органом (або іншими органами в разі делегування їм таких повноважень) [7, с. 15–16]. Необхідно зазначити, що діяльність органу державної влади переважно спрямовується на реалізацію конкретної функції держави, однак у ході виконання покладених на нього функцій орган державної влади паралельно займається реалізацією

інших функцій держави. У такому випадку одна функція для нього є основною, інші – допоміжними.

Функція будь-якого органу державної влади є складовою частиною його адміністративно-правового статусу. Йдеться передусім про цільовий блок адміністративно-правового статусу, який містить у собі мету (або основне призначення), завдання діяльності органу та його функції. У зв'язку з цим слушним є підхід А. М. Омарова, який звертає увагу на виняткову важливість функцій, підтвердженням чого є модель системи управління «мета – завдання – функції – структура» [8, с. 99]. Слід зазначити, що під час з'ясування змісту функцій органу державної влади важливого значення набуває також аналіз функцій управління, чітке визначення яких дозволяє отримати вичерпне уявлення про специфіку функціонування всього органу державної влади, про перебіг управлінських процесів, що в ньому відбуваються.

Функцію відповідних суб'єктів (органів державної влади або посадових осіб) у контексті перебігу управлінських процесів досліджує також І. Л. Бачило, яка вважає, що «загальне визначення діяльності суб'єкта (органу або особи) з організації та розвитку підпорядкованого йому колективу з метою досягнення соціально корисного результату можна назвати функцією управління взагалі» [9, с. 40]. Вона наголошує на тому, що функція органів управління є первинною, постійною і достатньою категорією, яка виражає цілі системи з урахуванням причинно-наслідкових залежностей об'єкта та суб'єкта в різних підсистемах державного управління [9].

Деякі вчені (наприклад, Д. Д. Цабрія [10, с. 10]) ототожнюють функції управління з управлінськими діями. Подібне твердження є дещо суперечливим, оскільки державно-владні дії органу виконавчої влади не є його функціями, а лише випливають з них. Функція охоплює певну якісну родову групу дій державного органу, є узагальненням цих дій, виражає призначення або частину загального призначення органу виконавчої влади у здійсненні державного впливу на суспільні відносини.

Загалом правильно визначаючи функцію управління як основний напрям управлінської діяльності, І. П. Голосніченко обмежує її «виконанням державних завдань та досягненням мети, яку ставив законодавець у нормах адміністративного права» [11, с. 7]. На думку Л. В. Коваля, функція державного управління – це відокремлена частина державно-управлінської діяльності, якій властива певна єдність змісту та яка здійснюється на основі закону спеціально створеними органами виконавчої влади специфічними методами для втілення в життя завдань державного управління [12, с. 26–27].

Таким чином, зважаючи на викладені підходи до розуміння функцій управління, можна дійти висновку, що функції управління реалізуються через систему відповідних суб'єктів управління, що, власне, і визначає їх структуру.

Слід наголосити, що функція органу виконавчої влади відображає основне призначення (вектор діяльності) цього органу, виражає владно-організуючу сутність його управлінської діяльності, зумовлена його основними цілями та завданнями, безпосередньо пов'язує орган з об'єктом впливу (тим, на що власне спрямована діяльність) та дозволяє виявити очікувані результати його діяльності.

В юридичній літературі існує значна кількість точок зору науковців щодо класифікації функцій органів виконавчої влади. Однак необхідно підкреслити, що, незважаючи на різні підходи до класифікації, вчені погоджуються, що кожна функція обов'язково повинна формулюватися з урахуванням основного призначення конкретного органу та зважаючи на об'єктивно зумовлені цілі та завдання.

Розглянемо основні підходи науковців до класифікації функцій органів державної влади. Так, С. М. Алфьоров на підставі аналізу нормативних актів, що регулюють діяльність суб'єктів публічної адміністрації, пропонує такий узагальнений перелік функцій: 1) виконавча та правозастосовча функція; 2) правозахисна функція; 3) соціально-економічна функція; 4) функція забезпечення законності та дотримання конституційного ладу і порядку в державі; 5) регулятивна функція; 6) нормотворча функція; 7) охоронна (юрисдикційна) функція [13, с. 248–249]. Як зазначає Н. П. Кунцевич, за змістовним критерієм функції виконавчої влади можна поділити на управлінську, регулятивну, репресивну, контрольну, правозабезпечувальну, правозахисну та функцію ресурсного забезпечення [14]. Схожої точки зору дотримується також М. А. Лапіна, яка зазначає: «з точки зору предметної класифікації (галузевої ознаки), до головних функцій виконавчої влади можуть бути віднесені: 1) визначення стратегії розвитку держави на довготривалу перспективу із врахуванням складного комплексу актуальних і потенційних факторів, внутрішніх і зовнішніх; 2) забезпечення внутрішньої і зовнішньої безпеки, суверенітету, єдності й територіальної цілісності, створення сприятливих зовнішніх умов для розвитку держави; 3) захист прав і свобод громадян, забезпечення законності й правопорядку; 4) організаційно-економічна діяльність, визначення цілей соціально-економічного розвитку держави, регулювання правових і організаційних основ господарської діяльності, проведення необхідної інвестиційної, промислової та науково-технічної політики, ефективне управління державною власністю і формування адекватної щодо вирішуваних завдань грошово-кредитної, бюджетної та податкової політики; 5) здійснення державного контролю за діяльністю сфери, в якій здійснюється державне регулювання і управління; 6) соціальна діяльність, направлена на забезпечення нормального відтворення населення, суспільну стабільність, формування єдиного ринку праці, досягнення певних якісних характеристик «людського потенціалу», що відповідають вимогам економіки ХХІ ст.; 7) забезпечення

національної інтеграції, підтримання єдиного правового, економічного, соціального та інформаційного простору» [15, с. 26].

Однак, на нашу думку, запропонований С. М. Алфьоровим і М. А. Лапіною перелік базових функцій будь-якого органу публічної адміністрації є дещо спірним, оскільки в ньому наводяться окремі функції, що не обов'язково можуть бути притаманні окремим суб'єктам. Водночас варто зазначити, що запропонований науковцями підхід дозволяє виокремити такі функції, реалізація яких не є властивою іншим органам державної влади, оскільки в межах такого підходу враховується специфіка управлінського впливу органів виконавчої влади на процеси, що відбуваються в державі та суспільстві. А ось О. А. Моргунов поділяє функції органів публічної адміністрації на стратегічні й тактичні (повсякденні) [16, с. 142–143]. Такий підхід також має право на існування, однак, на нашу думку, в цьому випадку більш доречно вести мову про стратегічні та тактичні завдання, а не функції.

Що стосується функцій поліції як одного із центральних органів виконавчої влади, то серед науковців відсутня єдина усталена точка зору стосовно цього, а в юридичній літературі на сьогодні ще мало досліджень, присвячених з'ясуванню саме кола функцій поліції в сучасному її вигляді. Така ситуація зумовлена нещодавнім створенням поліції замість міліції, яка існувала тривалий час. Зважаючи на істотні перетворення, які відбуваються у зв'язку зі створенням нового органу, вважаємо, що вимагає свого оновлення й підхід до виокремлення функцій цього правоохоронного органу. Така необхідність зумовлена й тим, що ані в законі України «Про Національну поліцію», ані в постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національну поліцію» не йдеться про функції поліції.

Повертаючись до характеристики функцій міліції (поліції), які розглядаються науковцями, слід зазначити, що, наприклад, А. А. Попов виділяє такі функції: загальні (інформаційно-аналітична, планування, регулювання, прогнозування, контролю, оцінювання ефективності); спеціальні (адміністративна, оперативно-розшукова, кримінально-процесуальна, профілактична); забезпечувальні (кадрова, матеріально-технічна, фінансова, діловодства) [17]. На нашу думку, такий підхід найбільш повно відображає специфіку діяльності міліції (поліції) як правоохоронного органу, який виконує різноманітні за своїм характером функції.

Зарубіжні дослідники С. Томас і А. Хепберн вважають, що поліції (міліції) притаманні чотири функції, а саме: а) представницька (поліцейський як представник держави уособлює закон, а тому повинен власною поведінкою демонструвати захищеність прав громадян державою); б) основна (розкриття злочинів, розшук і затримання правопорушників, досудове розслідування, запобігання вчиненню правопорушень); в) публічна (вжиття заходів для підтримання правопорядку);

г) надзвичайна (протидія масовим заворушенням і безчинствам, припинення актів непокори в умовах надзвичайного стану) [18, с. 158]. Запропонована класифікація, безумовно, має право на існування, однак, на нашу думку, не зовсім зрозумілим є критерій, який був обраний авторами для класифікації.

Отже, вважаємо за доцільне функції органів Національної поліції України поділити на:

а) загальні (реалізацією яких опікуються всі органи виконавчої влади в рамках наданих їм повноважень, а саме: правотворчості, планування, прогнозування, інформаційно-аналітична, контролю, оцінювання ефективності);

б) спеціальні (для реалізації яких цей орган створено, тобто ті, що зумовлені його метою та призначенням і в рамках яких безпосередньо відбувається процес забезпечення публічного порядку та безпеки, протидії злочинам тощо: адміністративна, оперативно-розшукова, кримінально-процесуальна, профілактична (або функція превенції));

в) допоміжні або забезпечувальні (реалізацією яких цей орган займається з метою ефективного здійснення основних і спеціальних функцій: кадрова, фінансова, матеріально-технічна, діловодства).

Розглянемо, в рамках реалізації якої функції (або функцій) відбувається забезпечення органами Національної поліції України реалізації державної інформаційної політики. Варто звернути увагу на підхід Г. Г. Почепцова та С. А. Чукут до виокремлення функцій органів внутрішніх справ щодо забезпечення державної інформаційної політики в Україні, які вказані науковці пропонують вважати стратегічними: забезпечення свободи слова; забезпечення та сприяння вільному доступу до суспільно значущої інформації; збереження суспільної моралі, захист честі та гідності особистості; сприяння конкуренції у сфері засобів масової інформації; захист культурної та мовної самобутності; захист інтересів найбільш вразливих громадян (неповнолітніх, непрацездатних, національних меншин) в інформаційній сфері; боротьба з неналежним використанням сучасних інформаційних технологій; забезпечення інформаційної безпеки; захист персональних даних; охорона недоторканності приватного життя; формування позитивного іміджу держави та державних органів [19]. Запропонована позиція є абсолютно вірною, однак, на нашу думку, не можна обмежуватися лише перерахуванням функцій органів міліції (поліції) щодо реалізації державної інформаційної політики, повинен бути вироблений системний підхід до їх класифікації.

Переходячи безпосередньо до дослідження специфіки діяльності Національної поліції України в контексті забезпечення державної інформаційної політики, варто відзначити, що забезпечення інформаційної політики держави органами та підрозділами поліції належить до всіх без винятку функцій цього органу виконавчої влади. Це зумовлено тим, що в рамках реалізації спеціальних функцій органи

Національної поліції вживають заходів щодо протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки та порядку, охорони прав і свобод громадян, інтересів суспільства від протиправних посягань тощо. Зазначені заходи здійснюються практично в усіх сферах суспільного життя, в тому числі в інформаційній.

Вважаємо за доцільне більш детально зупинитися на з'ясуванні специфіки забезпечення державної інформаційної політики в контексті реалізації кожної функції Національної поліції як центрального органу виконавчої влади загалом і на прикладі її окремих структурних складових. Під час реалізації своїх основних функцій Національна поліція України вживає певні заходи в контексті забезпечення державної інформаційної політики, які ми розглянемо.

1. Проводить інформаційно-аналітичну роботу, в рамках якої відбувається планування, координація та узгодження діяльності структурних підрозділів Національної поліції та її територіальних органів у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності. Цей напрям діяльності притаманний усім органам виконавчої влади, який вони реалізують у межах наданих їм повноважень у відповідній сфері суспільного життя. За результатами, отриманими в ході інформаційно-аналітичної роботи, органи та підрозділи Національної поліції здійснюють коротко-, середньо- та довгострокове прогнозування злочинності та виявлення основних факторів, що впливають на неї, проводять моніторинг оперативної обстановки в державі та її окремих регіонах, вивчають, аналізують і узагальнюють результати й ефективність поліцейської діяльності, інформують у порядку та спосіб, які передбачені законом, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також громадськість про здійснення державної політики у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності [20], зокрема в інформаційній сфері.

Повноваження щодо реалізації цього напряму інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності поліції покладаються на управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головних управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві (далі – ГУ). Основними функціями цього органу в контексті забезпечення державної інформаційної політики є такі: а) моніторинг оперативної обстановки та організація реагування на її зміни; б) аналітична робота та планування; організаційне забезпечення діяльності колегії та нарад керівництва ГУ; в) організація діяльності чергових частин ГУ (на території обслуговування); г) організація та проведення відповідно до планів ГУ і доручень їх керівництва семінарів, нарад працівників підрозділів організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування, а також заслуховування звітів їх

керівників про проведену ними роботу; г) інформування керівництва ГУ про стан виконання підрозділами покладених на них керівництвом завдань у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності, а також надання поліцейських послуг [21].

Таким чином, у рамках забезпечення державної інформаційної політики зміст інформаційно-аналітичної функції як однієї з основних функцій поліції полягає в забезпеченні відкритості та прозорості діяльності Національної поліції як суб'єкта владних повноважень шляхом інформування органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та громадськості про основні результати своєї роботи, у створенні інформаційних систем і мереж інформації, де акумулюються відомості про криміногенну ситуацію в Україні, резонансні кримінальні правопорушення, порушення публічної безпеки та порядку й заходи реагування на них тощо.

2. У рамках реалізації органами Національної поліції функції правотворчості в контексті забезпечення державної інформаційної політики відбувається опрацювання в установленому порядку проектів актів з питань, які містять службову інформацію або відомості, що становлять державну таємницю, вживаються заходи щодо змістового наповнення нормативно-правових актів, які регламентують різноманітні питання забезпечення прав і свобод людини, протидії злочинності, в тому числі в інформаційній сфері.

3. Що стосується такої важливої для будь-якого центрального органу виконавчої влади функції, як комунікація, то у структурі Національної поліції України функціонує Департамент комунікації, ключовими завданнями якого є: а) координація проведення підрозділами комунікації територіальних (міжрегіональних) органів і структурних підрозділів апарату Національної поліції України інформаційної політики поліції України; б) здійснення взаємодії із засобами масової інформації та громадськістю; в) впровадження гласності та відкритості в діяльність територіальних органів поліції; г) проведення моніторингу та аналізу інформації, яка викладена в засобах масової інформації, мережі Інтернет, про діяльність Національної поліції [22]. Саме працівниками зазначеного Департаменту здійснюється безпосереднє планування та реалізація заходів, спрямованих на забезпечення інформаційної політики Національної поліції України зокрема та державної інформаційної політики в цілому.

4. Забезпечення органами Національної поліції в межах повноважень, передбачених законом, криптографічного захисту інформації, яка є власністю держави, або інформації з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої визначена законом, також належить до основних функцій цього правоохоронного органу. Реалізацією зазначеної функції, звісно, займаються практично всі центральні органи виконавчої влади, проте виключно в межах наданих їм повноважень

у цій сфері. Національна поліція як провідний суб'єкт забезпечення публічної безпеки та порядку в державі працює з інформацією різного характеру, в тому числі такою, що торкається сфери суверенітету держави, її економічної, інформаційної, екологічної безпеки, а отже, Національна поліція України повинна дотримуватися спеціальних режимів, встановлених державою для окремих видів інформації щодо її накопичення, розповсюдження та зберігання.

Що стосується реалізації органами Національної поліції спеціальних функцій, то варто підкреслити, що вони вживають заходів щодо протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки та порядку, охорони прав і свобод громадян, інтересів суспільства від протиправних посягань в усіх сферах суспільного життя, в тому числі в інформаційній. Отже, на зазначені органи покладається обов'язок виявляти та розслідувати правопорушення, виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних і адміністративних правопорушень, вживати в межах своєї компетенції заходів для їх усунення, здійснювати превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень в інформаційній сфері, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності, своєчасно реагувати на заяви та повідомлення про кримінальні й адміністративні правопорушення або події тощо.

Також у рамках реалізації спеціальних функцій органи Національної поліції використовують і надають іншим правоохоронним органам України доступ до інформаційно-телекомунікаційних систем і банків даних Інтерполу та Європолу, вносять до цих банків даних інформацію правоохоронних органів України, в межах інформаційно-аналітичної діяльності формують бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи МВС, користуються базами (банками) даних МВС та інших державних органів, здійснюють інформаційно-пошукову та інформаційно-аналітичну роботу, а також обробляють персональні дані в межах повноважень, передбачених законом.

Здійснення розгляду звернень громадян з питань, пов'язаних з діяльністю Національної поліції, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери її управління, також є однією зі спеціальних функцій, які реалізують органи Національної поліції в рамках забезпечення державної інформаційної політики. Діяльність у цьому напрямі здійснюється відповідно до вимог наказу МВС України від 06.11.2015 № 1377 «Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинення кримінальних правопорушень та інші події».

Значення допоміжних або забезпечувальних функцій Національної поліції України щодо реалізації державної інформаційної політики не варто недооцінювати, оскільки їх належна реалізація створює

умови, необхідні для ефективного виконання завдань, що покладаються на органи поліції. У зв'язку з цим слід виділити такі функції: забезпечення експлуатації та функціонування системи зв'язку Національної поліції; організація діловодства й архівного зберігання документів відповідно до встановлених правил; здійснення контролю за станом технічного захисту інформації в органах і підрозділах Національної поліції України; організація та проведення первинної та додаткової експертизи комплексної системи захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах органів і підрозділів Національної поліції України тощо.

Підсумовуючи викладене, вважаємо за доцільне наголосити на необхідності законодавчого закріплення (в законі України «Про Національну поліцію») основних функцій Національної поліції та чіткого окреслення кола заходів, які мають здійснюватися з метою їх належної реалізації за всіма напрямками діяльності органів і підрозділів Національної поліції, в тому числі в інформаційній сфері. Також у контексті актуалізації питання забезпечення кібербезпеки [23] пріоритетного значення має набувати проведення органами та підрозділами Національної поліції заходів інформаційного характеру, які повинні бути спрямовані на: а) підвищення цифрової грамотності громадян і культури безпекового поведіння в кіберпросторі, комплексних знань, навичок і здібностей, необхідних для підтримки цілей кібербезпеки, впровадження державних і громадських проєктів підвищення рівня обізнаності суспільства щодо кіберзагроз та кіберзахисту; б) підвищення обізнаності працівників державних органів у сфері інформаційної безпеки та кібербезпеки, проведення відповідних тренінгів, навчань. Це вимагає ухвалення окремого нормативно-правового акта, в якому повинні знайти своє відображення питання реалізації органами та підрозділами Національної поліції заходів щодо протидії кіберзлочинності.

Список бібліографічних посилань: 1. Погорілко В. Ф. Функції Української держави та їх правові основи. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 1. С. 9–17. 2. Загальна теорія держави і права: навч. посіб./А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.; за ред. В. В. Копейчикова. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 320 с. 3. Черданцев А. Ф. Теория государства и права: учебник для вузов. М.: Юрайт, 2000. 432 с. 4. Загальна теорія держави і права: підручник/М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с. 5. Скакун О. Ф. Теория государства и права: учебник. Харьков: Консум, 2000. 704 с. 6. Адміністративна (поліцейська) діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: підручник/Ю. І. Римаренко, Є. М. Моїсєєв, В. І. Олефіра та ін. Київ: КНТ, 2008. 816 с. 7. Безпалова О. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави: монографія. Харків: НікаНова, 2014. 544 с. 8. Омаров А. М. Социальное управление. Некоторые вопросы теории и практики. М.: Мысль, 1980. 269 с. 9. Бачило И. Л. Функции органов управления. Правовые проблемы оформления и реализации. М.:

Юрид. лит., 1976. 198 с. **10.** Цабрия Д. Д. Проблемы установления правового положения органов управления: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. М., 1976. 23 с. **11.** Голосніченко І. П. Адміністративне право України (основні категорії і поняття): навч. посіб. Ірпінь, 1998. 112 с. **12.** Коваль Л. В. Адміністративне право: курс лекцій. Київ: Вентурі, 1998. 208 с. **13.** Алфьоров С. М. Адміністративне право. Загальна частина: підручник. Харків: Золота миля, 2011. 374 с. **14.** Кунцевич Н. П. Функції виконавчої влади. *Держава і право*. 2013. Вип. 60. С. 140–145. **15.** Лапина М. А. Адміністративное право: курс лекцій. М.: Консультант Плюс, 2009. 149 с. **16.** Моргунов О. А. Адміністративно-спортивне право у системі адміністративного права України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2013. 188 с. **17.** Адміністративное право: учеб. для вузов/под ред. Л. Л. Попова. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2005. 703 с. URL: <http://yourlib.net/content/view/9557/110/> (дата звернення: 12.12.2016). **18.** Білик В. М. Порівняльно-правовий аналіз функцій поліцейських апаратів зарубіжних країн та міліції України в умовах європейської інтеграції. *Бюлетень обміну досвідом МВС України*. 2008. № 174. С. 155–161. **19.** Почепцов Г. Г., Чукут С. А. Інформаційна політика: навч. посіб. Київ: Вид-во УАДУ, 2008. 663 с. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/52089-42-dejajvna-nformatsyna-politika-ukrani-ta-shlyahi-vdoskonalennya.html> (дата звернення: 12.12.2016). **20.** Про затвердження Положення про Національну поліцію: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF> (дата звернення: 12.12.2016). **21.** Про затвердження Типового положення про управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головних управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві: наказ МВС України від 22.01.2016 № 39 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0216-16> (дата звернення: 12.12.2016). **22.** Про затвердження Положення про Департамент комунікації Національної поліції України: наказ Нац. поліції України від 04.12.2015 № 145 // Національна поліція: тимчас. веб-сайт. 17.03.2016. URL: <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1854459> (дата звернення: 12.12.2016). **23.** Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: указ Президента України від 15.03.2016 № 96/2016. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 52.

Надійшла до редколегії 12.12.2016

Негодченко В. А. Современный подход к выделению функций органов Национальной полиции Украины в сфере обеспечения государственной информационной политики

Определены особенности участия Национальной полиции Украины в формировании и реализации государственной информационной политики, подан перечень и раскрыто содержание соответствующих функций её органов и подразделений. Охарактеризована специфика обеспечения государственной информационной политики в контексте реализации каждой функции Национальной полиции как центрального органа исполнительной власти вообще и на примере её отдельных

структурных составляющих. Отмечена необходимость законодательного закрепления (в законе Украины «О Национальной полиции») основных функций Национальной полиции и чёткого определения круга мероприятий, которые должны осуществляться с целью их надлежащей реализации по всем направлениям деятельности органов и подразделений Национальной полиции, в том числе в информационной сфере. Обращено внимание на приоритетность принятия отдельного нормативно-правового акта, в котором должны найти своё отражение вопросы реализации органами и подразделениями Национальной полиции мер по противодействию киберпреступности.

Ключевые слова: Национальная полиция Украины, государственная информационная политика, функции, информационная сфера, кибербезопасность.

Nehodchenko V. O. The modern approach to the separation of the functions of the National Police agencies of Ukraine in the sphere of ensuring the state information policy

The author has determined the features of participation of the National Police of Ukraine in the formation and implementation of the state information policy; has provided the list and revealed the content of the functions of its agencies and divisions. The separation of functions of the National Police into general, special and auxiliary has been grounded. It has been emphasized that the provision of information policy of the state by the police agencies and divisions belongs to all functions of this body of executive power. This is due to the fact that the National Police agencies within the implementation of special functions take measures to combat crime, ensure public safety and order, protection of the rights and freedoms, public interests from unlawful encroachments, etc. It has been established that these activities are carried out in all spheres of public life, including information one. The author has characterized specifics of providing the state information policy in the context of realization of each function of the National Police as the central executive body in general and by the example of individual structural components. It has been emphasized on the necessity of legislative consolidation (within the Law of Ukraine "On the National Police") of the main functions of the National Police and the clear delineation of the range of measures to be taken with the aim of their proper implementation in all directions of the activities of the agencies and divisions of the National Police, including with the information sphere. It has been also indicated that in the context of mainstreaming the issue of cybersecurity, the adoption of a separate regulatory act acquires the priority. This act should reflected he issues of implementing the measures on combating cybercrime by the National Police agencies and divisions.

Keywords: National Police of Ukraine, state information policy, functions, information scope, cyber security.

УДК [351.74:342.951](477)

М. В. Романенко,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративної діяльності поліції факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності) Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3469-2119>

ОФОРМЛЕННЯ ОРГАНАМИ ПОЛІЦІЇ МАТЕРІАЛІВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Розглянуто порядок оформлення органами поліції матеріалів про адміністративні правопорушення, проаналізовано підстави для складення протоколу про адміністративні правопорушення, для доставлення особи в орган поліції та прийняття рішення щодо протоколу про адміністративні правопорушення і порядок його виконання уповноваженими на те посадовими особами. Особливу увагу звернуто на якість і законність оформлення матеріалів про адміністративне правопорушення та притягнення особи до адміністративної відповідальності, здійснення контролю за адміністративним провадженням.

Ключові слова: адміністративні правопорушення, провадження, органи поліції, порядок оформлення матеріалів, уповноважена особа, виконання, контроль.

Постановка проблеми. Органи поліції України відповідно до закону України «Про Національну поліцію» [1] забезпечують публічну безпеку і порядок, охороняють права і свободи людини, а також інтереси суспільства і держави, протидіють злочинності, надають у межах, визначених законом, послуги з допомоги особам, які з різних причин особистого, економічного, соціального характеру або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Поліція відповідно до покладених на неї завдань здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень, виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, вживає в межах своєї компетенції заходів для їх усунення. Така діяльність органів поліції торкається в тій чи іншій мірі інтересів мільйонів громадян, вимагає від працівників поліції неухильного додержання законів, професійного оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, що є значною проблемою, оскільки не всі поліцейські достатньо підготовлені, а величезний масив матеріалів про адміністративні правопорушення перевантажує їхню увагу, відволікає час і спричиняється до помилок.

Метою статті є аналіз і виклад порядку оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, **завдання** полягає в наданні додаткових знань працівникам поліції насамперед та всім іншим суб'єктам права, які у своїй практичній чи науково-дослідній і навчально-методичній діяльності звертаються до питань адміністративної діяльності поліції.

Наукова розробленість проблеми. Дослідженість порядку оформлення органами поліції матеріалів про адміністративні правопорушення є недостатнім з огляду на новизну поліцейської адміністративної діяльності та на обмежений час діяльності самої поліції. Окремі питання діяльності поліції досліджувались О. І. Беспаловою, В. Ю. Грітчиною, А. А. Дмитрієвим, М. В. Калашнік, О. Ю. Салмановою, В. В. Сокуренок, Н. О. Янішевською, але комплексної системної характеристики порядку оформлення органами поліції матеріалів про адміністративні правопорушення не було.

Виклад основного матеріалу. Порядок оформлення в органах Національної поліції України, у тому числі в їх структурних (відокремлених) підрозділах (далі – органи поліції), матеріалів про адміністративні правопорушення, порядок розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також порядок контролю за дотриманням законодавства під час оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення (крім правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) встановлені Інструкцією з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції [2]. Вказана інструкція розроблена відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення, законів України «Про Національну поліцію», «Про безоплатну правову допомогу», постанови Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 р. № 1363 «Про затвердження Порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою», підп. 3, 4, 6, 7, 12, 13, 15, 19 п. 4 Положення про Національну поліцію, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877, з метою дотримання законності під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення, а також приведення нормативно-правових актів у відповідність до законодавства, яке регулює діяльність Національної поліції. Сама назва Інструкції викликає сумнів, тому що вона справляє враження, нібито йдеться про порядок оформлення матеріалів про адміністративні порушення, вчинені в органах поліції, а не оформлення органами поліції матеріалів про адміністративні правопорушення інших суб'єктів права.

Складання протоколів про адміністративні правопорушення, протоколів про адміністративні затримання, протоколів про вилучення речей і документів, протоколів про огляд речей та особистий огляд, а також отримання пояснень від осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності, потерпілих і свідків здійснюють уповноважені на те посадові особи органів поліції.

У справах про адміністративні правопорушення, розгляд яких віднесено до відання органів поліції, зазначених у статті 222 Кодексу України про адміністративні правопорушення [3], протоколи

відповідно до ст. 255 КУпАП складають уповноважені на те посадові особи зазначених органів.

Якщо під час внесення постанови по справі про адміністративне правопорушення особа осперить допущене порушення й адміністративне стягнення, що на неї накладається, уповноважена посадова особа органу поліції зобов'язана скласти протокол про адміністративне правопорушення відповідно до ст. 256 КУпАП, крім випадків притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 185-3 КУпАП [4, с. 92–93].

Якщо адміністративне правопорушення вчинене особами, які досягли віку, з якого настає адміністративна відповідальність, уповноважені на те посадові особи органів поліції складають протокол про адміністративне правопорушення. За малозначності вчиненого адміністративного правопорушення орган (посадова особа) поліції, уповноважений(а) розглядати справу, може звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитися усним зауваженням.

Протокол про адміністративне правопорушення складається на спеціальному бланку, що виготовлений друкарським способом, на якому проставлено відповідні серію та номер.

Усі реквізити протоколу про адміністративне правопорушення заповнюються чорнилом чорного або синього кольору, розбірливим почерком, державною мовою.

Не допускаються закреслення чи виправлення відомостей, що заносяться до протоколу про адміністративне правопорушення, а також унесення додаткових записів після того, як протокол про адміністративне правопорушення підписано особою, стосовно якої його складено.

Протокол про адміністративне правопорушення складається у двох примірниках, один з яких під розписку вручається особі, котра притягається до адміністративної відповідальності. У протоколі про адміністративне правопорушення зазначаються, зокрема: населений пункт або географічна точка; найменування органу поліції, звання, прізвище, ім'я, по батькові особи, яка склала протокол; прізвище, ім'я та по батькові особи, яка притягається до адміністративної відповідальності (повністю, без скорочень); дата видачі і найменування органу (установи, підприємства, організації), що його видав(ла); інформація щодо притягнення особи до адміністративної відповідальності впродовж року (за наявності); суть адміністративного правопорушення (має точно відповідати ознакам складу адміністративного правопорушення, зазначеним у статті КУпАП, за якою складено протокол); пояснення особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, викладені на окремому аркуші, рапорти посадових осіб органів поліції, довідки, акти тощо (у разі складення).

Якщо внаслідок вчинення адміністративного правопорушення заподіяно матеріальну шкоду, про це також зазначається в протоколі про адміністративне правопорушення.

Під час складення протоколу про адміністративне правопорушення особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, роз'яснюються її права, передбачені ст. 55, 56, 59, 63 Конституції України, ст. 268 КУпАП, повідомляється, що справу про адміністративне правопорушення буде розглянуто у строки, визначені ст. 277 КУпАП, про що робиться відмітка та ставиться підпис особи, яка притягається до адміністративної відповідальності.

Протокол про адміністративне правопорушення підписується уповноваженою посадовою особою, яка його складала, та особою, яка притягається до адміністративної відповідальності. За наявності свідків і потерпілих протокол про адміністративне правопорушення може бути підписано також і цими особами. У разі відмови особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, підписати протокол про адміністративне правопорушення у ньому робиться запис про це.

Особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, має право подати пояснення і зауваження щодо змісту протоколу про адміністративне правопорушення та пояснення щодо суті адміністративного правопорушення, які додаються до протоколу про адміністративне правопорушення, а також викласти мотиви своєї відмови підписати його. Якщо особа, стосовно якої складається протокол про адміністративне правопорушення, не володіє українською мовою, протокол про адміністративне правопорушення складається за участю перекладача. Особі, стосовно якої складається протокол про адміністративне правопорушення, пропонується надати щодо суті вчиненого адміністративного правопорушення письмове пояснення, яке підписується зазначеною особою. Пояснення можна додати до протоколу про адміністративне правопорушення окремо, про що робиться запис у ньому. До протоколу про адміністративне правопорушення долучаються інші матеріали про адміністративне правопорушення (пояснення особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілих, свідків, висновки експерта, речові докази, протокол про вилучення речей і документів, рапорти посадових осіб, а також інші документи й матеріали, що містять інформацію про правопорушення). Особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, згідно зі ст. 63 Конституції України не несе відповідальності за відмову давати пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів.

Якщо правопорушення вчинено кількома особами, протокол про адміністративне правопорушення складається стосовно кожної особи окремо. У разі вчинення адміністративного правопорушення неповнолітньою особою віком від 14 до 16 років протокол про

адміністративне правопорушення складається стосовно одного з батьків неповнолітньої особи або особи, яка їх замінює, відповідно до ч. 3 ст. 184 КУпАП. У разі вчинення неповнолітньою особою віком від 16 до 18 років адміністративних правопорушень, передбачених ст. 44, 51, 121–127, ч. 1, 2, 3 ст. 130, ст. 139, ч. 2 ст. 156, ст. 173, 174, 185, 190–195 КУпАП, протокол про адміністративне правопорушення складається стосовно цієї особи. Протокол про адміністративне правопорушення та матеріали про вчинене адміністративне правопорушення надсилаються (надаються) органу (посадовій особі), уповноваженому(ій) розглядати справи про адміністративні правопорушення.

Якщо на місці неможливо скласти протокол про адміністративне правопорушення, а його складення є обов'язковим, порушника може бути доставлено до органу поліції.

Відомості стосовно осіб, які вчинили адміністративні правопорушення та яких доставлено до органу поліції, фіксують в журналі обліку доставлених осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, який за наявності технічної можливості ведеться в електронній формі. Перебування доставленої особи в штабі громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону чи у громадському пункті з охорони громадського порядку, приміщенні виконавчого органу сільської, селищної ради не може тривати більш як одну годину, якщо не встановлено інше. У випадках, прямо передбачених законами України, з метою припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи, забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ та виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення допускається адміністративне затримання особи, особистий огляд, огляд речей та вилучення речей і документів. Адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративні правопорушення, визначені п. 1 ч. 2 ст. 262 КУпАП, проводиться уповноваженими посадовими особами органів поліції. Протокол про адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, складається згідно зі ст. 261 КУпАП на спеціальному бланку, виготовленому друкарським способом згідно з технічним описом бланка протоколу про адміністративне затримання.

Під час складення протоколу про адміністративне затримання в ньому обов'язково зазначаються: прізвище, ім'я, по батькові посадової особи, яка складала протокол (повністю, без скорочень); вказуються мотиви затримання: припинення адміністративного правопорушення; інші заходи впливу; про складення протоколу про адміністративне правопорушення в разі неможливості складення його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим; відомості щодо забезпечення своєчасного і правомірного розгляду справи. Під час складення протоколу про адміністративне

затримання посадова особа, котра його здійснює, роз'яснює особі, яка вчинила адміністративне правопорушення, її права, передбачені ст. 55, 56, 59, 63 Конституції України і ст. 268 КУпАП. Під час складення протоколу про адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, роз'яснюється її право на отримання безоплатної вторинної правової допомоги.

Протокол про адміністративне затримання підписується посадовою особою, яка його склала, і затриманим. У разі відмови затриманого підписати протокол про адміністративне затримання у ньому робиться про це відповідний запис. Про місце перебування особи, затриманої за вчинення адміністративного правопорушення, негайно повідомляється її родичам, а на її прохання – також власнику відповідного підприємства, установи, організації або уповноваженому ним органу. Про це у протоколі про адміністративне затримання робиться відповідний запис, зазначаються число, місяць, рік та час, кого повідомлено і в який спосіб. За неможливості поінформувати родичів та в разі відмови затриманої особи надати інформацію для їх повідомлення про це робиться відповідний запис затриманою особою та посадовою особою, яка склала протокол про адміністративне затримання, із зазначенням поважних причин. Про затримання неповнолітнього обов'язково повідомляють його батьків або осіб, які замінюють. У протоколі про адміністративне затримання зазначаються час, дата повідомлення, кого повідомлено і в який спосіб.

Відповідно до ч. 1 ст. 263 КУпАП адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може тривати не більш як 3 години. Відповідно до ч. 3 ст. 263 КУпАП осіб, які порушили правила обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, може бути затримано на строк до 3 годин для складання протоколу, а в необхідних випадках для встановлення особи, проведення медичного огляду, з'ясування обставин придбання вилучених наркотичних засобів і психотропних речовин та їх дослідження – до 3 діб з повідомленням про це письмово прокурора протягом 24 годин з моменту затримання.

Перед помещенням до кімнати для затриманих чергової частини органу поліції у службовому приміщенні, куди доставлено особу, яка вчинила адміністративне правопорушення, відповідно до ст. 264 КУпАП уповноваженою на те посадовою особою однієї статі з особою, яку доставили, в присутності двох свідків (понятих) тієї ж статі проводиться особистий огляд і огляд речей доставленої особи. Огляд речей, ручної кладі та інших предметів здійснюється у присутності особи, у власності (володінні) якої вони є. У невідкладних випадках зазначені речі, предмети може бути піддано оглядові за участю двох свідків (понятих) за відсутності власника (володільця).

Про проведення особистого огляду та огляду речей складається протокол, у якому зазначаються: дата, час, місце його складення;

посадова особа органу поліції, яка його склаала (повністю, без скорочень); прізвища, імена та по батькові, місця проживання двох понять (повністю, без скорочень); прізвище, ім'я та по батькові (повністю, без скорочень), місце проживання особи, яку оглядають та в якій оглядають речі, цінності, документи, що є знаряддям або об'єктом правопорушення; індивідуальні ознаки речей, цінностей, документів; місця та обставини виявлення. Протокол особистого огляду та огляду речей підписують особа, яку було піддано оглядові та в якій оглядали речі, поняті та посадова особа органу поліції, яка його склаала.

Про особистий огляд та огляд речей особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, робиться відповідний запис у протоколі про адміністративне правопорушення чи в протоколі про адміністративне затримання, де зазначаються: прізвища, імена та по батькові, місця проживання двох понять; перелік речей, що оглядаються, та предметів одягу, що є на особі на час її затримання; відомості щодо наявності або відсутності у затриманої особи тілесних ушкоджень. Якщо виявлено тілесні ушкодження, потрібно зазначити, на яких саме частинах тіла вони є та їх характер (синці, подрипини, різані рани тощо). У разі потребування затриманим медичної допомоги посадова особа органу поліції викликає швидку медичну допомогу. У протоколі про адміністративне правопорушення зазначаються час надання медичної допомоги, номер бригади швидкої медичної допомоги, прізвище та ініціали лікаря, до якого закладу охорони здоров'я направлено затриманого. При надходженні від затриманої особи під час проведення особистого огляду, огляду речей скарг чи зауважень у протоколі про адміністративне затримання робиться відповідний запис із зазначенням їх суті. Коли затриману особу звільнено з місця її перебування, у протоколі про адміністративне затримання зазначається про наявність або відсутність зауважень та скарг на дії посадових осіб органів поліції з викладенням їх суті.

Речі і документи, що є знаряддям або безпосереднім об'єктом правопорушення, виявлені під час затримання, особистого огляду або огляду речей, вилучаються посадовими особами органів поліції. У протоколі про адміністративне правопорушення або в протоколі про адміністративне затримання робиться відповідний запис про те, які саме речі, предмети, документи, що є знаряддям або безпосереднім об'єктом правопорушення, вилучено у затриманого, зазначаються їх індивідуальні ознаки, номери, місце та обставини їх виявлення.

Справи про адміністративні правопорушення розглядаються уповноваженими посадовими особами органів поліції відповідно до ст. 222 КУпАП.

Проведення у справі про адміністративне правопорушення не може бути розпочато, а розпочате підлягає закриттю за обставин, визначених ст. 247 КУпАП.

Справа про адміністративне правопорушення розглядається за місцем його вчинення або місцем проживання правопорушника відповідно до ст. 276 КУпАП у строки, визначені ст. 277 КУпАП.

Під час розгляду справи про адміністративне правопорушення особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, роз'яснюються її права, передбачені ч. 1 ст. 268 КУпАП та ст. 55, 56, 59, 63 Конституції України. Справа про адміністративне правопорушення розглядається в присутності особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. За відсутності цієї особи справу може бути розглянуто лише у випадках, коли є дані про своєчасне її сповіщення про місце і час розгляду справи та якщо від неї не надійшло клопотання про відкладення розгляду справи.

Уповноважені посадові особи органів поліції під час підготовки до розгляду справи про адміністративне правопорушення відповідно до ст. 278 КУпАП вирішують такі питання: чи належить до їх компетенції розгляд даної справи; чи правильно складено протокол та інші матеріали справи про адміністративне правопорушення; чи сповіщено осіб, які беруть участь у розгляді справи, про час і місце її розгляду; чи витребувано необхідні додаткові матеріали; чи підлягають задоволенню клопотання особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілого, їх законних представників і адвокатів. Уповноважена посадова особа, яка розглядає справу про адміністративне правопорушення, зобов'язана з'ясувати: чи було вчинено адміністративне правопорушення, чи винна дана особа в його вчиненні, чи підлягає вона адміністративній відповідальності, чи є обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність, чи заподіяно майнову шкоду, чи є підстави для передачі матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадської організації, трудового колективу, а також з'ясувати інші обставини, що мають значення для правомірного вирішення справи. Розглянувши справу про адміністративне правопорушення, уповноважена посадова особа органу поліції відповідно до ст. 283 КУпАП виносить постанову у справі про адміністративне правопорушення.

Постанова у справі про адміністративне правопорушення складається на спеціальному бланку, виготовленому друкарським способом згідно з технічним описом бланка постанови у справі про адміністративне правопорушення, на якому проставлено відповідні серію і номер. Бланк постанови у справі про адміністративне правопорушення заповнюється розбірливим почерком. Не допускаються закреслення чи виправлення відомостей, що заносяться до постанови, а також внесення додаткових записів після того, як постановою підписана особою, щодо якої вона винесена. У разі допущення порушень при оформленні такої постанови її заповнений бланк вважається зіпсованим. В постанові у справі про адміністративне правопорушення зазначаються, зокрема: прізвище, ім'я, по батькові

посадової особи органу поліції, яка винесла постанову, та орган поліції (повністю, без скорочень); число, місяць, рік, час та місце вчинення адміністративного правопорушення, а також обставини й суть правопорушення, установлені під час розгляду матеріалів адміністративної справи; прізвище та ініціали правопорушника; у графі «постановив» уповноважена посадова особа органу поліції з урахуванням та зазначенням обставин, що пом'якшують (ст. 34 КУпАП) чи обтяжують (ст. 35 КУпАП) відповідальність за адміністративне правопорушення, зазначає прийняте у справі рішення. У справі про адміністративне правопорушення посадова особа органу поліції, яка її розглядає, відповідно до ст. 284 КУпАП виносить одну з таких постанов: про накладення адміністративного стягнення; про закриття справи.

Відповідно до ч. 1 ст. 38 КУпАП адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше як через 2 місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні – не пізніше як через 2 місяці з дня його виявлення, за винятком випадків, коли справи про адміністративні правопорушення відповідно до КУпАП підвідомчі суду (судді).

Постанова про закриття справи про адміністративне правопорушення виносить при оголошенні усного зауваження, передачі матеріалів на розгляд громадської організації чи трудового колективу або передачі їх прокурору, органу досудового розслідування, а також за наявності обставин, передбачених ст. 247 КУпАП. Особа, яка вчинила адміністративне правопорушення, крім посадової особи, звільняється від адміністративної відповідальності, а матеріали передаються на розгляд громадської організації або трудового колективу, якщо з урахуванням характеру вчиненого правопорушення та особи правопорушника до нього доцільно застосувати захід громадського впливу. Про заходи громадського впливу, застосовані до осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, розгляд яких віднесений до компетенції органів поліції, власник підприємства, установи, організації, або уповноважений ним орган, або громадська організація повинні не пізніше як у 10-денний строк з дня одержання матеріалів повідомити орган (посадову особу), який (яка) надіслав(ла) матеріали (ст. 21 КУпАП).

Постанова у справі про адміністративне правопорушення відповідно до ст. 285 КУпАП оголошується негайно після закінчення розгляду адміністративної справи. Копія постанови у справі про адміністративне правопорушення протягом 3 днів вручається або надсилається особі, щодо якої цю постанову винесено. Притягнутій до адміністративної відповідальності особі копія постанови у справі про адміністративне правопорушення вручається особисто під підпис. У постанові у справі про адміністративне правопорушення зазначається дата її вручення і ставиться підпис правопорушника.

Якщо копія постанови надсилається поштою, про це робиться відповідна відмітка у справі, до якої долучається корінець поштового повідомлення про її отримання. Копія постанови у справі про адміністративне правопорушення в той самий строк вручається або надсилається потерпілому на його прохання (у ній зазначається дата її вручення і ставиться підпис особи, яка її отримала). Особа, щодо якої винесено постанову у справі про адміністративне правопорушення, може її оскаржити в порядку, визначеному ст. 288 КУпАП, та в строк, визначений ст. 289 КУпАП. Відповідно до ст. 293 КУпАП посадова особа органу поліції, уповноважена розглядати справи про адміністративні правопорушення, під час розгляду скарги на постанову у справі про адміністративне правопорушення перевіряє законність і обґрунтованість її винесення і приймає одне з таких рішень:

1) залишає постанову у справі про адміністративне правопорушення без зміни, а скаргу – без задоволення та вносить рішення щодо залишення постанови у справі про адміністративне правопорушення без змін, а скарги або подання прокурора – без задоволення;

2) скасовує постанову у справі про адміністративне правопорушення та надсилає справу на новий розгляд і вносить рішення щодо скасування постанови у справі про адміністративне правопорушення та надсилання справи на новий розгляд;

3) скасовує постанову у справі про адміністративне правопорушення і закриває справу та вносить рішення щодо скасування постанови у справі про адміністративне правопорушення і закриття справи;

4) змінює захід стягнення в межах, передбачених нормативним актом про відповідальність за адміністративне правопорушення, але без посилення стягнення, та вносить рішення щодо зміни заходу стягнення.

Копія рішення щодо скарги на постанову протягом 3 днів надсилається особі, щодо якої її винесено, у той самий строк копія постанови надсилається потерпілому на його прохання.

Постанова про накладення адміністративного стягнення підлягає виконанню з моменту її винесення, якщо інше не встановлено КУпАП та іншими законами України.

Контроль за виконанням постанов про накладення адміністративних стягнень здійснюється керівниками органів поліції.

Організація контролю за порядком здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення в органах поліції здійснюється їх безпосередніми керівниками.

Безпосередній контроль за дотриманням уповноваженими посадовими особами законодавства під час здійснення проваджень у справах про адміністративні правопорушення покладається на керівників структурних підрозділів органу поліції.

Список бібліографічних посилань: 1. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379. 2. Інструкція з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції: затв. наказом МВС України від 06.11.2015 № 1376. Офіційний вісник України. 2015. № 99. Ст. 3405. 3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: закон України від 07.12.1984 № 8073-X // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10> (дата звернення: 31.10.2016). 4. Салманова О. Ю. Коментар статті 23 // Закон України «Про Національну поліцію»: наук.-практ. комент./МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка. Харків, 2016. С. 84–108.

Надійшла до редколегії 31.10.2016

Романенко М. В. Оформлення органами поліції матеріалів об адміністративном правонарушенні

Рассмотрен порядок оформления органами полиции материалов об административных правонарушениях, проанализированы основания для составления протокола об административных правонарушениях, для доставки лица в орган полиции и принятия решения по протоколу об административных правонарушениях и порядок его выполнения уполномоченными на то должностными лицами. Особое внимание обращено на качество и законность оформления материалов об административном правонарушении и привлечения лица к административной ответственности, контроля за административным производством.

Ключевые слова: административные правонарушения, производство, органы полиции, порядок оформления материалов, уполномоченное лицо, исполнение, контроль.

Romanenko M. V. Preparing materials on administrative offenses by the police agencies

The objective of this article the author has determined as provision of additional knowledge first of all by police officers on the procedure of preparing materials on administrative offenses.

The author has considered the procedure of preparing materials on administrative offenses by police agencies; has analyzed the reasons for drawing up protocols on administrative offense, for transportation of a person to a police agency and taking decision on the protocol on administrative offense and the procedure of its execution by authorized officials. Particular attention has been paid to the quality and legitimacy of performing materials on administrative offenses and bringing the person to administrative liability, realizing control over administrative proceedings.

Keywords: administrative offenses, proceedings, police agencies, procedure for preparing materials, authorized person, execution, control.

УДК 347.73

О. В. Царікова,

суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду, аспірант
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (м. Київ)

БАНКІВСЬКЕ РЕГУЛЮВАННЯ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Проаналізовано зміни, що відбувались останнім часом у законодавстві України у сфері банківського регулювання, зокрема зміни щодо встановлення економічних нормативів і контролю за їх дотриманням банками. Встановлено доцільність виключення з чинних нормативно-правових актів нормативів валютних позицій, нормативів співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань і сукупних активів, нормативу максимального сукупного розміру кредитів, гарантій і поручительств, наданих інсайдерам. Запропоновано закріпити в чинному законодавстві норматив максимального розміру кредитного ризику на одну пов'язану з банком особу та нормативи ефективності використання активів.

Ключові слова: банківське регулювання, економічні нормативи регулювання діяльності банків, регулятивний капітал банку, мінімізація ризиків банківської діяльності.

Постановка проблеми. Пріоритетним завданням інститутів державного регулювання є забезпечення захисту прав і законних інтересів вкладників і кредиторів банків, виконання якого посилює довіру до банківської системи та стимулює її розвиток. Ефективність функціонування цих інститутів у першу чергу залежить від нормативно-правового забезпечення їх діяльності, рівня співпраці та взаємодії. За умов нестабільності розвитку грошово-кредитних відносин в Україні зростає потреба в дослідженні особливостей функціонування інститутів державного регулювання, зокрема Національного банку України (далі – НБУ). Одними з функцій, покладених на НБУ, є мінімізація ризиків банківської діяльності та забезпечення стабільності функціонування банківської системи, що визначає актуальність дослідження правових аспектів банківського регулювання в системі державного управління банківською діяльністю.

Стан дослідження. Питанням правового забезпечення функціонування інститутів державного регулювання присвячено праці В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, О. К. Безсмертного, Ж. В. Завальної, В. І. Теремецького та інших науковців. Окремим питанням правового забезпечення банківського регулювання в Україні приділено увагу у працях Г. П. Бортнікова [1, с. 86], О. В. Дзюблюка, О. І. Кіреева, В. В. Коваленко, М. М. Коваленка, В. С. Стельмаха, В. В. Шпачука та інших. Враховуючи вагомі результати попередніх наукових досліджень з цієї проблематики, слід констатувати, що сутність банківського регулювання в системі державного управління банківською діяльністю в Україні та особливості його правового забезпечення потребують більш ґрунтовної наукової аргументації.

Метою цієї статті є визначення сутності банківського регулювання в системі державного управління банківською діяльністю, дослідження та вдосконалення нормативно-правового забезпечення встановлення НБУ економічних нормативів, які є обов'язковими для виконання всіма банками, і контролю впливу банківських ризиків на надійність банківської системи.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 1 закону України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679-XIV банківське регулювання – одна з функцій НБУ, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства [2]. Згідно зі ст. 66 закону України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III виділяється дві основні форми банківської діяльності з боку НБУ: адміністративне регулювання (реєстрація банків і ліцензування їх діяльності, встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків, застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру, нагляд за діяльністю банків, надання рекомендацій щодо діяльності банків) та індикативне регулювання (встановлення обов'язкових економічних нормативів, визначення норм обов'язкових резервів для банків, встановлення норм відраховувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій, визначення процентної політики, здійснення рефінансування, регулювання кореспондентських відносин, управління золотовалютними резервами, регулювання операцій з цінними паперами на відкритому ринку, регулювання імпорту та експорту капіталу) [3]. Виходячи із зазначених норм, *банківське регулювання* можна тлумачити не лише як функцію, а й як сукупність (систему) впорядкованих дій НБУ, спрямованих на створення нормативного забезпечення, що регулює діяльність банків, визначає загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду та контролю, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Одним із пріоритетних питань банківського регулювання є мінімізація ризиків банківської діяльності. З метою врегулювання допустимого рівня ризиків НБУ було ухвалено постанову від 28.08.2001 № 368 «Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» [4]. Цією Інструкцією встановлено: нормативи капіталу (мінімального розміру регулятивного капіталу (норматив Н1), достатності (адекватності) регулятивного капіталу (норматив Н2), достатності основного капіталу (норматив Н3)); нормативи ліквідності (миттєва ліквідність (норматив Н4), поточна ліквідність (норматив Н5), короткострокова ліквідність (норматив Н6)); нормативи кредитного ризику (максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (норматив Н7), великих кредитних ризиків (норматив Н8), максимального розміру кредитного ризику

за операціями з пов'язаними з банком особами (норматив Н9)); нормативи інвестування (інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (норматив Н11), загальної суми інвестування (норматив Н12)).

З моменту ухвалення до Інструкції було внесено низку змін щодо кількості економічних нормативів регулювання діяльності банків, зокрема: до квітня 2009 року встановлювалися нормативи валютних позицій (загальної відкритої валютної позиції (норматив Н13), загальної довгої відкритої валютної позиції (норматив Н13-1), загальної короткої відкритої валютної позиції (норматив Н13-2)), які було виключено на підставі постанови Правління НБУ від 28.02.2009 № 107 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України та встановлення лімітів відкритої валютної позиції банку»; з лютого 2013 року згідно з постановою Правління НБУ від 28.12.2011 № 479 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України», встановлювався норматив співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань (норматив Н3-1), який було виключено разом із нормативом співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (у редакції Інструкції, чинної до 25.12.2014, – норматив Н3) на підставі постанови Правління НБУ від 25.12.2014 № 862 «Про внесення змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» [5]; до травня 2015 року встановлювався норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (норматив Н10), який було виключено на підставі постанови Правління НБУ «Про затвердження Змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» від 12.05.2015 № 312 [6] (далі – Постанова № 312); до травня 2015 року встановлювався норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (в редакції Інструкції, чинної до 12.05.2015, – норматив Н9), який було виключено на підставі Постанови № 312; з травня 2015 року було встановлено норматив достатності основного капіталу (норматив Н3) і норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (норматив Н9).

Виключення нормативів Н13, Н13-1, Н13-2 у 2009 році було спричинено наслідками світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 років. За режиму фіксованого курсу національної валюти (використовувався до другої половини 2008 року) коефіцієнт відкритих валютних позицій, який перевищував 30 %, вважався додатковим ризиком. Знецінення національної валюти та впровадження волатильного курсу зумовили необхідність відмовитися від використання зазначених нормативів і встановити ліміти відкритої валютної позиції банку з відповідними доповненнями до Положення про порядок встановлення Національним банком України лімітів відкритої валютної

позиції та контроль за їх дотриманням уповноваженими банками, затвердженого постановою Правління НБУ від 12.08.2005 № 290 (далі – Положення про ліміти відкритої валютної позиції), Положення про здійснення уповноваженими банками операцій з банківськими металами, затвердженого постановою Правління НБУ від 06.08.2003 № 325, та з відповідними змінами до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні (далі – Інструкція). Також НБУ відмовився від фіксованих значень встановлених лімітів відкритих валютних позицій, що дозволяє банкам ефективно формувати стратегію управління фінансовими ризиками, у зв'язку з чим згідно з чинним (у редакції постанови Правління НБУ від 07.06.2016 № 341) Положенням про ліміти відкритої валютної позиції ліміти встановлюються окремим рішенням Правління НБУ, зміст якого доводиться до відома банків не пізніше, ніж за 10 днів до дати введення їх у дію.

Норматив НЗ-1 був частиною нормативу співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (у редакції Інструкції, чинної до 25.12.2014, – норматив НЗ) і не давав вагомої інформації, а норматив НЗ, у свою чергу, майже дублював норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (норматив Н2). З ухваленням НБУ Постанови № 312 новий норматив достатності основного капіталу (норматив НЗ) замінив ці два нормативи. Виходячи із затверджених значень цих нормативів на рівні 10 % та 7 % відповідно, а також з того, що основний капітал входить до розрахунку регулятивного капіталу, можна дійти висновку, що додатковий капітал, розмір якого розраховується як різниця між розміром регулятивного капіталу та розміром основного капіталу, може співвідноситися з основним як 3:7 (сьогодні згідно з п. 1.7 гл. 1 розд. II Інструкції максимально допустима частка додаткового капіталу досягається при співвідношенні з основним капіталом 1:1). У зв'язку з тим, що розмір основного капіталу є показником з постійними значеннями, а розмір додаткового має волатильний характер, збільшення частки додаткового капіталу у складі регулятивного призводить до збільшення рівня потенційних ризиків. Приведення структури регулятивного капіталу банку у відповідність до нормативів Н2, НЗ та до п. 1.7 гл. 1 розд. II Інструкції, а саме забезпечення знаходження показника співвідношення розмірів додаткового та основного капіталів у діапазоні 3:7–1:1, значно збільшить захищеність банків і банківської системи загалом, дозволить поліпшити якість банківського капіталу, підвищити захищеність прав і законних інтересів вкладників і кредиторів. Норматив НЗ набирає чинності з 01.01.2019, що дозволить банкам своєчасно привести свій капітал у відповідність до вимог Інструкції.

Закріплення Постановою № 312 нормативу максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (норматив Н9) було здійснено з метою вдосконалення чинного

законодавства в цій сфері. У зв'язку зі змінами у ст. 52 закону України «Про банки і банківську діяльність», які було внесено на підставі прийняття закону України від 02.03.2015 № 218-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб», а саме визнання пов'язаною особою не тільки фізичних, а й юридичних осіб, термін «пов'язана особа» фактично став синонімом терміна «інсайдер». Враховуючи, що правове визначення останнього наводилося лише у гл. 5 розд. VI у редакції Інструкції до 12.05.2015 в контексті визначення нормативу максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (норматив Н10), виключення цього терміна з правового застосування та заміна нормативу Н10 нормативом максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (норматив Н9) були необхідними і раціональними. Виходячи з того, що нормативне значення Н10 раніше становило 30 %, а нормативне значення альтернативного йому Н9 у чинній редакції Інструкції становить 25 %, можна дійти висновку про збільшення ризиків у зазначеній категорії кредитних операцій. З іншого боку, пом'якшення нормативно-правової бази в цьому напрямку полегшує формування банками ефективної стратегії з управління кредитним портфелем і збільшує прибутковість банківської діяльності.

Натомість виключення нормативу максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (в редакції Інструкції, чинної до 12.05.2015, – норматив Н9), збільшує можливість зловживань та негативно впливає на безпеку банків і банківської системи загалом. Затвердження нормативу максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (норматив Н9) хоча й розширює коло осіб, кредитний ризик за операціями з якими обмежений встановленим нормативом, але не забезпечує врахування кредитного ризику за кожним контрагентом, який є пов'язаною з банком особою. Крім того, Інструкцією затверджений норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (норматив Н7), який враховує кредитні ризики на кожного контрагента, але не виділяє пов'язаних із банком осіб поміж інших контрагентів. Тому вбачається доцільним доповнити розділ I, в якому наведений перелік економічних нормативів, обов'язкових для виконання всіма банками, 16-м абзацом «норматив максимального розміру кредитного ризику на одну пов'язану з банком особу (норматив Н10)». пропонуємо також доповнити розділ VI Інструкції гл. 5 «Норматив максимального розміру кредитного ризику на одну пов'язану з банком особу (норматив Н10)» та викласти її в такій редакції:

«Глава 5. Норматив максимального розміру кредитного ризику на одну пов'язану з банком особу (норматив Н10)

5.1. Норматив максимального розміру кредитного ризику на одну пов'язану з банком особу (далі – норматив Н10) встановлюється для

обмеження ризику операцій із пов'язаною з банком особою, зменшення негативного впливу операцій із пов'язаною з банком особою на діяльність банку.

5.2. Норматив Н10 визначається як співвідношення сукупної суми всіх вимог банку до пов'язаної з банком особи та суми всіх фінансових зобов'язань, наданих банком щодо пов'язаної з банком особи, до регулятивного капіталу банку.

5.3. До вимог банку щодо пов'язаної з банком особи включаються вимоги пункту 3 глави 4 розділу VI цієї Інструкції.

5.4. До фінансових зобов'язань, наданих банком щодо пов'язаної з банком особи, включаються вимоги пункту 4 глави 4 розділу VI цієї Інструкції.

5.5. Банк під час розрахунку нормативу Н10 має право зменшувати загальний обсяг кредитного ризику відповідно до пункту 5 глави 4 розділу VI цієї Інструкції.

5.6. У день зменшення загального обсягу кредитного ризику на одну пов'язану з банком особу на суму забезпечення, що відповідає вимогам пункту 5.5 цієї глави, банк зобов'язаний відобразити інформацію у відповідному файлі, який використовується для розрахунку нормативу Н10.

5.7. У разі пролонгації кредитного договору для підтвердження наявності забезпечення, що відповідає вимогам пункту 5.5 цієї глави, за цією кредитною операцією та права банку зменшувати загальний обсяг кредитного ризику на суму такого забезпечення під час розрахунку нормативу Н10 банк зобов'язаний здійснити заходи, визначені пунктом 5.6 цієї глави.

5.8. У разі консорціумного кредитування розрахунок нормативу головного банку консорціуму здійснюється відповідно до пункту 8 глави 4 розділу VI цієї Інструкції». Також главу 5 розділу VI необхідно доповнити п. 5.9, яким має закріплюватися нормативне значення нормативу Н10.

Запорукою надійності зберігання банківських вкладів і гарантій, наданих кредиторам, є стабільність діяльності банків та ефективність обраної стратегії управління фінансовими ризиками. Основним показником ефективності діяльності суб'єктів господарювання, зокрема банків, є визначений рівень прибутковості. У зв'язку з цим пропонується внести певні зміни в Інструкцію, зокрема: доповнити розділ I, в якому встановлюється перелік економічних нормативів, обов'язкових для виконання всіма банками, 20-м абзацом «норматив ефективності використання короткострокових активів (норматив Н14)» та 21-м абзацом «норматив ефективності використання загальних активів (норматив Н14-1)»; доповнити розділом VII¹ «Нормативи ефективності використання активів», в якому мають міститися гл. 1 «Норматив ефективності використання короткострокових активів» і гл. 2 «Норматив ефективності використання загальних активів».

Главу 1 розділу VII¹ доцільно викласти в такій редакції:

«Глава 1. Норматив ефективності використання короткострокових активів (норматив Н14)

1.1. Норматив ефективності використання короткострокових активів визначається як співвідношення активів із кінцевим строком погашення до одного року до розміру чистого прибутку на кінець відповідного місяця. Цей норматив установлює мінімально необхідний показник прибутковості короткострокових активів для забезпечення стабільності та надійності функціонування банку. Норматив ефективності використання короткострокових активів розраховується з урахуванням сальдо розміщених і залучених коштів відповідно до пункту 4.1 глави 4 розділу V цієї Інструкції.

1.2. До активів із кінцевим строком погашення до одного року під час розрахунку нормативу ефективності використання короткострокових активів включаються активи, наведені в пункті 4.2 глави 4 розділу V цієї Інструкції».

Також главу 1 розділу VII¹ доцільно доповнити п. 1.3, яким має закріплюватися нормативне значення нормативу Н14.

Вважаємо також, що доцільно главу 2 розділу VII¹ викласти в такій редакції:

«Глава 2. Норматив ефективності використання загальних активів (норматив Н14-1)

2.1. Норматив ефективності використання загальних активів визначається як співвідношення загальної суми активів до розміру чистого прибутку на кінець відповідного місяця. Цей норматив установлює мінімально необхідний показник прибутковості загальних активів для забезпечення стабільності та надійності функціонування банку. Норматив ефективності використання загальних активів розраховується з урахуванням позабалансових активів банку».

Главу 2 розділу VII¹ доцільно доповнити п. 2.2, яким має закріплюватися нормативне значення нормативу Н14-1.

Враховуючи запропоновані зміни, необхідно ч. 1 ст. 75 закону України «Про банки і банківську діяльність», яка встановлює критерії щодо віднесення банків до категорії проблемних, доповнити підп. 4², який має закріплювати норму щодо можливого розміру відхилення показників діяльності банку від нормативів Н14, Н14-1 та допустиму кількість таких епізодів протягом року.

Також вбачається доцільним привести методики розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні, яку схвалено постановою Правління НБУ від 02.06.2009 № 315 [7], у відповідність до переліку економічних нормативів регулювання діяльності банків, зазначеному в чинній редакції Інструкції, а також доповнити зазначену методику такими главами, як «Норматив максимального розміру кредитного ризику на одну пов'язану з банком особу (норматив Н10)», «Норматив ефективності використання короткострокових

активів (норматив Н14)», «Норматив ефективності використання загальних активів (норматив Н14-1)».

Висновки. Результати, отримані під час здійснення аналізу змін, які відбувались останні 15 років у правовому забезпеченні банківського регулювання в системі державного управління банківською діяльністю, вказують на доцільність подальшого вдосконалення законодавства в цій сфері.

Виключення нормативу максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру, призвело до неможливості оцінки та мінімізації ризиків за кредитними операціями за окремою пов'язаною з банком особою. У зв'язку з цим вбачається доцільним встановити норматив Н10 «Норматив максимального розміру кредитного ризику на одну пов'язану з банком особу». Встановлення нормативів ефективності використання активів (Н14 і Н14-1) забезпечить стабільність і надійність банківської системи та стимулюватиме економічне зростання.

Перспективним напрямом досліджень правового забезпечення банківського регулювання залишаються питання ліцензування банківської діяльності, формування та використання резервного фонду, а також резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями тощо.

Список бібліографічних посилань: 1. Бортніков Г. П., Правотар В. А. Економічні нормативи як сигнали раннього попередження кризи в банку. *Наукові праці НДФІ*. 2015. № 2 (71). С. 84–96. 2. Про Національний банк України: закон України від 20.05.1999 № 679-XIV // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14> (дата звернення: 12.12.2016). 3. Про банки і банківську діяльність: закон України від 07.12.2000 № 2121-III // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (дата звернення: 12.12.2016). 4. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні: постанова Національного банку України (НБУ) від 28.08.2001 № 368 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01> (дата звернення: 12.12.2016). 5. Про внесення змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні: постанова Правління НБУ від 25.12.2014 № 862 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0862500-14> (дата звернення: 12.12.2016). 6. Про затвердження Змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні: постанова Правління НБУ від 12.05.2015 № 312 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0312500-15> (дата звернення: 12.12.2016). 7. Про схвалення Методики розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні: постанова Правління НБУ від 02.06.2009 № 315 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0315500-09> (дата звернення: 12.12.2016).

Надійшла до редколегії 19.12.2016

Царикова Е. В. Банковское регулирование в системе государственного управления банковской деятельностью

Проанализированы изменения, произошедшие в последнее время в законодательстве Украины в сфере банковского регулирования, в частности изменения, относящиеся к установлению экономических нормативов и контроля за их соблюдением банками. Установлена целесообразность исключения из действующих нормативно-правовых актов нормативов валютных позиций, нормативов соотношения регулятивного капитала с обязательствами и совокупными активами, норматива максимального совокупного размера кредитов, гарантий и поручительств, предоставленных инсайдерам. Предложено закрепить в действующем законодательстве норматив максимального кредитного риска на одно связанное с банком лицо и нормативы эффективности использования активов.

Ключевые слова: банковское регулирование, экономические нормативы регулирования деятельности банков, регулятивный капитал банков, минимизация рисков банковской деятельности.

Tsarikova O. V. Banking regulation within the system of state administration of banking activity

The necessity and rationality of certain legislative changes in the sphere of banking regulation in the system of state administration of banking activity have been noted, particularly it has been emphasized on the effectiveness of regulating the normative and legal base by: exclusion of regulations of currency positions and establishment of flexible exchange limits instead of them that allows the National Bank of Ukraine to regulate the level of currency risks in accordance with the conditions of the international currency market and the financial and economic situation in the state, and banks to carry out in advance the adjustment of strategies; exclusion of regulations in the correlation of regulatory capital to the duties and total assets and establishing the norm of the main capital adequacy instead of them that allows to avoid their duplication with the regulation of regulative capital adequacy; exclusion of the regulation of the maximum total amount of loans, guarantees and warranties granted to insiders was necessary due to its duplication of the regulation of the maximum amount of credit risk on transactions with entity related to a bank.

It has been emphasized on the irrationality of the exception of the regulation of the maximum amount of loans, guarantees and warranties granted to one insider, which led to the inability to assess and minimize the risks associated with credit transactions with a separate entity related to a bank. That is why there is a need for establishing the regulation H10 "The regulation of the maximum amount of credit risk on one entity related to a bank". The author has also offered to establish the efficiency standards of using assets (H14 and H14-1) that ensure the stability of banks, support of their reliability and stimulate economic growth.

Keywords: banking regulation, economic standards regulating banks activities, regulatory bank capital, minimization of banking risks.

УДК [351.74:328.185](477)

Н. В. Шинкаренко,*ад'юнкт Харківського національного університету внутрішніх справ;*
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4519-879X>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ ПОЛІЦІЇ

Розглянуто особливості правового регламентування та практики запобігання корупції в правоохоронних органах. Під адміністративно-правовим механізмом запобігання корупції в органах поліції розуміється система правових засобів, які дозволяють уповноваженим суб'єктам ефективно здійснювати діяльність із запобігання корупції в правоохоронних органах за допомогою заходів організаційно-правового характеру та заходів адміністративного примусу. Зроблено висновок, що для України важливим є розроблення цілісного адміністративно-правового механізму запобігання корупції.

Ключові слова: корупція, запобігання корупції, адміністративно-правовий механізм, антикорупційна політика, спеціальна перевірка, Національна поліція України.

Постановка проблеми. Одним із найнегативніших наслідків корупції в Україні є те, що нею уражені самі органи, які повинні запобігати її поширенню. Зокрема, це стосується Національної поліції України, де корупція залишається поширеним явищем, яке не тільки ускладнює процес запобігання корупції в суспільстві та інших органах державної влади, але і взагалі зводить нанівець законність і правопорядок у країні. Корупція є тим фактором, який підриває довіру суспільства до органів влади, формує негативний імідж держави на міжнародному рівні й перешкоджає процесу європейської інтеграції України.

На цей момент є потреба у здійсненні суттєвих змін в організації роботи в цьому напрямку. Найпершою серед таких є розроблення цілісного адміністративно-правового механізму запобігання корупції. Цей механізм слід утворити з окремих комплексних механізмів запобігання корупції в тих сферах, які в сучасних умовах найбільше потребують ужиття першочергових заходів щодо запобігання корупції. Саме такими є органи Національної поліції України, ефективне запобігання корупції в яких забезпечить дотримання законності не тільки в правоохоронній системі, але й у державі в цілому.

Стан дослідження. Дослідження адміністративно-правового механізму запобігання корупції в органах поліції здійснювалося в наукових роботах фахівців у галузі соціології, філософії, теорії управління, кримінального та адміністративного права й інших галузевих правових наук, зокрема в роботах В. Б. Авер'янова, І. В. Арістової, С. М. Алфьорова, М. І. Ануфрієва, О. М. Бандурки, А. І. Берлача, К. І. Беякова, В. М. Гарашука, І. П. Голосніченка, Є. В. Додіна, І. А. Дьоміна, В. К. Колпакова, Т. О. Коломєць, А. Т. Комзюка, Н. П. Матюхіної, О. М. Музичука,

Є. В. Невмержицького, В. І. Олефіра, В. П. Петкова, О. Ю. Синявської, Є. Д. Скулиша, М. М. Тищенко, В. В. Цветкова, Н. М. Ярмиш, О. Н. Ярмиша, А. О. Яфонкіна та ін. У цих роботах розкрито окремі теоретичні та практичні питання адміністративно-правового механізму запобігання корупції в органах поліції, тому існує об'єктивна потреба комплексного наукового пошуку в указаних напрямках.

Метою статті є визначення особливостей правового регламентування та практики запобігання корупції в правоохоронних органах (переважно в органах поліції), вироблення концепції адміністративно-правового механізму запобігання їй, а також визначення шляхів його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу.

У Загальних положеннях Антикорупційної стратегії України на 2014–2017 роки констатують, що в Україні фактично відсутня ефективна стратегія протидії корупції, яка б ураховувала гостроту й актуальність цієї проблеми та аргументують необхідність ухвалення цієї Стратегії. Тому мета Антикорупційної стратегії – створення в Україні системи ухвалення рішень щодо антикорупційної політики на підставі результатів аналізу достовірних даних про корупцію й чинників, які до неї призводять, зокрема статистичних спостережень, моніторингу виконання відповідних рішень та їх впливу на стан справ із питань запобігання корупції незалежним спеціалізованим органом із залученням представників громадянського суспільства, а також формування суспільної підтримки в подоланні корупції [1].

Для України найбільш оптимальним є адміністративний метод протидії корупції, завдяки якому сьогодні можна зупинити темпи зростання корупції. Незважаючи на те, що питання запобігання корупції на цей момент досить детально досліджено, на практиці в Україні комплексний, єдиний, цілеспрямований та систематизований механізм запобігання корупції сьогодні відсутній.

Корупція – одна з форм протиправної поведінки працівників правоохоронних органів, що за своїм призначенням мають боротися з цим явищем [2, с. 21]. Це не лише певні діяння, але й система негативних поглядів, переконань та установок, спосіб мислення, котрий обумовлює спосіб життя [3, с. 77].

Морально-психологічні наслідки корупції проявляються в тому, що вона є потужним фактором деморалізації суспільства, знищення моральних цінностей, деформації індивідуальної та суспільної психології. Корупція нищить духовні та моральні цінності, сприяє поширенню в суспільстві кримінальної психології [2, с. 52]. Вона змінює мотивацію службових осіб, що працюють у сфері державного управління, а також громадян у різних сферах соціального життя, що призводить до блокування механізмів державного управління. Існування корупції в системі правоохоронних органів загалом дає підстави вважати її вкрай небезпечним явищем – одним із проявів професійної деформації свідомості працівників поліції.

Для того щоб зрозуміти сутність адміністративно-правового механізму запобігання корупції в органах поліції, необхідно систематизувати підходи до розуміння адміністративно-правового механізму в теорії адміністративного права. Так, В. В. Галуцько вважає, що механізм адміністративно-правового регулювання – це засоби функціонування єдиної системи адміністративно-правового регулювання з метою забезпечення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства й держави. До складових елементів механізму адміністративно-правового регулювання він відносить такі:

- 1) норми адміністративного права та їх зовнішнє вираження – джерела права;
- 2) публічну адміністрацію;
- 3) принципи діяльності публічної адміністрації;
- 4) індивідуальні акти публічної адміністрації;
- 5) адміністративно-правові відносини;
- 6) форми адміністративного права;
- 7) тлумачення норм адміністративного права;
- 8) методи адміністративного права;
- 9) процедури реалізації адміністративно-правових норм;
- 10) принцип законності [4, с. 87–90].

Отже, механізм запобігання корупції можна розглядати через теорію, яка складалася в адміністративному праві, а саме розуміти під механізмом адміністративно-правового запобігання корупції систему адміністративно-правових засобів, спрямовану на врегулювання суспільних відносин у процесі запобігання та протидії корупції, яка являє собою процес, що містить певні стадії (етапи) реалізації та елементи (складові частини) [5, с. 12].

В юридичній літературі зміст механізму адміністративно-правового регулювання розкривається перш за все як система (сукупність) адміністративно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері дії норм адміністративного права, котрі впливають на суспільні відносини, організовуючи їх у відповідності до завдань держави та суспільства. Деякі вчені, аналізуючи зміст механізму адміністративно-правового регулювання, розкривають його поняття як сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких чиниться вплив на відносини, що виникають у процесі здійснення виконавчої влади й здійснюється правове регулювання (впорядкування) суспільних відносин у сфері державного управління.

Ураховуючи зазначене, видається доцільним охарактеризувати нормативні акти з питань протидії корупції та відповідні наукові джерела на предмет визначення у них окремих складових досліджуваного адміністративно-правового (державно-правового) механізму й на підставі цього визначити його структуру, охарактеризувати окремі елементи такої структури, а також з'ясувати місце й значення у такому механізмі адміністративно-правових та організаційних засад.

Адміністративно-правовий механізм запобігання корупції можна розуміти як сукупність взаємопов'язаних елементів, що утворюють його структуру, спрямовують дію на досягнення головної мети його функціонування – уповільнення темпів зростання корупції, зменшення її обсягів, установлення й припинення її виявів, поновлення законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб та усунення наслідків корупційних діянь [6, с. 42–43].

Враховуючи законодавчі положення щодо визначення окремих елементів державно-правового механізму протидії корупції, а також доробки науковців із цих питань, М. Ю. Бездольний пропонує до структури адміністративно-правового механізму запобігання корупції віднести таке:

- 1) мету та завдання запобігання корупції;
- 2) принципи запобігання корупції;
- 3) об'єкти та рівні запобігання корупції;
- 4) суб'єкти корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних із корупцією;
- 5) органи запобігання корупції;
- 6) заходи та засоби запобігання корупції;
- 7) напрямки запобігання корупції;
- 8) систему забезпечення запобігання корупції [6, с. 39].

Правовий механізм запобігання корупційним проявам у правоохоронних органах передбачає створення дієвої нормативно-правової бази в цій сфері. Головними нормативно-правовими актами, ухваленими Україною для вдосконалення антикорупційного законодавства стосовно корупційних злочинів у правоохоронних органах, є такі:

– закон України від 14.10.2014 № 1700-VII «Про запобігання корупції»;

– закон України від 14.10.2014 № 1699-VII «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія на 2014–2017 роки»;

– закон України від 14.10.2014 № 1698-VII «Про Національне антикорупційне бюро України»;

– постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 № 265 «Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки» та ін.

Актуальним механізмом запобігання та протидії корупційним злочинам, за твердженням С. Жидика [7], є спеціальна перевірка відомостей щодо осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування. Спеціальній перевірці підлягають факти притягнення особи до кримінальної відповідальності, а також те, чи піддавалася раніше особа адміністративним стягненням за корупційні правопорушення. Також потребує оцінювання достовірність інформації щодо її майнового стану, доходів і витрат та про наявність в особи корпоративних прав.

У частині 3 ст. 50 закону України «Про Національну поліцію» зазначено: «Відповідно до порядку, встановленого законом, щодо осіб, які претендують на службу в поліції, проводиться спеціальна перевірка, порядок проведення якої визначається законом та іншими нормативно-правовими актами» [8].

Згідно з частиною 3 ст. 45 закону України «Про запобігання корупції» «особа, яка претендує на зайняття посади, зазначеної у пункті 1, підпункті «а» пункту 2 частини першої статті 3 цього Закону, до призначення або обрання на відповідну посаду подає в установленому цим Законом порядку декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік» [9]. Тобто в законодавстві з метою уникнення та недопущення проявів корупції встановлено вимоги для осіб, які перебувають на державній службі.

Варто зазначити, що до ухвалення закону України «Про запобігання корупції» науковці більше наголошували на протидії боротьбі з корупцією. Як підкреслює С. С. Серьогін, удосконалення механізмів попередження та протидії корупції в органах публічної влади передбачає залучення до антикорупційної діяльності інститутів держави та громадянського суспільства, а також конкретизування функцій та завдань органів державного управління, які здійснюють антикорупційну діяльність на національному, регіональному й місцевому рівнях; визначення комплексу форм, засобів та інструментів антикорупційної роботи з урахуванням міжнародного досвіду [10, с. 83].

Згідно зі ст. 21 Закону України «Про запобігання корупції» громадські об'єднання, їх члени або уповноважені представники, а також окремі громадяни беруть участь у діяльності щодо запобігання корупції [9].

Головними рисами механізму адміністративно-правового запобігання корупції є такі:

1) цей механізм поєднує в собі такі елементи: норми адміністративного права, форми адміністративного права, методи адміністративного права, процедури реалізації адміністративно-правових норм і норми, принципи й методи, які безпосередньо стосуються запобігання корупції;

2) механізм спрямовано на врегулювання суспільних відносин у процесі запобігання корупції;

3) запобігання корупції – це недопущення, завчасне відвертання корупційних діянь;

4) цей механізм являє собою процес, що містить певні стадії (етапи) реалізації;

5) він містить такі елементи: норми адміністративного права та їх зовнішнє вираження – джерела права, публічну адміністрацію, принципи діяльності публічної адміністрації, індивідуальні акти публічної адміністрації, адміністративно-правові відносини, форми адміністративного права, тлумачення норм адміністративного права,

методи адміністративного права, процедури реалізації адміністративно-правових норм, принцип законності.

Висновки. Незважаючи на ухвалення низки законодавчих та підзаконних актів із питань запобігання корупції та проведення різних за предметом наукового пошуку досліджень із зазначених питань, єдиного погляду на сутність і структуру адміністративно-правового механізму запобігання корупції досі не вироблено.

Саме лише законодавче закріплення основоположних засад запобігання та протидії корупції в публічній і приватній сферах суспільних відносин повною мірою не вирішує всіх проблемних питань, породжених таким явищем, як корупція. Для досягнення успіхів у подоланні корупції необхідна практична імплементація положень нового антикорупційного законодавства, яка має передбачити здійснення комплексу організаційно-правових та інших заходів щодо подальшого вдосконалення існуючої системи запобігання корупції [11].

Отже, адміністративно-правовий механізм запобігання корупції в органах поліції – це спрямовані на правоохоронні органи заходи з організації комплексної діяльності щодо запобігання корупції шляхом виявлення й усунення її причин та умов, вироблення стратегічних, тактичних і методологічних завдань зазначеної діяльності та створення умов для правомірного функціонування державного апарату. Для ефективного функціонування адміністративно-правового механізму запобігання корупції в органах поліції необхідно також формувати у населення негативне ставлення до корупції, встановити належний громадський контроль за діяльністю цих органів і гарантувати достатню матеріальне забезпечення посадових осіб органів поліції.

Список бібліографічних посилань: 1. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: закон України від 14.10.2014 № 1699-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 46. Ст. 2047. 2. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія. – Київ : Юрид. думка, 2004. 400 с. 3. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії: монографія. Київ: КНТ, 2008. 368 с. 4. Адміністративне право України в сучасних умовах (виклики початку XXI століття): монографія/В. В. Галунько, В. І. Олефір, М. П. Пихтін та ін.; за заг. ред. В. В. Галунька. Херсон: Херсон. міська друк., 2010. 376 с. 5. Дьомін І. А. Адміністративно-правові засади запобігання та протидії корупції міліцією України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2010. 16 с. 6. Бездольний М. Ю. Державно-правовий механізм протидії корупції // Форум права. 2009. № 2. С. 38–43. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2009_2_8.pdf (дата звернення: 12.09.2016). 7. Жидик С. Сучасні механізми запобігання виникненню і протидії корупції. Антикорупційна стратегія України // Правоосвітний сайт Іршавської районної МКМР. URL: <http://www.irshavamkmr.org.ua/news/news110.html> (дата звернення: 15.09.2016). 8. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379. 9. Про запобігання корупції: закон України від 14.10.2014 № 1790-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056. 10. Серьогін С. С. Антикорупційні державні стратегії в системі публічного адміністрування:

міжнародний досвід // Розвиток публічного адміністрування на засадах менеджменту: європейський контекст: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 15–16 трав. 2009 р. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2009. С. 83–84. 11. Ткаченко О. В. Адміністративно-правові засади протидії корупції в органах внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2008. 208 с.

Надійшла до редколегії 14.10.2016

Шинкаренко Н. В. Адміністративно-правовий механізм предотвращення корупції в органах поліції

Рассмотрены особенности правового регламентирования и практики предотвращения коррупции в правоохранительных органах. Под административно-правовым механизмом предотвращения коррупции в органах полиции понимается система правовых средств, которые позволяют уполномоченным субъектам эффективно осуществлять деятельность по предотвращению коррупции в правоохранительных органах с помощью мер организационно-правового характера и мер административного принуждения. Сделан вывод, что для Украины важна разработка целостного административно-правового механизма предотвращения коррупции.

Ключевые слова: корупція, предотвращення корупції, адміністративно-правовий механізм, антикорупційна політика, спеціальна перевірка, Національна поліція України.

Shinkarenko N. V. Administrative and legal mechanism to prevent corruption within the police agencies

Features of legal regulation and practices to prevent corruption in law enforcement agencies have been studied. Under administrative and legal mechanism to prevent corruption within the police agencies we understand the system of legal means that allow authorized entities to operate effectively to prevent corruption in law enforcement agencies with the assistance of measures of organizational and legal nature and administrative compulsion measures.

The object of the research of this article is administrative and legal mechanism to prevent corruption within the police agencies of Ukraine. The objective of the study is to suggest new approaches to the prevention of corruption within the police agencies of Ukraine based on the study, analysis and compilation of legislation norms in the field of prevention of corruption, opinions of scholars on this issue and international and legal standards.

According to the research, the author has concluded that mere legislative consolidation of the fundamental principles of preventing and combating corruption in the public and private spheres of social relations does not fully solve all the issues generated by the phenomenon of corruption. Practical implementation of the new anti-corruption legislation is needed for overcoming corruption. It has been emphasized on the importance to develop integrated administrative and legal mechanism to prevent corruption in Ukraine.

Keywords: corruption, prevention of corruption, administrative and legal mechanism, anti-corruption policy, special verification, National Police of Ukraine.

УДК 340.112

Б. М. Дронів,

*кандидат юридичних наук, заступник керівника
Надвірнянської місцевої прокуратури Івано-Франківської області*

ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Проаналізовано основні етапи розвитку категорії «правовий статус особи» з часів панування римського права до сьогодення. Охарактеризовано погляди вітчизняних і зарубіжних науковців стосовно змісту правового статусу особи. Запропоновано авторське бачення структури правового статусу особи як основного суб'єкта приватного права.

Ключові слова: приватне право, правовий статус, правосуб'єктність, суб'єктивні права, свободи, законні інтереси, юридичні обов'язки, гарантії реалізації прав та обов'язків, юридична відповідальність.

Постановка проблеми. Питання правового положення учасників правовідносин мають не лише доктринальне значення, вони є першоосновою існування реальних юридичних зв'язків і передумовою формування цілісної правової системи, окремим блокам якої притаманні специфічні правові режими. За словами Н. О. Богданової та Ю. В. Каревої, правовий статус – це теоретична конструкція, що з'єднує нормативні характеристики, теоретичні уявлення й реальну практику реалізації правових приписів [1, с. 5; 2, с. 20]. Крім цього, розкриття особливостей правового статусу суб'єктів приватного та публічного права дозволяє підкреслити своєрідність кожної з указаних підсистем права.

Стан дослідження. Теорії правового статусу приділялося достатньо уваги за радянських часів та в сучасних наукових дослідженнях. Достатньо пригадати таких правознавців, як С. С. Алексєєв, В. Я. Бойцов, С. М. Братусь, М. В. Вітрук, В. М. Горшенєв, А. М. Колодій, В. В. Луць, В. В. Мадіссон, М. І. Матузов, В. В. Малько, О. В. Міцкевич, Р. О. Халфіна, Є. О. Харитонов, Ц. А. Ямпольська та ін. Разом із тим дотепер недостатньо чіткими, а подекуди суперечливими є наукові уявлення про структуру правового статусу суб'єктів приватного та публічного права. Це зумовило вибір теми нашого наукового пошуку.

Метою статті є характеристика закономірностей розвитку правового статусу особи як основного суб'єкта приватного права та формулювання авторської позиції стосовно його структури.

Виклад основного матеріалу. Термін «статус» у перекладі з латинської означає положення, стан чого-небудь або кого-небудь. Перші згадки про статус зустрічаються в працях давньоримських учених. За допомогою цього терміна тодішні дослідники сформулювали

категорії, що відображали окремі аспекти правового становища людини: стан свободи – *status libertatus*, стан громадянства – *status civitatus*, сімейний стан – *status familiae* [3, с. 98].

Римське приватне право не розрізняло категорій правоздатності та дієздатності й оперувало єдиним поняттям правоздатності (*caput*). Повна правоздатність римського громадянина у сфері приватно-правових відносин складалася з двох елементів: по-перше, право вступати в регульований римським правом шлюб, створювати римську сім'ю й, по-друге, право бути суб'єктом усіх майнових правовідносин та учасником відповідних угод. Таке розуміння правоздатності, а також станова будова суспільства визначали зміст статусу, який мав кожен член соціуму. Жінки та діти займали залежне положення відносно глави родини. Соціальна ієрархія встановлювала обсяг прав та обов'язків, які мали представники кожної верстви населення.

Цей порядок зберігався протягом довгих століть. Ще у XVIII ст. у проєкті Єлизаветинського Уложення було сказано: «Всі піддані в державі не можуть бути одного стану; природа, заслуги, наука, промисли й мистецтва розподіляють їх на різні в державі чини, з яких кожний чин має особливу своєму званню пристойну перевагу й право, від яких залежить їх благополуччя» [4, с. 257]. Але вже у середині XIX ст. Д. І. Мейер писав: «Дарма намагаються деякі подати поділ громадян на стани загальнолюдською необхідністю, дарма намагаються різницю прав по стану звести до людської природи: вона не знає нерівності прав, а презентує лише нерівність людей за їхніми силами, здібностями, поняттями» [5, с. 115].

Кодифікації, здійснені у XVIII–XIX ст., ґрунтувалися на природничо-правових засадах, але й вони не забезпечили загальної рівності суб'єктів права. Обмеження у цивільних правах стосувалися жінок, позашлюбних дітей та деяких інших категорій осіб. Законодавство багатьох країн зафіксувало заборону жінкам виступати свідками під час складення заповіту, під час учинення нотаріальних дій та інших офіційних актів. Позашлюбні діти не могли набувати прав, які випливали із сімейних відносин та родинної спорідненості. За Французьким цивільним кодексом (1804 р.) ці особи не набували громадянського стану. До 60-х років XIX ст. в австрійському праві існували спеціальні норми, які забороняли нехристиянам виступати свідками під час складання заповітів християнами. Існували також обмеження, що пов'язували можливість реалізації деяких цивільних прав із чинниками морального характеру. Реалізація прав особи могла також залежати від її майнового становища. Наприклад, за Австрійським цивільним кодексом (1811 р.) відсутність належних доходів була причиною відмови в дозволі на одруження [6, с. 95].

Досліджуючи природу правового статусу, слід, на нашу думку, розрізняти, умовно кажучи, нормативно закріплений «ідеальний

статус» та реальне положення особи в суспільстві. Останнє наближує нас до філософського та соціологічного розуміння статусу. Так, із точки зору філософії, статус – це «соціальний, співвідносний стан (позиція) індивідуума або групи в соціальній системі, що визначається по ряду ознак, специфічних для даної системи (економічних, професійних, етнічних та інших)» [7, с. 342]. Реальний статус значною мірою визначається традиційними уявленнями про соціальну структуру суспільства, ментальними особливостями народу, його історичним шляхом тощо. За словами М. Вебера, «статус – це не тільки стан взагалі, але і станове представництво, як спільнота людей, що заснована на специфічному стилі життя, який охоплює набір звичок, цінностей, вірувань, уявлень про честь та інші психологічні моменти» [8, с. 615]. З точки зору соціології, суспільство – це мережа взаємопов'язаних позицій, або статусів, у рамках яких люди грають свої ролі [9, с. 410]. Реальний статус особи залежить не лише від нормативного його закріплення, а й від оцінок і очікувань інших суб'єктів, які сприймають права й обов'язки учасників суспільних відносин через призму моральних, політичних, релігійних та інших поглядів, традицій і культури.

Офіційно встановлений статус того чи іншого суб'єкта є результатом, підсумком попереднього розвитку суспільства й водночас відправним пунктом його подальшого вдосконалення. Будучи по суті статичним компонентом правової системи, статус впливає і на її динаміку. Можна погодитись із С. С. Алексеевим у тому, що наділення осіб правосуб'єктністю являє собою перший ступінь процесу втілення юридичних норм у соціальне життя. Уже на цьому етапі норми права певною мірою реалізуються: реально визначається коло осіб, які можуть бути суб'єктами прав та обов'язків. У такий спосіб фіксується загальне юридичне становище осіб. Уже внаслідок своєї правосуб'єктності особи ставляться у те чи інше положення одна відносно одної. Відповідно, правосуб'єктність визначає і характерний для кожної галузі права метод правового регулювання [10, с. 380–381].

Кожна особа є вплетеною в систему складних соціальних зв'язків. Входження в різні соціальні групи перетворює індивіда на елемент відповідної соціальної системи. Участь у таких системах є добровільною і зазвичай зумовлюється зацікавленістю особи в отриманні певних вигод від цього. Водночас, переслідуючи свої інтереси, особа має чимось поступитися, як правило, на еквівалентній основі. Таким чином, вона погоджується на обмеження власної свободи й підпорядкування певних приватних інтересів інтересам системи [11, с. 42]. Правовий статус члена певного колективу, організації чи групи окреслює межі свободи й відповідальності особи, гарантуючи разом із тим реалізацію її інтересів, а також безпеку, захищеність, впевненість у завтрашньому дні.

Змістовне наповнення правового статусу залежить від сфери, в якій він фіксується та реалізується. Як підкреслює В. В. Мадіссон,

«обсяг і межі прав і обов'язків визначаються тим інтересом, який особи покликані захищати, – суспільним або особово-корпоративним. В цьому й є відміна публічного права від приватного» [12, с. 78].

У сучасній науковій літературі відсутнє єдине розуміння структури правового статусу особи. Спільним є те, що, як правило, в ролі його базових елементів виділяють суб'єктивні права та обов'язки. За словами Г. В. Мальцева, «система прав та обов'язків – серцевина, центр правової сфери» [13, с. 50]. Стосовно інших елементів серед поглядів авторів існують суттєві розбіжності. Наприклад, М. М. Рассолов, В. О. Лучін та Б. С. Ебзеев до прав і обов'язків додають свободи та відповідальність [14, с. 217], Ю. П. Битяк – гарантії прав та відповідальність за невиконання обов'язків [15, с. 43], О. Ф. Скакун – правосуб'єктність, свободи та відповідальність [16, с. 412]. Неоднозначними є також погляди провідних науковців на проблему співвідношення категорій «правовий статус» та «правосуб'єктність». Наприклад, А. В. Міцкевич, характеризуючи правосуб'єктність як юридичну властивість (якість), що надає можливість брати участь у правовідносинах, наголошує на тому, що вона складається з правоздатності, дієздатності та правового статусу [17, с. 134]. С. С. Алексеев, навпаки, вважає, що правосуб'єктність у єдності із загальними правами та обов'язками охоплюється поняттям правового статусу [10, с. 382]. Вважаємо другу позицію більш прийнятною, оскільки категорія «правовий статус» є більш широкою, комплексною, такою, що охоплює різні аспекти правового положення суб'єкта права в системі соціальних відносин.

Дискусійним є питання віднесення до структури правового статусу законних інтересів. Ще в 1972 р. В. А. Іванов висловився за включення законних інтересів у правовий статус особи, підкреслюючи, що «держава гарантує індивідуумові фізичну й психічну недоторканність, а рівно недоторканність усіх інших прав і законних інтересів, що утворюють правовий статус особи» [18, с. 56]. Схожу позицію поділяє й М. В. Вітрук, говорячи, що «необхідно як самостійний елемент правового статусу особи виділити інтереси особи, охоронювані законом (законні інтереси), які не охоплюються змістом суб'єктивних прав та юридичних обов'язків» [19, с. 11]. Але такі погляди поділяють не всі. О. А. Лукашева вважає, що інтерес – це категорія позаправова або «доправова», його не слід включати до структури правового статусу [17, с. 234]; аналогічну позицію має й О. Ф. Скакун [16, с. 411].

Вважаємо, що в умовах формування демократичної, правової, соціальної держави, коли людина визнається найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України), її інтереси потребують не меншої уваги, ніж права та свободи. Принцип «дозволено все, що не заборонено законом» дозволяє розширити правовий статус особи, включивши до нього не лише зафіксовані у законодавстві можливості, а й

ті, яких особа легітимно прагне. А. В. Малько й В. В. Субочев слушно звертають увагу на два аспекти законних інтересів:

1) кількість інтересів, що потребують законодавчого закріплення, є набагато більшою, ніж закріплених. Законодавець відстає, є безліч інтересів, які «жадають» визнання в праві, «лобіюють» право на своє існування в «гарантованому» вигляді. Ці інтереси можна назвати законними, якщо вони не суперечать сутності й принципам права;

2) законними інтересами можуть бути визнані й ті інтереси, які, хоча й не закріплені в праві, але відповідають його «духу», відображаються за аналогією [20, с. 69–70].

Таким чином, включення законних інтересів до правового статусу сприятиме піднесенню цінності особи та більш повному врахуванню її інтересів під час побудови системи юридичних механізмів і гарантій. До того ж законні інтереси є тим підґрунтям, на якому «проростають» суб'єктивні права. Ще І. В. Михайловський підкреслював, що «коли якийсь інтерес набуває особливо важливого значення, коли він недостатньо охороняється іншими етичними нормами, держава дає йому спеціальну охорону за допомогою юридичних норм і перетворює, таким чином, інтерес на право» [21, с. 87].

Повертаючись до прав та обов'язків як основних структурних елементів правового статусу особи, слід наголосити на тому, що завичай вони чітко відокремлюються, тобто суб'єктивне право не може розглядатися як юридичний обов'язок і навпаки. Втім, за радянських часів виник феномен «правообов'язків», коли вказані поняття змішувалися. Наприклад, громадяни СРСР мали право на працю й водночас – обов'язок працювати. На аномальність такої ситуації досить образно вказує В. М. Леженін: «В об'єктивній юридичній дійсності як сукупності юридичних норм не існують єдині “правообов'язки”, як не може існувати, наприклад, єдина “стать” у сфері біологічних відносин, розвитку й розмноження індивідів. Питання в юриспруденції може стояти тільки так: “право” або “обов'язок”, інше уводить дослідника від сутності явища, а на практиці призводить до того, що правові норми не використовуються за призначенням й не захищають соціальну справедливість стосовно суб'єктів правовідносин» [22, с. 59]. Разом із тим таке «злиття» прав та обов'язків інколи є можливим не лише у тоталітарному, але й у демократичному суспільстві. Це відбувається через об'єктивний характер соціальних зв'язків, наприклад тоді, коли «перехрещуються» приватні та публічні інтереси.

Наприклад, батьки, з одного боку, мають право на виховання своїх дітей, а з іншого – мають обов'язки перед державою й суспільством із приводу їх належного виховання. І коли, скажімо, мати дитини позбавляють батьківських прав, то їй нагадують саме про цей її обов'язок, який вона не виконала. У зв'язку з цим М. І. Матузов ставить запитання: «Але чи не дивно, – позбавляють права, а говорять

про обов'язок? Нічого дивного – просто та ж сама поведінка матері розглядається в різних контекстах: стосовно дитини вона не зуміла реалізувати своє право, а стосовно держави не виконала обов'язок, передбачений законом. У її діях й у свідомості фактично відбулося те саме «злиття» належного й можливого» [23, с. 292].

Такі взаємопроникнення структурних елементів правового статусу стають можливими саме внаслідок того, що на практиці буває складно чітко віддиференціювати приватний та публічний інтерес у реальних суспільних відносинах. Водночас слід зазначити, що абсолютне злиття прав та обов'язків є неможливим, оскільки цінність цих категорій полягає саме у їх парності, потенції створювати певний баланс інтересів різних суб'єктів правовідносин.

Слід також пам'ятати про гарантійну складову правового статусу особи. Під гарантіями визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини й громадянина узвичаєно розуміти систему умов і засобів та юридичних механізмів забезпечення їх належної реалізації. Вони є важливим елементом правового статусу, оскільки без нормативно-правових, організаційно-правових, політичних, економічних, соціальних та інших гарантій правовий статус залишається фікцією, має вигляд лише «заяви про наміри». Вважаємо, що гарантійний характер у структурі правового статусу має також юридична відповідальність, яка хоча і має вторинний характер, оскільки реалізується лише в результаті вчиненого правопорушення, втім, уже самою своєю присутністю у правовому статусі орієнтує особу на правомірну поведінку.

Висновок. Правовий статус особи є складною й динамічною категорією, зміст якої протягом останніх століть зазнав суттєвої структурної та змістовної трансформації. На нашу думку, структура правового статусу особи як основного суб'єкта приватного права на сучасному етапі історичного розвитку має такий вигляд: правосуб'єктність, суб'єктивні права, свободи, законні інтереси, юридичні обов'язки і гарантії реалізації прав та обов'язків, юридична відповідальність. Саме такий набір елементів дозволяє всебічно окреслити реальний стан особи в межах конкретної правової системи.

Список бібліографічних посилань: 1. Богданова Н. А. Категорія статусу в конституційному праві. *Вісник Московського університету*. 1996. № 3. С. 3–20. 2. Карева Ю. В. Гражданско-правовой статус публичных образований. *Юрист*. 2003. № 5. С. 20–29. 3. Шайкенов Н. А. Правовое обеспечение интересов личности. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1990. 200 с. 4. Очерки истории СССР. Период феодализма. Россия во второй половине XVIII в./Баранович А. И., Кафенгауз Б. Б., Алефиренко П. К. и др. М.: Изд-во АН СССР, 1956. 895 с. 5. Мейер Д. И. Русское гражданское право: в 2 ч. Ч. 1. М.: Статут, 1997. 455 с. 6. Федущак-Паславська Г. Конструкція суб'єкта права у Давньому Римі та у правових системах романо-германського типу // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XV регіон. наук.-практ. конф., 4–5 лют. 2009 р.

Львів: Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2009. С. 95–98. 7. Філософський словник/за ред. В. І. Шинкарука. Київ: Голов. редкол. УРЕ, 1973. 560 с. 8. Вебер М. Избранные произведения/пер. с нем., сост. общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова. М.: Прогресс, 1990. 804 с. 9. Мальцев Г. В. Социальные основания права. М.: Норма, 2007. 800 с. 10. Алексеев С. С. Общая теория права. М.: ТК Велби; Проспект, 2008. 576 с. 11. Вінник О. Системний підхід до розв'язання проблеми гармонізації публічних і приватних інтересів у господарській діяльності. *Юридична Україна*. 2003. № 1. С. 37–45. 12. Мадіссон В. В. Основи філософії приватного права: навч. посіб. Київ: Школа, 2004. 144 с. 13. Мальцев Г. В. Права личности: юридическая норма и социальная действительность // Конституция СССР и правовое положение личности/редкол.: В. М. Чхиквадзе та ін. М.: ИГП АН СССР, 1979. С. 48–55. 14. Теория государства и права: учебник для вузов/под ред. М. М. Рассолова, В. О. Лущина, Б. С. Эбзеева. М.: Юнити–Дана; Закон и право, 2001. 640 с. 15. Битяк Ю. П. Державна служба та розвиток її демократичних основ. Харків: Укр. юрид. акад., 1990. 74 с. 16. Скакун О. Ф. Теория государства и права: учебник. Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с. 17. Теория государства и права/под ред. Г. Н. Манова. М.: БЕК, 1995. 336 с. 18. Иванов В. А. Гарантии прав личности в сфере административного принуждения. *Советское государство и право*. 1972. № 8. С. 55–62. 19. Витрук Н. В. О категориях правового положения личности в социалистическом обществе. *Советское государство и право*. 1974. № 12. С. 11–19. 20. Малько А. В., Субочев В. В. Законные интересы как правовая категория. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. 359 с. 21. Михайловский И. В. Очерки философии права: в 2 т. Т. 1. Томск: Тип. В. М. Посохина, 1914. 632 с. 22. Леженин В. Н. Правовые вопросы семейного воспитания детей. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1992. 151 с. 23. Матузов Н. И. Актуальные проблемы теории права. Саратов: Изд-во Саратов. гос. акад. права, 2004. 512 с.

Надійшла до редколегії 15.12.2016

Дронів Б. М. Правовой статус личности как субъекта частного права

Проанализированы основные этапы развития категории «правовой статус личности» со времен доминирования римского права до наших дней. Охарактеризованы взгляды отечественных и зарубежных ученых относительно содержания правового статуса личности. Предложено авторское видение структуры правового статуса личности как основного субъекта частного права.

Ключевые слова: частное право, правовой статус, правосубъектность, субъективные права, свободы, законные интересы, юридические обязанности, гарантии реализации прав и обязанностей, юридическая ответственность.

Droniv B. M. Legal status of a person as a subject of private law

The article's objective is characteristic of patterns of the development of legal status of a person as the main subject of private law and formulation of the author's position regarding its structure.

The relevance of the study is that the issue of legal status of the participants of legal relations has not only doctrinal value, they are key factors of the existence of real

juridical relations, precondition for forming a single legal system. This requires a systematic scientific study of the structure of legal status of the objects of private and public law.

It has been indicated that officially established status of any subject is the result, the outcome of the previous development of society and at the same time the starting point for further improvement. Being essentially a static component of legal system, the status affects its dynamics. Special attention has been paid to the fact that the legal status of a person is a complex and dynamic category, the content of which in the last centuries has undergone significant structural and content transformation. The author has considered the available within scientific literature approaches to understand the structure of legal status and the assignment to it of certain elements, then the author has formulated own position on the matter.

It has been concluded that the structure of legal status of a person as the main subject of private law at the present stage of historical development is as follows: legal personality, subjective rights, freedoms, legal interests, legal obligations, guarantees of implementing the rights and obligations, legal liability. Such a set of elements allows fully describe the real state of a person within a particular legal system.

Keywords: private law, legal status, legal personality, subjective rights, freedoms, legal interests, legal obligations, guarantees of implementing the rights and obligations, legal liability.

УДК 347.626.95

В. Ю. Євко,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін факультету № 4 (кібербезпеки)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5871-803X>*

РОЗПОРЯДЖЕННЯ ДРУЖИНОЮ, ЧОЛОВІКОМ ЧАСТКОЮ У ПРАВІ СПІЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ПОДРУЖЖЯ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО

Розглянуто проблеми реалізації подружжям свого права на розпорядження часткою у праві спільної сумісної власності на майно, яке належить йому на праві спільної сумісної власності. Уперше докладно, із зазначенням окремих етапів розкрито порядок розпорядження жінкою та чоловіком своєю часткою у праві спільної сумісної власності на нерухоме майно. Приділено увагу як договорам, які можуть бути укладені між подружжям щодо частки кожного його члена у праві спільної власності на майно, так і особливостям укладення договорів щодо зазначених об'єктів з іншими особами.

Ключові слова: шлюб, подружжя, дружина, чоловік, спільна сумісна власність, спільна часткова власність, нерухоме майно, нотаріальне посвідчення.

Постановка проблеми. З моменту укладення шлюбу між жінкою та чоловіком виникає цілий комплекс особистих немайнових і майнових правовідносин. Центральне місце серед цих відносин посідають відносини щодо спільної сумісної власності подружжя.

Традиційно у сімейному праві України діє презумпція спільності майна подружжя, виражена у ст. 60 Сімейного кодексу України нормою, відповідно до якої «майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу)» [1]. Пленум Верховного Суду України у постанові від 21.12.2007 № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» додатково роз'яснив, що спільною сумісною власністю подружжя можуть бути будь-які види майна, за винятком тих, які згідно із законом не можуть належати його членам (виключені з цивільного обігу), *незалежно від того, на ім'я кого з подружжя вони були придбані чи внесені грошовими коштами*, якщо інше не встановлено шлюбним договором чи законом [2, абз. 1 п. 23].

Дружина та чоловік мають рівні права на володіння, користування й розпоряджання майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено домовленістю між ними. Одним зі способів розпорядження таким майном може бути відчуження одним із подружжя своєї частки у праві спільної сумісної власності.

Найбільш значним майном серед об'єктів права спільної сумісної власності подружжя є нерухоме майно, і правочини з ним мають особливий порядок укладення. Ситуація ускладнюється, коли один із подружжя має бажання розпорядитися не цілим об'єктом нерухомоті, а тільки своєю часткою у праві спільної сумісної власності на нерухоме майно. Особливості укладення таких правочинів у нормативних актах чітко не визначено.

Стан дослідження. Майнові відносини подружжя були предметом досліджень таких відомих учених у галузі сімейного права, як О. В. Дзера, І. В. Жилінкова, Я. В. Новохацька, О. М. Калітенко, О. М. Пономаренко та інші, проте проблемам укладення подружжям договорів щодо частки чоловіка та жінки у праві спільної сумісної власності на нерухоме майно у науковій літературі було приділено не достатньо уваги. При цьому в нотаріальній практиці виникають численні запитання щодо порядку укладення договорів стосовно частки у праві спільної сумісної власності подружжя на нерухоме майно.

Отже, **метою** цієї статті є аналіз нормативно-правових актів сімейного та цивільного законодавства, спрямований на систематизацію норм, які регулюють порядок укладення кожним із подружжя договорів щодо частки у праві їх спільної сумісної власності на нерухоме майно.

Виклад основного матеріалу. Правочини щодо розпорядження кожним із подружжя своєю часткою у праві спільної сумісної власності

на нерухоме майно можуть укладатись ними як між собою (ст. 64 СК України), так і з іншими особами (ст. 67 СК України). У будь-якому разі такі правочини підлягають нотаріальному посвідченню, а право власності, що виникло у нового власника, – державній реєстрації. Від контрагента у такому договорі залежатиме порядок вчинення правочину. Розглянемо кожний із зазначених випадків.

1. Частка у праві спільної сумісної власності подружжя на нерухоме майно відчужується на користь одного з подружжя.

Порядок укладення таких правочинів передбачений ч. 2 ст. 64 СК України, відповідно до якої договір про відчуження одним із подружжя на користь іншого своєї частки у праві їх спільної сумісної власності може бути укладений без виділення цієї частки. Аналізуючи норму зазначеної статті, необхідно звернути увагу на два важливі моменти. По-перше, враховуючи природу спільної сумісної власності, слід мати на увазі, що частку кожного з подружжя заздалегідь не визначено, тобто вона ще «не готова» для відчуження. По-друге, якщо відчуженню підлягатиме частка у праві спільної власності на нерухоме майно, вона все ж таки має бути визначена, хоча виділенню в натурі вона не підлягає. Тобто в разі відчуження одним із подружжя на користь іншого з подружжя своєї частки у праві спільної сумісної власності на нерухоме майно спільна сумісна власність на таке майно має бути трансформована у спільну часткову. Тому укладення договору про відчуження одним із подружжя на користь іншого з подружжя своєї частки у праві спільної сумісної власності на нерухоме майно має здійснюватися у два етапи.

Першим етапом укладення такого договору буде визначення часток кожного з подружжя у праві власності на нерухоме майно, тобто трансформація спільної сумісної власності подружжя на нерухоме майно у спільну часткову.

Порядок визначення частки у праві спільної сумісної власності на майно подружжя чинним законодавством не передбачений. На наш погляд, у цьому разі можуть бути застосовані норми Цивільного кодексу України, а також за аналогією деякі норми СК України про поділ майна подружжя та норми про видачу свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті чоловіка чи жінки.

Формулювання ч. 2 ст. 64 СК України дає підстави вважати, що частка одного з подружжя у праві спільної сумісної власності на нерухоме майно може бути визначена в натурі як за спільною згодою подружжя, так і за заявою того з подружжя, хто бажає нею розпорядитися. Визначення часток у праві спільної сумісної власності подружжя на нерухоме майно за спільною згодою чоловіка та дружини доцільно оформити окремим договором.

Згідно з ч. 1 ст. 70 СК України частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або

шлюбним договором. Отже, в разі звернення до нотаріуса подружжя може зазначити як рівні частки у праві спільної власності, так і домовитися про інший розмір часток. Крім того, розмір часток може бути передбачений шлюбним договором. У цьому разі нотаріусу необхідно ознайомитися зі змістом шлюбного договору подружжя та встановити, який розмір часток передбачається цією угодою. До речі, шлюбним договором може бути передбачено, що члени подружжя мають спільну часткову, а не спільну сумісну власність на все майно, набуте ними під час шлюбу, або на нерухоме майно, придбане ними в цей період. У такому разі необхідності у визначенні часток у праві спільної власності подружжя на нерухоме майно не буде.

Під час визначення часток подружжя у праві спільної сумісної власності на нерухоме майно нотаріус вимагає документ, який посвідчує шлюбні відносини цих дружини та чоловіка. Оскільки йдеться про майно, що підлягає реєстрації, нотаріус вимагає подання документів, які підтверджують право власності подружжя на таке майно. У разі, коли державну реєстрацію права власності на нерухоме майно, що відчужується, відповідно до закону було проведено без видачі документа, що посвідчує таке право, право власності підтверджується на підставі інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, отриманої шляхом безпосереднього доступу до цього реєстру.

У разі виникнення спору між подружжям про розмір частки кожного у праві спільної власності на нерухоме майно нотаріус має роз'яснити дружині й чоловіку, що вони можуть звернутися до суду з вимогою про вирішення цього спору.

Під час вирішення спору про поділ майна суд може відступити від засади рівності часток подружжя за обставин, що мають істотне значення, зокрема якщо один із подружжя не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї, приховав, знищив чи пошкодив спільне майно чи витрачав його на шкоду інтересам сім'ї.

За рішенням суду частка майна дружини та чоловіка може бути збільшена, якщо з нею чи ним проживають діти, а також непрацездатні повнолітні син або дочка, за умови, що розмір аліментів, які вони одержують, є недостатнім для забезпечення їхнього фізичного, духовного розвитку та лікування [2, абз. 4 п. 30].

Якщо подружжя зверталося до суду з вимогою вирішення спору про розмір частки кожного у праві спільної власності на нерухоме майно, нотаріусу може бути надане судове рішення про визначення часток дружини та чоловіка в разі звернення з проханням посвідчити договір про відчуження одним із подружжя на користь іншого своєї частки у праві спільної сумісної власності на нерухоме майно.

Другим етапом укладення договору про відчуження одним із подружжя на користь іншого з подружжя своєї частки у праві спільної сумісної власності подружжя на нерухоме майно є посвідчення такого договору.

Посвідчення цього договору має здійснюватися відповідно до загальних правил вчинення нотаріальних дій, проте з урахуванням деяких особливостей такого договору.

По-перше, необхідно визначити які саме договори може укласти кожен із подружжя щодо своєї частки у спільному майні. Згідно з ч. 1 ст. 346 Цивільного кодексу України відчуження є одним зі способів припинення права власності [3]. Відповідно до положень ЦК України право власності припиняється внаслідок укладення договорів *купівлі-продажу, міни, дарування, ренти, довічного утримання*. Усі інші договори не пов'язуються з припиненням права власності одного з подружжя на його частку у праві власності на спільне майно і виникненням права власності на неї в іншого з подружжя. Оскільки юридичним фактом, що лежить у підґрунті переходу права власності від одного з подружжя до іншого, є договір, відчуження частки у праві спільної сумісної власності подружжя на нерухоме майно має відбуватися з дотриманням вимог, що висуваються до вчинення правочинів узагалі (ст. 202–214 ЦК) і договорів зокрема (ст. 626–654 ЦК).

По-друге, оскільки договір є вторинним (похідним) способом набуття права власності на річ, до іншого з подружжя переходять не тільки право власності, але й речові права, похідні від права власності (сервітут, застава, інші речові права відповідно до законодавства), а також заборона відчуження й арешт нерухомого майна, податкова застава, предметом якої є нерухоме майно, та інші обтяження. До нового власника переходять також і відповідні обов'язки, пов'язані з правом власності на зазначену частку. З огляду на це необхідно брати до уваги ситуацію, коли право власності на нерухоме майно, яке є спільною сумісною власністю подружжя, зареєстровано за одним із подружжя, і він, укладаючи, наприклад, кредитний договір з банком, передає це нерухоме майно під заставу. Тому в разі відчуження ним своєї частки у праві спільної сумісної власності на заставлене майно, він, відповідно до ч. 2 ст. 586 ЦК України має отримати згоду заставодержателя.

За наявності заборони відчуження нерухомого майна, яке перебуває у спільній сумісній власності подружжя, відчуження частки у праві спільної власності на це майно може бути здійснене лише у разі згоди на те кредитора. Згода кредитора має бути викладена у формі письмової заяви (п. 1.13 гл. 2 розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 [4]).

Якщо на вищезгадане майно накладено арешт судовими чи слідчими органами, відчуження частки може бути здійснене тільки після зняття арешту.

Якщо активи одного з подружжя перебувають у податковій заставі, договори про відчуження частки у праві спільної власності на

нерухоме майно подружжя посвідчуються за умови письмової згоди відповідного податкового органу.

По-третє, перевірці також підлягає наявність права власності чи користування нерухомим майном, частка у праві власності на яке відчужується, малолітніх і неповнолітніх дітей кожного з подружжя й недієздатних чи обмежено дієздатних осіб. У разі виявлення з поданих відчужувачем документів, що право власності або право користування відчужуваним житловим будинком, квартирою, кімнатою або їх частиною мають малолітні або неповнолітні діти або недієздатні чи обмежено дієздатні особи, нотаріус повинен витребувати у відчужувача дозвіл органу опіки та піклування на вчинення такої правочину у формі витягу з рішення відповідної районної, районної у містах Києві та Севастополі державної адміністрації, відповідного виконавчого органу міських, районних у містах, сільських або селищних рад (п. 1.9 гл. 2 розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [4]).

По-четверте, в тому разі, якщо права на нерухоме майно мають треті особи (договір найму, оренди, право користування тощо), перехід права власності на таке майно не припиняє їх прав. З огляду на це особа, яка має відповідне право, має бути попереджена про зміну власника нерухомого майна, якщо змінюється запис про нього у Державному реєстрі прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Крім того, відповідно до ч. 3 ст. 7 закону України «Про оренду землі» «до особи, якій перейшло право власності на житловий будинок, будівлю або споруду, що розташовані на орендованій земельній ділянці, також переходить право оренди на цю земельну ділянку. Договором, який передбачає набуття права власності на житловий будинок, будівлю або споруду, припиняється договір оренди земельної ділянки в частині оренди попереднім орендарем земельної ділянки, на якій розташований такий житловий будинок, будівля або споруда» [5]. Це положення має бути роз'яснено тому з подружжя, хто набуває частку у праві спільної власності на нерухоме майно подружжя, якщо запис про власника нерухомого майна у Державному реєстрі змінюється й стороною у договорі оренди земельної ділянки стає інший з подружжя.

По-п'яте, право спільної сумісної власності на нерухоме майно, право на частку в якому було відчужене одним із подружжя на користь іншого, припиняється. Таке майно стає особистою приватною власністю того з подружжя, хто отримав зазначену частку.

Таким чином, відчуження частки у праві спільної власності на нерухоме майно подружжя одним із подружжя здійснюється за загальними правилами, встановленими для вчинення правочинів із нерухомим майном, з урахуванням інтересів дітей подружжя, недієздатних осіб, осіб, обмежених у дієздатності, а також кредиторів та боржників подружжя.

Крім того, відчуження частки у праві спільної власності на нерухоме майно подружжя може бути здійснене як протягом шлюбу, так і після його розірвання, якщо під час розірвання шлюбу не відбулося поділу майна. Це обумовлюється тим, що розірвання шлюбу не припиняє спільної сумісної власності на майно, придбане під час шлюбу, якщо не було здійснено його поділ та інше не передбачено шлюбним договором.

2. Частка у праві спільної сумісної власності подружжя на нерухоме майно відчужується на користь іншої особи.

Згідно з ч. 1 ст. 67 СК України дружина та чоловік мають право укласти з іншою особою договір купівлі-продажу, міни, дарування, довічного утримання (догляду) та застави щодо своєї частки у праві спільної сумісної власності подружжя. У цьому разі процедура укладення договорів буде значно складнішою. Процес укладення таких договорів складатиметься з трьох послідовних етапів.

Першим етапом буде визначення частки одного з подружжя у праві спільної сумісної власності на нерухоме майно. Як уже було зазначено вище, внаслідок цього право спільної сумісної власності подружжя на нерухоме майно перетвориться на право спільної часткової власності.

Другим етапом відчуження частки у праві спільної сумісної власності на майно буде виділ частки одного з подружжя у праві спільної сумісної власності на нерухоме майно в натурі.

Виділ частки в натурі здійснюється з наданням Висновку щодо технічної можливості виділу в натурі частки з об'єкта нерухомого майна відповідно до Інструкції щодо проведення поділу, виділу та розрахунку часток об'єктів нерухомого майна, затвердженої наказом Міністерства з питань житлово-комунального господарства України від 18.06.2007 № 55 [6].

Розрахунок часток у спільній власності на об'єкти нерухомого майна виконується за спільною заявою членів подружжя, які є співвласниками об'єкту нерухомого майна.

Право кожного з подружжя у спільній частковій власності визнається часткою, яка виражається в простих правильних дробах (1/2, 1/3, 3/5 тощо). При цьому вказані в правовстановлювальних документах розміри часток співвласників на об'єкт нерухомого майна в сумі повинні становити одиницю.

Під час розрахунку частки кожного з подружжя в будинку визначається вся внутрішня площа будинку, а також площа, яка належить кожному співвласнику окремо відповідно до Інструкції про порядок проведення технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна, затвердженої наказом Держбуду України від 24.05.2001 № 127 [7].

За наявності самочинно збудованих (реконструйованих, перепланованих) об'єктів нерухомого майна документи щодо виділу

готуються тільки після визнання права власності на них відповідно до закону.

Згідно з ч. 3 ст. 364 ЦК України у разі виділу співвласником у натурі частки зі спільного майна для співвласника, який здійснив такий виділ, право спільної часткової власності на це майно припиняється. Така особа набуває право власності на виділене майно. Право власності на виділене нерухоме майно підлягає державній реєстрації. При цьому відповідно до ч. 2 ст. 3 закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» «речові права на нерухоме майно та їх обтяження, що підлягають державній реєстрації відповідно до цього Закону, виникають з моменту такої реєстрації [8]».

Виділ у натурі частки зі спільного нерухомого майна оформлюється договором, який підлягає нотаріальному посвідченню.

Одночасно з посвідченням договору про виділ в натурі частки житлового будинку, будівлі або споруди нотаріусом посвідчується договір про виділ частки в натурі на місцевості земельної ділянки. Для посвідчення останнього разом з іншими документами нотаріусу подається нотаріально посвідчений договір про спільну часткову власність на земельну ділянку.

Якщо в подружжя виникають суперечки щодо визначення розміру часток, а також виділу частки одного з подружжя у спільній сумісній власності на нерухоме майно в натурі, нотаріус відмовляє у вчиненні такої нотаріальної дії й роз'яснює заінтересованим особам їх право звернутися до суду для вирішення цього спору.

Може статись так, що виділ у натурі частки одного з подружжя у спільній сумісній власності подружжя на нерухоме майно є технічно неможливим (ч. 2 ст. 183 ЦК України). У цьому разі один із подружжя має право розпорядитися тільки своєю ідеальною часткою у праві спільної сумісної власності на нерухоме майно.

У тому разі, якщо частка одного з подружжя у праві спільної сумісної власності подружжя на нерухоме майно не виділяється в натурі (ч. 1 ст. 67 СК України), між дружиною та чоловіком може бути укладений договір про визначення порядку користування нерухомим майном. Такий договір може як мати самостійний характер, так і входити як окрема частина до шлюбного договору. Договір про порядок користування житловим будинком, квартирою, іншою будівлею чи спорудою або земельною ділянкою, якщо він був нотаріально посвідчений, зобов'язує правонаступника дружини та чоловіка (ст. 385 ЦК України).

Третім етапом розпорядження одним із подружжя часткою у праві спільної сумісної власності на нерухоме майно є укладення визначених у ч. 1 ст. 67 СК України договорів. Слід зазначити, що вказана стаття дещо звужує повноваження подружжя щодо відчуження чоловіком і дружиною своєї частки у праві спільної сумісної

власності на нерухоме майно порівняно з нормою ст. 64 СК. Серед можливих договорів у першій статті зазначені купівля-продаж, міна, дарування та довічне утримання (догляд). Цей перелік є вичерпним, проте до нього чомусь не включено ренту й спадковий договір. Разом з тим, на відміну від ст. 64 СК, ст. 67 надає кожному з подружжя право укладати з іншими особами договір застави, який вони, виходячи з буквального тлумачення ст. 64, між собою укласти не можуть.

Порядок укладення таких договорів залежатиме, по-перше, від того, чи була виділена частка одного з подружжя в натурі чи ні, по-друге, від виду договору, що укладається.

Якщо виділ частки одного з подружжя у праві спільної сумісної власності подружжя на нерухоме майно в натурі відбувся, то право їх спільної власності припинилося, і кожен з подружжя став самостійним власником майна. Як власник він володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд, а також має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону. Фактично це означає, що власник нерухомого майна може розпоряджатися своїм майном, керуючись власними переконаннями й власною волею, не порушуючи при цьому інтереси інших осіб. Відповідно до ст. 59 СК України «той із подружжя, хто є власником майна, визначає режим володіння та користування ним з урахуванням інтересів сім'ї, насамперед дітей. При розпорядженні своїм майном дружина, чоловік зобов'язані враховувати інтереси дитини, інших членів сім'ї, які відповідно до закону мають право користування ним.

У тому ж разі, якщо між дружиною та чоловіком укладено договір про порядок користування нерухомим майном, що перебуває в їхній тепер уже спільній частковій власності, співвласник має право самостійно розпорядитися своєю часткою у праві спільної часткової власності. Проте у разі продажу частки у праві спільної часткової власності подружжя на нерухоме майно інший з подружжя має переважне право перед іншими особами на її купівлю за ціною, оголошеною для продажу, та на інших рівних умовах, згідно зі ст. 362 ЦК України. Але ця норма стосується тільки договорів купівлі-продажу зазначеної частки, відчуження частки в інші способи відбувається без урахування вимог ст. 362 ЦК України.

Виходячи із зазначеного вище, подружжя може розпорядитися часткою у майні, що є об'єктом права його спільної сумісної власності, як здійснивши виділ її в натурі, так і без здійснення виділу в натурі. Проте законодавством передбачаються випадки, коли виділ частки зі спільної власності в натурі є обов'язковим. Так, відповідно до ч. 3 ст. 133 Земельного кодексу України «передача в заставу частини земельної ділянки (або права на частину земельної ділянки) здійснюється після виділення її в натурі (на місцевості) відповідно до

документації із землеустрою» [9]. Крім того, відповідно до п. 5.25 гла. 2 розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України майно, що перебуває у спільній частковій власності, може бути самостійним предметом застави за умови виділення його в натурі (земельної ділянки – на місцевості) та, якщо це передбачено законом, реєстрації права власності щодо виділеної частки як на окремий об'єкт нерухомості [4]. Але слід зазначити, що це положення Порядку не відповідає юридичній логіці. У цьому пункті йдеться про те, що у спільній частковій власності перебуває майно, і воно має бути виділене в натурі. Проте в натурі може бути виділена частка з майна, що перебуває у спільній частковій власності, а не майно. Майно, що перебуває у спільній частковій власності, може бути поділене в натурі.

Таким чином, є підстави вважати, що якщо один із подружжя бажає передати в іпотеку свою частку у праві спільної власності на нерухоме майно, ця частка обов'язково має бути виділена в натурі.

Розглянуті вище умови укладення договорів про відчуження частки у праві спільної сумісної власності подружжя на нерухоме майно на користь іншого з подружжя є справедливими і в разі розпорядження такою часткою на користь інших осіб.

Що стосується видів договорів, які укладаються подружжям щодо частки у праві спільної сумісної власності на нерухоме майно, то звертає на себе увагу той перелік договорів, який встановлено у ст. 67 СК України. Відповідно до принципу свободи права власності власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону. Усім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав. Шлюб не може бути підставою для надання особі пільг чи переваг, а також для обмеження її прав та свобод, установлених Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 36 СК України). Тому, на наш погляд, норми ст. 67 СК України дещо звучують можливості подружжя щодо розпорядження об'єктами їх права власності як спільної сумісної, так і особистої приватної. Тому є підстави вважати, що кожен із подружжя має право вчиняти як щодо свого особистого майна, так і щодо майна, яке перебуває у спільній (сумісній або частковій) власності, будь-які правочини з дотриманням умов їх чинності.

Висновки. Аналіз і порівняння норм чинного сімейного та цивільного законодавства України дозволяє зробити такі висновки.

1. Кожен із подружжя має право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю часткою у праві спільної власності подружжя на нерухоме майно на власний розсуд, з урахуванням прав та інтересів іншого з подружжя, їхніх дітей та інших членів сім'ї, які мають право користуватися цим майном, а також боржників і кредиторів кожного з подружжя.

2. Кожен із подружжя має право вчиняти як щодо свого особистого майна, так і щодо майна, яке перебуває у спільній (сумісній або

частковій) власності, будь-які правочини з дотриманням умов їх чинності.

3. Складна процедура укладення договорів щодо частки у майні, що є об'єктом права спільної власності подружжя, не сприяє поширенню практики їх укладення.

Список бібліографічних посилань: 1. Сімейний кодекс України: закон України від 10.01.2002 № 2947-III // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 09.11.2016). 2. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 № 11 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07> (дата звернення: 09.11.2016). 3. Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 09.11.2016). 4. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: затв. наказом М-ва юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12> (дата звернення: 09.11.2016). 5. Про оренду землі: закон України від 06.10.1998 № 161-XIV // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14> (дата звернення: 09.11.2016). 6. Інструкція щодо проведення поділу, виділу та розрахунку часток об'єктів нерухомого майна: затв. наказом М-ва з питань житл.-комунал. господарства України від 18.06.2007 № 55 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0774-07> (дата звернення: 09.11.2016). 7. Інструкція про порядок проведення технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна: затв. наказом Держ. ком. будівництва, архітектури та житл. політики України від 24.05.2001 № 127 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0582-01> (дата звернення: 09.11.2016). 8. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: закон України від 01.07.2004 № 1952-IV // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15> (дата звернення: 09.11.2016). 9. Земельний кодекс України: закон України від 25.10.2001 № 2768-III // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 09.11.2016).

Надійшла до редколегії 09.11.2016

Евко В. Ю. Распоряжение женой, мужем долей в праве общей совместной собственности на недвижимое имущество

Рассмотрены проблемы реализации супругами права на распоряжение долей в праве собственности на имущество, которое принадлежит им на права общей совместной собственности. Впервые подробно, с указанием отдельных этапов раскрыт порядок распоряжения женой и мужем своей долей в праве общей совместной собственности на недвижимое имущество. Уделено внимание как договорам, которые могут быть заключены между супругами относительно

их доли в праве общей собственности на имущество, так и особенностям заключения договоров в отношении указанных объектов с другими лицами.

Ключевые слова: брак, супруги, жена, муж, общая совместная собственность, общая долевая собственность, недвижимое имущество, нотариальное удостоверение.

Yevko V. Y. Disposition of a share in the right of common property of spouses to real estate by a wife, husband

It has been indicated that spouses have equal rights to own, use and dispose of property that belongs to them according to the right of joint ownership, unless otherwise agreed between them. One of the ways of disposal of such property may be the alienation by one of the spouses of the share in the right of the joint matrimonial property. The most significant property among the objects of the right of joint matrimonial property is real estate and transactions with it have a special procedure of conclusion. The situation is complicated, when one spouse is willing to dispose of only his/her share in the right of joint matrimonial property of real estate. The features of concluding such transactions in the regulations are not clearly defined.

The objective of this article is to analyze the family and civil law, aimed at systematization of the norms that regulate the procedure of conclusion of the agreements concerning the share in the right of the joint ownership of real estate by each of the spouses. The author has, for the first time, revealed in details the procedure of disposal of the share in the right of joint ownership of real estate by a man and woman. Special attention has been paid to both agreements that may be concluded between the spouses regarding their share in the right of joint ownership of the property and features of concluding agreements in regard to these objects with other subjects.

It has been emphasized that the complicated procedure of concluding agreements on the share in the property that is the object of the right of joint ownership of spouses, does not contribute to dissemination of the practice of their conclusion. Analysis and comparison of the current family and civil legislation of Ukraine allows to conclude that each spouse has the right to possess, use and dispose of his/her share in the right of joint property of spouses on real estate on their own discretion, taking into account the rights and interests of the other spouse, their children and other family members who have the right to use the property as well as debtors and creditors of each spouse.

Keywords: marriage, spouse, wife, husband, common property, common share ownership, real estate, notarial certification.

УДК 347.447

О. В. Соболев,

кандидат юридичних наук; доцент кафедри цивільного права та процесу факультету № 6 (права та масових комунікацій) Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5720-7844>

ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНІ ПОСЛУГИ ЯК ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ (ПРАВОВІДНОСИН)

Окреслено авторське бачення окремих проблемних питань, що існують у контексті визначення житлово-комунальних послуг як об'єктів цивільних прав. Звернуто увагу, що цивільне законодавство не лише не дає відповіді на ці проблемні питання, але чітко і не визначає коло об'єктів цивільних прав. Зроблено висновок, що житлово-комунальна послуга як об'єкт цивільного права є певним благом, що надається спеціалізованою організацією та є результатом діяльності останньої. Така послуга є предметом багатьох видів договорів, проте має свою специфіку залежно від її виду, що може бути пов'язано з наявністю різних критеріїв якості наданих послуг (водопостачання, газопостачання, електропостачання тощо).

Ключові слова: об'єкт, житлово-комунальні послуги, послуга, цивільні права, предмет договору, нематеріальні блага, матеріальні блага.

Постановка проблеми. Законодавець у ст. 177 Цивільного кодексу України [1] не дав визначення об'єктів цивільних прав, а лише закріпив їх невичерпний перелік. Між тим, поняття об'єктів цивільних прав у цивілістичній науці є одним зі складних. Не оминула зазначена проблематика й положення норм чинного законодавства та наукових концепцій у контексті надання житлово-комунальних послуг. Вона існує у зв'язку з відсутністю у ЦК України окремих норм щодо специфіки відповідного виду послуг як об'єкта цивільних прав та розпорошеністю регулювання порядку їх надання житлово-комунальними службами¹.

Отже, виникає потреба з'ясувати декілька проблемних аспектів. По-перше, це окреслення позиції стосовно об'єкта цивільного права та порівняння його зі спорідненими категоріями. По-друге, це з'ясування правової природи послуги як об'єкта цивільних прав у контексті ст. 177 ЦК України. По-третє, це дослідження житлово-комунальних послуг як предмета договірних конструкцій.

---

¹ Із цього приводу можна згадати такі нормативні акти, як закони України «Про електроенергетику» від 16.10.1997, «Про житлово-комунальні послуги» від 24.06.2004, «Про нафту і газ» від 12.07.2001 та «Про теплопостачання» від 02.06.2005, постанову Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 «Про забезпечення споживачів природним газом», проте вони не містять вичерпного переліку правового масиву, що встановлює правила надання житлово-комунальних послуг фізичним та юридичним особам.

Метою статті є з'ясування природи житлово-комунальної послуги як об'єкта цивільних прав та її специфіки як предмета договірних конструкцій.

Виклад основного матеріалу. Якщо суб'єктивні права та кореспондуючі їм обов'язки становлять і визначають зміст цивільних правовідносин, то матеріальні й нематеріальні блага, які становлять правовий інтерес їх учасників, визнаються об'єктом. Звісно, словосполучення «об'єкти цивільних прав» та «об'єкти цивільних правовідносин» не можуть бути повністю ототожені, оскільки вони мають різні сфери понятійного застосування. Однак за їх допомогою у цивільному праві термінологічно визначаються однакові різновиди матеріальних і нематеріальних благ. Сучасна доктрина цивільного права визнає множинність об'єктів цивільних прав і заперечує можливість існування безоб'єктних цивільних правовідносин. Множинність концептуально визначається положеннями розділу III ЦК України й означає різноманітність їх видів, обумовлену різноманіттям правових інтересів суб'єктів цивільного права. Об'єктом цивільних прав є все те, з приводу чого суб'єкти вступають у правовідносини. На думку окремих учених, головне функціональне призначення об'єктів цивільних прав полягає в задоволенні відповідних (побутових, комерційних, державних, суспільних тощо) інтересів та визначення ними суб'єктивних прав учасників цивільних відносин [2, с. 169].

Очевидним є те, що перелічені в ст. 177 ЦК України блага є об'єктами правовідносин, оскільки право регулює лише поведінку людей (їх діяльність), а не речі, результати інтелектуальної творчої діяльності й порядок надання послуг. Тобто предметом правового регулювання можуть бути лише відносини, пов'язані з об'єктами, зазначеними в ст. 177 ЦК України.

Говорячи про об'єкт права, ми маємо уточнити, йдеться про об'єкт права в об'єктивному розумінні (об'єкт правових норм або правового регулювання) чи про права у суб'єктивному розумінні (об'єкт юридичної можливості, забезпеченої мірою необхідної поведінки). Однак чомусь ніхто не намагається зробити аналогічного уточнення стосовно категорії «об'єкт правовідношення». Зазвичай уся дискусія зводиться до протиставлення: або об'єктом є те, на що спрямовано правовідношення (суб'єктивне право), або те, з приводу чого виникає правовідношення (суб'єктивне право); при цьому перше розуміння об'єкта чомусь одностайно вважається загальнофілософським, а друге – спеціальною юридичним.

Проблема об'єкта правовідношення плідно досліджувалася багатьма вітчизняними вченими як у радянський, так і в сучасний період розвитку науки про право (С. С. Алексєєв, О. С. Іоффе, Р. О. Халфіна, Ю. К. Толстой та інші). Однак досі все ж таки не існує переконливої концептуальної оцінки поняття про нього, його місця та функціонального призначення у механізмі правового регулювання. Про

спірність проблеми свідчить та обставина, що під об'єктом правовідношення різні дослідники розуміють суспільні відносини, що підлягають регулюванню [3, с. 64], предмети матеріального й духовного світу [4, с. 301], дії учасників правовідносин і блага [5, с. 142], поведінку суб'єктів правовідносин [6, с. 38], поведінку зобов'язаної особи [7, с. 230]; допускаються і безоб'єктні правовідносини [8, с. 213–217].

Якій би з концепцій не віддати перевагу, ми все одно не усунемо невизначеності, оскільки різні правовідносини (суб'єктивні права) можуть бути спрямовані на різні субстанції та виникати з приводу різних субстанцій. Це – по-перше. По-друге, легко побачити, що жодна зі згаданих концепцій не дозволяє тлумачити об'єкт як елемент (частину) правовідношення або суб'єктивного права – лише як дещо, протиставлене правовідношенню або праву, зовнішнє стосовно них. А, між тим, майже переважну частину вчених ніяк не влаштовує концепція об'єкта-передумови, що «живе» своїм власним «життям» поза правовідносинами, – вони бажають бачити об'єкт неодмінно всередині правовідношення [9, с. 44].

Якщо у правовідношенні є суб'єкт, то це означає, що у ньому обов'язково має бути й об'єкт. Суб'єкт і об'єкт у цьому аспекті розглядаються як категорії, що описують функціональне відношення між діючим (активним) субстратом (суб'єктом) і субстанцією пасивною, що піддається впливу активного субстрату (об'єкта). Часто таке протиставлення вважається філософським, діалектичним: об'єкт сприймається як парна (протиставлена) категорія стосовно суб'єкта.

Прагматичний доказ звучить так: правовідношення без об'єкта не є можливим тому, що безглуздим є правовідношення, ні на що не спрямоване, так само, як позбавлені сенсу відносини фактичні, які не мають мети (предмета). Чітко видно, що цей аргумент стосується лише однієї з багатьох концепцій об'єкта (те, на що впливає, або те, на що спрямоване правовідношення). Надаючи йому більш універсального значення, можна виразити його так: правовідношення без об'єкта є безглуздим, оскільки безглуздими без об'єкта є і фактичні відносини.

Суб'єктивне право – це ще не все правовідношення; у ньому присутній ще й юридичний обов'язок. Як наслідок, об'єкт суб'єктивного права може лише входити як складова до об'єкта правовідношення, а останній неодмінно має бути чимось більшим, ніж об'єктом суб'єктивного права [9, с. 50]. Не існує суб'єктивного права без юридичного обов'язку – ось постулат, що виражає взаємне розташування права й обов'язку, їх взаємовідносини, їх взаємний зв'язок. Від яких би філософських засад не відштовхуватись, неможливо, визнаючи існування суб'єктивного права як міри можливої поведінки, водночас заперечувати необхідність у його забезпеченні, у першу чергу – мірою належної поведінки. Тому є нормальним те, що суб'єктивне право та юридичний обов'язок, що його забезпечує, завжди мають і той самий об'єкт. Як наслідок, об'єкт суб'єктивного права є водночас і об'єктом

юридичного обов'язку, який забезпечує його реалізацію, і об'єктом правовідношення, яке це право у сукупності з обов'язком і утворює.

Якщо відносити до поняття правовідношення його фактичний зміст, то дії його учасників виявляться як раз цим самим фактичним змістом, але не об'єктом. Дію неможливо вважати за об'єкт, і в тих учених, які тлумачать об'єкт як передумову правовідношення, дія, отримує значення, утворюючи, змінюючи або припиняючи право, тобто набуває значення юридичного факту. Здається, об'єкт-дія може фігурувати в міркуваннях тих учених, які називають об'єктом результат правовідношення.

Стосовно суб'єктивного права категорія об'єкта має особливе значення: вона використовується для «прив'язки» певних юридичних можливостей до тих чи інших зовнішніх предметів або явищ. Указуючи на той зовнішній предмет, стосовно якого встановлюються конкретні юридичні можливості особи, та, як наслідок, указуючи на предмет самих суспільних відносин, нормативні акти окреслюють межі суб'єктивних прав, уточнюють їх зміст.

Зміст усіх без винятку прав та обов'язків повною мірою визначається якостями предметів зовнішнього світу, до яких пристосовується вчинення дій, що визнаються юридично можливими й необхідними; так, зміст речових прав загалом визначається якостями речей – субстратів, що є об'єктами фактичного панування управнених осіб і не мають такого значення стосовно активності зобов'язаних осіб. Напевне, можна було б винайти який-небудь особливий термін для позначення таких субстанцій, точніше – їх юридично значущих якостей; але точно так само можна було б перенести у правову сферу термін, що вживався для їх позначення у повсякденній мові. Таким терміном і виявився «об'єкт» [9, с. 59].

Об'єкт правовідносин не може збігатись із його змістом – суб'єктивним правом і юридичним обов'язком. Права й обов'язки взагалі проблематично визнати об'єктами прав і обов'язків, хоча б і тих, які становлять зміст інших правовідносин, оскільки «прикріплення» прав і обов'язків до їх носіїв здійснюється за опосередкування правоздатності, а не інших суб'єктивних прав. Юридичне значення об'єктів полягає, таким чином, у тому, що їх якості визначають зміст суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Об'єкти та їх якості дають змістові межі правовідносин, що розглядаються у статті.

Отже, об'єктом цивільних правовідносин є фактична поведінка їх суб'єктів, пов'язана зі здійсненням ними певних дій, обумовлених суб'єктивними правами та юридичними обов'язками.

Зважаючи на закріплення у ст. 177 ЦК України серед об'єктів цивільних прав такого об'єкта, як послуги, слушно виникло питання з'ясування поняття та юридичної сутності їх різновиду – житлово-комунальних послуг – у контексті реформування житлово-комунального господарства в Україні.

Як було зазначено вище, об'єктами цивільних прав є дії (результати робіт, послуги) суб'єктів цивільного права. Ці дії поділяються на дві групи – ті, внаслідок яких створюється нова річ (об'єктом цивільних прав у цьому разі є результати робіт), та послуги, з приводу яких у правовій літературі не існує одностайного тлумачення.

Так, на думку В. Л. Яроцького, послуги – це дії суб'єктів цивільного права, внаслідок здійснення яких задовольняються відповідні потреби інших осіб [2, с. 189]. Вони також характеризуються, продовжує вчений, наявністю певного кінцевого результату, але останній завжди є немайновим. У свою чергу, І. В. Жилінкова дещо трансформувала тлумачення категорії «послуга» у контексті розвитку вчень про об'єкти цивільних прав. Зокрема, вона обстоює позицію, за якою послуга – це певне нематеріальне благо, яке надається однією особою (виконавцем) і споживається іншою особою (замовником) у процесі вчинення виконавцем певних дій або здійснення певної діяльності [10, с. 399]. Звісно, можна погодитися з цими позиціями, оскільки і перша, і друга характеризують послугу як об'єкт цивільних прав у юридичному контексті, проявляючи її окремі спектри – у В. Л. Яроцького – суто юридичний (через теорію об'єкт-дія), у І. В. Жилінкової – симбіоз, юридико-економічний (через об'єкт-благо).

Стосовно ж житлово-комунальних послуг варто звернути увагу на їх тлумачення у спеціальних актах нормотворчості. Відповідно до ст. 1 закону України «Про житлово-комунальні послуги» житлово-комунальні послуги – результат господарської діяльності, спрямованої на забезпечення умов проживання та перебування осіб у жилих і нежилых приміщеннях, будинках і спорудах, комплексах будинків і споруд відповідно до нормативів, норм, стандартів, порядків і правил. Саме з приводу цих благ особи вступають між собою в правовідносини, діючи певним чином. Тому такі блага є об'єктом докладення їхніх зусиль, а отже – поведінки учасників (суб'єктів) правовідносин. Як бачимо, у наведеному визначенні поєднано охарактеризовані підходи з приводу вчень про житлово-комунальні послуги як певне поєднання дій (*«результат господарської діяльності»*), спрямованих на задоволення благ (*«забезпечення умов проживання та перебування осіб ...»*). Тому доцільно було б тлумачити поняття житлово-комунальних послуг через поєднання зазначених категорій (дії та блага).

Отже, *житлово-комунальні послуги* – результат господарської діяльності, спрямованої на задоволення потреби фізичної чи юридичної особи у забезпеченні холодною та гарячою водою, водовідведенням, газо- та електропостачанням, опаленням, а також вивезенні побутових відходів у порядку, встановленому законодавством.

У статті 901 ЦК України міститься лише вислів про послугу, яка споживається у процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності. Зі ст. 177 ЦК України випливає, що послуга не дорівнює таким об'єктам, як речі чи майно, а також результати робіт, які також

названо серед об'єктів цивільних прав. У більшості статей ЦК України послуга розглядається як об'єкт зобов'язання (гл. 63). Із цього випливає необхідність виокремити послугу як об'єкт цивільних прав, яким є дія сторін зобов'язання, і віднайти те, що відрізняє її від інших об'єктів цивільних прав, насамперед результатів робіт [12, с. 16].

Доцільно підтримати точку зору про те, що послугам притаманні своєрідна природа й спільні характерні ознаки [10, с. 397]. Як наслідок, для всіх послуг характерним є те, що вони: 1) мають нематеріальний характер, а їх результат не набуває уречевлюваного вигляду; 2) тісно пов'язані з особою виконавця та процесом учинення ним певних дій (здійснення певної діяльності); 3) не збігаються із самими діями (здійснення діяльності) виконавця, а існують як окреме явище – певне нематеріальне благо.

Можна стверджувати, що послуги, з точки зору права, поділяються на два види: ті, які матеріалізуються, та нематеріальні. Першими є послуги, під час надання яких діяльність одразу ж споживається (або матеріалізується у своєму предметі). При цьому не йдеться про створення нової речі, а передбачаються певні матеріальні зміни, що відбуваються з предметом докладення праці. Нематеріальні послуги – це ті, які не мають і такого результату.

Для того щоб усунути всі неясності, необхідно з'ясувати, що ж є результатом послуги. Результат – це той об'єкт, який з'являється внаслідок надання житлово-комунальної послуги та який є її упредметненим результатом, юридично невіддільним від самої послуги, тому що існує не в товарній формі.

Особливої уваги заслуговує те, що послуга є об'єктом цивільних прав сама по собі, незалежно від наявності або відсутності результату її надання. Якщо такий результат послуги має значення для сутності відносин, то незалежно від того, чи існує він у матеріальній або нематеріальній формі, він не є товаром, відокремленим від послуги (придатним для продажу окремо від послуги). У цьому сенсі він дійсно є невіддільним від самої послуги й окремо від неї не існує. Це і є головною кваліфікуючою ознакою послуги, оскільки, як зазначено в юридичній літературі [12, с. 18], на відміну від послуги результат робіт є окремою цінністю, що існує незалежно від робіт та є наслідком їх виконання.

У частині 1 ст. 901 ЦК України закріплено, що послуга споживається у процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності. Отже, відповідно до закону послуга не зводиться до самої дії або діяльності, а розглядається як окреме явище. Хоча послуга та процес її надання за ЦК України – це різні речі, вони між собою невід'ємно пов'язані. Послуга споживається саме у процесі виконання відповідних дій зобов'язаною особою.

Останнім часом спостерігається розширення кола договорів, предметом яких є нематеріальні об'єкти – послуги. Спільними ознаками,

які об'єднують усі договірні зобов'язання про надання послуг в єдину групу, є особливості об'єкта: це послуги нематеріального характеру, до того ж послуги нероздільно пов'язані з особливістю послугонадавача [13, с. 473]. У зобов'язаннях про надання послуг результат діяльності виконавця не має оречевленого змісту, на відміну від зобов'язань підрядного типу, результат яких завжди є оречевленим.

Предметом договору про надання житлово-комунальних послуг є сама нематеріальна послуга, тобто те нематеріальне благо, яке отримує замовник у процесі вчинення виконавцем певних дій або здійснення певної діяльності. Особливістю договірних конструкцій про надання житлово-комунальних послуг є якість послуг, що надаються. Наше бачення підтверджується нормами чинного законодавства. Так, у ч. 1 статті 16 закону України «Про житлово-комунальні послуги» закріплено, що порядок надання житлово-комунальних послуг, їх якісні та кількісні показники мають відповідати умовам договору та вимогам законодавства. Крім того, у разі порушення виконавцем умов договору споживач має право викликати його представника для складення та підписання акта-претензії споживача, в якому зазначаються строки, види, показники порушень тощо (ч. 1 ст. 18). У разі встановлення за результатами аналізу факту погіршення нормованих показників якості води, витрати споживача, які він здійснив, оплативши вартість проведення аналізу води, підлягають компенсації за рахунок виконавця/виробника (п. 6 ст. 18).

Для замовника за договором житлово-комунальна послуга, незважаючи на її нематеріальну сутність, виступає як певне благо, заради якого він вступає у договірні відносини. Якби відповідного виду послуга не мала такої якості, то вона не виступала б предметом багатьох видів договорів у житлово-комунальній сфері. Саме для отримання нематеріального корисного ефекту дій (діяльності) виконавця до нього і звертається замовник.

Слушним є зауваження про те, що загальні положення статей глави 63 ЦК України можуть застосовуватися до всіх договорів про надання послуг, якщо це не суперечить суті зобов'язання. Це означає, що в разі відсутності спеціального законодавства відносини сторін із зобов'язань про надання послуг регулюються нормами глави 63 ЦК України [13, с. 476]. Зокрема положення зазначеної глави поширюються і на такі види договорів, які взагалі не передбачені законодавством, але своїм предметом мають надання житлово-комунальної послуги, що полягає у вчиненні певної дії або здійсненні певної діяльності.

Підсумовуючи викладене, варто зважити на таке:

1) об'єктом цивільних правовідносин є фактична поведінка їх суб'єктів, пов'язана зі здійсненням ними певних дій, обумовлених суб'єктивними правами та юридичними обов'язками;

2) житлово-комунальна послуга як об'єкт цивільного права є певним благом, що надається спеціалізованою організацією та є результатом діяльності останньої;

3) житлово-комунальна послуга є предметом багатьох видів договорів, проте має свою специфіку залежно від її виду, що може бути пов'язано з наявністю різних критеріїв якості наданих послуг (водопостачання, газопостачання, електропостачання тощо).

Список бібліографічних посилань: 1. Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461. 2. Цивільне право України: підручник: у 2 т./Борисова В. І. (кер. авт. кол.), Баранова Л. М., Жилінкова І. В. та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2004. Т. 1. 480 с. 3. Толстой Ю. К. К теории правоотношения. Л.: Изд-во ЛГУ, 1959. 88 с. 4. Алексеев С. С. Об объекте права и правоотношения // Вопросы общей теории советского права: сб. ст./под ред. проф. С. Н. Братуся. М., 1960. С. 284–308. 5. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. М.: Изд-во АН СССР, 1958. 187 с. 6. Александров Н. Г. Правовые отношения в социалистическом обществе. М.: Изд-во МГУ, 1959. 44 с. 7. Иоффе О. С., Шаргородский М. Д. Вопросы теории права. М.: Госюриздат, 1961. 380 с. 8. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. М.: Юрид. лит., 1974. 348 с. 9. Белов В. А. Объект субъективного гражданского права, объект гражданского правоотношения и объект гражданского оборота: содержание и соотношение понятий // Объекты гражданского оборота: сб. статей/отв. ред. М. А. Рожкова. М.: Статут, 2007. С. 6–77. 10. Цивільне право: підручник: у 2 т./В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків: Право, 2011. Т. 2. 816 с. 11. Про житлово-комунальні послуги: закон України від 24.06.2004 № 1875-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 47. Ст. 514. 12. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 4: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки/за ред. І. В. Спасиво-Фатєєвої. Харків: ФО-П Колісник А. А., 2010. 768 с. (Серія: «Коментарі та аналітика»). 13. Договірне право України. Особлива частина: навч. посіб./Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова та ін.; за ред. О. В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 1200 с.

Надійшла до редколегії 22.11.2016

Соболев А. В. Жилищно-коммунальные услуги как объект гражданских прав (правоотношений)

Высказано авторское видение отдельных проблемных вопросов, имеющих место в контексте определения жилищно-коммунальных услуг как объектов гражданских прав. Обращено внимание, что гражданское законодательство не только не даёт ответа на эти проблемные вопросы, но и чётко не определяет круг объектов гражданских прав. Сделан вывод, что жилищно-коммунальная услуга как объект гражданского права является определённым благом, предоставляемым

специализированной организацией, и является результатом деятельности последней. Такая услуга является предметом многих видов договоров, однако имеет свою специфику в зависимости от её вида, что может быть связано с наличием разных критериев качества предоставленных услуг (поставка воды, газа, электроэнергии и т. д.).

Ключевые слова: объект, жилищно-коммунальные услуги, услуга, гражданские права, предмет договора, нематериальные блага, материальные блага.

Soboliev O. V. Housing services as an object of civil rights (legal relations)

The concept of objects of civil rights is one of the complex in civil law science. The mentioned issue has not got round the provisions of the norms of legislation and scientific concepts in the context of providing housing services. This problem occurs because the Civil Code of Ukraine does not contain certain norms regarding the specifics of the relevant type of services as an object of civil rights and the presence of dispersion regulating the procedure of their provision by housing services.

The modern doctrine of civil law admits the plurality of objects of civil rights and denies the possibility of non-object civil legal relations' existence. Plurality is conceptually defined in the Section III of the Civil Code of Ukraine and means a variety of their species, due to the diversity of legal interests of civil law subjects. The object of civil rights is everything, in respect of which the subjects come into legal relations.

The concept of housing services would be appropriate to interpret due to a combination of these categories (actions and benefits). Consequently, housing services – are the result of economic activities aimed at meeting the needs of an individual or legal entity to provide hot and cold water, water discharge, gas- and electric power supply, heating, as well as removal of waste in the manner prescribed by the law.

The subject matter of the contract on providing housing services is a non-material service, i.e. the intangible benefit obtained by the customer in the process of committing certain actions by the executor or exercising certain activities. The feature of contractual structures on providing housing services is the quality of provided services. Our vision is confirmed by the norms of the current legislation.

The results of the conducted research are the following conclusions:

1) the object of civil legal relations is the actual behavior of their subjects related to the performance of certain actions due to subjective rights and legal responsibilities;

2) a housing service as an object of civil law is a definite benefit provided by a specialized organization and is the result of the activities of the latter;

3) a housing service is a subject matter of many types of contracts, but has its own specificity depending on its type, which may be associated with the presence of various criteria of quality of provided services (water discharge, gas supply, electric power supply, etc.).

Keywords: object, housing services, a service, civil rights, subject matter of the contract, intangible benefits, material benefits.

ПІДГОТОВКА КАДРІВ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

УДК 159.922

В. І. Барко,

доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціології та психології факультету № 6 (права та масових комунікацій) Харківського національного університету внутрішніх справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4962-0975>;

В. П. Остапович,

кандидат юридичних наук, начальник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ);

В. В. Барко,

кандидат педагогічних наук, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ)

**НАПРЯМИ ПОКРАЩАННЯ НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

Розглянуто питання вдосконалення нормативно-правового забезпечення психологічної підготовки поліцейських Національної поліції України. Проаналізовано вітчизняний і зарубіжний досвід організації та проведення психологічної підготовки поліцейських, результатом якої має стати високий рівень мотивації їхньої професійної діяльності, формування здатності успішно протидіяти стресовим чинникам, конфліктам та іншим факторам ризику й розвиток професійно важливих індивідуально-психологічних якостей. Надано пропозиції щодо розробки нормативних документів для організації й здійснення психологічної підготовки поліцейських Національної поліції України.

Ключові слова: поліція, правоохоронні органи, психологічна підготовка, нормативно-правове забезпечення, мотивація, стрес, конфлікт.

Постановка проблеми. Національна поліція України являє собою новий державний правоохоронний орган, який розпочав функціонувати в липні 2015 році. Відповідно до закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. метою її діяльності визначено служіння суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Національна поліція України побудована за зразком поліції передових західноєвропейських країн; її працівники виконують службові завдання у тісній взаємодії з населенням, діють на засадах неухильного дотримання законності, прав людини та громадянина.

Дослідження зарубіжних авторів свідчать про те, що складні умови роботи поліцейських нерідко призводять до появи психологічних проблем – конфліктів, невдоволення, посттравматичних стресових

розладів, схильності до девіантної поведінки й професійної деформації тощо [1–7]. Тому важливим напрямом підвищення ефективності функціонування нового правоохоронного органу є забезпечення психологічної підготовки поліцейських до умов професійної діяльності. Результатом такої психологічної підготовки мають бути високий рівень мотивації професійної діяльності поліцейських, формування здатності успішно протидіяти стресовим чинникам, конфліктам та іншим факторам ризику, розвиток комунікативного потенціалу, навичок емоційної саморегуляції й інших професійно важливих індивідуально-психологічних якостей.

Оскільки поліція є новим правоохоронним органом нашої держави, то зараз ще не напрацьовано власного досвіду психологічної підготовки поліцейських до діяльності. Також поки що не розроблено відповідне нормативно-правове забезпечення такої підготовки поліцейських. У Законі України «Про Національну поліцію» нічого не говориться про систему професійної (у тому числі психологічної) підготовки поліцейських, тому **метою** статті є розкриття можливих напрямів покращання нормативно-правового забезпечення психологічної підготовки працівників Національної поліції України як важливої умови підвищення ефективності діяльності поліції.

Стан дослідження. Аналіз теорії та практики психологічної підготовки поліцейських показав, що цим питанням приділяли увагу багато вітчизняних і зарубіжних науковців (О. М. Бандурка, О. В. Землянська, І. В. Клименко, В. О. Криволапчук, Л. А. Кириєнко, О. І. Кудерміна, Ю. В. Котляр, П. В. Макаренко, В. С. Медведєв, І. І. Пампура, С. І. Яковенко, О. М. Цільмак, О. В. Шаповалов, Б. Г. Бовін, М. І. Мягких, В. Є. Петров, П. Мучинські, М. Свон, Р. Чарльз, М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури, Р. Роберт та інші). Науковці системи МВС присвятили значну увагу питанням організації та проведення психологічної підготовки правоохоронців і розробили чимало навчально-методичних і практичних посібників, статей і методичних рекомендацій. Можна виокремити як найбільш корисні ті посібники та рекомендації, в яких висвітлюються проблеми психогієни професійної діяльності працівників правоохоронних органів, профілактики порушень службової дисципліни й законності в їх діяльності, впровадження сучасних тренінгових технологій у систему професійної підготовки особового складу, психологічного забезпечення діяльності працівників МВС та військовослужбовців національної гвардії, використання проєктивних психодіагностичних методів із метою вивчення особистості правоохоронців, формування прихильності до здорового способу життя, профілактики самогубств серед особового складу, протидії корупції тощо. Проте питання психологічної підготовки поліцейських Національної поліції залишаються малодослідженими. Для вирішення питання нормативно-правового забезпечення такої підготовки варто звернутись до досвіду роботи органів внутрішніх справ України та поліції зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. В Україні напрацьовано чимало нормативних актів, присвячених проблематиці забезпечення психологічної підготовки працівників органів внутрішніх справ. Варто згадати наказ МВС України від 28.07.2004 № 842 «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності ОВС України», в якому визначено функції, завдання й етапи психологічного забезпечення та супроводу діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ, структуру та напрями діяльності психологічної служби МВС України. Заслугує на увагу також наказ МВС України від 17.06.2010 № 246 «Про організацію професійної орієнтації населення щодо набуття професій працівників МВС України», яким передбачено систему профінформаційних і профконсультатійних, профвідбірних заходів, спрямованих на поповнення лав міліції та навчальних закладів МВС України кандидатами на роботу й навчання, які найбільше відповідають комплексу вимог до майбутніх правоохоронців. Важливою віхою на шляху вдосконалення психологічної підготовки особового складу стала Комплексна програма вдосконалення бойової та психологічної підготовки особового складу органів та підрозділів внутрішніх справ України, затверджена наказом МВС України від 26.05.2005 № 385. Варто також пригадати Програму психопрофілактичної роботи з особовим складом органів та підрозділів внутрішніх справ на 2013–2017 роки, затверджену наказом МВС від 07.02.2012 № 112, якою передбачається проведення організаційних, наукових, практичних і лікувально-профілактичних заходів щодо вдосконалення психологічного супроводу та професійної психологічної підготовки особового складу. Так, пункт 1.3.1 орієнтує науковців на розробку технологій психопрофілактичної та психокорекційної роботи, створення сприятливих умов професійної діяльності, зміцнення мотивації особового складу; пункти 1.7.2 і 1.7.3 – на підвищення психологічної стійкості та надійності працівників у ризиконебезпечних ситуаціях і психологічну профілактику професійної деформації персоналу. Пункти 3.4 і 3.6 Програми націлюють психологів на своєчасне виявлення осіб, які потребують психологічної уваги з причин психологічної уразливості, схильності до порушень дисципліни, а також на навчання особового складу методам профілактики й подолання негативних психічних станів, прийомам саморегуляції, навичкам вирішення проблемних життєвих ситуацій і формування психологічної впевненості.

Зарубіжні дослідники також приділяють значну увагу питанням психологічної підготовки поліцейських і ролі керівника в цьому процесі. Сучасним напрямом поліцейського менеджменту в країнах Заходу є проактивний підхід, який ґрунтується на ідеї психологічної профілактики проблем у поліцейській організації за рахунок: а) забезпечення гуманістичного підходу до працівників; б) мотивації та стимулювання роботи поліцейських, їх особистісного розвитку; в) організації командної роботи та лідерства в підрозділах [8; 9].

У зарубіжних країнах нормативно передбачено проведення ретельного професійно-психологічного відбору кандидатів. Кадрові апарати надають велике значення врахуванню психологічних якостей і здібностей кандидатів на роботу в поліцію, стану психічного здоров'я та стресостійкості поліцейських. У поліції США та Великобританії законодавчо закріплено тривалі процедури професійного відбору кандидатів, під час яких вивчається психологічна готовність до роботи в поліції. Ще на початку 50-х рр. ХХ століття в США нормативно затвердили перелік якостей, потрібних поліцейському; під час відбору там керуються вимогами, які передбачають: громадянство, досягнення певного віку, відсутність кримінального минулого, обов'язковий рівень освіти, відповідний характер і моральні якості, відсутність фізичних, емоційних і психічних недоліків, проходження співбесіди, що встановлює здатність кандидата до спілкування, емоційні особливості й деякі риси характеру. Американські вимоги були взяті за основу в багатьох країнах світу, наразі їх можна об'єднати в чотири групи: а) інтелект і освіта; б) особистість і міжособистісні стосунки; в) темперамент і характер; г) здатність до професійного й особистісного розвитку [10, с. 25].

В усіх поліцейських формуваннях претенденти на службу в поліцію обстежуються психологом. Інструментами такого обстеження є співбесіди, суб'єктивні опитувальники й об'єктивні тести, ділові та рольові ігри, поліграфні опитування й тренінги. Зазвичай співбесіду з кандидатом проводить чиновник кадрового апарату або особисто начальник поліції. Якщо результати співбесіди й дані тестування виявляються задовільними, видається наказ про зарахування в поліцію, що зазвичай означає направлення на навчання та подальше проходження служби. Нерідко прийому на роботу передують конкурс, першою стадією якого є усна співбесіда, друга складається з усних і письмових тестів, а за результатами конкурсу складається список кандидатів. Відібрані кандидати зараховуються на службу в поліцію з проходженням випробувального терміну. У США він не перевищує одного року, у Великобританії – двох [2, с. 112].

Наразі психологічні або психосоціальні служби працюють у поліціях усіх розвинутих країн. У Німеччині перед такою службою стоять завдання формування психологічної готовності поліцейських до діяльності, профілактики суїцидів, допомоги службовцям у разі стресових ситуацій, виникнення депресії та страхів, консультування поліцейських, коучинг для керівників, проведення лекцій, семінарів і тренінгів. У поліції Баварії існує інститут службовців на громадських засадах, які виконують роль консультантів. У деяких землях Німеччини створено також Центральні психологічні служби поліції, їх завдання також спрямовано на формування психологічної готовності та надійності персоналу, збереження психологічного здоров'я, підтримки оперативної роботи, консультування й профілактику постстресових розладів тощо [11, с. 35].

Із метою психологічної підготовки в поліціях зарубіжних країн широко застосовується технологія соціально-психологічного тренінгу. Основними її цілями є такі: розкриття особистісного потенціалу й перспектив професійного росту поліцейських; виявлення здібностей і можливостей; допомога у протидії кризовим явищам, стресам і емоційному вигоранню; розвиток комунікативних навичок; допомога у плануванні життя й службової кар'єри. Тренінги ґрунтуються на засадах гуманістичної психології; досвід їх використання в поліцейських школах, зокрема м. Брамсхіл (Великобританія), свідчить про інтерес до них з боку поліцейських та їх високу ефективність. Окремі тренінги («Підготовка до проактивного поліцейського управління», «Побудова команди», «Ефективне лідерство») присвячено психологічній підготовці поліцейських менеджерів.

Аналіз публікацій також свідчить про те, що в поліцейських організаціях зарубіжних країн багато уваги приділяється підтриманню рівня працездатності й емоційного стану, забезпеченню поліцейським допомоги у вирішенні проблемних ситуацій і конфліктів. Це здійснюється з використанням багатьох методів, засобів і прийомів. Так, під час призначення поліцейського на певну зміну у поліції Нью-Йорка (США) враховуються поведінковий, фізичний і психологічний цикли, що суттєво підвищує ефективність роботи працівника й зменшує стомлюваність. Дослідження деяких науковців (Е. Янгстром) присвячено зменшенню негативного впливу шкідливих чинників професійної діяльності на психіку поліцейських, підтримці працездатності, розвитку стресостійкості й розробці методів аутотренінгу [7, р. 217].

У поліції Російської Федерації значна увага приділяється розробці спеціальних програм, спрямованих на здійснення психопрофілактичної роботи з особовим складом. Психопрофілактичні та психокорекційні заходи мають на меті зняття негативного впливу стресу, підвищення професійної мотивації. У разі появи емоційного вигорання увага звертається на поліпшення умов праці, характер взаємовідносин у колективі, розподіл навантаження. Практикуються такі напрями психопрофілактичної роботи: допомога у визначенні короткострокових та довгострокових цілей; навчання використанню «тайм-аутів», періодів відпочинку в робочий час; вироблення навичок саморегуляції; забезпечення стратегії й тактики професійного розвитку та самовдосконалення; опрацювання можливостей уникнення непотрібної конкуренції; насичення позитивними емоціями, вироблення навичок саморефлексії; планування заходів з підтримання хорошої фізичної форми тощо [3, с. 5].

Поліцейські Національної поліції України здійснюють професійну діяльність у складних, іноді екстремальних умовах. Узагальнення характеристик сучасної поліцейської діяльності, здійснене багатьма науковцями, та власні дослідження уможливили виокремлення

основних її психологічних характеристик, які вирізняють її серед інших видів професійної діяльності. До них належать такі: спрямованість на забезпечення законності й дотримання прав людини; необхідність швидко приймати рішення та висока відповідальність за них; забезпечення сервісної функції для населення; владні повноваження; емоційна насиченість і напруженість, великі психофізичні навантаження; наявність організаційних та екстремальних чинників; специфічність об'єктів професійної управлінської діяльності; толерантність до невизначених ситуацій; лідерство й командна робота; врахування гендерних особливостей; гуманістична й творча спрямованість тощо. Очевидно, що виконання поліцейським службових обов'язків потребує правових і психолого-педагогічних знань, багатьох спеціальних умінь, а також низки професійно важливих індивідуально-психологічних якостей (психофізіологічних, інтелектуальних, мотиваційних, характерологічних, емоційно-вольових).

Для ефективної діяльності сучасні поліцейські мають пройти ретельний професійно-психологічний відбір і подальшу професійну підготовку, складовою якої є підготовка психологічна. Професійно-психологічний відбір забезпечує підбір із великої кількості кандидатів у поліцію найбільш психологічно придатних осіб, які мають необхідні для роботи професійно важливі якості. Подальша психологічна підготовка має на меті розвиток загальних і спеціальних професійних здібностей, знань і вмінь поліцейських і формування системної якості поліцейського – психологічної готовності особи до професійної діяльності.

Психологічна готовність є кінцевим результатом психологічної підготовки і являє собою стійкий довготривалий стан особистості, який характеризується мобілізацією всіх психофізіологічних ресурсів організму, наявністю комплексу мотивів, знань, умінь, навичок та індивідуальних якостей, які забезпечують ефективність виконання певної діяльності. Психологічна готовність є передумовою будь-якої цілеспрямованої діяльності, її регуляції, стійкості та ефективності. У структурі психологічної готовності до професійної діяльності традиційно виділяють такі функціонально взаємозалежні компоненти: а) мотиваційний – перелік мотивів до вибору й виконання професійних обов'язків та завдань; б) когнітивний – систему знань, необхідних для успішного виконання професійної діяльності; в) операціональний – наявність умінь і навичок, відповідних вимогам професійної діяльності; г) особистісний – комплекс професійно важливих індивідуально-психологічних якостей, необхідних для виконання професійної діяльності.

Достатня розвиненість цих компонентів та їх цілісна єдність забезпечують високий рівень готовності людини до активної, самостійної, творчої професійної діяльності. Недостатня їх розвиненість свідчить про незавершеність процесу формування готовності, про його середній чи низький рівень.

Психологічна підготовка поліцейського має на меті формування високого рівня психологічної готовності до професійної діяльності. Це – тривалий процес, який починається на етапі початкової професійної підготовки й триває протягом усієї професійної діяльності. Програми психологічної підготовки поліцейських розробляються науковцями системи МВС, безпосередню психологічну підготовку здійснюють практичні психологи підрозділів поліції та керівники під час психологічного супроводу навчання та професійної діяльності поліцейських [5; 7].

Сьогодні в Україні відсутня нормативно-правова база проведення психологічної підготовки поліцейських, тому уявляється вкрай актуальним розробити низку нормативно-правових актів, які міститимуть правові норми (правила поведінки), розраховані на певне коло осіб, підприємств, установ та організацій системи МВС, якими будуть урегульовані питання, пов'язані з організацією та проведенням психологічної підготовки поліцейських. Як відомо, до нормативно-правових актів належать такі: а) положення – акт, що встановлює структуру й функцію певного органу або визначає порядок певної діяльності; б) інструкція (настанова) – акт, що встановлює порядок застосування актів законодавства, а також порядок здійснення будь-якої діяльності; в) правила – правові норми, що регламентують діяльність галузі виробництва чи окремих видів діяльності; г) програма (концепція) – акт, що визначає пріоритетні напрями розвитку певного органу чи діяльності, але може не містити чітко встановлених правових норм, адресного спрямування, не визначати рівні та об'єкти відповідальності. Зазвичай нормативно-правові акти затверджуються та впроваджуються розпорядчими документами (наказами, директивами, постановами, розпорядженнями, рішеннями).

З метою підвищення ефективності діяльності Національної поліції України вбачається доцільним у першу чергу розробити Комплексну програму організації та проведення психологічної підготовки поліцейських Національної поліції України, яка б затверджувалась і впроваджувалась відповідним наказом МВС України. Комплексна програма має визначити пріоритетні напрями психологічної підготовки поліцейських, її завдання, етапи, форми, методи та засоби, вказати суб'єктів психологічної підготовки, визначити її терміни тощо.

Другим важливим нормативним документом, спрямованим на покращання психологічної підготовки особового складу Національної поліції України, має стати Положення про службу психологічного забезпечення професійної діяльності поліцейських Національної поліції України, яке також затверджувалося й впроваджувалося б відповідним наказом МВС України. Положення має визначити зміст психологічного забезпечення як системи організаційних і психологічних заходів, спрямованих на вдосконалення роботи з персоналом

та підвищення ефективності службової діяльності поліції, врегулювати питання організації служби психологічного забезпечення діяльності поліції, визначити завдання, функції та основні методи здійснення зазначеного виду діяльності, повноваження психологів і порядок виконання покладених на них функцій.

Нарешті, ще одним нормативно-правовим актом, спрямованим на поліпшення психологічної підготовки особового складу Національної поліції України, має стати Положення про організацію професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в Національну поліцію України, яке б затверджувалося й впроваджувалося наказом МВС України. Це положення має визначити мету й пріоритетні завдання професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в Національну поліцію, суб'єктів відбору, вимоги до кандидатів, порядок проведення відбору, рівні готовності до службової діяльності, критерії та показники професійної придатності особи до роботи в поліції, методи та засоби проведення відбору тощо.

Висновки. Професійна діяльність поліцейських Національної поліції України належить до складних видів професійної діяльності. Вона супроводжується значними психофізіологічними та фізичними навантаженнями на працівників, багатьма чинниками ризику для їх життя й здоров'я, характеризується стресогенністю, необхідністю протидіяти кримінальному оточенню, застосовувати заходи фізичного впливу, вогнепальну зброю, спеціальні засоби тощо. Важливим напрямом підвищення ефективності функціонування нового правоохоронного органу є забезпечення психологічної підготовки поліцейських до умов професійної діяльності. Результатом такої психологічної підготовки має бути високий рівень мотивації професійної діяльності поліцейських, формування здатності успішно протидіяти стресовим чинникам, конфліктам та іншим факторам ризику, розвиток комунікативного потенціалу й навичок емоційної саморегуляції тощо.

Нині в Україні відсутня нормативно-правова база проведення психологічної підготовки поліцейських, тому уявляється вкрай актуальним розробити низку нормативно-правових актів, якими будуть урегульовані питання, пов'язані з організацією та проведенням психологічної підготовки поліцейських. Убачається доцільним розробити Комплексну програму організації і проведення психологічної підготовки поліцейських Національної поліції України, Положення про службу психологічного забезпечення професійної діяльності поліцейських Національної поліції України та Положення про організацію професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в Національну поліцію України, які мають бути затверджені відповідними наказами МВС України.

Список бібліографічних посилань: 1. Бобкова И. Е. Психологическое сопровождение профессионального развития руководителей структурных подразделений территориальных органов внутренних дел на начальном этапе управленческой карьеры. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2014. № 2 (57). С. 27–30. 2. Чарльз М. Т. Современное состояние и перспективы профессиональной подготовки сотрудников полиции (милиции) США и России. СПб.: Алетей, 2000. 268 с. 3. Федотов А. Ю. Системно-структурный подход в профессиональной подготовке сотрудников ОВД. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2015. № 1 (60). С. 3–6. 4. Цветков В. Л. Полицейская психология: опыт Испании. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2014. № 4. С. 86–90. 5. Aldwin C. M. Stress, coping, and development, Second Edition: An Integrative Perspective. – N. Y.: Guilford, 2007. 432 p. 6. Maddi S. R., Khoshaba D. M., Jensen K. et al Hardiness Training for High Risk Undergraduates. *NACADA Journal*. 2002. Vol. 22 (1). Pp. 45–55. DOI: <http://dx.doi.org/10.12930/0271-9517-22.1.45>. 7. Charles L. E., Burchfiel C. M., Fekedulegn D. et al. Shift work and sleep: the Buffalo Police health study. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*. 2007. Vol. 30, Issue 2. Pp. 215–227. DOI: <http://dx.doi.org/10.1108/13639510710753225>. 8. Мучински П. Психология, профессия, карьера. 7-е изд. – СПб.: Питер, 2004. 539 с.: ил. 9. Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: пер. с англ. М.: Дело, 1992. 702 с. 10. Свон Р. Д. Эффективность правоохранительной деятельности и ее кадровое обеспечение в США и России. СПб.: Алетей, 2000. 296 с. 11. Литвинова Г. А. Социально-психологическое обеспечение деятельности полиции Баварии (Германия). *Юридическая психология*. – 2010. № 3. С. 32–36.

Надійшла до редколегії 14.10.2016

Барко В. И., Остапович В. П., Барко В. В. Направления улучшения нормативного обеспечения психологической подготовки полицейских Национальной полиции Украины

Рассмотрены вопросы совершенствования нормативно-правового обеспечения психологической подготовки полицейских Национальной полиции Украины. Проанализирован отечественный и зарубежный опыт организации и проведения психологической подготовки полицейских, результатом которой должны стать высокий уровень мотивации их профессиональной деятельности, формирование способности успешно противодействовать стрессам, конфликтам и другим факторам риска и развитие профессионально важных индивидуально-психологических качеств. Представлены предложения относительно разработки нормативных документов для организации и осуществления психологической подготовки полицейских Национальной полиции Украины.

Ключевые слова: полиция, правоохранительные органы, психологическая подготовка, нормативное обеспечение, мотивация, стресс, конфликт.

Barko V. I., Ostapovich V. P., Barko V. V. Directions of improving regulatory provision of psychological training of police officers of the National Police of Ukraine

The authors have analyzed the domestic and international experience of organizing and conducting psychological training of police officers, the result of which should be a high level of motivation of professional activity of police officers, forming ability to successfully counteract stressors, conflicts and other risk factors, the development of professionally important, individual and psychological qualities. It has been noted that foreign researchers paid special attention to psychological training issues of police officers and the role of the head in this process. The current direction of police management in European countries is a proactive approach based on the idea of psychological prevention of problems within police organization by providing humanistic approach to the staff, motivation and stimulation of police officers' work, their personal development, organization of teamwork and leadership in police departments.

Based on the experience of democratic countries the authors have provided propositions for the development of regulations for the organization and implementation of psychological training of police officers of the National Police of Ukraine. First of all it has been offered to develop a comprehensive program of organization and conduction of psychological training of police officers of the National Police of Ukraine, which would be approved and implemented by the relevant order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Other important regulations, aimed at improving the psychological training of the personnel of the police may be the Regulations on the division of psychological provision of professional activities of police officers of the National Police of Ukraine, Regulations on the organization of professional and psychological selection of candidates to serve in the National Police of Ukraine, which also have to be approved and implemented by the corresponding order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Keywords: police, law enforcement agencies, psychological training, regulatory provision, motivation, stress, conflict.

УДК 159.937.53

А. А. Шиліна,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 (права та масових комунікацій) Харківського національного університету внутрішніх справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7377-0776>;

К. О. Чорна,

студентка факультету № 6 (права та масових комунікацій) Харківського національного університету внутрішніх справ; психолог військової частини В 6250

СУБ'ЕКТИВНЕ СПРИЙНЯТТЯ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ КАТЕГОРІЙ У ЧАСОВИХ ВИМІРАХ

Розглянуто проблему суб'єктивного сприйняття часу у психології та його вплив на появу духовної кризи. Зазначено, що зростання актуальності проблеми

часу в сучасному світі є наслідком прискорення розвитку суспільства, що, у свою чергу, може призвести до появи духовної кризи в людини. Представлено результати емпіричного дослідження оцінки екзистенційних категорій у різних часових вимірах, зокрема в минулому, теперішньому і майбутньому, особами різного віку.

Ключові слова: психологічний час, особи різного віку, суб'єктивне сприйняття часу, духовна криза, минуле, теперішнє, майбутнє.

Постановка проблеми. Дослідження психологічного часу в сучасній психології носить комплексний характер. Це пов'язано з необхідністю пояснення низки соціально-психологічних факторів, що істотно впливають на життя особистості, такі, як, суб'єктивна картина життєвого шляху, життєва перспектива, образ, стиль, стратегія життя. Дослідження психологічного часу дає можливість більш повного розуміння процесів, що відбуваються з особистістю, зокрема особливостей самовідчуття, самосвідомості, саморозуміння, само-сприйняття. Час є формою психічної адаптації, регулятором діяльності людини. Вміння планувати й організовувати час є однією з умов не просто адаптації, але й оптимізації часового існування особистості. Жодна діяльність людини не відбувається без сприйняття часу та організації свого життя в ньому. Хід часу в усьому світі підпорядковується однаковим законам, але для кожної окремої людини один і той же проміжок об'єктивно минулого часу може здаватися коротшим або довшим, ніж він був насправді [1]. У нашому дослідженні під психологічним часом ми розуміємо «відображення в психіці людини часових відношень між подіями в її життєвому шляху» [2, с. 55]; «форму переживання часу, що характерна особистості, яка представляє дану культуру і породжена нею» [3, с. 67] тощо.

Традиційно криза асоціюється з тією чи іншою життєвою невдачею, негативними переживаннями. Проте кризову ситуацію може викликати й істотне життєве досягнення, що якісно змінило стан і викликало сильні позитивні почуття людини. Невміння розпізнати появу кризи в цей період може призвести до її загострення і зміни переживань вже на негативні.

Сьогодні все більша кількість людей, залучених у процес особистісної трансформації, відчуває духовну кризу, коли процес зростання і зміни стає хаотичним. Люди, які переживають такі періоди, можуть відчувати, що їх звичний світ руйнується, що їхні колишні системи цінностей втрачають сенс і що сама основа їх особистої реальності зазнає радикальних змін. Такі люди можуть переживати глибоку тривогу, зазнавати труднощів у повсякденному житті, роботі та взаєминах з оточуючими.

Стан дослідження. Дослідження сприйняття часу в суб'єктно-особистісному просторі має свою багату історію. Крім психології, вивченням сприйняття часу займається біологія і фізіологія, робляться спроби знайти сам субстрат, що забезпечує можливість сприйняття часу. В цьому напрямку найбільш відомі роботи

Х. Хогланда, М. Трейсман. Перехідними від біологічного розуміння сприйняття часу до психологічного є психофізіологічний підхід, положення та принципи якого описані Т. А. Доброхотовою та Н. М. Брагіною. Окремі елементи сприйняття часу поза ситуацією комплексного моделювання подані в роботах О. О. Кроніка, Г. Б. Борисівського, Т. Котта, Є. І. Головахи, Ж. Ньютгена, П. Фресса, Ю. М. Забродіної, Д. Гарбетта, Р. Кнаппа, П. Жане, В. П. Зінченка, К. Левіна.

Деякі автори відзначали, що ставлення до минулого, сьогодення та майбутнього у різних людей нерівнозначне, оскільки існують різні типи орієнтації. Такі орієнтації, на думку Б. Й. Цуканова [4], багато в чому залежать від конструкції годинника індивіда, який накладає певний відбиток на своєрідність часової перспективи особистості. Як наслідок цього відбуваються динамічні зміни в ціннісній сфері людини, способах життєвого становлення і життєбудівництві (А. І. Анциферова, А. К. Болотова та ін.). На сьогодні недостатньо вивченими залишаються особливості сприйняття часу в кризовій ситуації особами різного віку.

Метою цієї статті є дослідження духовної кризи з точки зору сприйняття часу, співвіднесення суб'єктивного сприйняття часу і самого процесу внутрішньоособистісних переживань у контексті кризи, що може переживатися особами різного віку.

Виклад основного матеріалу. В нашому дослідженні брали участь 3 групи досліджуваних. Перша група – студенти різних факультетів денної форми навчання, кількість яких становила 30 осіб (15 хлопців, 15 дівчат) віком від 18 до 24 років. Друга група – люди, які працюють у різних галузях; група складалася з 30 осіб (15 чоловіків та 15 жінок) віком від 30 до 50 років. Третя група досліджуваних – особи, які вже на пенсії і не працюють; група складалася з 30 осіб (15 чоловіків і 15 жінок) віком від 60 до 80 років.

Для дослідження особливостей суб'єктивного сприйняття часу особами різного віку нами використовувалася методика «Духовна криза», що призначена для діагностики кризового стану особистості в руслі екзистенційно-гуманістичної психології. Для підвищення надійності та вірогідності результатів дослідження було використано такий метод математичної статистики, як t-критерій Стьюдента.

Розглянемо результати дослідження ставлення осіб різного віку до екзистенційних категорій у теперішньому часі (табл. 1).

Таблиця 1

Показники ставлення осіб різного віку до екзистенційних категорій у теперішньому часі

Екзистенційні категорії	Перша група	Друга група	Третя група	t 1,2	t 1,3	t 2,3
незадоволеність	2,3±1,8	1,6±1,7	2,1±1,1	1,5	0,5	1,4
самотність	2±1,9	2,3±2,1	1,9±1,5	0,6	0,2	0,8
свобода	4,4±1,5	2,9±1,7	2,6±1,3	3,7*	4,7*	0,8

Закінчення табл. 1

Екзистенційні категорії	Перша група	Друга група	Третя група	t 1,2	t 1,3	t 2,3
гріх	2,1±1,7	2,2±1,5	2,5±1,3	0,4	1,2	0,8
страждання	2,4±1,7	3,1±1,9	2,6±1,2	1,4	0,4	1,1
відповідальність	4,6±1,6	4,5±1,8	5,5±0,8	0,2	2,7*	2,6*
страх смерті	2,4±2,2	3,2±2,2	3,9±1,8	1,4	2,9*	1,3
безглуздість	1,9±1,9	1,4±1,4	1,4±1,2	1	1,2	0,2

Примітка: * – $p \leq 0,01$.

Із результатів, наведених у таблиці 1, видно, що існує статистично значуща розбіжність між групами досліджуваних за такими екзистенційними категоріями, як «свобода», «безвідповідальність» і «страх смерті».

За такою категорією, як «свобода», було виявлено достовірно більші показники у першій групі досліджуваних, ніж у другій (відповідно 4,4±1,5 та 2,9±1,7) при $p \leq 0,01$. Це свідчить про більше відчуття незалежності у молодій групі досліджуваних, більші можливості робити вільний вибір, не хвилюючись за наслідки, не прив'язуючись до минулого. У досліджуваних другої групи виражається залежність від наслідків своєї свободи, залежність від минулого, тобто в них можуть виникати труднощі, коли вони починають діяти вільно.

Також значуща різниця за категорією «свобода» спостерігається між другою та третьою групами (відповідно 2,9±1,7 та 2,6±1,3) при $p \leq 0,01$. Це свідчить, що у пенсіонерів значно менше відчуття свободи, незалежності, насолоди життям у теперішньому, без хвилювань про минуле та майбутнє.

За категорією «відповідальність» було визначено достовірні відмінності між першою та третьою групами досліджуваних (4,6±1,6 та 5,5±0,8 відповідно) при $p \leq 0,01$. Це свідчить про те, що студенти ставляться до своїх дій і вчинків більш безвідповідально, не схильні замислюватися над тим, що може статися далі і якими можуть бути наслідки. А пенсіонери, навпаки, беручи свій багаторічний досвід і цінність життя, несуть дуже велику відповідальність за все, що коїть навколо них, їм притаманно брати на себе відповідальність за дії близьких та оточуючих, перейматися за їхні вчинки.

За цією категорією також було виявлено значущі відмінності між досліджуваними другою та третьою груп (4,5±1,8 та 5,5±0,8 відповідно) при $p \leq 0,01$. Це свідчить про те, що, незважаючи на свій деякий досвід, досліджувані другої групи менш відповідальні, ніж найстарші досліджувані. Досліджувані середнього віку в заклопотаності свого життя відчують відповідальність більшою мірою за свою працю та дії, тоді як пенсіонери, навпаки, більше схильні хвилюватися й відповідати за всіх і всюди.

«Страх смерті» вірогідно більше наявний у досліджуваних третью групи, ніж першої (відповідно $3,9 \pm 1,8$ та $2,4 \pm 2,2$) при $p \leq 0,01$. Це свідчить про те, що, за результатами нашого дослідження, пенсіонери більше бояться смерті та втратити життя, ніж студенти. Це може бути пов'язано з тим, що у студентів життя тільки починається, а пенсіонери за своїм віком відчувають наближення смерті й страх не встигнути всього запланованого ними.

Таким чином, можемо зробити висновок, що до духовної кризи в теперішньому часі більше схильні люди середнього віку, які працюють, тобто в них спостерігається більша дезорієнтованість на цьому етапі життя, ніж в інших досліджуваних.

Далі розглянемо результати дослідження ставлення осіб різного віку до екзистенційних категорій у минулому часі (табл. 2).

Таблиця 2

Особливості ставлення осіб різного віку до екзистенційних категорій у минулому часі

Екзистенційні категорії	Перша група	Друга група	Третя група	t 1,2	t 1,3	t 2,3
незадоволеність	2,7±1,8	2,3±0,2	3,1±1,2	0,9	0,7	1,7
самотність	2,5±1,9	2,1±2,1	2,7±1,7	0,8	0,4	1,2
свобода	4,4±1,5	3,6±1,9	3,2±1,5	1,8	3,1**	1
гріх	2,1±1,8	2,5±1,6	2,9±1,3	1	2,2*	1,2
страждання	2,9±1,8	3,9±1,8	3,9±1,6	2,1*	2*	0,2
відповідальність	3,9±1,7	3,1±2,3	4,9±1,5	1,6	2,4*	3,6**
страх смерті	2,5±2,2	3,1±2,4	4,3±1,9	1,1	3,3**	2*
безглуздість	1,8±2,1	1,6±1,9	1,9±1,5	0,5	0,8	0,7

Примітки: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$.

Із даних, наведених у таблиці 2, видно, що існує статистично значуща різниця між групами досліджуваних за такими екзистенційними категоріями, як «свобода», «гріх», «страждання», «відповідальність» і «страх смерті».

Зокрема, за категорією «свобода» було виявлено достовірні відмінності між досліджуваними першою та третьою груп (відповідно $4,4 \pm 1,5$ та $3,2 \pm 1,5$) при $p \leq 0,01$. Це свідчить про те, що в минулому студенти себе відчували більш вільними у виборі своїх дій, ніж пенсіонери, тоді як пенсіонери відчували обмеженість своїх прав та можливостей.

За категорією «гріх» було визначено відмінності між досліджуваними першою та третьою груп ($2,1 \pm 1,8$ та $2,9 \pm 1,3$ відповідно) при $p \leq 0,05$. Це свідчить про те, що пенсіонери мають більше відчуття скоєного гріха в минулому, ніж студенти, і що більшість їх дій, які вони вважають гріхом, мали погані наслідки для оточуючих.

За категорією «страждання» було визначено значущі відмінності між досліджуваними першої та другої груп. Це свідчить про те, що випробувані другої групи перенесли й відчули в минулому за свій прожитий час набагато більше несправедливості й багатократності болю, ніж студенти, які певним чином не бачили життя і не терпіли тих випробувань і страждань.

За цією категорією також було виявлено розбіжності між першою та третьою групами (відповідно $2,9 \pm 1,8$ та $3,9 \pm 1,6$) при $p \leq 0,05$. Це свідчить про те, що студенти перенесли відчуття страждання менше, ніж люди середнього віку та маючі життєвий досвід пенсіонери.

За категорією «відповідальність» було виявлено значущі відмінності між досліджуваними першої та третьої груп ($3,9 \pm 1,7$ та $4,9 \pm 1,5$ відповідно) при $p \leq 0,05$. Це свідчить про те, що в минулому пенсіонери відчували більшу, ніж студенти, відповідальність, яка акцентувалась на турботі й відповідальності за близьких.

Також за цією категорією було визначено значущі відмінності між другою та третьою групами (відповідно $3,1 \pm 2,3$ та $4,9 \pm 1,5$) при $p \leq 0,01$. Це свідчить про те, що досліджувані другої групи в минулому відчували меншу відповідальність, ніж найстарші досліджувані.

За такою категорією, як «страх смерті», було виявлено достовірні відмінності між досліджуваними першої та третьої груп ($2,5 \pm 2,2$ та $4,3 \pm 1,9$ відповідно) при $p \leq 0,01$. Це свідчить про те, що навіть у минулому пенсіонери більше переймалися про смерть свою чи близьких, ніж студенти, в яких страх смерті значно менше виражений.

Також достовірні розбіжності було виявлено між другою та третьою групами (відповідно $3,1 \pm 2,4$ та $4,3 \pm 1,9$) при $p \leq 0,05$. Це свідчить про те, що в минулому більше хвилювалися за своє життя та життя оточуючих досліджувані третьої групи, ніж другої.

Таким чином, із результатів дослідження екзистенціальних категорій у минулому часі ми бачимо, що духовна криза в минулому часі була більше відчута і пережита найстаршими досліджуваними.

Розглянемо результати дослідження ставлення осіб різного віку до екзистенційних категорій у майбутньому часі (табл. 3).

Таблиця 3

Показники ставлення осіб різного віку до екзистенційних категорій у майбутньому часі

Екзистенційні категорії	Перша група	Друга група	Третя група	t 1,2	t 1,3	t 2,3
незадоволеність	$1,3 \pm 1,6$	$0,9 \pm 1,3$	$1,3 \pm 1,2$	1,1	0	1,3
самотність	$1,2 \pm 1,2$	$0,8 \pm 1,4$	$1,2 \pm 1,4$	1,2	0,1	1,2
свобода	$4,3 \pm 1,7$	$2,2 \pm 1,7$	$2,7 \pm 1,4$	4,9**	4,1**	1,3
гріх	$1,2 \pm 1,1$	$1,1 \pm 1,1$	$2 \pm 1,2$	0,6	2,6*	3,2**
страждання	$1,2 \pm 1,1$	$1,3 \pm 1,3$	$1,7 \pm 1,2$	0,4	1,7	1,1
відповідальність	$4,8 \pm 1,4$	$4,7 \pm 1,7$	$5,3 \pm 1,2$	0,2	1,4	1,6

Закінчення табл. 2

Екзистенційні категорії	Перша група	Друга група	Третя група	t 1,2	t 1,3	t 2,3
страх смерті	2,3±2,2	3,4±2,2	3,2±2,2	1,9	1,6	0,4
безглуздість	1,2±1,6	0,4±0,7	1,2±1,3	2,7**	0,2	2,9**

Примітки: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$.

Із даних, наведених у таблиці 3, видно, що існує статистично значуща різниця між групами досліджуваних за такими екзистенційними категоріями у майбутньому часі, як «свобода», «гріх», «безглуздість».

Зокрема, за категорією «свобода» було зареєстровано достовірні відмінності між досліджуваними першою та другою групами (відповідно 4,3±1,7 та 2,2±1,7) при $p \leq 0,01$. Це свідчить про те, що погляд в майбутнє у студентів більш оптимістичний, ніж у досліджуваних другою групою. Досліджувані першої групи у майбутньому прагнуть бути вільними у своїх діях, судженнях і думках, щоб їхня недоторканність не була зруйнована.

Також значущі розбіжності були виявлені між першою та третьою групами (4,3±1,7 та 2,7±1,4 відповідно) при $p \leq 0,01$. Це свідчить про те, що погляд на свободу у пенсіонерів більш песимістичний, ніж у студентів.

За категорією «гріх» було визначено достовірні відмінності між досліджуваними першою та третьою групами (відповідно 1,2±1,1 та 2±1,2) при $p \leq 0,05$. Це свідчить про те, що відчуття скоєння гріха в пенсіонерів не змінюється і в майбутньому часі, на відміну від досліджуваних першої групи, які при оцінці даної категорії не відчувають особливого тягаря совісті.

За показниками цієї категорії достовірні відмінності було виявлено між другою і третьою групами (1,1±1,1 та 2±1,2 відповідно) при $p \leq 0,01$. Це свідчить про знижене відчуття скоєння гріха в досліджуваних другою групою, тобто в майбутньому вони оцінюють на собі менше гріха.

За показниками категорії «безглуздість» було виявлено значущі відмінності між досліджуваними першою та другою групами (відповідно 1,2±1,6 та 0,4±0,7) при $p \leq 0,01$. Це свідчить про те, що досліджувані першої групи бачать вірогідність втрати сенсу життя в майбутньому, тоді як у досліджуваних другою групою, навпаки, знижується ризик безглуздості в їхньому житті.

Також за показниками цієї категорії було виявлено значущі розбіжності між другою та третьою групами (0,4±0,7 та 1,2±1,3 відповідно) при $p \leq 0,01$. Це може свідчити про те, що пенсіонери в майбутньому високо оцінюють безглуздість свого життя і втрату сенсу життя.

Таким чином, аналізуючи результати дослідження сприйняття екзистенційних категорій у майбутньому, ми можемо зробити

висновок, що в майбутньому духовна криза може настигнути досліджуваних першої та третьої груп, тобто наймолодших і найстарших.

Виходячи з результатів дослідження особливостей часового виміру екзистенційних категорій особами різного віку, а саме працюючими, студентами та пенсіонерами, можна зробити певні **висновки**. У теперішньому часі відчувають духовну кризу досліджувані другої групи – працюючі люди. Це призводить до їх залежності від минулого та дезорієнтації в теперішньому часі. У минулому часі духовна криза була виявлена в досліджуваних третьої групи – пенсіонерів, що призводить до застигlosti теперішнього життя й відсутності мотивації в майбутньому. Ця ситуація може бути окремим чинником виникнення духовної кризи. Майбутній час може стати кризовим для досліджуваних першої групи – студентів, які живуть одним днем, дуже сконцентровані на сьогоднішні і не планують далеко свого майбутнього.

Список бібліографічних посилань: 1. Абульханова К. А., Березина Т. Н. Время личности и время жизни. СПб.: Алетейя, 2001. 304 с. 2. Мандрикова Е. Ю. Особенности психологического возраста безработных. *Вопросы психологии*. 2006. № 6. С. 54–63. 3. Портнова Г. В., Балашова Е. Ю., Варганов А. В. Феномен «когнитивного захватывания» при оценивании временных интервалов. *Психологический журнал*. 2006. Т. 27, № 1. С. 67–80. 4. Цуканов Б. И. Индивидуальные особенности отношения к переживаемому времени // Психология личности и время: тезисы докл. и сообщ. Всесоюз. науч.-теор. конф. Ч. 1. Черновцы: ЧГУ, 1991. С. 64–66.

Надійшла до редколегії 22.11.2016

Шилина А. А., Чёрная К. О. Субъективное восприятие экзистенциальных категорий во временных измерениях

Рассмотрена проблема субъективного восприятия времени в психологии и её влияние на появление духовного кризиса. Указано, что рост актуальности проблемы времени в современном мире является следствием ускорения развития общества, в свою очередь, может привести к появлению духовного кризиса у человека. Представлены результаты эмпирического исследования оценки экзистенциальных категорий в различных временных измерениях, в частности в прошлом, настоящем и будущем, лицами разного возраста.

Ключевые слова: психологическое время, лица разного возраста, субъективное восприятие времени, духовный кризис, прошлое, настоящее, будущее.

Shylyna A. A., Chorna K. O. The subjective perception of existential categories in the time dimensions

To perceive the time and to acquire the time – these are tasks, the solution of which is crucial for the development of human culture, society and the individual. The problem of time perception has become particularly relevant in the last decade. At the same time, the perception of the time by each person is different and it is changed due to changes in lifestyle, social community, with the age, etc.

The objective of this work is to determine the characteristics of the subjective perception of the existential categories in the time dimensions by persons of all ages, revealing the spiritual crisis at different stages of life, namely, in the past, present and future.

As the result of the study the author has obtained data that middle-aged subjects, working people tend now to the spiritual crisis. At this stage of life, they are dis-oriented, dependent on their freedom and of the past. This may be due to the inability to realize their personal potential in the life.

The spiritual crisis in the past was better identified and relived by the most senior subjects. This may indicate that in the past, retirees often worried about their loved ones. Thus, they can get stuck in the past, which prevents them to enjoy the present and to see the positive in the future.

The results of the study have been indicated that pensioners and students may face the spiritual crisis in the future. This indicates that students are very focused on the present and on the fact that is happening in the present, do not think about the future, and live for the moment. A group of the oldest subjects live with memories that bring them pleasant emotions and pleasure, because of what the meaning may be lost in the future.

Keywords: psychological time, people of different ages, the subjective perception of time, spiritual crisis, the past, present, future.

НА КНИЖКОВУ ПОЛІЦЮ

Мельник К. Ю. Проблеми юридичних гарантій трудових прав працівників при укладенні, зміні та розірванні трудового договору : монографія / К. Ю. Мельник, А. О. Бабенко. – Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. – 240 с. – ISBN 978-966-610-220-4

У монографії досліджено теоретичні та практичні проблеми юридичних гарантій трудових прав працівників при укладенні, зміні та розірванні трудового договору. Надано пропозиції та рекомендації з удосконалення відповідного національного законодавства.

Для докторантів, аспірантів, ад'юнктів, студентів, слухачів та курсантів юридичних вищих навчальних закладів та вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання.

Салманова О. Ю. Правові акти в управлінській діяльності Національної поліції України: монографія / О. Ю. Салманова ; за заг. ред. А. Т. Комзюка ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : Вид. Панов А. М., 2016. – 460 с. – ISBN 978-617-7293-97-1

Монографію присвячено комплексному аналізу правових актів в управлінській діяльності Національної поліції України. У роботі визначено сутність правових актів в управлінській діяльності Національної поліції України та методологічні засади їх видання. Висвітлено процедуру їх підготовки та прийняття, проаналізовано проблеми законності цих актів та окреслено шляхи вдосконалення діяльності Національної поліції України.

Монографія буде корисною науковцям та практичним працівникам правоохоронних органів, викладачам, студентам, аспірантам та докторантам вищих юридичних навчальних закладів, а також всім, хто цікавиться проблемами управлінської та правоохоронної діяльності Національної поліції України.

Господарське право України : підручник : у 2 ч. Ч. 1 / [Андреева О. Б., Жорнокуй Ю. М., Гетманець О. П. та ін.]. – 2-ге вид., зі змін. та випр. – Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. – 324 с. – ISBN 978-966-610-222-8, 978-966-610-223-5 (Ч. 1)

Господарське право України : підручник : у 2 ч. Ч. 2 / [Андреева О. Б., Гетманець О. П., Гришина І. І. та ін.]. – 2-ге вид., зі змін. та випр. – Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. – 368 с. – ISBN 978-966-610-222-8, 978-966-610-224-2 (Ч. 2)

Підручник розроблено відповідно до програми навчальної дисципліни «Господарське право» і містить найважливіші положення господарського права. На підставі аналізу правової доктрини, чинного

законодавства і практики його застосування розглянуто правові аспекти господарської діяльності і теорії господарського права.

Склад авторського колективу частини 1: О. Б. Андреева, Ю. М. Жорнокуй, О. П. Гетманець, І. І. Гришина, А. С. Загородній, Ю. М. Кириченко, К. В. Коваленко, Т. В. Колеснік, А. В. Поляк, А. О. Сядристий, Г. Ф. Фомін, Я. О. Чапічадзе, І. А. Шуміло, О. М. Шуміло. У першому виданні частини 1 підручника «Господарське право України» (випуск 2014 року) серед авторів були також Полтавський О. В. і Суц О. П. У другому виданні до складу авторського колективу увійшли Колеснік Т. В. і Поляк А. В.

Склад авторського колективу частини 2: О. Б. Андреева, О. П. Гетманець, І. І. Гришина, Ю. М. Жорнокуй, А. С. Загородній, Ю. М. Кириченко, К. В. Коваленко, О. В. Полтавський, О. П. Суц, А. О. Сядристий, Г. Ф. Фомін, Я. О. Чапічадзе, І. А. Шуміло, О. М. Шуміло. Перше видання частини 2 підручника «Господарське право України» побачило світ у 2015 році.

Для студентів вищих навчальних закладів III–IV рівня акредитації, які навчаються за спеціальністю «Правознавство», викладачів, аспірантів і практичних працівників.

Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / [Литвинов О. М., Житний О. О., Клемпарський М. М. та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2016. – 328 с. – ISBN 978-966-610-221-1

У навчальному посібнику у стислій та доступній формі розглянуто основні питання навчальної дисципліни «Кримінальне право України», її методологія та методика, інститути та вчення Загальної та Особливої частин.

Склад авторського колективу: О. М. Литвинов, О. О. Житний, М. М. Клемпарський, А. А. Васильєв, А. М. Шульга, А. В. Байлов, І. О. Бандурка, Д. В. Пашнєв, Д. Ю. Кондратов, Ю. В. Орлов, М. І. Фіалка, О. С. Володарська, О. О. Северин, Д. С. Казначеева, К. Є. Шевелев, К. В. Юртаєва, К. О. Черевко, Т. А. Шевчук, О. В. Олішевський, Н. Ю. Цвіркун, О. О. Авдєєв, Є. О. Гладкова.

Використовуючи цей посібник для підготовки до іспиту, можна у найкоротші строки систематизувати знання, отримані під час вивчення дисципліни, зосередити увагу на ключових поняттях, їх ознаках та особливостях. Також можна застосовувати посібник для дистанційного та заочного вивчення кримінального права України.

Для курсантів і студентів ВНЗ юридичного профілю, викладачів, аспірантів та ад'юнктів, науковців, практичних працівників, а також широкого кола читачів, які цікавляться проблематикою протидії злочинності.

Сімейне право : підручник / за заг. ред. В. А. Кройтора та В. Ю. Євко ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2016. – 512 с. – ISBN 978-966-610-219-8

У підручнику, присвяченому авторами світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора кафедри цивільного права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, члена-кореспондента Академії правових наук України Ірини Володимирівни Жилінкової (1959–2012), висвітлено та проаналізовано правовідносини між членами сім'ї як немайнового, так і майнового характеру. Детально розглянуто немайнові відносини, пов'язані з реєстрацією, встановленням походження та вихованням дітей, майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, відносини, пов'язані з улаштуванням дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, тощо, які регулюються нормами права.

Склад авторського колективу: В. А. Кройтор, В. Ю. Євко, А. В. Сапейко, Т. С. Кириченко, О. В. Розгон, Н. А. Д'ячкова, В. О. Кожевнікова.

Для студентів, курсантів, аспірантів вищих навчальних юридичних закладів освіти, а також практичних працівників.

Фінансове право : підручник / [Ю. М. Жорнокуй, О. В. Кашкарьова, Т. В. Колеснік та ін.] ; за ред. О. М. Бандурки, О. П. Гетьманець ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Вид. 2-ге, допов. і перероб. – Харків : Екограф, 2015. – 496 с. – ISBN 978-966-7655-70-9

У другому виданні підручника розглянуто фінансово-правові інститути та категорії, які відповідно до чинного законодавства втілюються в діяльності уповноважених суб'єктів в сучасних умовах розвитку господарських відносин в Україні. Зміст підручника суттєво оновлено і доопрацьовано розглядом нових правових питань, які актуальні у дослідженні сучасного стану фінансової системи України.

Склад авторського колективу: О. М. Бандурка, О. П. Гетьманець, Ю. М. Жорнокуй, О. В. Кашкарьова, І. В. Киреєва, Т. В. Колеснік, А. В. Міщенко, М. І. Налигач, О. С. Огій, О. Ю. Синявська, Т. В. Сараскіна, І. В. Солошкіна, М. О. Тучак, А. В. Фалько, А. М. Чорна, О. М. Шуміло.

Рекомендовано для студентів вищих навчальних закладів за спеціальностями «Правознавство» та «Правоохоронна діяльність», працівників правоохоронних органів, слухачів магістратури, аспірантів, викладачів та практичних працівників, а також всім, хто цікавиться питанням фінансового права в Україні.

Запрошуємо читачів ознайомитися також з іншими виданнями, підготовленими працівниками Харківського національного університету внутрішніх справ. Матеріали про них розміщено на бібліотечному порталі Університету (<http://lib.univd.edu.ua>) і на університетському сайті (<http://univd.edu.ua>) в розділі «Новини» за посиланнями:

13.09.2016 – Запобігання кіберзлочинності в Україні – http://univd.edu.ua/news_n/?id_doc_n=1537;

26.09.2016 – Бібліотека презентує нову правову літературу – http://univd.edu.ua/news_n/?id_doc_n=1572;

01.10.2016 – Працівник університету презентував свої видання в НТУ «Харківський політехнічний інститут» – http://univd.edu.ua/news_n/?id_doc_n=1585;

07.11.2016. – Бібліотека презентує нові надходження літератури – http://univd.edu.ua/news_n/?id_doc_n=1728;

18.11.2016 – Нові надходження літератури до бібліотечного фонду! – http://univd.edu.ua/news_n/?id_doc_n=1783;

06.12.2016 – «Вісник Кримінологічної асоціації України» – http://univd.edu.ua/news_n/?id_doc_n=1872;

15.12.2016 – Бібліотечне поповнення – http://univd.edu.ua/news_n/?id_doc_n=1937.

До відома наукової громадськості!*

У період з 31 серпня 2016 р. по 27 грудня 2016 р. на базі Харківського національного університету внутрішніх справ відбулися такі заходи:

14 вересня 2016 р. – круглий стіл, присвячений **25-річчю незалежності України та 150-річчю з дня народження видатного українського науковця та громадсько-політичного діяча М. Грушевського;**

21–22 вересня 2016 р. – круглий стіл з питань виявлення, попередження та розслідування злочинів у сфері торгівлі людьми, вчинених із застосуванням інформаційних технологій;

28 жовтня 2016 р. – всеукраїнська науково-практична конференція «Тенденції розвитку трудового права та права соціального забезпечення в умовах європейської інтеграції»;

18 листопада 2016 р. – V міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави»;

23 листопада 2016 р. – науково-практична конференція «Проблеми кримінального процесуального законодавства та шляхи їх розв'язання»;

25 листопада 2016 р. – міжнародна науково-практична конференція «Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми»;

08-09 грудня 2016 р. – V всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні проблеми фінансового моніторингу»;

16 грудня 2016 р. – круглий стіл «Оптимізація навчально-методичного забезпечення підготовки поліцейських»;

20 грудня 2016 р. – науково-практична конференція «Сучасні напрями розвитку судової експертизи та криміналістики», присвячена пам'яті Заслуженого професора М. С. Бокаріуса.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.01 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

29 вересня 2016 р. – САЛМАНОВОЇ Олени Юріївни «Правові акти в управлінській діяльності Національної поліції України» на здобуття наукового ступеня (далі – на здоб. наук. ступ.) доктора юридичних (далі – д-ра юрид.) наук за спеціальністю (далі – спец.) 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право; САГУНА Андрія **Васильовича** «Забезпечення

---

* Електронні версії матеріалів науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів тощо, виданих Харківським національним університетом внутрішніх справ, дивіться також на сайті ХНУВС, режим доступу до розділу: <http://univd.edu.ua/dir/401/materiali-naukovo-praktichnih-konferentsiy>.

законності в діяльності адміністративних судів України» на здоб. наук. ступ. кандидата юридичних (далі – канд. юрид.) наук за спец. 12.00.07;

30 вересня 2016 р. – РАЙНИНА Ігоря Львовича «**Адміністративно-правові засади управління розвитком регіону»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.07; ХРОМОВОЇ Катерини Ігорівни «**Адміністративно-правові засади діяльності органів прокуратури України щодо протидії корупції»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07;

1 листопада 2016 р. – ГРУШЕВСЬКОГО Віталія Анатолійовича «**Адміністративно-правовий статус регіональних управлінь Державної фіскальної служби України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07; ЧИШКО Катерини Олександрівни «**Адміністративно-правова кваліфікація правопорушень у сфері забезпечення громадського порядку та громадської безпеки»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07;

2 листопада 2016 р. – ЛУК'ЯНЕНКА Юрія Вікторовича «**Затримання особи як захід забезпечення кримінального провадження»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07; ЧЕТВЕРТАКА Дмитра Юрійовича «**Методика розслідування приховування злочинів»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;

22 грудня 2016 р. – ПАДАЛКИ Олександра Анатолійовича «**Адміністративно-правовий статус Національної поліції України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07; СИМОВ'ЯНА Вагана Саркисовича «**Акціонерний банк як суб'єкт адміністративного права»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07;

23 грудня 2016 р. – МАРЧЕНКА Володимира Володимировича «**Адміністративно-правові засади електронного урядування в органах виконавчої влади»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.07; Долженка Костянтина Івановича «**Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки регіону»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.02 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

31 жовтня 2016 р. – КОРОБЦОВОЇ Дар'ї Вікторівни «**Принципи бюджетного права України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07; Філотович-Герасименко Вікторії Сергіївни «**Адміністративно-правові засади протидії незаконному гральному бізнесу в Україні»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.03 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

20 жовтня 2016 р. – КРЕВСУНА Олега Миколайовича «**Прогресивна система виконання покарання у виді позбавлення волі**

на певний строк у виправних колоніях» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право; ШКУРА Валерія Володимировича «**Кримінологічна характеристика та протидія суїцидальності як фоновому для злочинності явищу**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08;

21 жовтня 2016 р. – ОРЛОВА Юрія Володимировича «**Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.08; ІВАНЬКОВА Олега Ігоревича «**Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08;

22 жовтня 2016 року – СОТУЛІ Олександра Сергійовича «**Кримінально-правова охорона життя людини у країнах романо-германської правової сім'ї (порівняльне теоретико-правове дослідження)**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.08; РУДИКА Миколи Миколайовича «**Запобігання злочинам, що вчиняються молодіжними футбольними угрупованнями в Україні**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08;

28 листопада 2016 року – НАЗИМКА Єгора Сергійовича «**Теоретико-прикладні засади становлення та розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.08; НЕЧЕПО-РЕНКА Олександра Павловича «**Кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду: соціальна обумовленість, склад злочину та покарання**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08;

2 грудня 2016 року – БАНДУРКИ Ірини Олександрівни «**Кримінально-правовий захист дитинства в Україні**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.08; ІЩУКА Олександра Сергійовича «**Теоретико-методологічні та практичні засади кримінологічної діяльності органів прокуратури України**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.08.

У спеціалізованій вченій раді СРД 64.700.07 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

23 вересня 2016 р. – ВЕРГЕЛЕС Валерія Володимировича «**Протидія підрозділами кримінального розшуку незаконному обігу культурних цінностей**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність; ГОРДІЄНКА Вячеслава Олександровича «**Протидія підрозділами кримінального розшуку злочинам проти власності, що вчиняються радикально налаштованими особами**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09; КИРИЧЕНКА Олега Вікторовича «**Теоретико-прикладні засади оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки кримінальною поліцією**» на здоб.

наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09; **КУПЕНКА Сергія Анатолійовича «Теоретично-прикладні засади проведення розвідувального опитування підрозділами кримінального розшуку»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09.

У спеціалізованій вченій раді **К 64.700.04** відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

11 листопада 2016 р. – **КОЖУШКО Аліни Романівни «Психологічні особливості засуджених до позбавлення волі жінок на етапі ресоціалізації»** на здоб. наук. ступ. кандидата психологічних (далі – канд. психол.) наук за спец. 19.00.06 – юридична психологія (психологічні науки); **ЧИЧУГИ Марини Михайлівни «Профілактика деструктивних психічних станів працівників соціально-психологічної служби установ виконання покарань України»** на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук за спец. 19.00.06;

2 грудня 2016 р. – **МАЛЄЄВА Дениса Вікторовича «Психологічні чинники розвитку професійної надійності працівників підрозділів превентивної діяльності Національної поліції України»** на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук за спец. 19.00.06; **ПОСОХОВОЇ Яни Сергіївни «Психологічні особливості професійно-правової ідентичності правоохоронців (на прикладі поліцейських підрозділів України)»** на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук за спец. 19.00.06;

3 грудня 2016 р. – **ВЕЛИЧКА Володимира Володимировича «Психолого-юридичне забезпечення професійної діяльності працівників Національного центрального бюро Інтерполу в Україні»** на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук за спец. 19.00.06;

27 грудня 2016 р. – **Макарової Олени Павлівни «Особливості розвитку професійної ідентичності майбутніх правоохоронців»** на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук за спец. 19.00.06.

За результатами **Конкурсу на краще наукове, навчальне та періодичне видання в навчальних закладах та наукових установах МВС у 2016 році** Університет здобув призові місця у 5 номінаціях:

І місце в номінації **«наукові видання»** – науково-практичний коментар Закону України «Про Національну поліцію» (автори: О. І. Безпалова, К. А. Бугайчук, К. Ю. Мельник, О. Ю. Салманова, О. О. Юхно та ін.; за загальною редакцією д-ра юрид. наук, доцента В. В. Сокурєнка);

І місце в номінації **«наукові періодичні видання»** – збірник наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України» (головний редактор – О. М. Бандурка, заступник головного редактора – О. М. Литвинов, відповідальний секретар редколегії – А. В. Байлов);

І місце в номінації **«видання з обмеженим грифом доступу»** – монографія «Оперативно-розшукова протидія злочинам проти властності, що вчиняються радикально налаштованими особами» (автори: М. В. Стащак, В. В. Шендрік; за загальною редакцією д-ра юрид. наук, доцента В. В. Сокурєнка);

II місце в номінації **«довідкові видання»** – довідник молодого вченого «Науково-дослідницька діяльність студентів, курсантів, слухачів, аспірантів, ад'юнктів та докторантів» (автори: О. М. Литвинов, А. В. Байлов, В. В. Чумак);

III місце в номінації **«підручники»** – підручник **«Міграційне право України»** (автори: С. М. Гусаров, А. Т. Комзюк, О. Ю. Салманова та ін.; за загальною редакцією д-ра юрид. наук, члена-кореспондента НАПрН України С. М. Гусарова).

За результатами **Конкурсу на присудження щорічної премії імені Святого Володимира за краще науково-правниче видання в Україні у 2016 році** (Євразійська асоціація правничих шкіл та правників, Хмельницький університет управління та права) довідник молодого вченого «Науково-дослідницька діяльність студентів, курсантів, слухачів, аспірантів, ад'юнктів та докторантів», підготовлений завідувачем кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Олексієм Литвиновим, професором цієї ж кафедри Антоном Байловим та провідним науковим співробітником відділу організації наукової роботи Університету Володимиром Чумаком, здобув перемогу (II місце) в номінації «Правнича освіта і наука», його автори нагороджені дипломом.

Курсантська та студентська наука

У період з 30 серпня 2016 р. по 27 грудня 2016 р. курсантами та студентами Університету **взято участь у міжнародних, всеукраїнських, регіональних та університетських конференціях, семінарах, круглих столах:**

у круглому столі «Військово-патріотичне виховання молоді: досвід та перспективи» (Харківський національний університет внутрішніх справ, 12 жовтня 2016 р.) – 77 учасників;

у науково-практичній конференції курсантів та студентів «Актуальні проблеми адміністративного забезпечення діяльності Національної поліції України» (Харківський національний університет внутрішніх справ, 9 грудня 2016 р.) – 94 учасники.

Взято участь у конкурсах:

у VII Міжнародному мовно-літературному конкурсі учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка;

у XVII Міжнародному конкурсі з української мови імені Петра Яцика;

у Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук у 2016/2017 навчальному році;

у Конкурсі наукових робіт курсантів, слухачів та студентів вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання;

у Першому міжвузівському науковому квесті «Пошуки скарбів науки» (Південно-східний науковий центр Національної академії наук України та Міністерство освіти і науки України);

у X Регіональному конкурсі наукових робіт молодих вчених «Гендерна політика очима української молоді: слобожанський вимір».

За результатами **Конкурсу наукових робіт курсантів, слухачів та студентів вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання** Університет має такі результати:

І місце в номінації «Оперативно-розшукова та спеціальна діяльність правоохоронних органів»: робота «Агентурна робота оперативних підрозділів Національної поліції України», автор – курсант факультету № 2 О. А. Сіротов (науковий керівник – доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів факультету № 2 О. О. Дерев'ягін, робота з обмеженим грифом доступу);

І місце у кримінально-правовій номінації: робота «Підміна дитини: кримінально-правовий аналіз», автор – курсант факультету № 1 І. О. Романчук (науковий керівник – професор кафедри кримінального права і криминології факультету № 1 А. В. Байлов);

І місце в номінації «суспільні науки»: робота «Психологічні особливості опановуючої поведінки майбутніх правоохоронців з різним рівнем стресостійкості», автор – курсант факультету № 3 І. С. Лежух (науковий керівник – доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3 В. В. Доценко);

II місце в адміністративно-правовій номінації: робота «Удосконалення національного законодавства щодо діяльності органів Національної поліції України», автор – курсант факультету № 4 Я. І. Фещенко (науковий керівник – доцент кафедри адміністративного права і процесу Коломоєць Н.В.);

II місце в цивільно-правовій номінації: робота «Вчинення правочинів з нематеріальними благами», автор – курсант факультету № 4 І. І. Поворознюк (науковий керівник – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін факультету № 4 С. В. Ясечко);

III місце в державно-правовій номінації: робота «Інститут муніципальної поліції в умовах децентралізації державної влади в Україні», автор – курсант факультету № 1 О. Ю. Цебинога (науковий керівник – професор кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 Ю. О. Загуменна).

За результатами **Першого міжвузівського наукового квесту «Пошуки скарбів науки»** команда з числа перемінного складу Університету отримала **диплом III ступеня** (науковий керівник – професор кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 Ю. О. Загуменна);

За результатами обласного етапу **XVII Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика**, який проходив в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, курсант 1 курсу факультету № 2 Карина Мікрюкова посіла *II місце* серед курсантів вищих військових навчальних закладів. *I місце* серед студентів гуманітарних спеціальностей виборола студентка магістратури факультету № 6 Анастасія П'ясецька.

За результатами обласного етапу **VII Міжнародного мовно-літературного конкурсу учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка**, який проходив у Харківському інституті фінансів Київського національного торговельно-економічного університету, курсант 3 курсу факультету № 3 Ольга Лижник посіла *III місце* серед курсантів вищих військових навчальних закладів.

За результатами **X Регіонального конкурсу наукових робіт молодих вчених «Гендерна політика очима української молоді: слобожанський вимір»** курсант 3 курсу факультету № 3 Ірина Шевцова посіла *I місце*; студентка 3 курсу за спеціальністю «Психологія» факультету № 6 Валерія Муравйова – *III місце*. До п'ятірки кращих увійшли і слухачі магістратури Олена Лещенко – *IV місце*; *V місце* розділили Валерія Регішевська і Анастасія Сальнікова.

Відповідно до закону України «Про вищу освіту» та Положення про **Наукове товариство студентів, курсантів, слухачів, аспірантів, ад'юнктів, докторантів і молодих вчених Харківського національного університету внутрішніх справ** 30 листопада 2016 р. відбулися загальні збори Наукового товариства університету. Під час Загальних зборів було обрано голову Наукового товариства –

доцента кафедри адміністративного права і процесу факультету № 3, кандидата юридичних наук Наталію Коломoeць. Заступником став Володимир Чумак – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу організації наукової роботи. Секретарем обрали Яну Феценко, курсанта 3 курсу факультету № 4 Університету.

НАШІ АВТОРИ

- Байрачна Т. О.** ➤ аспірант кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6 (права та масових комунікацій) Харківського національного університету внутрішніх справ (далі – ХНУВС)
- Барко В. В.** ➤ науковий співробітник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ), канд. пед. наук
- Барко В. І.** ➤ професор кафедри соціології та психології факультету № 6 (права та масових комунікацій) ХНУВС, д-р психол. наук, проф.
- Богнарєнко О. М.** ➤ начальник відділу професійної підготовки управління професійної освіти і науки Департаменту персоналу, організації освітньої та наукової діяльності МВС України (м. Київ), канд. юрид. наук, доц.
- Вінцук В. В.** ➤ старший викладач кафедри оперативнорозшукової діяльності та розкриття злочинів факультету № 2 (кримінальної поліції) ХНУВС, канд. юрид. наук
- Греченко В. А.** ➤ завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6 (права та масових комунікацій) ХНУВС, д-р іст. наук, проф.,
- Дронів Б. М.** ➤ заступник керівника Надвірнянської місцевої прокуратури Івано-Франківської області, канд. юрид. наук
- Євко В. Ю.** ➤ доцент кафедри цивільно-правових дисциплін факультету № 4 (кібербезпеки) ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.
- Каленіченко Л. І.** ➤ доцент кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 (слідства) ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.
- Коломоєць Н. В.** ➤ доцент кафедри адміністративного права і процесу факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності) ХНУВС, канд. юрид. наук
- Коломоєць П. В.** ➤ провідний фахівець відділу організаційно-аналітичної роботи та контролю ХНУВС
- Комзюк А. В.** ➤ ад'юнкт ХНУВС
- Коровайко О. І.** ➤ здобувач ХНУВС, канд. юрид. наук

- Кузубова Т. О.** ➤ ад'юнкт кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 (слідства) ХНУВС
- Мандичев Д. В.** ➤ здобувач ХНУВС, канд. юрид. наук
- Марчук М. І.** ➤ завідувач кафедри конституційного і міжнародного права факультету № 4 (кіберполіції) ХНУВС; канд. юрид. наук, доц.
- Миронець О. М.** ➤ старший викладач кафедри теорії та історії держави і права, здобувач кафедри конституційного та адміністративного права навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету (м. Київ)
- Невядовський В. О.** ➤ доцент кафедри адміністративного права і процесу факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності) ХНУВС, канд. юрид. наук
- Негодченко В. О.** ➤ здобувач ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.
- Нерсесова В. К.** ➤ курсант факультету № 1 (слідства) ХНУВС
- Осіньська О. М.** ➤ юрисконсульт комунального закладу охорони здоров'я «Харківська міська клінічна лікарня № 2 імені проф. О. О. Шалімова», аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6 (права та масових комунікацій) ХНУВС
- Остапович В. П.** ➤ начальник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ), канд. юрид. наук
- Пампура М. В.** ➤ здобувач ХНУВС, канд. юрид. наук
- Проневич О. С.** ➤ головний науковий співробітник центру вивчення проблем адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д-р юрид. наук, проф.
- Романенко М. В.** ➤ доцент кафедри адміністративної діяльності поліції факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності) ХНУВС, канд. юрид. наук
- Романюк В. В.** ➤ старший викладач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 (слідства) ХНУВС, канд. юрид. наук

- Соболев О. В.** ➤ доцент кафедри цивільного права та процесу факультету № 6 (права та масових комунікацій) ХНУВС, канд. юрид. наук
- Сокурєнко В. В.** ➤ ректор ХНУВС, д-р юрид. наук, доц.
- Стечишин А. В.** ➤ аспірантка кафедри теорії та історії держави і права імені Короля Данила Галицького
- Троян В. А.** ➤ аспірант ХНУВС
- Царікова О. В.** ➤ суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду, аспірант Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (м. Київ)
- Черхавський М. В.** ➤ курсант факультету № 1 (слідства) ХНУВС
- Чорна К. О.** ➤ студентка факультету № 6 (права та масових комунікацій) ХНУВС, психолог військової частини В 6250
- Шиліна А. А.** ➤ доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 (права та масових комунікацій) ХНУВС, канд. психол. наук, доц.
- Шинкаренко Н. В.** ➤ ад'юнкт ХНУВС
- Щербаковський М. Г.** ➤ професор кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6 (права та масових комунікацій) ХНУВС, д-р юрид. наук, доц.

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**ПОРЯДОК
ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ
У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«Вісник Харківського національного університету
внутрішніх справ»**

1. МОВА ПУБЛІКАЦІЙ – українська.

2. ОФОРМЛЕННЯ. Матеріали слід подавати у друкованому та електронному варіантах. Весь текст має бути набраний у текстових редакторах «MS Word-97–2010» із використанням стандартного шрифту Times New Roman 14-го кегля з міжрядковим інтервалом 1,5. Графіки, рисунки та діаграми виконуються за допомогою стандартного програмного забезпечення. Відступ зверху, знизу та праворуч має становити 20 мм, ліворуч – 25 мм. При такому форматі обсяг матеріалу має бути 6–12 сторінок, включаючи основний текст, анотації, список використаних джерел та інші елементи, що підлягають опублікуванню. Стаття має супроводжуватися шифром УДК.

3. СТРУКТУРА ТЕКСТУ. Стаття повинна містити такі елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

4. СУПРОВІДНІ МАТЕРІАЛИ. До тексту **обов'язково** додаються:

– рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором збірника або його заступником). Матеріали, що надходять, крім поданих докторами наук і професорами, які працюють у Харківському національному університеті внутрішніх справ, підлягають також внутрішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редакційної колегії – фахівці відповідної галузі;

– витяг із протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку;

– авторська довідка (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відомості про місце роботи, посаду, науковий ступінь, за їх відсутності – статус здобувача, ад'юнкта тощо навчального закладу, профіль ORCID (*вказані відомості підлягають опублікуванню*), а також поштову та електронну адреси і номер телефону);

– анотації, що відповідають вказаним нижче вимогам.

Рецензія та витяг із протоколу, що готуються поза межами Університету, підлягають засвідченню за місцем роботи рецензента чи місцем розгляду статті.

5. АНОТАЦІЇ. Анотація включає характеристику основної теми, проблеми об'єкта, мети роботи та її результати. В анотації вказують, що нового містить у собі подане дослідження порівняно з іншими, спорідненими за тематикою і цільовим призначенням.

Мови. Анотації подають: звичайні – мовою публікації (українською) та російською мовою; розширену – мовою публікації. При цьому розширена анотація повинна бути

розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, а звичайні – інформацією про основні ідеї та висновки дослідження.

Обсяг. Рекомендований обсяг звичайної анотації – 500 друкованих знаків, розширеної – 1800–2000 друкованих знаків, без урахування транслітерації прізвища, ініціалів автора, перекладу назви дослідження та ключових слів.

Анотації друкують відповідно до вимог, встановлених до оформлення основного тексту дослідження.

Структура. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прізвище, ініціали автора, назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Прізвище, ініціали автора наводять у тій формі, як їх указано відповідною мовою у відповідному паспорті. За відсутності в паспорті англійського написання використовують правила транслітерації, наприклад, Таблицю транслітерації українського алфавіту латиницею, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 (розміщена на веб-сайті видання).

Текст анотації повинен містити такі структурні елементи:

- 1) предмет, тему, мету роботи;
- 2) метод чи методологію дослідження, відомості, що свідчать про актуальність та наукову новизну роботи;
- 3) основні результати дослідження;
- 4) галузь застосування, практичне значення роботи;
- 5) висновки.

Викладення матеріалу в анотації повинно бути: стислим і точним; інформативним; змістовним; структурованим.

У тексті анотації слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій; застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Наприкінці кожної анотації наводяться *ключові слова* відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. *Кількість* ключових слів становить від 5 до 10. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому.

Якість анотацій. Відповідальність за якість підготовки анотацій (крім літературного редагування і перекладу розширених анотацій, що здійснюють фахівці редакції) покладається одноосібно на авторів. З метою прискорення роботи редакції над рукописами статей та забезпечення правильності перекладу розширених анотацій дозволяється подання до редакції уже перекладених анотацій, при цьому переклад належним чином засвідчується.

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до їх усунення автором, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

6. ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ. При написанні статті обов'язковим є посилання на авторів і джерела використаних або цитованих матеріалів. Список посилань оформлюється у вигляді позатекстового «Списку бібліографічних посилань» у порядку згадування в тексті відповідно до вимог ДСТУ 8302:2015.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право відхилити подані для публікації рукописи, які не відповідають програмним цілям видання, вимогам Міністерства освіти і науки України, МВС України, містять плагіат, а також повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що:

– електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», на веб-сайті видання, а також на бібліотечному порталі Університету;

– статті, вміщені у збірнику, безоплатно розміщуються у відкритому доступі в репозитарії Університету (KhNUAIR) і в тих архівах відкритого доступу, в яких Університет зареєстрований;

– на веб-сайті періодичного видання можуть бути розміщені коментарі опублікованих матеріалів, надіслані читачами;

– в рамках заходів, які вживатимуться Університетом щодо включення видання до міжнародних наукометричних баз, репозитаріїв, каталогів тощо, усі опубліковані матеріали після виходу видання у світ за рішенням редакційної колегії можуть бути розміщені в мережі Інтернет згідно з вимогами цих баз, репозитаріїв, каталогів тощо.

Редагування *С. С. Тарасової, Г. Я. Ступницької,
М. В. Цветкової-Верніченко, П. О. Білоуса*
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі, П. О. Білоуса*
Переклад анотацій *Л. О. Осятинської*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації КВ № 13013-1897 ПР від 28.08.2007.

Підп. до друку 27.12.2016. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 16,33. Тираж 100 прим. Зам. № 2016-28.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. 7398-342, факс 7398-181; адреса електронної пошти:
visnyk.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.